

ZALOŽBA
Z R C

Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov

Jerica Snoj

Jerica Snoj je raziskovalka v Leksikološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Bila je urednica pri 4. in 5. knjigi *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* in je sodelovala pri zasnovi in izdelavi *Slovarja Slovenskega pravopisa 2001*. Slovaropisno še naprej dela pri tekočih programih Leksikološke sekcije, zlasti pri nastajajočem *Slovarju sinonimov slovenskega jezika*.

Slovarskopomenoslovno se izpopolnjuje vzporedno s slovaropisnimi deli za slovenski jezik, kar ji omogoča, da si za cilj postavlja bogatenje splošne slovarskopomenoslovne teorije z odkrivanjem svojskosti slovenskega jezika.

Linguistica et philologica

Zbirka **Linguistica et philologica**
Urednica zbirke Varja Cvetko Orešnik

Jerica Snoj
Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov

© 2004, Založba ZRC, ZRC SAZU

Recenzentki Ada Vidovič Muha, Irena Orel
Oblikovanje Milojka Žalik Huzjan
Prelom Brane Vidmar

Izdal Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Za izdajatelja Varja Cvetko Orešnik

Založila Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika Oto Luthar
Glavni urednik Vojislav Likar

Tisk Collegium graphicum d. o. o., Ljubljana

Izid knjige je podprlo Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport RS.

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9616500309>.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
811.163.6'373.612
81'37
811.163.6'367.622

SNOJ, Jerica
Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov /
Jerica Snoj. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004. - (Zbirka
Linguistica et philologica)

ISBN 961-6500-30-9

128796928

JERICA SNOJ

**TIPOLOGIJA SLOVARSKÉ
VEČPOMENSKOSTI
SLOVENSKIH
SAMOSTALNIKOV**

Ljubljana 2004

PREDGOVOR

Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov *prinaša rezultate raziskave s področja slovarskega pomenoslovja, opravljene na slovenskem gradivu in utemeljene v slovarskopomenoslovni teoriji, ki je uveljavljena pri preučevanju slovenskega jezika. V zvezi s posameznimi vprašanji je raziskava sledila nekaterim teoretičnim dognanjem, ki so za slovensko slovarsko pomenoslovje nova.*

Slovarska večpomenskost je v tem delu pojmovana kot lastnost leksema, da vsebuje več med seboj povezanih pomenov. Pri tem je slovarski pomen določen kot strukturiran nabor pomenskih sestavin, pri endogenih leksemih hierarhizirano strukturiran z ločevanjem uvrščevalne pomenske sestavine in razločevalnih pomenskih sestavin. V slovarskopomenoslovni teoriji je določitevna lastnost večpomenskosti znotrajleksemska medpomenska povezanost. Zato je tipologija večpomenskosti pravzaprav tipologija znotrajleksemskih medpomenskih povezav.

V doslejšnjem slovenskem slovarskem pomenoslovju so bili tipi slovarske večpomenskosti teoretično opredeljeni in s posameznimi primeri iz jezikovne rabe tudi potrjeni na ravni razmerij, ki jih urednicujejo znotrajleksemsko povezani pomeni v pomenskosestavinski zgradbi. Na tej ravni je bila utemeljena tipologija, pri kateri se vsa medpomenska razmerja neposredno motivirane večpomenskosti delijo na pomensko vsebovanost in pomenske prenose. Ta tipologija je bila v tukajšnji raziskavi upoštevana kot okvirna, poleg nje pa so bile na osnovi slovenskega gradiva prvič sistematično preizkušane še nekatere tipologije, zlasti glede na ta merila: (1) (ne)posrednost znotrajleksemskih medpomenskih povezav, (2) spremembe znotraj kategorialnih pomenskih lastnosti in (3) možnost interpretacije nekaterih metonimično znotrajleksemsko povezanih slovarskih pomenov s povednoskladenskimi vlogami.

Vsebinsko je osrednja razprava razdeljena v dva glavna dela: V prvem delu so predstavljeni teoretični pogledi na slovarsko večpomenskost, izraženi v nekaterih splošnih slovarskopomenoslovnih delih. Sledi predstavitev tematsko ožje usmerjenih obravnav slovarske večpomenskosti slovenskega jezika, zlasti slovenskih jezikoslovcev, iz katerih je bilo mogoče izluščiti ugotovitve, ki so v zvezi s tipologiziranjem. Nadalje je opisano pojmovanje večpomenskosti, kot ga je mogoče razbrati v slovenskih slovnica in kot je slovaropisno opredeljeno v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. V drugem delu razprave je predstavljen postopek tipologiziranja slovarske večpomenskosti pri slovenskih enobesednih samostalnikih s poudarkom na prikazu ugotovljene večplastne tipologije, sistematično potrjene z gradivom iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika, priložnostno ob posameznih primerih tudi z novejšim gradivom.

Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov je za knjižno objavo prirejeno magistrsko delo, nastalo pod mentorstvom red. prof. dr. Ade Vidovič Muha, ki je iz bogate izkušnosti v vprašanih slovarskega pomenoslovja učinkovito opozarjala na kritično upoštevanje že znane in spodbujala veselje nad odkrivanjem in utemeljevanjem novega.

Ljubljana, januarja 2004

VSEBINA

Predgovor	5
Vsebina	6
Kratice	8
I. SLOVARSKA VEČPOMENSKOST V SLOVARSKEM POMENOSLOVJU IN SLOVAROPISJU	9
Uvod	9
1 Splošna leksikološka dela	10
1.1 A. Vidovič Muha: <i>Slovensko leksikalno pomenoslovje</i> (2000)	10
1.2 J. Lyons: <i>Semantics</i> (1977)	19
1.3 D. N. Šmelev: <i>Problemy semantičeskogo analiza leksiki</i> (1977)	23
1.4 J. Filipec: <i>Česká lexikologie</i> (1985)	25
1.5 A. A. Ufimceva: <i>Leksičeskoe značenje</i> (1986)	26
1.6 Ju. D. Apresjan: <i>Leksičeskaja semantika</i> (1995)	27
1.7 D. Gortan Premk: <i>Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku</i> (1997)	38
1.8 A. Wierzbicka: <i>Semantics, Culture and Cognition</i> (1992)	40
2 Tematsko specializirane slovarskopomenoslovne razprave	42
2.1 A. V. Isačenko	42
2.2 M. Ivić	43
2.3 J. Debevec	43
2.4 B. Vodušek	45
2.5 J. Orešnik	46
2.6 J. Müller	47
2.7 J. Toporišič	48
2.8 A. Vidovič Muha	49
2.9 B. Pogorelec	53
2.10 M. Merše	53
2.11 F. Novak	54
2.12 E. Kržišnik	57
2.13 A. Žele	58
3 Slovenske slovnice	59
4 Slovar slovenskega knjižnega jezika	63
II. TIPOLOGIJA SLOVARSKE VEČPOMENSKOSTI SLOVENSKIH SAMOSTALNIKOV	71
1 Zasnova tipologije	71
1.1 Uvod	71
1.2 Delovna opredelitev temeljnih pojmov	74

1.2.1 Slovar	74
1.2.2 Leksem	75
1.2.3 Slovarski pomen	75
1.2.3.1 Denotativni pomen	76
1.2.3.2 Kategorialni pomen	76
1.2.4 Slovarska večpomenskost	84
1.2.5 Motivirajoči pomen, motivirani pomen	85
1.3 Gradivo	86
1.3.1 Pomenskoanalitično branje slovarskih sestavkov iz <i>Slovarja slovenskega knjižnega jezika</i>	86
1.3.2 Obseg in značaj obdelanega gradiva	88
1.3.3 Dvojiške znotrajleksemske medpomenske povezave kot uresničitveni temelj slovarske večpomenskosti	89
1.3.4 Prenos dvojiških pomenskih povezav v tipske razpredelnice	90
1.4 Posredno motivirana večpomenskost	99
2 Metonimični pomeni	103
2.1 Propozicijski metonimični pomeni	106
2.1.1 Splošni oris	106
2.1.2 Ugotavljanje propozicijskih razmerij med pomeni večpomenskega leksema	108
2.1.3 Tipologija propozicijskih metonimičnih pomenov	111
2.1.3.1 Propozicijski metonimični pomeni iz povedijskih pomenov	112
2.1.3.2 Propozicijski metonimični pomeni iz udeleženskih pomenov	121
2.1.3.3 Tipologija propozicijskih metonimičnih pomenov glede na kategorialne pomenske lastnosti	124
2.2 Nepropozicijski metonimični pomeni	125
2.2.1 Tipologija nepropozicijskih metonimičnih pomenov	126
2.2.2 Tipologija nepropozicijskih metonimičnih pomenov glede na kategorialne pomenske lastnosti	139
2.3 Sinekdohni pomeni	141
2.3.1 Sinekdohni pomeni v SSKJ	142
2.3.2 Tipologija sinekdohnih pomenov	152
2.3.2.1 Menjava celote z delom	153
2.3.2.2 Menjava dela s celoto	157
2.3.2.3 Tipologija sinekdohnih pomenov glede na kategorialne pomenske lastnosti	159
2.3.3 Pogled na tipologijo metonimičnih in sinekdohnih pomenov	160
3 Metaforični pomeni	161
3.1 Splošno o metaforičnih pomenih	161
3.2 Tipologija metaforičnih pomenov	163
3.2.1 Izhodišča tipologizacije metaforičnih pomenov	163
3.2.2 Tipologija posplošujočih metaforičnih pomenov	169
3.2.3 Tipologija specificirajočih metaforičnih pomenov	171
3.2.3.1 Tipologija motiviranih pomenov po pomenskih skupinah	171
3.2.3.2 Tipologija metaforičnih pomenov glede na vsebino asociativnih povezav	175

3.2.3.3 Tipologija povezovalnih lastnosti	177
3.2.3.4 Tipologija metaforičnih pomenov glede na kategorialne pomenske lastnosti	179
3.2.4 Metaforični pomeni, zasnovani v besedilni rabi	180
3.3 Svojskost metaforično motiviranih pomenov	182
4 Vsebovanostni pomeni	184
III. POVZETEK	187
IV. A TYPOLOGY OF THE LEXICAL POLYSEMY OF SLOVENE NOUNS. SUMMARY	189
V. KAZALA	
Stvarno kazalo	193
Imensko kazalo	205
Kazalo preglednic in razpredelnic	207
VI. LITERATURA	209

Kratice

KPL	kategorialna pomenska lastnost
KPS	kategorialna pomenska sestavina
PS	pomenska sestavina
UPS	uvrščevalna pomenska sestavina
RPS	razločevalna pomenska sestavina
SLP	<i>Slovensko leksikalno pomenoslovje</i>
SSKJ	<i>Slovar slovenskega knjižnega jezika</i>

I. SLOVARSKA VEČPOMENSKOST V SLOVARSKEM POMENOSLOVJU IN SLOVAROPISJU

UVOD

Oprelitev pojmov slovarska večpomenskost in tipologija slovarske večpomenskosti je v celoti odvisna od določenosti samega pojma slovarski pomen.¹ Ker je bil namen opravljene raziskave s področja slovarske večpomenskosti razširjati in dopolnjevati že obstoječe poznavanje tipoloških značilnosti slovarske večpomenskosti slovenskega jezika, zlasti s preverjanjem že ugotovljenega na obsežnejšem gradivu, v okviru tega dela ni bilo potrebe, da bi se posebej razčlenjevalo in utemeljevalo pojmovanje samega slovarskega pomena. Tako se delo teoretično in metodološko navezuje na doslejšnje osrednje slovensko slovarsko pomenoslovje in upošteva pojmovanje slovarskega pomena, prikazano v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju*², ki odraža razumevanje jezikovnega pomena kot logično obvladljivega in v določeni meri predvidljivega jezikovnega bistva. Tako pojmovanje je primerljivo z definicijami v ostali upoštevani literaturi in omogoča primerjalno razumevanje tudi naslednjega osrednjega pojma, tj. slovarske večpomenskosti.

V tem poglavju so kratko prikazani različni pogledi in ugotovitve v zvezi s problematiko slovarske večpomenskosti, ki so bili upoštevani pri oblikovanju stališč in pri izpeljavi sklepov v okviru opravljene raziskave. Spoznanja o (tipoloških) značilnostih slovarske večpomenskosti je namreč mogoče graditi na osnovi dveh dopolnjujočih virov: (1) gradiva in (2) teorije slovarske večpomenskosti. Kot gradivni vir za raziskovanje večpomenskosti slovenskega jezika sploh je osrednjega pomena *Slovar slovenskega knjižnega jezika*³, v tem delu svoji osrednji vlogi ustrezno upoštevan kot temeljno gradivo, teorija pa vključuje *Slovensko leksikalno pomenoslovje* kot splošno slovarskopomenoslovno delo in več posameznih obravnav določenih vprašanj s tega področja. Glede na to je v sledečem povzermalnem prikazu splošni pogled na védenje o slovarski večpomenskosti tako razčlenjen: 1. večpomenskost v splošnih leksikoloških delih; 2. metode obravnave in ugotovitve o tipologiji slovarske večpomenskosti, povzete iz posameznih razprav zlasti slovenskih jezikoslovcev, usmerjenih na določeno ožjo besedoslovno tematiko;⁴ 3. obravnava večpomenskosti v slovenskih slovnica; 4. večpomenskost, kot se

---

¹ V nadaljnjem besedilu se navaja tudi *večpomenskost* in *pomen* namesto *slovarska večpomenskost* in *slovarski pomen*.

² Ada Vidovič Muha, *Slovensko leksikalno pomenoslovje*, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000, 328 str.

³ *Slovar slovenskega knjižnega jezika I-V*, Ljubljana, DZS, 1970–1991; *Slovar slovenskega knjižnega jezika, Elektronska izdaja v 1.0*, Ljubljana, DZS, 1998.

⁴ Razpravljanje o večpomenskosti je v slovenskem jezikoslovju večinoma vzporedna sestavina sicerš-

kaže v zasnovnih določilih in neposrednih navodilih za izdelavo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*.

1 SPLOŠNA LEKSIKOLOŠKA DELA

1.1 A. VIDOVIČ MUHA: *SLOVENSKO LEKSIKALNO POMENOSLOVJE* (2000)

Poglavje, naslovljeno *Pomenska razmerja znotraj leksema* (111–156), zlasti s podpoglavjem *Večpomenskost* (120–156), je doslej edini zaokroženi prikaz večpomenskosti s ponazarjalnimi primeri iz slovenskega jezika. Prikaz je teoretsko zasnovan in na ravni pomenskosestavinske dinamike podaja okvirno tipologijo večpomenskosti endogenih leksemov.

1.1.1 Poglavje je uvedeno s trditvijo, da je večina leksike večpomenska. Sam pojav večpomenskosti je predstavljen z izpostavitvijo dvočlenskosti leksema, tj. sestavljenosti leksema iz izraza in vsebine, in sicer v obliki razmerja: en izraz – več pomenov: »izrazu ustreza več kot en pomen«. (18) Formulacijo je treba videti kot nasledek vseh pri večpomenskosti udeleženih pomenoslovnih dejstev, zlasti pa dveh: 1. pomen kot lastnost jezikovnega znaka se uresničuje v besedilu, 2. pri enem izrazu se v različnih besedilih lahko uresničujejo različni pomeni, in prav ta možnost je večpomenskost. Večpomenskost je označena kot v jeziku prevladujoča, izvzeta je pri tej oceni terminološka leksika.

Vsebina celotnega podpoglavja *Vloga paradigmatske in sintagmatike pri slovarskem pomenu leksema* (111–116) kaže, kako sta ti dve jezikovnosistemski organizacijski osi bistveni na vseh področjih pomenskih razmerij in kako imata pri vzpostavljanju večpomenskosti enako temeljno vlogo kot pri določanju posameznega pomena. Vprašanja, obravnavana v tem poglavju, vsa zadevajo tako slovarski pomen kot slovarsko večpomenskost, s katero so zlasti povezane te vsebine:

Izhodišče sintagmatike in paradigmatske je v kategorialnih pomenskih sestavinah. Za ponazorilo tega dejstva je naveden glagol *govoriti* z različnima pomenoma: 1. *Otrok že govori* in 2. *Ves čas nekaj govori*. Izhodišče pomenske razlike je v glagolski vezljivosti, tj. kategorialni pomenski lastnosti glagola *govoriti*, ki je v prvem navedenem pomenu uresničena kot enojna leva vezljivost, v drugem primeru pa kot dvojna, leva in desna vezljivost; kategorialne pomenske sestavine, uresničujoče vezljivost glagola, pa so povezane s kategorialnimi lastnostmi samostalnika v prvem delovalniku D1 (v obeh primerih človeško+) in v neprvem delovalniku D4 (samo živo–). Kategorialne pomenske sestavine se tako kažejo v jedru slovarskega pomena in posledično tudi večpomenskosti.

Pomenska razmerja na različnih področjih slovarske pomenskosti so prikazana kot

---

njih, ne izrecno večpomenskosti namenjenih razprav, znotraj katerih je z usmerjenim branjem treba izluščiti stališča, trditve in ugotovitve, zadevajoče vprašanja slovarske večpomenskosti.

jezikovnosistemska danost, dostopna spoznavanju preko pomensko sestavinske analize. Našteta so vsa področja oziroma vrste pomenskih razmerij, ki so določljiva s pomensko sestavinsko analizo, nato pa še prikazana v grafu.⁵ Večpomenskost je prikazana kot eno od teh medpomenskih razmerij.

Sintagmatika, ki je poleg paradigmatske temeljno znotrajpomensko urejevalno načelo, je predstavljena v funkciji cilja, ki mu služi: Leksem v danem pomenu, definiranim s pomenskimi sestavinami, izbira pomen drugega (sosednjega) leksema tako, da oba tvorita smiselno sporočilo. Torej gre tudi v tem primeru za prepletanje sintagmatike in paradigmatske, saj je cilj izbrati ustrezni leksem (paradigmatika) glede na pomensko sestavinsko družljivost posameznih pomenov (sintagmatika). Prav to načelo deluje pri večpomenskosti na ravni druženja pomenskih sestavin v slovarski pomen in odloča o možnostih pomensko sestavinske dinamike, značilne za različne tipe večpomenskosti.

Kot podtip kategorialnega slovarskega pomena je prepoznan pomen samostalniških tvorjenk, ustrezajoč propozicijskim sestavinam stavčne povedi. Samostalniške tvorjenke tipa (a) – navadne izpeljanke, tvorjenke iz predložne zveze, medpomensko-priponske zloženske (*učitelj, predpasnik, bacil-onošec*) – tako imajo poleg splošnega leksemskega kategorialnega slovarskega pomena, uresničenega v kategorialnih pomenskih sestavinah, kot so spol s podspoloma živo in človeško, števnost, vid, intenca idr., še besedotvorni kategorialni pomen: dejanje (lastnost, stanje), vršilec dejanja (nosilec lastnosti, stanja, povezave) idr. (115) Prepoznavanje besedotvornega pomena za podtip kategorialnega slovarskega pomena spodbuja vprašanje, ali je znotraj večpomenskosti mogoče ugotovljati kakšno urejenost, predvidljivost znotrajleksemskih medpomenskih povezav na ravni ustrežanja propozicijskim sestavinam.

Samostojno poglavje *Enopomenskost kot načelo terminološke leksike* (116–119) izloča iz vsega besedja, ki je večinoma večpomensko, strokovno izrazje s prevladujočo enopomenskostjo, in sicer enopomenskostjo znotraj dane stroke. Navedene so utemeljitve za to posebnost in opisane pomenoslovne specifičnosti, vezane na značilno enopomenskost terminološke leksike.

1.1.2 Umeščenost podpoglavja *Večpomenskost* v širšo enoto *Pomenska razmerja znotraj leksema* primerno nakazuje, da je večpomenskost kot jezikovnosistemska danost, zaradi katere enemu izrazu pripada več medsebojno povezanih pomenov (več pomensko aktualiziranih vsebin), statična lastnost leksema. Razložljiva in predvidljiva pa je ta lastnost s preučevanjem v pomensko sestavinski dinamiki utemeljenih in definiranih znotrajleksemskih medpomenskih razmerij; ta razmerja so jezikovnosistemska bistvena in v pomenoslovju osrednjega pomena.

Obravnavi večpomenskosti namenjeno podpoglavje (120–155) je uvedeno z navedbo obeh tipičnih možnosti uresničitve razmerja med izrazom in pomenom jezikovnega znaka: enopomenskost (temelječa na simetričnosti jezikovnega znaka) in večpomenskost (temelječa

⁵ Takó naštetje različnih vrst pomenskih razmerij kot graf izvirno povezujeta na eni strani uzaveščenost različnih vrst pomenskih razmerij in na drugi uporabnost, prikladnost pomensko sestavinske analize za njihovo opisovanje.

na asimetričnosti jezikovnega znaka). Druga možnost, večpomenskost, je posledica dejstva, da razmerje med izrazom in pomenom jezikovnega znaka ni nujno enoumno.⁶ Ob večpomenskosti je opozorjeno na večleksemkost oz. homonimijo kot povsem drug jezikovni pojav.⁷

Paradigmatska in sintagmatska določenost različnih pomenov pri večpomenskosti je ponazorjena s pomeni samostalnika *moški*. V grafu sta nato prikazani še sopomenskost in protipomenskost kot pomenskorazločevalni merili, kot dejavnika pri samem ločevanju oziroma preverjanju ločevanja posameznih pomenov večpomenskega leksema. (120–121)

1.1.3 Osrednji del poglavja o večpomenskosti je namenjen predstavitvi tipov večpomenskosti. (121–156) Na začetku je predstavljena celotna zamisel tipologije z izpostavitvijo tipologizirajočih značilnosti medpomenskih razmerij. Različne vrste znotrajleksemskih medpomenskih razmerij so nazorno hierarhizirano predstavljene v grafu, iz katerega je razvidno osnovno razlikovanje dveh vrst večpomenskosti: 1. večpomenskost, ki temelji na pomenskih razmerjih vsebovanosti, 2. večpomenskost, ki temelji na pomenskih razmerjih, vzpostavljenih kot pomenski prenosi. Znotraj pomenskih prenosov se dalje enakovredno ločijo pomenski prenosi na osnovi pomenske bližine (sinekdoha in metonimija) in pomenski prenosi na osnovi podobnosti (s pojasnilom »metafora«). Uvodni razčlenitvi sledi podrobna obravnava posameznih tipov večpomenskosti, ki je dosledno izpeljana tako, da je razmerje med motivirajočim in motiviranim pomenom ocenjevano s stališča sprememb, do katerih pride v pomenskosestavinski zgradbi, upošteva hierarhiziranost pomenskosestavinske zgradbe slovarskega pomena v smislu uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) in razločevalnih pomenskih sestavin (RPS). Osnovni tipi večpomenskosti so določeni glede na različne možnosti teh sprememb znotraj večpomenskih leksemov.

1.1.3.1 Pomenska vsebovanost (121–132)

Pri tem tipu večpomenskosti je značilno, da je neprvi pomen (ali več neprvih pomenov) vsebovan v izhodiščnem pomenu, tako da sta taka pomena v razmerju nad- oz. podpomenskosti. Takih razmerij je znotraj danega leksema lahko več, en pomen lahko vsebuje več podpomenov, ti med seboj pa oblikujejo vzporedno podpomenskost. Na ravni

---

⁶ K omembi neenoumnosti jezikovnega znaka je treba dodati še pojasnilo na str. 121: »Seveda pa je besedilo tisto, ki mora doseči enopomenskost tudi večpomenskega leksema, če naj bo obvestilno jasno.« S stališča vloge v sporočilu se vsak leksem, tudi večpomenski, v danem pomenu vede tako, kot bi bil enopomenski. Vprašanje je le, kolikšno besedilo je potrebno, s kolikšnimi podatki, da se odpravi dvoumje, ki ga prinaša asimetričnost leksema. Primer: *Nareži paradižnik na rezine*. Na ravni slovarskega pomena sta pri leksemu *paradižnik* v navedeni besedni zvezi enakovredno možna dva pomena: 1. pomen 'okrogel, rdeč sadež vrtno rastline' s kategorialno pomensko sestavino števno+, in sicer en tak sadež, 2. pomen 'vrsta zelenjave, ki ima značilne take sadeže', različna od drugih vrst, torej pomen s kategorialno pomensko sestavino števno-, kar pa bi bilo lahko razvidno šele iz širšega besedila, npr. iz vzporeditve z leksemom *korenje*, ki nedvomno vsebuje KPS števno-: *Nareži paradižnik na rezine, korenja pa ni treba rezati*.

⁷ Homonimija kot medleksemsko izrazno razmerje je obsežneje predstavljena v samostojnem razdelku (SLP: 157–184); gl. v nadaljevanju, str. 19, in Vidovič Muha 1997.

pomenskosestavinske zgradbe je za pomensko vsebovanost značilno, da podrejeni, podpomenski pomen ohranja celotno pomenskosestavinsko zgradbo nadrejenega pomena, kot RPS motiviranega pomena pa se opomeni vsebinska lastnost, relevantna za podpomenski pomen. Tipološke lastnosti te vrste večpomenskosti so ponazorjene z opisom pomenske zgradbe leksemov *človek*, *mož*, *ženska* in *otrok*.

Gradivni vir upoštevanih pomenskih analiz so slovarski sestavki SSKJ. K ločevanju pomenov, ki je nujni predhodni temelj kategoriziranja medpomenskih razmerij, je pritegnjeno preverjanje s sopomenkami. Čeprav je pomenska zgradba izbranih leksemov predstavljena z vidika problematike pomenske vsebovanosti, je v okviru podanih pomenskih analiz ob posameznih pomenih opozorjeno tudi na ostale pomenskostrukturne značilnosti.

Pri leksemu *človek* je ugotovljeno, da se glede na razmerje izhodiščnega pomena z drugimi pomeni oblikujejo tri oziroma štiri pomenske skupine: 1. zaimkovna skupina pomenov (ki jo je mogoče videti v dveh podskupinah: a) pomen s sopomenskim neosebim samostalniškim zaimkom in b) pomen, ki ga ima leksem *človek* ob obveznem prilastku in ki je dejansko samo kategorialni pomen), 2. lastnostni pomen (konverzni povedkovniški pomen), 3. pomenska skupina s sopomenko oz. nadpomenko *moški*.

Zaimkovna skupina pomenov pri leksemu *človek* je dalje členjena. Pomeni pri podskupini a: pomen, pri katerem je leksem zamenljiv z nedoločnim zaimkom *nekdo* (*Človek stoji pred vrati*); pomen iz ene same pomenske sestavine, in sicer kategorialne pomenske sestavine *človeško+* (*Človek to težko razume*); pomen v nagovorni vlogi, pri katerem ima leksem *človek* denotat osebnega zaimka (*Človek, kaj pa misliš = Ti, kaj pa misliš*). Pri podskupini b je pomen, pri katerem opravlja leksem *človek* samo kategorialno, skladenjskojedno vlogo (*Sosed je pameten človek*).⁸

Lastnostna pomenska skupina je osamosvojena v povedkovniški pomen. Konverzija pomeni izgubo samostalniških KPL in prevzem glagolskih lastnosti. V nadaljevanju (125) je povedkovniški pomen obravnavan še enkrat v zvezi z značilnostmi znotrajleksemse hierarhične nad-/podpomenske ureditve pomenja, pri kateri istoizraznost pomenov preprečuje povezovanje znotrajleksemskih pomenov v sintagme. Povedkovniški pomen (če ga še smemo tako imenovati, če ga ne že pojmujemo kot drugi leksem) je v tej zakonitosti izvzet zaradi čiste glagolske vloge. S to izjemnostjo se potrjuje nujnost posebne slovarske predstavitve izsamostalniških povedkovnikov.⁹

⁸ Pri tem je opozorjeno, da je obravnavana pomenska vloga leksema *človek* (»skladenjskojedrna vloga«) tista, ki je poznana tudi iz besedotvorja. Za zveze tipa *Sosed je dober človek* je podrobneje opisano, na kakšen način so na osnovi pomenskega razmerja med osebkovim samostalnikom in leksemom *človek* v povedkovem določilu tavitološke s tem, ko pridevnik označuje katero od lastnosti osebkovega denotata. – Enotno prevladujoča kategorialna vloga leksema *človek* v primerih *Sosed je kmečki človek* in *Sosed je dober človek* napeljuje k slovaropisnemu prikazu obojega v eni pomenski enoti (P4 namesto P4 in P5 v pomenski zgradbi na straneh 124 in 125), ki bi se delila v dve skupini zgledov glede na naravo značilne lastnosti: a) značilna lastnost, izhajajoča iz osebnih telesnih, duševnih lastnosti (*Sosed je dober človek*), b) značilna lastnost, izhajajoča iz vezanosti na družbeni položaj, prostor (*Sosed je kmečki človek*).

⁹ Povedkovniški pomen je v prikazu v SLP ločen od ostalih z zapisom v oglatem oklepaju, ki opozarja

Tako medsebojno ločeni in v skupine povezani pomeni leksema *človek* se smiselno medsebojno povezujejo v razmerju pomenske vsebovanosti, in to na več ravneh, kar je prikazano z izpisom pomenskih razlag (razlikovanje UPS in RPS in ponazarjanje njihovih povezanosti) in s ponazoritvijo v grafu. V komentarju je še enkrat poudarjeno medpomensko razmerje implikacije, vključevanja; za metaforični pomen, ki je zunaj te vrste razmerja, pa je navedeno, da je z motivirajočim pomenom samo »spodbujen«, torej nepredvidljiv na ravni pomenskosestavinske zgradbe. Vsebovani pomeni ene ravni so med seboj v razmerju vzporedne podpomenskosti. Celotna pomenska zgradba leksema *človek*, z izjemo metaforično omogočenega povedkovniškega pomena, temelji na razmerjih pomenske vsebovanosti.

Na podoben način so z vidika medpomenskih razmerij predstavljeni še leksemi *mož*, *ženska* in *otrok*. V takem prikazu je videti nekatere pomenskozgradbene podobnosti med vsemi štirimi analiziranimi leksemi, kar je razumljivo glede na to, da gre za lekseme, ki v izhodiščnem pomenu imenujejo štiri vzporedne biološko osnovne razrede ljudi. Pomenskozgradbene podobnosti med štirimi leksemi so te:

- en izhodiščni pomen, ki se kot UPS ponovi v vseh na prvi stopnji tvorjenih pomenih, s čimer se vzpostavlja razmerje pomenske vsebovanosti;
- prvine, ki se kot RPS v teh pomenih pridružujejo izhodiščnemu pomenu, so pri vseh štirih leksemih istega tipa: nanašajo se na vidik, s katerega je imenovan človek iz P1 (vidiki pri *človek*: 1. neimenovanost, 2. nedoločenost, splošnost, 3. značilnost, 4. družbeni položaj, 5. spol, 6. (ne)poročenost, stan; vidiki pri *mož*: 1. (ne)poročenost, 2. poklic, 3. uvrščenost v skupino (vojska); vidiki pri *ženska*: 1.(ne)poročenost, 2. poklic, 3. spol; vidik pri *otrok*: starost);
- iz enega izhodiščnega pomena metaforično spodbujen povedkovniški pomen.

Kot značilen primer znotrajleksemanskega medpomenskega razmerja pomenske vsebovanosti so omenjene klasifikacije in taksonomije znotraj različnih strok.¹⁰

Na koncu razdelka o pomenski vsebovanosti je povzetek značilnosti tega medpomenskega razmerja s stališča same pomenskosestavinske zgradbe. V njem je poudarjeno:

---

na metaforično tvorjenost pomena. Glede pomenske povezanosti s samostalniškimi pomeni leksema *človek* je najbrž lapsus, da ni prikazana metaforična izpeljava iz prvega pomena 'bitje, sposobno misliti in govoriti' (metaforizacija brez slovarskopomenske uresničitve motivirajoče vsebine; prim. op. 112 na str. 125). Ta povezava je sicer prikazana pri enakovrednem povedkovniškem metaforičnem pomenu v okviru znotrajleksemskih medpomenskih povezav pri *mož*, *ženska* (str. 127) in *otrok* (str. 130).

¹⁰ Pri omenjenem leksemu *lilija* je mogoče razlikovati pomen, ki se nanaša na višjo sistematsko enoto in je vezan na obliko samostalnika *lilija* v množini (razred *lilije*), od pomena, ki se nanaša na nižjo sistematsko enoto in je vezan na edninsko obliko (vrsta *kranjska lilija*). V tovrstnih primerih gre verjetno za vprašanje KPL števnosti, ki se izraža po slovnični kategorialni lastnosti slovničnega števila. Leksem *lilija*, ki se v besedilih splošnega značaja pojavlja tako v ednini s pomenom, nanašajočim se na eno posamezno enoto, kot tudi v množini regularnega pomena (množina za pomen pomnožitve posameznega (*V šopku so tri lilije*)), je preko svojega denotata povezan z določeno splošno znano cvetico. Množinska oblika *lilije* v botanični klasifikaciji pa nima pomena pomnožitve posamičnega, ampak specialni pomen, ustrezen potrebam terminološkega abstrahiranja predmetnosti, v danem primeru 'vse vrste lilij' oziroma 'vse cvetnice, ki imajo take lastnosti, da tvorijo sistematsko enoto'. Če botanik najde neznano cvetico, potem nastopi strokovno vprašanje: *V kateri*

- Pomenska vsebovanost je znotrajleksemska uresničitev medpomenskega razmerja nad-/podpomenskosti, sicer značilnega medleksemskega razmerja.¹¹
- Ta pomenski razvoj vključuje po eni strani prevrednotenje pomenskih sestavin (v tvorjenem pomenu postane UPS celotni izhodiščni pomen), po drugi pa aktualizacijo novih pomenskih sestavin v vlogi RPS motiviranega pomena.
- Pomen, ki je v nadpomenski vlogi, implicira vse pomene v podpomenskih vlogah.
- Pomen, ki je v nadpomenski vlogi, dopušča opomenjenje vsebinskih lastnosti, iz katerih so RPS v podpomenuh.
- Ocena pomenske vsebovanosti kot vrste medpomenskega razmerja s stališča predvidljivosti: predvidljiva je UPS motiviranih pomenov, ki je vedno celotni izhodiščni pomen.

1.1.3.2 Pomenski prenosi (132-154)

V drugo skupino znotrajleksemskih medpomenskih odnosov je uvrščeno vse, kar ne ustreza merilom, ugotovljenim za razmerje pomenske vsebovanosti, in določeno kot metonimija s sinekdoho in metafora. Preko pojma motiviranosti je pri tem tipu večpomenskosti nakazana podobnost z besedotvorjem, ob bistveni različnosti: Pomenski prenosi se od besedotvorne motiviranosti razlikujejo v tem, da niso morfemsko izraženi. Orisana je razlika med

---

razred sodi ta cvetica? Če ima lastnosti, ki so značilne za razred lilij, je odgovor lahko *Sodi med lilije*, se pravi z množinsko obliko. Za terminološko poimenovanje sistematske enote je dogovorjena množinska oblika, ki v tem primeru tudi logično ustreza izhodišču terminološkega pomena 'vse cvetnice, ki imajo take lastnosti, da tvorijo sistematsko enoto'. Torej gre za posebno rabo množine, ki nima pomena pomnožitve posamičnega, ampak je izrazilo za uresničitev KPL števnosti, in sicer v tem primeru s KPS števno- (poimenovanje rastlinskega razreda, abstrahirane sistematske enote). Podobna omejitev, izhajajoča iz KPL števnosti, je prisotna pri vrstnem poimenovanju. Za vrstno poimenovanje je namreč dogovorno izbrana edninska oblika; ta se (različno od poimenovanja rodu, za katero je dogovorjena oblika množine) nanaša na abstrahirane lastnosti določene skupine znotraj razreda: Čeprav je med travo videti več cvetic, ki po svojih lastnostih ustrezajo uvrstitvi *kranjska lilija*, strokovno nevtralnno (nežargonsko) ni mogoče reči *Tukaj vidim pet kranjskih lilij*, pač pa samo: *Vseh teh pet cvetic spada v vrsto kranjska lilija / Vse te cvetice so kranjska lilija / pet primerkov kranjske lilije*. Množinska oblika v pomenu pomnožitev posameznega pri sistematiziranem strokovnem vrstnem poimenovanju v nevtralnno (nežargonski) strokovni rabi ni mogoča (*Tukaj vidim pet kranjskih lilij* je lahko samo eliptično in morda žargonsko za *Tukaj vidim pet primerkov kranjske lilije*), saj je vrstno poimenovanje utemeljeno prav v tem, da ima denotat povezan z abstrahiranimi lastnostmi, ne pa s konkretnim predmetom. Poleg tega je razlika med *lilije* 'razred' in *kranjska lilija* 'vrsta' tudi v obvezni vezanosti na prilastkovno zvezo *kranjska lilija*, ko gre za ime vrste. Zato nastopi vprašanje, kako opredeliti razlike med: 1. *lilija*, števno+ (možna vsa tri slovnična števila) 'cvetica, v splošni zavesti s takimi in takimi lastnostmi', 2. *lilije*, števno- (samo množina) 'rod v botanični terminologiji', 3. *kranjska lilija*, števno- (samo ednina) 'vrsta v botanični terminologiji'. Razlike med njimi so zares »dokaz razhajanja splošne predstave (zavesti, vedenja) o čem glede na ... predstavo iz stroke (znanosti) o istem denotatu« (SLP: 130). - Po opozorilu mentorice je primer treba videti zlasti kot vprašanje, zadevajoče vknjiženje slovarja (razmerje med enoto leksikologije in enoto leksikografije).

¹¹ Tudi v tej značilnosti se kaže, da je posamezni slovarski pomen pomenskozgradbena enota, nosilec medpomenskih razmerij, medtem ko je leksem združevalni organizem po določenih načelih povezanih pomenov.

pomenskimi prenosi, ki imajo vlogo stilotvornega sredstva v umetnostnem jeziku, in pomenskimi prenosi znotraj slovarja (sistema), pri katerih je težišče na poimenovalni vlogi.

V nadaljnjem so pomenski prenosi obravnavani v dveh skupinah: sinekdoha in metonimija posebej kot pomenska prenosa, izhajajoča iz povezanosti na osi bližine, in metafora kot pomenski prenos, izhajajoč iz povezanosti na osi podobnosti.

1.1.3.2.1 Sinekdoha (133–136)

Merilo za razmejitev sinekdohe od metonimije je, da se pri sinekdohi nabor pomenskih sestavin motivirajočega pomena ohranja v motiviranem pomenu nespremenjen, spreminja se le njihova hierarhična ureditev (UPS glede na RPS). Sinekdohne medpomenske povezave so ločene v dve skupini: 1. zamenjava celote z delom (drevo – les, kulturna rastlina – njen užiten del, rastlina – cvet, žival – koža živali, žival – meso živali); 2. zamenjava dela s celoto (del živalskega telesa – žival, glas – pevec, sposobnost – nosilec sposobnosti (znotraj tega tip: čutilo kot sestavina človeka – človek glede na to čutilo), naziv – nosilec naziva). Ugotovljena je utemeljenost sinekdohe v načelu konstitutivnosti, ki je podlaga sestavinske svojilnosti: »Deli celote, ki lahko prevzamejo vlogo celote, sodijo med tvorne (konstitutivne) dele¹² te celote – po njih je celota prepoznavna.« (136) Jezikovnosistemska razpoznavnost sinekdohe (nasproti metonimiji) temelji na prepoznavni določenosti UPS motivirajočega pomena z eno samo RPS, ki postane v motiviranem pomenu pomensko samostojna.

1.1.3.2.2 Metonimija (136–142)

Metonimija je uvedena kot pomenski prenos, ki predstavlja zelo pogosto poimenovalno možnost. Značilnost, ki metonimijo zbližuje s sinekdoho, je predvidljivost motiviranega pomena na ravni pomenskosestavinske dinamike. Tipi metonimičnih medpomenskih povezav pri samostalniku so ločeni v dve skupini: 1. večpomenski izglagolski samostalniki z metonimično tvorjenimi pomeni, ki so povezani z besedotvornimi pomeni (rezultat dejanja, predmet za dejanje, sredstvo dejanja, vršilec dejanja, čas dejanja, mesto dejanja); 2. ostali večpomenski samostalniki z metonimično motiviranimi pomeni (posebej skupina z motivirajočim pomenom 'material, snov': surovina – izdelek, les – izdelek, slikarski material – slikarska tehnika – slika, tkanina – izdelek; ostali tipi: posoda – vsebina; predmet – oseba, ki z njim dela; prostor – pohištvo; ustanova, organizacija, podjetje – (proces) – mesto, prostor – ljudje; prevozno sredstvo – ljudje; prostor – prebivalci; naselje – prebivalci; dejavnost – veda; (kulturno, umetnostno) obdobje – stvaritve; (umetniška) dejavnost – rezultat dejavnosti; lastnost, položaj – dejanje, ravnanje). Navedeno je nekaj tipov metonimične večpomenskosti pri glagolu (dejavnost – sposobnost za dejavnost, dejavnost, zvok – povzročanje dejavnosti, zvoka, odstraniti oviro – spremeniti videz, dejanje – rezultat dejanja) (140) in pri pridevniku (lastnost človeka – posledica lastnosti; prostor – čas; prostor, čas – umestitev, položaj) (140–141). Posebej je opozorjeno na metonimije znotraj terminoloških zvez, zlasti pri skupih, v

¹² Pomembno je, da je pri sinekdohi poudarek na vlogi tvorne (konstitutivne) sestavine, sicer lahko pride do enačenja sinekdohe tipa 'naziv' – 'nosilec naziva' (*avtoriteta*) in metonimije 'lastnost' – 'nosilec lastnosti' (*hudoba*). Razmerje med navedenima primeroma je sicer dobro ponazorilo razmerja med metonimijo in sinekdoho nasploh: dejansko je oba primera mogoče interpretirati kot razmerje 'lastnost' – 'nosilec lastnosti', le da je pri sinekdohi lastnost konstitutivna lastnost, pri metonimiji pa nekonstitutivna lastnost.

katerih je metonimično tvorjeno bodisi jedro imenske zveze ali pa prilastkovni del imenske zveze (141-142). Razdelek o metonimiji zaključuje povzetek ugotovitve, da je gibanje pomenskih sestavin motivirajočega pomena glede na metonimični pomen do določene mere predvidljivo, pri čemer »v ta /motivirani/ pomen vstopa nova UPS, pomenske sestavine motivirajočega pomena pa se ohranijo na ravni pomenske razločevalnosti, razločevalnih pomenskih sestavin.« (142)

Pred razdelkom za metaforo so povzete razlike in sorodnosti med dotlej obravnavanimi tipi večpomenskosti, s poudarkom na predvidljivosti dinamike pomenskih sestavin motiviranega pomena glede na motivirajoči pomen tako pri pomenski vsebovanosti kot pri sinekdohi in metonimiji sploh.

1.1.3.2.3 Metafora (142-154)

Metafora je uvedena razlikovalno nasproti metonimiji: metonimija je omogočena s samim spreminjanjem hierarhije PS ob nastopu nove UPS, medtem ko je za metaforo značilno vnašanje v celoti novih PS, in sicer na podlagi medsebojnega vplivanja vsebin dveh denotatov. (143) Poudarjena je zamejitvev obravnave na leksikalizirano metaforo, ki ima prvenstveno poimenovalno vlogo. Sledi prikaz dveh tipov leksikalizirane samostalniške metafore, tj. posplošujoče metafore in specificirajoče metafore, ki sta utemeljena v dveh tipih obnašanja PS motivirajočega in motiviranega pomena, zlasti na ravni UPS.

Pri posplošujoči metafori je bistveno, da je motivirani pomen v istem pojmovnem, navadno tudi pomenskem polju kot motivirajoči. Sicer je razmerje med pomenoma táko: »Metaforični (motivirani) pomen tega tipa posploši lastnosti motivirajočega pomena ... na celotni pojmovni svet, ki ga zajema UPS motivirajočega pomena ..., pri čemer pa je seveda metaforični pomen obvezno sestavljen tudi iz konotativnega dela« (144). Razmerje med pomenoma je pretvorljivo v določitvene pripisovalne stavke (*mulc*: 1. razposajen deček, 2. deček sploh; → (*Vsak*) *deček je mulc.*). Ta vrsta metafore tvori sopomenske nize (145). Pri mnogih primerih te vrste obstoji vprašanje leksikaliziranosti, saj je metaforični pomen lahko vezan na govorno dejanje, in ni pomenskosestavinsko strukturiran.

Specificirajočo metaforo določajo te značilnosti: 1. Metaforični pomen je zunaj pojmovnega polja motivirajočega pomena (*volk* -a m: 'žival' → 'napadalen človek'). (145) 2. Ima poimenovalno funkcijo za pojem, ki je v zvezi s pojmom motivirajočega pomena. (146) 3. Pojmovni svet UPS motivirajočega pomena se dosledno briše, v motiviranem pomenu nastopa nova UPS, ki je povezana z lastnostmi denotata motivirajočega pomena, večinoma neopomenjenimi lastnostmi. 4. Razmerju med takima pomenoma ustreza določitveni pripisovalni stavek, ki ne dovoljuje zamenjave strukturnofunkcijskih mest (*Človek je volk*, *Volk je človek). 5. Pri samostalniku je lahko pomen lastnostnih pridevnikov - ti v vlogi povedkovnika lahko izražajo katero od razločevalnih pomenskih sestavin pomena osebkovega denotata - prekrivna množica motivirajočega in motiviranega pomena: *Zvezde so svetle*, *Oči so svetle* → *zvezde* 'oči'. Metaforizacija se lahko nadaljuje od specificirajoče metafore naprej tako, da iz te nastane še posplošujoča metafora (*volk*: 'napadalen človek' → 'človek sploh'). (147)

Značaj metaforičnega pomenskega prenosa je različen glede na to, ali asociacija z motivirajočim pomenom temelji na pomenskosestavinski zgradbi tega pomena ali pa zgolj na človekovi zavesti o čem (prim. metaforične povezave 'človek' - 'žival', temelječe zgolj na človekovi izkušnji z živalmi). Pri preprostejših samostalniških metaforičnih pomenih prihaja do njihove leksikalizacije preko povedkove rabe (*Človek je volk/volčji*) (148). Posplošujoča metafora, ki je nadaljevanje metaforizacije (v specifikirajočo metaforo), edina predstavlja »spreminjanje razmerja med stvarmi«. V povzetku sta obe vrsti metafore kratko označeni v medsebojni primerjavi (posplošujoča metafora: enaka UPS motivirajočega in motiviranega pomena; RPS motivirajočega pomena se obvezno prenesejo na konotativno raven (osmišljanje sopomenskih nizov); - specifikirajoča metafora: nikoli enaki UPS motivirajočega in motiviranega pomena; pomen specifikirajoče metafore je lahko dalje metaforiziran v posplošujočo metaforo; je poimenovalna - resnično odpravlja katahrezo - in ima večjo možnost brisanja konotativnosti).

Poudarjena je značilnost metafore (zlasti v primerjavi z metonimijo in sinekdoho), da je njena motiviranost lahko popolnoma zunaj pomenskih sestavin motivirajočega pomena (pri besedilni, neleksikalizirani metafori je to edina možnost). Kot povezovalna prvina med motivirajočim in motiviranim pomenom lahko nastopa kar koli, lahko tudi samo individualno prepoznavna lastnost. (SLP: 149) Šele uslovarjenje pretvori metaforo v metaforični pomen. Uslovarjenje metafore je predstavljeno kot dvostopenjski postopek: 1. Vsebinska lastnost, ki je sprožila povezavo dveh denotatov, mora postati pomenska sestavina. 2. Ta pomenska sestavina se uslovari kot nova, za metaforični pomen odločilna. Asociativna odprtost ločuje metaforo od neprimerno bolj predvidljive metonimije in sinekdohe in jo dela za prikladno poimenovalno možnost tako v jeziku znanosti (terminologija) kot umetnosti. Naštete so lastnosti, ki se pojavljajo kot povezovalne pomenske prvine pri leksikalizirani samostalniški metafori (oblika; položaj; oblika in položaj; oblika, položaj in barva; oblika in funkcija; značilnost/vedenje, ravnanje). (150)

V posebnem razdelku je prikazana različnost metafore v umetnostnem besedilu (slogovni učinek; ohranjanje originalne avtorske asociativnosti; ohranjanje konotativnosti) in v znanstvenem jeziku (poimenovalna vloga; obvestilna vloga znanstvenega besedila; izločanje konotativnosti). Različnost vloge v obeh primerih povzroča različen značaj obeh vrst: v terminologiji prevladuje pomenskosestavinska metafora, v umetnosti noemska metafora. Sledi izčrpen prikaz metaforičnih besednih zvez s področja strokovnih poimenovanj. (151-154) Med njimi prevladujejo skupi (tako kot pri metonimiji). Osnova za metaforične pomene so zlasti fizične lastnosti (barva, oblika, velikost, snov), funkcija, namen. Strokovne metaforične besedne zveze so razdeljene v dve skupini glede na to, ali je metaforičnost vezana na jedrni del samostalniške zveze ali na prilastkovni del (152), znotraj tega še z ločitvijo zvez, ki imajo za prilastek izvorni lastnostni pridevnik (152-153) in tvorjeni pridevnik. V teh zadnjih primerih je aktualno ugotavljanje podobnosti z lastnostmi podstavnega samostalnika (videz, oblikovanost, otip, razsežnost itd.). Za konec so predstavljeni še sklopi, ki imajo metaforični obe sestavini, jedrno in prilastkovno. Ugotovljeno je, da je povezovalna prvina pri teh pogosto oblikovna podobnost. (154) Razdelek o metaforičnih besednih zvezah v strokovnih poimenovanjih je zaključen z izpostavitvijo še dveh značilnosti le-teh (v primerjavi z neterminološkimi): 1. V terminologiji ima metafora čisto poimenovalno funkcijo, zato ne

prihaja do ubeseditve posameznih stopenj nastajanja – primere, predikativne rabe. 2. Ker je konotacija samo moteča, ni možnosti za drugo stopnjo metaforizacije, posplošujočo metaforo iz specificirajoče (*pasji jezik*: *rastlina sploh).

1.1.3.3 Prikaz slovarske večpomenskosti zaključuje ponazoritev večpomenskih leksemov *šola*, *olja*, *roka*, iz katerih je razvidno, kako se različni tipi večpomenskosti medsebojno povezujejo znotraj enega leksema. (155–156)

1.1.4 Obravnavo večpomenskosti v SLP dopolnjuje poglavje o homonimiji (157–184), v katerem je homonimija predstavljena kot pojav, nasproten večpomenskosti,¹³ kot eno od medleksemskih razmerij, in sicer izrazno medleksemsko razmerje (nasproti pomenskim medleksemskim razmerjem: sopomenskosti, protipomenskosti, nad- in podpomenskosti, vzporedni pomenskosti in raznopomenskosti). Povezava, vendar nasprotna povezava, med večpomenskostjo in homonimijo se vzpostavlja preko skupne značilnosti obeh pojavov: različnost na pomenski ravni ob nerazličnosti, enakosti na izrazni ravni. (180) Nasprotje med obema pojavoma je v tem, da je pri večpomenskosti različnost med pomeni omejena (»nikoli ne more zajeti vseh vsebinskih lastnosti«), pri homonimiji pa take omejitve ni; med homonimi ni pomenske povezanosti na nobeni ravni.¹⁴

1.2 J. LYONS: *SEMANTICS* (1977)

Večpomenskost je obravnavana s stališča razmejevanja med homonimijo in večpomenskostjo s poudarkom na teoretični nedoločljivosti pojma znotrajleksemška medpomenska povezanost. Tipologija večpomenskosti ni obravnavana, metaforični pomen je omenjen zgolj kot primer jezikovnosistemske danosti, neobvladljive z naborom tvorbenih pravil, in zato problematičen pri postopkih, ki bi izhajali iz predpostavke, da je nabor pomenov (ne le leksemov) danega jezika predvidljivo končen in prešteven.

1.2.1 Večpomenskost in homonimija

Večpomenskost in homonimija sta obravnavani skupaj kot dve danosti, ki dopuščata pomensko dvoumnost (*lexical ambiguity*; 550).¹⁵ Kako težko je opredeliti razliko med homonimijo in večpomenskostjo, ponazarja primer angl. samostalnika *port* s pomenoma 'pristanišče' in 'vino', ki ju različni slovarji prikazujejo bodisi kot pomena večpomenskega samostalnika ali pa kot homonimna leksema. Kljub težavnosti ločevanja med obojima pa je večina pripadnikov določenega jezika soglasna pri intuitivni oceni, ali je dani leksem večpomenski, ali pa gre za

¹³ Prav zato sta v jezikoslovni literaturi homonimija in večpomenskost pogosto vzporedno obravnavani; prim. Lyons 1977: 550–569; Apresjan 1995: 183–185.

¹⁴ O homonimiji prim. še Vidovič Muha 1997.

¹⁵ Lyons razlikuje tri vrste pomenske dvoumnosti: 1. slovnična dvoumnost (*grammatical ambiguity*; v okviru površinske strukture: *He arrived late last night.* (Prišel je pozno včeraj zvečer)); 2. leksikalna dvoumnost (nejasnost, ali sta navedena homonima ali različna pomena enega leksema: *Flying planes are dangerous.* (Letala, ki letijo, so nevarna. – Pilotiranje letal je nevarno.)); 3. pretvorbena dvoumnost (*transformational ambiguity*; *Planes fly.* – *Someone flies planes.*). (Lyons 1977: 402–403)

več homonimnih leksemov. Težko je navesti objektivna in zadovoljivo uporabna merila za ločevanje obeh pojavov, lažje ju je ločevati na splošno.

Glavni merili, ki ju navajajo jezikoslovci in leksikografi pri presojanju, ali gre za večpomenskost ali homonimijo, sta: 1. zgodovinski razvoj besede, 2. nepovezanost oziroma povezanost pomenov. Obe merili imata pomanjkljivosti, zaradi katerih ostaja ločevanje homonimije od večpomenskosti problematično. (Lyons 1977: 550–551)

Zgodovinski razvoj besede je zadostni pogoj za določitev homonimije v tem smislu, da homonimni leksemi nimajo skupnega zgodovinskega razvoja, da na zgodnejši stopnji pripadajo različnim leksemom. Merilo v praksi ne more biti vselej odločilno, kajti zgodovinski razvoj besede je lahko prikrit, pa tudi ni vselej jasno, kaj se pojmuje kot etimološko v konkretnem primeru, saj so podatki o homonimnosti lahko različni glede na to, koliko daleč v zgodovino se sledi zgodovinskemu razvoju besede.¹⁶ Toda to ni najpomembnejša pomanjkljivost etimološkega merila pri določanju homonimije. Pomembneje je, da je podatek o etimologiji irelevanten s sinhronega stališča. Uporabnik jezika je namreč brez védenja o etimologiji besede, in ta ne more imeti nobenega vpliva na njegovo interpretacijo pomena. Tudi v primerih, ko uporabnik pri rabi določene besede pozna in upošteva etimologijo (npr. iz stilističnih ozirov), je to relevantno na ravni besedila, ne pa homonimije oz. slovarskega pomena. (Lyons 1977: 551)

Nepovezanost oz. povezanost pomenov je relevantno in pomembno merilo, vendar se je treba vprašati, ali je to edino sinhrono relevantno merilo. Dokler gre za razlikovanje med homonimijo in večpomenskostjo na ravni, ki ne dosega teoretične določenosti,¹⁷ izgleda, da se razlikovanje ujema z občutkom pripadnika določenega jezika, da so določeni pomeni povezani, drugi pa ne. Če večina pripadnikov jezika spontano vidi metaforično povezavo med pomeni, potem je morda upravičeno trditi, da gre za večpomenski leksem, čeprav merilo povezanosti med pomeni teoretično ni opredeljeno.

Pomanjkljivost tega merila je, da ni mogoče najti empirične osnove za različne občutke pripadnikov danega jezika glede povezanosti pomenov danega leksema. Vprašanje bi bilo rešeno, če bi lahko ugotovili, da se pripadniki jezika v presoji pomenske povezanosti razlikujejo znotraj pripadnosti različnim narečjem, skratka, zaradi pripadnosti različnim jezikovnim sistemom. Ker ni mogoče odkriti, da bi intuicija tega presojanja bila v skladu s kakršnim koli empirično potrjenim sistemskim razlikovanjem v rabi besed, se kaže najbolj primerno, se

¹⁶ Kot je zgoraj že omenjeno, je za ponazorilo problematičnosti etimološkega merila naveden angl. samostalnik *port*, katerega etimološki podatki so: Pomen 'pristanišče' tega samostalnika prihaja iz lat. *portus*, ki se, rekonstruiran v indoevropsčino, nanaša na tisto, kar je v moderni angleščini *ford* ali nemščini *fahren*. Angl. *port* v pomenu 'vino' pa je prišlo v angl. v novejšem času, in sicer po imenu portugalskega pristaniškega mesta Porto, od koder je prihajalo vino. Portugalsko ime izvira iz istega izraza kot angl. izraz za pristanišče. Torej je ugotovitev etimološke povezanosti odvisna od tega, kako daleč se sledi zgodovinskimi virom, če so sploh na voljo. To dejstvo opozarja, da etimološko merilo razmejevanja homonimije od večpomenskosti ni tako zanesljivo, kot izgleda na prvi pogled. (Lyons 1977: 551)

¹⁷ V izvirniku: *pretheoretically* (prav tam, 551).

odpovedati teoretični utemeljitvi razlikovanja med homonimijo in večpomenskostjo. (Lyons 1977: 551–552)

1.2.2 V tem okviru Lyons omenja poskuse razložiti odnose medpomenske povezanosti s sredstvi pomenskosestavinske analize. Ti poskusi so po njegovi oceni neučinkoviti. (553) Namreč: Lahko je izbrati določen leksem, ki ga standardni slovar prikazuje kot večpomenski, in medsebojno primerjati njegove pomene v okviru nabora pomenskih sestavin. Problem pa je utemeljiti sestavinsko analizo pomena za slovar kot celoto in pokazati, kako naj bo sestavinska analiza uporabljena za vsesplošno ločevanje homonimov od posamičnih večpomenskih leksemov zunaj posameznih razmeroma jasnih primerov.¹⁸ Sestavinski pristop pri preučevanju slovarskega pomena priporočajo mnogi jezikoslovci na splošni ravni; toda pospremljan je z resnimi teoretičnimi in metodološkimi težavami. Poleg tega je v primeru razlikovanja večpomenskosti in homonimije samo vprašanje možnosti oz. nemožnosti razstavitve pomenov leksemov v (strukturirano ali nestrukturirano) množico pomenskih sestavin nerelevantno, dokler ni ugotovljeno, koliko sestavin oziroma katere vrste sestavin morata skupno vsebovati dva pomena, da ustrežata pogoju pomenske povezanosti.

1.2.3 V nadaljevanju je ponazorjen avtorjev predlog, kako obiti vprašanje teoretičnega razlikovanja med večpomenskostjo in homonimijo: 1. s skrajnim razširjenjem homonimije, do katerega pride tako, da vsak pomen dobi položaj samostojnega leksema, samostojne izrazno-pomenske enote; 2. z določitvijo leksema zgolj v okviru njegovih oblik in skladijskih funkcij brez ozira na znotrajleksemse medpomenske odnose. V tem okviru je obravnavanih več vprašanj v zvezi z identificiranjem in zamejevanjem posameznih pomenov znotraj leksema (zlasti oziraje se na možnost maksimaliziranja večpomenskosti) oz. vprašanj v zvezi z identificiranjem samega leksema, in sicer s poudarkom na razlikovanju skladijske ekvivalentnosti in leksikalne ekvivalentnosti in na preciziranju formalnih meril.¹⁹ (553–556) Nadalje so obravnavane lastnosti homonimije, razlike med absolutno homonimijo, homofonijo in homografijo.

¹⁸ Iz navedenega dvoma v primernost pomenskosestavinske analize za analiziranje slovarske večpomenskosti se posredno vidi, kako je model pomenskosestavinske zgradbe slovarskega pomena nezadosten, če ne implicira strukturiranosti v smislu hierarhičnega ločevanja UPS in RPS.

¹⁹ Zahtevo po pomenskoskladijskem utemeljevanju ločevanja posameznih pomenov znotraj leksema (Lyons 1977: 555–566) poskušamo ponazoriti s slovenskim primerom: Leksem *lakota* ločuje slovarske pomene (oz. ob ustreznih merilih homonimne samostalnice) na osnovi teh različnih udeleženskih vlog: 1. 'občutek' = pomenskoskladijsko primarno vloga PRIZADETO (Orešnik 1992: 11–49, izhodišče povedkovega dogodka, vendar ne z lastno voljo (vršilec), niti ne brez lastne volje (prejemnik), pač pa zunaj obeh možnosti); 2. 'stanje pomanjkanja hrane' = pomenskoskladijsko PRIZADETO = isto kot pri 1.; 3. ekspr. 'želja' – pomenskoskladijsko PRIZADETO = isto kot pri 1. in 2.; 4. slabš. 'lakomen človek' = pomenskoskladijsko VRŠILEC DEJANJA; tj. drugačna udeleženska vloga kot pri 1.–3.; 6. 'rastlina' – terminološko, PRIZADETO. Različnost udeleženskih vlog je razvidna iz leksikalne družljivosti: Leksem *lakota* se v pomenu, ki uresničuje vlogo PRIZADETO, ne more družiti (v nevtralnem rabi, jezikovnosistemsko utemeljeni) z glagoli npr. govorjenja ali mišljenja, kar je značilno za pomen, ki uresničuje udeležensko vlogo VRŠILEC DEJANJA. Upoštevanje tega merila bi konkretno lahko povzročilo, da bi pri določenih slovarski zasnovi prvi trije pomeni bili prikazani znotraj enega leksema, 4. pomen pa osamosvojen v homonimni samostalnici.

Predlog o skrajni razširitvi večpomenskosti, ki pomeni tako rekoč ukinitvev homonimije, pa zanemarija odločilno danost, povezano z večpomenskostjo: znotrajleksemsko medpomensko povezanost. Pojem pomenske povezanosti (*relatedness of meanings*), na katerem temelji razlikovanje homonimije od večpomenskosti, je sicer zares težko formalizirati, toda ne glede na to ga je treba upoštevati, saj je za pripadnike jezika prav merilo znotrajleksemse povezanosti tisto, ki ga rabijo pri intuitivni presoji o tem, kaj gradi identiteto slovarskopomenske enote. Bolje je, da se zanemari teoretično nezadostna utemeljenost razlikovanja med večpomenskostjo in homonimijo, da pa se razlika med njima upošteva, kot pa da bi se izhajalo iz priznanja absolutne homonimije. (566)

Za izbrani metodološki pristop (priznavanje večpomenskosti poleg homonimije) avtor ve, da ni drugega kot prepoznavanje nečesa, kar je osrednjega pomena v jezikovnem vedanju. Zmožnost razširitve pomena s procesom metaforičnega prenosa je sestavni del jezikovne kompetence vsakega govorečega in je izpričana tudi v otroškem učenju jezika. Omenjeno je že bilo, da pripadniki danega jezika radi iščejo, in tudi najdejo metaforične povezave med tistim, kar je s sinhrono sicer irelevantnega izhodišča etimološko nepovezano, torej homonimno. Da to lahko počnejo, je delno najbrž posledica intuitivne zmožnosti metaforičnega širjenja sinhronega pomena. To, da pogosto ne soglašajo med seboj glede narave domnevne metaforične povezave, je povsem pričakovano. Kajti do nesoglasij pride tudi pri natančnih interpretacijah tako imenovanih figurativnih pomenov. Metodološko ukinitvev absolutne homonimije je mogoče videti kot idealizacijo metaforične ustvarjalnosti. Kakor koli že, pomembno je upoštevati, da so jasni primeri večpomenskosti mnogo številnejši kot pa jasni primeri absolutne homonimije, ne glede na to, koliko dosledno se upošteva pogoj pomenske (ne)povezanosti. Še več, večpomenskost – rezultat metaforične ustvarjalnosti – je bistvena za delovanje jezikov kot prilagodljiv in učinkovit semiotični sistem, medtem ko homonimija nima ničesar systemskega.

1.2.4 Metaforično večpomenskost Lyons omenja še v zvezi s frazemi metaforičnega izvora.²⁰ Prav tako kot frazemizirani večbesedni izrazi²¹ so tudi mnogi drugi leksemi metaforično rabljeni in imajo ustaljene metaforične pomene, ki jih mora sestavljavec slovarja v slovarju navajati. Namreč: Tisto, kar je pri metafori teoretično najbolj zanimivo, čeprav ni ulovljivo znotraj determinističnega sistema tvorbenih pravil in je običajno obravnavano v okviru stilstike, nikakor ni omejeno na primere, ki sodijo v običajno imenovano poetično funkcijo jezika in ki so torej stvar besedila in stilstike. Tvorba metaforičnih pomenov je vodena s tako imenovanimi strategijami; razlikovanje med pravili in strategijami pa je analogno razlikovanju med produktivnostjo (konstitutivna lastnost jezikovnega sistema) in kreativnostjo (uporabnikova zmožnost razširitve sistema z motiviranimi, toda nepredvidljivimi načeli abstrakcije in primerjanja).

Metaforično tvorjenje pomenov je tesno povezano s pojmom uslovarjanja (*lexicalisation*) v

²⁰ Za primer metaforiziranega frazema navaja izraz *wet blanket* z osnovnim pomenom 'mokra brisača', metaforično frazeologizirano v pomen 'oseba, ki koga onemogoča pri užitku ali navdušenju'. (Lyons 1977: 549)

²¹ V angleščini so ti leksemi kategorizirani kot kategorija zloženki (*compound lexemes*). (Crystal 1995: 70) – Podrobno o generativističnem pogledu na predvidljivost (produktivnost) v zvezi s frazeologijo prim. Weinreich 1969.

pomenu tvorbe novih pomenskih enot (in ne v pomenu izbiranja pomenskih enot iz že obstoječega slovarja (sistema) pri tvorbi sporočila) (549). Uslovarjanje ni obvladljivo s tvorbenimi pravili. To ne pomeni, da se uslovarjanje ne podreja omejitvam danega jezikovnega sistema ali morda celo bolj splošnim omejitvam, urejajočim vse jezikovne sisteme. Gre le za to, da urejevalo niso pravila, sicer obvladujoča jezikovni sistem. Poskusi formalizirati pomensko zgradbo jezikovnega sistema in tvorbe vseh in samo sprejemljivih interpretacij stavkov temeljijo na predpostavki, da je končno in preštevno ne le število leksemov danega jezika, pač pa je končno in predvidljivo tudi število pomenov, povezanih z vsakim leksemom. Metafora s svojo neulovljivostjo v skladijska pravila predstavlja resno oviro pri uporabi take predpostavke.

1.3 D. N. ŠMELEV: *PROBLEMY SEMANTIČESKOGO ANALIZA LEKSIKI* (1977)

1.3.1 Pojav večpomenskosti je osvetljen s stališča specifičnosti, ki jo znotraj jezikovnega sistema predstavlja beseda kot asimetrični znak v primerjavi z drugimi enotami jezikovne zgradbe. (190–211) Vse jezikovne enote brez izjeme (tj. v vseh ravninah jezikovne zgradbe: glasoslovni, oblikoslovni, skladijski) so namreč določene s sintagmatskimi in paradigmatškimi odnosi, se torej enotno podrejajo dvema vrstama zakonov, zakonom druženja (sintagmatika) in zakonom uvrščanja (paradigmatika),²² in so s temi zakoni tudi docela določene. Ne zadostni pa ostajajo ti zakoni za določanje medpomenskih odnosov znotraj besed kot asimetričnih jezikovnih znakov. Ti odnosi ne morejo biti zaobjeti s samimi horizontalnimi (sintagmatskimi) in vertikalnimi (asociativnimi) povezavami, pač pa se kot rezultat druženja enega izraza z več pomeni vključujejo v jezikovni sistem še v dveh smereh: 1. v razmerjih z besedami, podobnimi po izrazu (besedotvorje) in 2. v razmerjih z besedami, ki vsebujejo analogna medpomenska razmerja. Pomensko strukturo večpomenske besede je tako možno pojmovati kot odraz posebne ravni jezikovnosistemskih odnosov (poleg sintagmatike in paradigmatike), imenovane epidigmatika ali izpeljava (derivacija) v širokem pomenu besede.²³

Znotraj obravnave večpomenskosti je zanimiva in uporabna ugotovitev Šmeleva o razmerju med paradigmatško in sintagmatsko določenostjo besednega pomena: Čim trdneje je določeno mesto besednega pomena v pomenski paradigmati, tem manj je sintagmatsko omejeno. (190) Ugotovitev je uporabna kot objektivno merilo, ki utemeljuje ločevanje osnovnih pomenov (paradigmatško najbolj določeni) in motiviranih pomenov (v večji meri prepuščenih sintagmatski določenosti).

---

²² Navedeni zakoni druženja ustrezajo pri R. Jakobsonu imenovanemu principu izbire (tudi selekcije, nadomeščanja) znotraj substitucijske množice in principu kombiniranja (tudi kontekstualizacije), ki ju Jakobson obravnava kot dve strani istega pojava. Oba procesa sta udeležena pri tvorbi sporočila; sporočilo je v tem pogledu natanko to, da sta dva elementa substitucijske množice projicirana drug na drugega v razmerju enačbene predikacije. (Jakobson 1989: 87–116)

²³ »Takim obrazom, semantičeskaja struktura každogo otdel'nogo mnogoznačnogo slova možet rassmatrivat' sja kak otkraženie etogo vida odnošenij, kotorye mogut byt' nazvany epidigmatičeskimi, ili derivacionnymi (v širokom smysle slova).« (Šmelev 1977: 191)

1.3.2 Glavna utemeljitev za priznavanje večpomenskosti je obstoj pomenske povezanosti med pomeni dane besede, na osnovi katere so zavrnjene teorije, ki namesto priznavanja večpomenskosti zagovarjajo samostojnost pomenov (Zvegincev) ali pa vpeljujejo pojem variantnosti osrednjega pomena (Smirnicky). (77) Tipiziranost medpomenskih povezav pri večpomenskih besedah tudi ločuje večpomenskost od homonimije, ki je sicer pojav, ob katerem se razvidno kažejo razlikovalne lastnosti večpomenskosti: Homonimi sicer lahko nastanejo s prenehanjem zavesti o medpomenskih povezavah večpomenske besede, kar je razvidno iz obstoječih različnih slovarskih prikazov dane večpomenske besede: določena združba pomenov je v nekaterih slovarjih prikazana kot večpomenska beseda, v drugih kot več homonimov. Večpomenskost kot jezikovnosistemski pojav pa se od homonimije bistveno razlikuje po tem, da je povsem vezana na specifičnost danega jezika, medtem ko je homonimija povsem zunajsistemska.

Bistvenega pomena je, da pomeni večpomenske besede vključno s svojimi medsebojnimi povezavami oblikujejo določeno semantično strukturo. (92) Pri tem je treba ločevati medpomenske povezave, aktualne z zgodovinskorazvojnega vidika, od medpomenskih povezav, aktualnih s sinhronega vidika. (94) Kot tipične medpomenske povezave so pri Šmeljevu navedene: 1. metafora, 2. metonimija, 3. prenos poimenovanja na osnovi podobne vloge poimenovane predmetnosti. (94–103) Za metaforične povezave je značilno, da so zelo raznovrstne, tako da jih je težko ujeti v določene zakonitosti. Metonimične povezave Šmelev razvršča v sedem tipov (dejanje – rezultat dejanja, dejanje – mesto dejanja, snov – izdelek iz snovi, posoda – vsebina posode, ustanova – zgradba ustanove, ustanova – ljudje ustanove, naselje – prebivalci naselja), dopušča pa še druge. (98) Šmelev pri danem primeru medpomenske povezave dopušča, da se različni tipi lahko prepletajo (npr. *noga* v pomenu 'del pri mizi' predstavlja hkrati metaforični prenos in prenos po opravljanju podobne vloge; 103).

1.3.3 Tako kot je pomembna strukturiranost celotne pomenske zgradbe večpomenske besede, je pomembno tudi ločevanje osnovnega pomena od drugotnih pomenov (prenesenih) v smislu sinhrona hierarhije pomenov, različne od zgodovinskorazvojnega. Pri sinhroni hierarhiji je osnovni pomen tisti pomen, ki je v največji meri določen paradigmatsko in v najmanjši meri sintagmatsko.²⁴ To govori v prid tradicionalnemu določanju osnovnega pomena kot tistega, ki se ga nosilec danega jezika v zvezi z določenim izrazom (formativom) najprej domisli. (116) Glede na stopnjo predvidljivosti Šmelev navaja štiri tipe drugotnih pomenov: 1. regularni metonimični pomeni, 2. manj regularni metonimični pomeni, 3. razmeroma regularni metaforični pomeni, 4. neregularni metaforični pomeni. Meril za te tipe eksplicitno ne navaja, relativno razlikovanje med njimi samo ponazarja z navedbo besed, ki naj bi s svojo strukturo večpomenskosti ustrezale posameznim tipom. (129)

²⁴ Trditev je ponazorjena s primerom glagolov premikanja: pri teh prenesenega pomena nikakor ni mogoče zaznati, kaj šele določiti, če ni osebek eksplicitno imenovan.

1.4 J. FILIPEC: *ČESKÁ LEXIKOLOGIE* (1985)

Večpomenskost je obravnavana eksplicitno z dveh stališč: 1. kot lastnost leksema, 2. kot uresničitev ene od poimenovalnih možnosti v jeziku.

1.4.1 Kot lastnost leksema je večpomenskost paradigmatsko pomensko razmerje (različno od besedotvorja, ki je paradigmatsko izrazno-pomensko razmerje), enakovredno razmerjem antonimiji in sinonimiji in skupini razmerij hiperonimiji, hiponimiji in kohiponimiji. (128–143) Večpomenskost kaže gospodarnost jezikovnega sistema, ki obstoji v omejenem naboru izraznih sredstev za izražanje neskončnega števila pomenov. Slovanska večpomenskost pomeni, da ima dani leksem več različnih, med seboj povezanih pomenov. Pri analizi večpomenskosti je treba upoštevati dejstva različnih jezikovnih ravnin, ki signalizirajo in objektivizirajo obstoj več pomenov. Vidiki, ki jih je treba upoštevati, so: A. slovnčni vidik (npr. kategorija živosti v osebkju pri glagolu razlikuje pomene glagola (*Mati pere perilo, Dež pere okna*)), B. besedotvorni vidik (različni pomeni tvorijo različne izpeljanke), C. distribucijski in frekvenčni vidik (redko analizirano za posamezni pomen, običajno samo podatki za leksem kot celoto), Č. stilistični vidik (motivirani pomeni so pogosto stilno zaznamovani). Toda navedeni vidiki ne zadoščajo za odločenje, opis posameznih pomenov večpomenskega leksema, obseg pomena je treba omejiti kot mikrostrukturo pomenskih sestavin, in sicer na osnovi znotrajjezikovnega vzporejanja leksemov. Tako je treba posamezni slovarski pomen videti kot vrednost na presečišču treh osi: 1. odnos pomena do denotata (pojma), 2. sistemski paradigmatski odnos (antonimi, sinonimi, besedotvorna motiviranost, hipernimi), 3. odnos do ostalih pomenov v leksemu. S primerom besede *hruška* avtor ponazarja, kako spremembe v pomenskosestavinski zgradbi (menjavanje, spreminjanje vloge PS – generičnih semov (UPS) in razlikovalnih semov (RPS)) omogočajo večpomenskost. Zgradba večpomenskega leksema vključuje primarne pomene (osnovne, motivirajoče) in sekundarne pomene (drugotne, motivirane), ki so povezani v različnih razmerjih (neposredna odvisnost, posredna odvisnost itd.). Za drugotne pomene večpomenskih besed je značilno, da je njihova slovarskopomenska družljivost omejena na besede določenega ožjega pomenskega kroga, toda drugače kot pri frazeološki vezanosti. (82–85)

1.4.2 Večpomenskost kot uresničitev ene od poimenovalnih možnosti se kaže v tem, da se en izraz povezuje z različnimi denotati, in sicer na osnovi razvidne povezanosti med njimi, povezanosti, kot jo priznava človeška duševnost in mišljenje. (108) Ta povezanost ima zlasti dve pojavi obliki: odnos podobnosti (metafora) in odnos pojmovne bližine (metonimija). Odnos podobnosti je tipični izbirni odnos, odnos pojmovne bližine pa stični odnos (sintagmatika). Glavna pobuda takega poimenovanja je poimenovalna potreba: leksem ima dve poimenovalni funkciji, od katerih se ena razume na ozadju druge. Večfunkcijskost izraza je nadrejena večpomenskosti: gre za odsev dveh stvarnosti v razumevanju, zato mora biti ena od njiju sekundarna. V tem okviru se večpomenskost kot poimenovalna možnost primerja z besedotvorjem. Pri besedotvorju gre za zunanjo podobnost poimenovanj, za podobnost na izrazni ravni, pri večpomenskosti pa za notranjo, pomensko podobnost in notranjo pomensko tvorjenost.

1.5 A. A. UFIMCEVA: LEKSIČESKOE ZNAČENIE (1986)

Slovarski pomen in ustroj pomenske ravnine jezikovnega sistema se v tem delu predstavlja s stališča interpretacije jezika kot znakovnega sistema. Zato je obravnava vseh pomenoslovnih vprašanj, tudi večpomenskosti, usmerjana s poudarjanjem specifičnosti, ki razločujejo jezik kot znakovni sistem od drugih znakovnih sistemov. Ugotovitve, zadevajoče večpomenskost, so navajane v razdelkih *Preučevanje slovarskega pomena besede kot pojava večpomenskosti* (24–31) in *Slovarskopomensko variiranje besede* (31–35), kot tudi na mnogih mestih pri obravnavi drugih vprašanj, in jih je mogoče povzeti takole:

1.5.1 Znotraj besede je bistveno iz znakovnega značaja besede izhajajoče ločevanje med »sistemskim imenovalnim pomenom« (*pervičnoe naimenovanije*) in vsemi drugimi pomeni. Sistemski imenovalni pomen besed je rezultat prvotnega poimenovanja, zato ga je treba videti kot prvotni znakovni pomen, tj. pomen, ki oblikuje določeni znak. Vse druge pomenske lastnosti besede (metaforične, prenesene) so posledica slovarskopomenskega druženja besed, rezultat drugotnega označevanja pri že obstoječem jezikovnem znaku. Pomembno je upoštevati, da je prvotni znakovni pomen povezan z oblikovanjem znaka v danem jeziku. (15) V večpomenski polnopomenski besedi je prvotni pomen, imenovan tudi znakovni pomen, tisti, za katerega zavest nosilcev jezika priznava zvezo med znakom in z njim povezanim zvočnim kompleksom.

Pomenska organiziranost jezikovnega znaka vključuje tri osi strukturne organiziranosti: paradigmatško os, sintagmatsko os in epidigmatško os, imenovano tudi »os semantične tvornosti«. Prav ta je tista, ki uresničuje večpomenskost na ravni sistemske sestavine jezika.

1.5.2 Večpomenskost je dejansko imenovana kot ena od več ravni, na katerih hkratno obstoji beseda kot osnovni predmet preučevanja slovarskega pomena. Te ravni se kažejo takole: 1. beseda kot hierarhično organizirana in zgodovinsko nastala celokupnost oblike in pomena; 2. pomensko razčlenjena beseda (*slovo v otidel'nyh ego leksiko-semantičeskijh variantah*; temu ustreza večpomenskost), 3. pomensko uresničena beseda v govoru. (9–10) Predstavitvi različnih pogledov na večpomenskost v preteklem in sodobnem jezikoslovju z učinkovito prikazanimi razlikami med posameznimi avtorji (24–31) sledi predstavitev avtoričinega pogleda na slovarski pomen in večpomenskost (31–35):

Pomenska zgradba besede je praktično neprekinjena vrsta slovarskopomenskih (*leksiko-semantičeskijh*) variant besede (variant osnovnega, poimenovalnega, znakovnega pomena), organiziranih na enoten, zanje značilen način. Slovarski pomen je torej pojmovan (po A. J. Smirnickem (31)) kot slovarskopomenska varianta besede (*leksiko-semantičeskij variant slova*). Slovarskopomenske variante besede se medsebojno razlikujejo samo po vsebini. Uresničujejo se v različnih družljivostih dane besede in njenih skladenjskih vlogah v besednih zvezah ali stavku ali v obojem.²⁵ V skladu s tem je uveden pojem »besedni pomen« (*slovoz-*

²⁵ Filipec izrecno odklanja razlago večpomenskosti s pomenskimi variantami zlasti z dvema utemeljivama: 1. s priznavanjem variant se prevelik pomen pripisuje izhodiščnemu pomenu nasproti motiviranim pomenom, ki so s stališča pomenske zgradbe in funkcioniranja jezika vendarle enakovredni,

načenije), obstoječ samo na pomenski ravni, in zato rešen lastnosti asimetričnosti (ki pa je še značilna za slovarskopomensko varianto besede). Poudarjena je metodološka prednost takega modeliranja slovarskega pomena in večpomenskosti (v primerjavi s tradicionalno, izhajajočo iz zunajjezikovnih dejstev), ki omogoča sistemski opis slovarja (sistema) kot posebne strukturne ravni jezika, znotraj katere je besedno variiranje slovarskega pomena opisovano izključno z jezikovnimi danostmi: 1. z leksikalno družljivostjo besed, 2. s slovničnimi oblikami, 3. s skladenjskimi vlogami. Večpomenskost je variiranje osnovnega, imenovalnega pomena besede. (34)

Večpomenskost je omenjana tudi med aksiomatičnimi postavkami, zadevajočimi jezikovni znak: Pri postavki ustaljene asociativne zveze med označujočim in označenim je poudarjena večja ustaljenost prvotnega poimenovalnega pomena, tj. tistega pomena, ki je izrazu pripisan pri sami vzpostavitvi danega jezikovnega znaka (*znakovoe značenije*); zlasti pri tem pomenu je jezikovni znak vzpostavljen kot predstavnik objektivne stvarnosti. (72–85) Zato je ta pomen imenovan znakovni pomen, vsi ostali pomeni (metonimični, metaforični) pa so drugotni; jezikovni znak te pomene pridobi prek kombiniranja z drugimi znaki v jezikovnem sistemu. Pri postavki asimetričnosti jezikovnega znaka pa je poudarjeno, da je to temeljna specifičnost jezika, ki jezik razlikuje od vseh drugih znakovnih sistemov. Večpomenskost obstoji kot jezikovnosistemska, torej virtualna lastnost, kot objektivna danost jezikovnega sistema.²⁶

1.6 JU. D. APRESJAN: *LEKSIČESKAJA SEMANTIKA* (1995)

Obravnava večpomenskosti je z besedotvorjem umeščena v skupno poglavje (*Slovoobrazovanje i mnogoznačnost*, 164–215). V uvodu je pojasnjeno, da je pojmovanje večpomenskosti usmerjano s posebnim vidikom, ki temelji na danosti, da večpomenskost besede omogoča sopomenske pretvorbe povedi na način: *Poimenovanje predmetov poteka nepredvidljivo* (večpomenski samostalnik *poimenovanje* -a s v pomenu 'dejanje') – *Predmeti dobijo svoja poimenovanja nepredvidljivo* (večpomenski samostalnik *poimenovanje* -a s v pomenu 'rezultat dejanja'). (164) V možnosti sopomenskega pretvarjanja povedi, ki izhaja iz večpomenskosti dane slovarske enote, je utemeljena analogija med besedotvorjem in večpomenskostjo. Ker ima navedeni vidik obravnave razmerja med večpomenskostjo in besedotvorjem pri Apresjanu pomembno vlogo tudi pri samem tipologiziranju večpomenskosti, je treba za razumevanje njegovih pogledov na večpomenskost upoštevati specifičnosti njegovega razumevanja slovarskega pomena in besedotvorja.

1.6.1 Pojmovanje slovarskega pomena

V skladu z znakovno teorijo Ch. Morrisa (1947) lastnost jezikovnega znaka ni le izraz in pomen (označujoče (r. *imenie*) in označeno (r. *semantika*) po de Saussurju (1916)), pač pa

2. s tem se predpostavlja velika odvisnost motiviranih pomenov od izhodiščnega pomena, ki pa ni nujna. (Filipec 1986: 108)

²⁶ V aktualnem govoru je časovna dimenzija, časovna določenost poteka govorjenja tista, ki večpomenskost onemogoča; beseda ne more biti v besedilu hkrati rabljena v več pomenih. (Ufimceva 1986:79)

tudi skladnja znaka (r. *sintaktika znaka*) in pragmatika znaka (po Weinreihu (1966)). Kot *pomen* znaka (semantika znaka) se navadno pojmuje vednost o razredu stvari, ki jih dani znak imenuje, glede na njihove skupne lastnosti, ali o razredu dogodkov, o lastnostih udeležencev in o odnosih, ki jih povezujejo. Kot *skladnja* znaka se pojmuje vednost o pravih družjenj danega znaka z drugimi znaki v besedilu. *Pragmatika* predstavlja vednost o odnosu oddajnika ali prejemnika sporočila do stvari, ki je predmet sporočila. (56–69)

Pomen se obravnava na dveh ravneh: 1. denotativna raven (referencialna): denotat znaka je razred stvari, ki jih znak označuje (naivna podoba sveta); 2. signifikativna raven: signifikat znaka je skupnost splošnih lastnosti vseh stvari danega razreda. Možna je denotativna enakost pri hkratni signifikativni različnosti: različni poimenovanji se nanašata na en sam predmet, le da sta poimenovanji vsakokrat drugače utemeljeni (primer: *središče težnosti trikotnika – točka presečišča srednjic*).²⁷ Apresjan izrecno pojasnjuje, da je v delu *Leksičeskaja semantika* uporabljan nerazčlenjen pojem *semantika znaka* ali »iz tega izpeljani pojem *leksikalni pomen*« (r. *leksičeskoe značenje*), lahko pa tudi bolj natančen pojem *denotat* ali *signifikat*, upoštevaje dejstvo, da se dva leksikalna pomena lahko razlikujeta ne le na denotativni ravni, pač pa tudi samo na signifikativni ravni in da je tudi to razlikovanje pomensko razlikovanje (da spada v semantiko znaka).

Skladnja jezikovnega znaka vključuje: 1. oblikovno in skladenjsko družljivost oz. oblikovne in skladenjske družljivostne omejitve, 2. leksikalno družljivost oz. leksikalne družljivostne omejitve (tj. s katerimi besedami (slovarskimi enotami) se lahko družijo dana beseda; leksikalna družljivost je opisljiva v obliki liste konkretnih besed), 3. semantično družljivost oz. semantične družljivostne omejitve (opisljiva v povzemalnih podatkih o semantičnih lastnostih besed, ki so preverjeno družljive z dano besedo). Pomembna svojskost v pojmovanju slovarskega pomena pri Apresjanu je ločevanje leksikalnega pomena, vključujočega skladno jezikovnega znaka, in družljivosti, pri čemer avtor sam priznava, da je razmejevanje, kateri podatki v pomenskem opisu sodijo v leksikalni pomen in kateri v družljivost, težavno.

Pragmatika znaka vključuje širok krog pojavov od ekspresivnih elementov pomena do podatkov o položaju oddajnika in sprejemnika sporočila (*modalni okvir pomena*). Nanaša se na odnos govorečega ali naslovnika do stvarnosti, ki jo znak imenuje. Za navajanje različnih pragmatičnih elementov pomena v slovarju (priročniku) Apresjan priporoča evidentiranje teh podatkov v posebnih razdelkih pomenskega opisa, poleg same razlage. Tako je npr. pomembno v posebni rubriki slovarskega sestavka zapisovati konotacije, ker služijo za utemeljevanje tistih prenesenih pomenov besede, ki nimajo siceršnjih pomenskih lastnosti, ki bi utemeljevale povezavo z izhodiščnim pomenom.²⁸ Modalni okvir pomena pa je treba navajati neposredno v razlagi.²⁹

²⁷ Navedena dvojnost denotativnega in signifikativnega ima vzporedje v dvojnosti denotata in koncepta slovarskega pomena pri Žic-Fuchs (Žic-Fuchs 1991).

²⁸ Z drugimi besedami povedano: To so metaforični pomenski prenos, ki nimajo objektivno določljive povezovalne lastnosti, ki bi se eksplicitno povezovala s katero od pomenskih sestavin, in so utemeljeni v pomenskosestavinsko neopisljivi asociativni povezanosti ubesedenih vsebin.

²⁹ Primer modalnega okvira pomena: *Tudi A je prišel. = tudi 'Pričakovalo se je, da ne bo prišel.'*

Na osnovi navedenih pogledov je pri Apresjanu *leksikalni pomen* definiran takole: semantika znaka s tistim delom pragmatike, ki sodi v modalni okvir razlage. Leksikalni pomen se prikazuje z razlago, ki je prevod besede v poseben semantični jezik. (69)

Za pojem jezikovnega znaka, slovarskopomenske enote, Apresjan v delu *Leksičeskaja semantika* (1995) večinoma uporablja izraz *beseda* (r. *slovo*), in ne izraza *leksem*.³⁰

1.6.2 Večpomenskost in besedotvorje

Apresjan pojmuje večpomenskost kot eno od jezikovnih sredstev, ki podobno kot besedotvorje omogoča sopomenske pretvorbe povedi:

Poimenovanje predmetov poteka nepredvidljivo. ... poimenovanje -a s 1. 'dejanje'
Predmeti nepredvidljivo dobijo svoja poimenovanja. ... poimenovanje -a s 2. 'rezultat dejanja'

Temu analogno je omogočena sopomenska pretvorba povedi s sredstvi besedotvorja:

Tkanina je bila bleščeča bela.
Belina tkanine je bila bleščeča.

To, da večpomenskost omogoča sopomenske pretvorbe povedi, na posebni ravni vzpostavlja povezavo med večpomenskostjo in besedotvorjem. Apresjanova obravnava večpomenskosti temelji na odkrivanju in upoštevanju analogij, ki obstoje med obema ravnema.

1.6.2.1 Besedotvorje v ožjem pomenu besede

Besedotvorje v ožjem pomenu besede Apresjan definira kot skladijsko besedotvorje (*sintaksičeskaja proizvodnost'*; 164), ki je bilo kot pojav že davno prepoznano in poimenovano po znamenitem delu J. Kuryłowicza (1936). V skladijskem besedotvorju se tvorjenka (*proizvodnoe slovo*) razlikuje od motivirajoče besede (*proizvodjaš'ee slovo*) samo po »skladijskih lastnostih«, ne pa po »leksikalnem pomenu« (v okviru Apresjanovega razumevanja tega pojma).³¹ K skladijskim tvorjenkam – tako Apresjan imenuje tvorjenke, ki omogočajo sopomenske pretvorbe povedi – v strogem pomenu besede Apresjan uvršča izglagolske samostalnike dejanja ali stanja in izpridevniške lastnostne samostalnike, razmerne pridevnike, nekatere tipe izpridevniških prislovov in številne druge. Znotraj skladijskih tvorjenk ločuje dve skupini glede na to, v kolikšni meri se v tvorjenki ohranja leksikalni pomen motivirajoče besede: a) čiste skladijske tvorjenke: izglagolski samostalniki za pomen 'dejanje', 'stanje', izpridevniški samostalniki za pomen 'lastnost'; b) ne povsem čiste skladijske tvorjenke, ki se v leksikalnem pomenu razlikujejo od motivirajoče besede na

³⁰ Pač pa *leksem* navaja v uvodu v *Slovar' sinonimov ruskogo jazyka* (2000) in ga v tamkajšnjem jezikoslovnem terminološkem slovarju razlaga: Leksem je realna slovarskopomenska jezikovna enota. Beseda to ne more biti, in sicer prav zaradi večpomenskosti: večpomenska beseda se namreč v sporočilu lahko pojavlja samo v določenem, enem samem pomenu. (Slovar' 2000: XXII)

³¹ »Pri sintaksičeskij derivaciji proizvodnoe slovo otličaetsa ot proizvodjaš'ego ne svojim leksičeskim značenjem, a tol'ko svoimi sintaksičeskimi svojstvami.« (Apresjan 1995: 164)

ravni signifikata.³² Primer: Samostalniški pomen tvorjenke *branilec* se od glagolskega pomena glagola *braniti* razlikuje v tem, da je pomen prvega delovalnika, ki je v glagolu izražen poleg pomena neprvih delovalnikov, v samostalniku izražen v poudarjeni obliki: dejanje z več udeleženci (*kdo braniti koga pred kom*) je v tvorjenki prisotno kot lastnost prvega delovalnika; zato je take vrste tvorjenka »ne povsem čista skladenjska tvorjenka«. ³³ Na ravni leksikalnega pomena (v okviru Apresjanovega pojmovanja; prim. zgoraj) pa se glagol in samostalnik ujemata, kar omogoča pretvorbe povedi tipa *On brani nemočne. – On je branilec nemočnih.*³⁴ (164–165)

Glavni pomenski tipi samostalniških skladenjskih tvorjenk, ki omogočajo sopomenske pretvorbe povedi (165–168):

1. Samostalniki s pomenom dejanja ali stanja (*delati – delo, analizirati – analiza, bežati – beg* itd.).
2. Samostalniki s pomenom rezultata dejanja (*prebiti steno – preboj stene* itd.).
3. Samostalniki s pomenom količine dejanja (*gledati – pogled, klanjati se – poklon*).
4. Delovalniški samostalniki:
  - a) samostalniki s pomenom vršilca dejanja³⁵: *voditi – vodnik, dežurati – dežurni, pomagati – pomočnik, graditi – graditelj*;
  - b) samostalniki s pomenom predmet dejanja: *jesti – jed, kuriti – kurivo, delati – delo*³⁶, *učiti – učenec*;
  - c) samostalniki s pomenom mesta: *zimovati – zimovanje*;
  - č) samostalniki s pomenom orodja: *pečatiti – pečat*;
  - d) samostalniki s pomenom sredstva: *zamazati – zamaz*;
  - e) samostalniki s pomenom načina: *hoditi – hoja*.³⁷

1.6.2.2 Specifičnosti pojmovanja skladenjskega besedotvorja pri Ju. D. Apresjanu

Bistveno specifičnost predstavlja to, da se skladenjsko besedotvorje obravnava s stališča sredstev za sopomenske pretvorbe povedi. Tako ima Apresjan za izhodišče skladenjskega besedotvorja razmerje med sopomenskima povedma, ki vsebujeta motivirajočo besedo (*proizvodjaš'ee slovo*) in tvorjenko (*proizvodnoe slovo*) na način: *Tkanina je bila bleščeča bela. – Belina tkanine je bila bleščeča.*³⁸

³² Navedene skupine pri a) ustrezajo transpozicijskim tvorjenkam in pri b) mutacijskim tvorjenkam po Kuryłowiczu. Prim. Vidovič Muha 1988: 8.

³³ Prim. analogno razmišljanje v zvezi z angl. samostalnikom *actor* v: Lyons 1977: 566.

³⁴ Apresjan sicer tudi širše predstavlja povezovanje večpomenskosti in besedotvorja, kot se kaže pri različnih jezikoslovcih (Šmelev, Gak idr.), in povzema njihove poglede na podobnosti besedotvorja in večpomenskosti. (Apresjan 1995: 187–193)

³⁵ V Apresjanovem besedilu *sub"jekt situaciji*.

³⁶ Mišljen je samostalnik *delo* v nedejanjskem pomenu: *odložiti delo na mizo*.

³⁷ Navedeni pomenski tipi samostalniških tvorjenk se ujemajo z besedotvornimi pomeni v slovenskem skladenjskem besedotvorju (Vidovič Muha 1988: 16–17; 25; 178), dodani so pomeni količina dejanja, način dejanja in predmet dejanja. Besedotvorni pomen 'način dejanja' je sicer naveden pri povezavi besedotvornih pomenov glagola s prvinami propozicije (Vidovič Muha 1988: 25), ne pa pri besedotvornih pomenih samostalnika (prim.: *prepoznati koga po govoru* 'načinu govorjenja').

³⁸ Sopomensko pretvorbo povedi Apresjan imenuje tudi *izosemantična transformacija* in pojav teh povedi *izosemantičnost*, kar ustreza razlikovanju med pomensko enakostjo leksikalnih enot, za katero je ustaljen izraz sinonimija, in pomensko enakostjo (enakovrednostjo) povedi, ki je vendarle drugačna od leksikalne sinonimije. Izraz *izosemantičnost* (v razmerju do izraza *sinonimnost*) v skladu z

Razmerje med pomenom tvorjenke in njene podstave (npr.: tvorjenka *belina*, podstava *bel*)³⁹ je treba razumeti znotraj Apresjanovega pojmovanja pomena jezikovnega znaka. Apresjan ugotavlja, da gre pri razmerju skladijske tvorjenke nasproti podstavni besedi za enakost »leksikalnega pomena« ob različnem »skladijskem pomenu«. ⁴⁰ Pri tem je treba pojem »leksikalni pomen« videti podrejen pojmu semantika jezikovnega znaka: »Leksikalni pomen« je ena od lastnosti jezikovnega znaka poleg treh drugih (izraz znaka, skladijska znaka in pragmatika znaka). »Leksikalni pomen« vključuje denotativni pomen in nekatere prvine pragmatičnega pomena. Skladijske lastnosti jezikovnega znaka (»skladijski pomen«) so zunaj »leksikalnega pomena«. To, da je v okviru Apresjanovega pojmovanja za »leksikalni pomen« postavljeno, da je enak pri motivirajoči besedi in tvorjenki, potrjuje predstavo o leksikalnem pomenu kot nehierarhiziranem naboru denotativnih pomenskih sestavin.

Zaradi izhodišča v sopomenskosti povedi skladijske tvorjenke (tvorjenke, ki omogočajo sopomenske pretvorbe povedi) niso določene s sistematično definiranimi pretvorbenimi variantami na strukturnoskladijski ravni, pač pa so samo okvirno določene glede na motivirajočo besedo in pomen tvorjenke (»izglagolski samostalniki dejanja ali stanja in izpridevniški lastnostni samostalniki, razmerni pridevniki, nekateri tipi izpridevniških prislovov in številni drugi«; Apresjan 1995: 164).⁴¹

Apresjanovim pojmovanjem leksikalnega pomena (*semantika znaka*) poudarja samostojnost denotativnih pomenskih lastnosti, ki pri enakem naboru v podstavni besedi in tvorjenki dejansko omogoča sopomenskost povedi.

³⁹ Pojma *podstava tvorjenke* pri Apresjanu ni; na tem mestu je zaradi priročnosti uporabljen za poimenovanje tistega, iz česar nastane tvorjenka (pri Apresjanu *proizvodnoe slovo*).

⁴⁰ To, da je pri Apresjanu eksplicitno poudarjeno izhodišče za skladijsko besedotvorje v sopomenskosti povedi, in ne ekvivalentnosti tvorjenke in njene skladijske podstave (da torej enota skladijskega besedotvorja ni definirana z neposrednim razmerjem med skladijsko podstavo in tvorjenko, pač pa z razmerjem med sopomenskima povedma z motivirajočo in motivirano besedo), pojasnjuje prvine, ki teorijo Apresjana delno razlikujejo od slovenske skladijskobesedotvorne teorije A. Vidovič Muha. V slovenskem skladijskem besedotvorju je namreč tvorjenka definirana kot pretvorbena varianta določene strukturne (funkcijske skladijske) enote, ki se z besedotvornim pomenom pretvorbno povezuje tudi s sestavinami pomenske podstave povedi. Skladijsko besedotvorje vključuje samo tiste vzorce (strukturnoskladijske in pomenskoskladijske), ki so v celoti pretvorljivi v besedotvorne sestavine. Vsaka tvorjenka je dvodelna, sestavljena iz besedotvorne podstave in obrazila, kar določa bistveno lastnost tvorjenkine skladijske pretvorbne variante – skladijske podstave; ta je vedno podredna (razen pri zloženkah tipa *rdeče-bel*). Predmetnopomenski del skladijske podstave se pretvarja v besedotvorno podstavo, vse ostalo iz skladijske podstave (s skladijskimi razmerji vred) pa v obrazilo (obrazilo). S povedno skladnjo (prvinami propozicije) se povezuje tvorjenke, nastale z navadno izpeljevo, z izpeljavo iz predložne zveze in z medpionsko-priponskim zlaganjem, zunaj povezovanja s prvinami propozicije pa ostajajo modifikacije (modificirano izpeljevanje in sestavljanje). (Vidovič Muha 1988: 1–17, 175–181) – Slovensko skladijsko besedotvorje ločuje slovarski pomen od besedotvornega pomena. Pri besedotvornem pomenu je vsebina pomenskih lastnosti predvidena s pretvorbenim razmerjem med skladijsko podstavo in morfemskim sestavom tvorjenke (*lovca* ← [tisti, ki] lovi [-0], [ ] → -ec), medtem ko je slovarski pomen določen s hierarhiziranimi pomenskorazločevalnimi lastnostmi (*lovca*: 'kdor se ukvarja z lovom'; 'kdor si zelo prizadeva, da si kaj pridobi'). (Prav tam: 10; 25–26)

⁴¹ Našteti tipi tvorjenk ustrezajo skladijskopodstavnemu strukturnemu tipu (a) v slovenskem skladijskem besedotvorju, imenovanem navadna izpeljava. (Vidovič Muha 1988: 176–177)

Povezanost nekaterih skladenjskih tvorjenk s povedno skladnjo Apresjan posredno priznava s svojim naborom glavnih pomenskih tipov samostalniških skladenjskih tvorjenk, ki omogočajo sopomenske pretvorbe povedi. V tem naboru namreč našteva prav tiste, za katere je značilna povezanost s prviniami propozicije.⁴²

1.6.2.3 Stičišča skladenjskega besedotvorja in večpomenskosti

Če večpomenskost pojmuje kot eno od sredstev jezikovne sinonimije (omogočanje sopomenskih pretvorb povedi), potem je najbolj zanimiva lastnost večpomenskosti njena sorodnost z besedotvorjem.⁴³ Kako daljnosežna je analogija med besedotvorjem in večpomenskostjo, je razvidno iz dvojega:

1. Pri obravnavi večpomenskosti sta uporabna pojma regularnost in produktivnost, ki sta sicer tipična besedotvorna pojma.⁴⁴
2. Večina regularne večpomenskosti vključuje pomenska razmerja (razmerja med motivirajočim in motiviranim pomenom), ki so enaka razmerjem, izraženim v besedotvornih pomenih.⁴⁵

1.6.2.3.1 Regularna večpomenskost

Večpomenskost besede A s pomenoma a_i in a_j je regularna, če v danem jeziku obstoji najmanj ena beseda B s pomenoma b_i in b_j , ki se pomensko razlikujeta med seboj na enak način kot a_i in a_j , vendar s tem, da a_i - b_i in a_j - b_j nista sinonimna para. (189) Primer: V besedah *kozarec*, *steklenica*, *sod* itd. je s prisotnostjo tipske pomenske dvojice 'posoda' - 'vsebina posode' uresničena regularna večpomenskost.⁴⁶

⁴² Apresjan sicer ne omenja pojma *propozicija*; pač pa pri temeljni obravnavi medpomenskih razmerij in osnovnem ločevanju med sintagmatiko in paradigmatico našteva temeljna sintagmatska razmerja, kot se odražajo v pomenu samostalnika. Imenuje jih *substantivni leksikalni parametri* in jih našteva: Si = tipsko poimenovanje prvega delovalnika, Sinstr. = tipsko poimenovanje instrumenta dejanja, Sloc. = tipsko poimenovanje mesta dejanja, Smod = tipsko poimenovanje načina dejanja in Sres = tipsko poimenovanje rezultata dejanja. (Apresjan 1995: 48)

⁴³ Ta sorodnost je tolikšna, da utemeljuje vzpostavitev pojma pomenotvorje (r. *semantičeskaja derivacija*, semantična izpeljava) kot posebno vrsto besedotvorja. (Apresjan 1995: 187)

⁴⁴ Regularnost je mogoče pri Apresjanu razumeti kot v določenem okviru definirano predvidljivost na področju slovarske pomenskosti, značilnost, izhajajočo iz urejenosti jezikovnega sistema. - Jezikovnosistemsko predvidljivost jezikoslovje obravnava na različne načine znotraj posameznih jezikoslovnih usmeritev. Prim. npr. v zvezi s frazeologijo »strukturno-pomenski model« *frazema* in »potencialna produktivnost modela« *kot pojma, ki se - pač prilagojeno strukturnim značilnostim frazeologije - nanašata na značilnosti frazemov s stališča predvidljivosti njihovih jezikovnosistemskih značilnosti* (Kržišnik 1994: 187-191).

⁴⁵ Pojem besedotvorni pomen je na tem mestu zaradi gospodarnosti izražanja prevzet iz slovenskega skladenjskega besedotvorja. Apresjan na tem mestu misli pomenske tipe samostalniških tvorjenk, kot so tudi v našem povzetku str. 30 navedeni.

⁴⁶ Apresjanovo ponazorilo regularne večpomenskosti s pridevnikom (*vodna kaplja* 'ki je iz vode' - *vodna turbina* 'ki jo poganja voda' in *parni oblak* 'ki je iz vode' in *parna turbina* 'ki jo poganja para') za slovenski jezik ni primerno. Pridevnika *voden* in *vodni* (kot *paren in *parni*) sta namreč v skladu s SLP različna leksema, zato je bilo ponazorilo zamenjano s primerom za pomensko dvojico 'posoda' - 'vsebina posode', ki ga Apresjan navaja v nadaljevanju.

Večpomenskost besede A je neregularna, če pomenska razlika med a_i in a_j ne obstoji v nobeni drugi besedi danega jezika ali pa samo v sinonimih. Primer: *lopatica*: 1. 'orodje' 2. 'kost'.

Apresjan poudarja, da za regularnost večpomenskosti zadošča, da se v pomenskih parih različnih nesinonimnih besed ponavlja tip določene pomenske razlike, ne pa razlika sama. Primer: *pas*: 'najožji del trupa tik pod prsmi' – 'trak za zavezovanje na tem delu telesa', *peta*: 'del stopala' – 'nogavica na tem delu stopala'. Kljub popolni različnosti obeh medpomenskih razmerij sta obe razmerji istega tipa: 'del telesa' – 'oblačilo na tem delu telesa'. Ugotavlja, da je regularnost pri večpomenskosti neke vrste frazeologizacija določenega pomenskega razmerja, podobno kot je to pri večini besedotvornih tipov.⁴⁷

Regularnost je značilnost metonimičnih pomenskih prenosov; neregularna večpomenskost je bolj značilna za metaforične prenose. Prav tako je regularnost običajno značilna za neposredno večpomenskost,⁴⁸ posredna večpomenskost⁴⁹ je pogosteje neregularna.

Večpomenskost, ki je avtomatični rezultat besedotvornih postopkov,⁵⁰ nima lastnih značilnosti, izhajajočih iz medpomenske povezanosti, in je po Apresjanovem mnenju pri obravnavi večpomenskosti ni treba upoštevati. Dokaz za to, da je določena večpomenskost nebesedotvorna (da ni avtomatična posledica besedotvornega postopka), je obstoj dane kombinacije pomenov pri tvorjenkah različnih besedotvornih vrst, zlasti pa pri netvorjenkah. (189–191)

⁴⁷ Na tem mestu je dobesedno prevzet Apresjanov izraz *besedotvorni tip*, ker Apresjan nikjer ne imenuje besedotvornega pomena, čeprav bi ga glede na vsebino izvajanj na tem mestu lahko uporabili. Sploh bi Apresjanovo primerjavo večpomenskosti z besedotvorjem s stališča dognanj slovenskega skladienskega besedotvoja lahko še precizirali: V besedotvorju se Apresjanova odemba »frazelogizacije« medpomenskih razmerij nanaša na predvidljivost skladienske podstave, ki je pretvorba tvorjenke. Skladienska podstava s svojo definiranostjo in povezanostjo z določeno besedotvorno vrsto in besedotvornim pomenom (Apresjan s frazeologizacijo pri »besedotvornih tipih« dejansko opozarja prav na besedotvorni pomen) je tisto, kar je v besedotvorju frazeologizirano na enak način kot medpomenska razmerja pri regularni večpomenskosti. Besedotvorni pomen s svojo utemeljenostjo v pretvorbno predvidljivi povezanosti med pomenom tvorjenke in prvino propozicije (pretvorjena v obrazilo) predstavlja najvišjo stopnjo frazeologizacije v besedotvorju relevantnega pomenskega razmerja.

⁴⁸ V tukajšnji tipologizaciji je to neposredno motivirana večpomenskost, ki izpolnjuje zahteve regularnosti že s tem, da izkazuje za metonimijo, metaforo ali pomensko vsebovanost tipično dinamiko pomenskih sestavin.

⁴⁹ V tukajšnji tipologizaciji posredno motivirana večpomenskost, prim. razdelek *Posredno motivirana večpomenskost*, str. 99–102.

⁵⁰ Pri študiju večpomenskosti samostalnikov s pomenom dejanje, ki so v SSKJ množično predstavljeni z besedotvorno razlago *glagolnik od* (5392 primerov), se je izkazalo, da je večpomenskost, ki je samo posledica besedotvornega procesa, prisotna pri velikem številu leksemov (prim. *bobnanje*: birič je z bobnanjem klical ljudi / bobnanje železniških koles / preveč bobnanja je bilo pri tej zadevi). Tip razlage *glagolnik od* in navajanje ponazarjalnih zgledov za različne pomene brez razlag za poševnicami jasno kaže različnost te vrste večpomenskosti od tiste, ki ima utemeljitev v medpomenskih povezavah ne glede na tvorjenost in ki je v SSKJ prikazana z izpisanimi slovarskimi razlagami. Za večpomenskost, utemeljeno zgolj v tvorjenosti iz določene besedotvorne podstave, bi morda bil primeren izraz *izpodstavna / podstavna večpomenskost*. Prim. o tem str. 101–102.

1.6.2.3.2 Produktivna večpomenskost

Pojem produktivnosti pri večpomenskosti⁵¹ ni tako popolnoma analogen besedotvorni produktivnosti kot pojem regularnosti.

Tip regularne večpomenskosti A–B imamo za produktivno večpomenskost, če za vsako besedo s pomenom A velja, da je lahko uporabljena tudi v pomenu B (če A, potem B).

Primer: Če imamo samostalnik s pomenom 'posoda', potem ta samostalnik pomeni tudi 'količina snovi, ki je lahko v tej posodi'; če imamo glagol, ki pomeni 'učinkovati z ostrim predmetom', potem ima vedno tudi pomen 'narediti kaj, delujoč z ostrim predmetom'. Produktivnost je določena samo s popolnostjo okvira enot z dano kombinacijo lastnosti. Regularna večpomenskost, ki ne izpolnjuje tega pogoja, je neproduktivna.

1.6.2.3.3 Analognost relevantnih pomenskih razmerij pri večpomenskosti in skladijskem besedotvorju

Poleg že navedenega imata besedotvorje in večpomenskost še eno skupno lastnost: Če se izhaja od pomenov tipa 'vršilec dejanja', 'sredstvo dejanja', 'rezultat dejanja', 'mesto dejanja' itd.⁵² k besedotvornim sredstvom za njihovo izražanje, potem se pokaže presenetljiva podobnost med besedotvornimi sredstvi za izražanje teh pomenov in modeli regularne večpomenskosti. Redki besedotvorni tipi ruskega jezika (manjšalnice in večalnice samostalnikov, imena mladih bitij, pridevniki s pomenom nepolne stopnje lastnosti, tvorjenke s pomenom subjektivne ocene in vrsta drugih)⁵³ nimajo vzporedja v regularni večpomenskosti. Prav tako se samo nekatere kombinacije pomenov, značilne za regularno večpomenskost, ne prekrivajo z besedotvornimi tipi (npr. 'stran neba' – 'veter, ki piha s te strani'). Torej so osnovni tipi pomenskih odnosov, ki so izraženi z besedotvornimi tipi, prisotni tudi pri večpomenskosti, in nasprotno. Zato so številni tipi regularne večpomenskosti, podobno kot ustrezni besedotvorni tipi, udeleženi v sopomenskih in implikativnih pretvorbah povedi.

1.6.2.4 Aplikativni povzetek stališč Ju. D. Apresjana glede povezanosti besedotvorja in večpomenskosti

⁵¹ Apresjan poudarja, da je pojem produktivnosti besedotvornega sredstva, ki je običajno ovrednotena s številom tvorjenk, ki jih dano besedotvorno sredstvo proizvede, težko prilagoditi večpomenskosti; v pomenju večpomenske besede je namreč novi pomen, nastal v diahronem procesu, težko razlikovati od novotvorbe, ki je rezultat izpolnitve določenega sinhronega modela (in edina relevantna s stališča produktivnosti pri večpomenskosti). (Apresjan 1995: 191)

⁵² Ponazoritev, kako je Apresjanov izraz *besedotvorni tip* nemogoče ustrezno zamenjati z *besedotvorni pomen*, pa tudi z *besedotvorna vrsta*: »Pomimo uže omečenih čert shodstva meždu mnogoznačnost'ju i slovoobrazovanem, u nih imeetca eš'e odno glubokoe obš'ee svojstvo. Esli rassmatrivat' slovoobrazovanie v »onomasiologičeskom« plane, ... t. e. ot značenij tipa 'proizvoditel' dejstvija', 'nositel' aktivnogo vozdejsvija na predmet', 'instrument dejstvija', rezul'tat dejstvija', 'mesto dejstvija' in t. p. – k slovoobrazovatel'nym sredstvam ih vyraženiija, to obnaruzičsja porazitel'noe podobie slovoobrazovatel'nyh tipov (podč. J. S.) i reguljarnyh modelej mnogoznačnosti.« (Apresjan 1995: 193) Besedotvorni tip se nanaša na določitev tvorjenke glede na motivirajočo besedo in glede na njen pomen.

⁵³ Vse naštetu je v slovenskem skladijskem besedotvorju definirano kot modifikacijska izpeljava; prim. Vidovič Muha 1988: 177.

1.6.2.4.1 Apresjan vzpostavlja analogijo med večpomenskostjo in besedotvorjem preko vloge, ki jo ti dve ravni – preko nekaterih tipov skladenjskih tvorjenk in nekaterih tipov večpomenskosti – analogno opravljata pri sopomenskih pretvorbah povedi. Sopomensko pretvorbo povedi je ob tem treba videti kot konkretizacijo (uporabo) jezikovnosistemskih povezav, obstoječih v propoziciji med njenimi sestavinami. Ponazorjeno s primerom:

Sopomenska pretvorba povedi na osnovi besedotvornih možnosti:

Tkanina je bila bleščeče bela. – Belina tkanine je bila bleščeča.

Sopomenska pretvorba povedi na osnovi možnosti, ki jih vključuje večpomenskost:

Straža je trajala do jutra. – Straža je odšla zjutraj.

Razmerje med motivirajočo besedo in motivirano besedo se s stališča sopomenskih pretvorb povedi kaže enakovredno razmerju med motivirajočim pomenom in motiviranim pomenom:

motivirajoča beseda : tvorjenka = motivirajoči pomen : motivirani pomen

Na tej osnovi Apresjan napoveduje, da so mnogi tipi regularne večpomenskosti (znotrajleksemski pomenski pari) analogni nekaterim skladenjskim tvorjenkam (v razmerju do motivirajočih besed). Torej se motivirani pomeni pri večpomenskosti povezujejo s pomeni propozicijskih sestavin analogno temu, kot se s sestavinami propozicije povezujejo tvorjenke preko besedotvornih pomenov.

1.6.2.4.2 Pri tem je pomembno, da Apresjan poudarja samostojnost besedotvorja in večpomenskosti kot dveh različnih jezikovnosistemskih ravni. Večpomenskost, do katere pride avtomatično zaradi različnih besedotvornih procesov (npr. večpomenskost zaradi različnih pomenov danega obrazila), je »stranski produkt« teh procesov in s stališča večpomenskosti kot samostojne jezikovnosistemske danosti nezanimiva.⁵⁴ Po drugi strani pa se pomenska razmerja regularne večpomenskosti na ravni znotrajleksemse medpomenske povezanosti morajo obravnavati brez razlikovanja tvorjenk in netvorjenk. Povedano s primerom: večpomenskost pri leksemu *straža* se nanaša na pomena (1.) 'dejavnost, ki se ukvarja z varovanjem, branjenjem, nadzorovanjem koga, česa' in (2.) 'oseba, skupina oseb, ki opravlja to dejavnost', torej na medsebojno tvorno povezanost pomenov ('dejavnost' – 'vršilec take dejavnosti'; poudarek na metonimičnem značaju povezave), sama tvorjenost iz iste besedotvorne podstave (*stražiti*: (1.) → 'to, da se straži'; (2.) → 'tisti, ki straži') pa je pri ugotavljanju te povezave drugotna.

Z ugotovitvijo, da so medpomenske povezave večpomenskega leksema v nekaterih primerih (metonimično motivirana večpomenskost) lahko enake povezavam med sestavinami propozicije (npr. 'dejanje – 'vršilec dejanja' ipd.), in sicer ne glede na to, ali gre za tvorjenko ali netvorjenko, se prekrivnost znotrajleksemskih medpomenskih povezav s propozicijskimi povezavami prepozna kot novo merilo za tipologiziranje metonimično motivirane večpomenskosti.

⁵⁴ Te vrste večpomenskost ustreza večjemu delu posredno motivirane večpomenskosti, kot je opisana na str. 99–102.

1.6.3 Drugi vidiki večpomenskosti

1.6.3.1 Ločevanje skladske neenopomenskosti od leksikalne neenopomenskosti

Predstavo o skladske neenopomenskosti ali skladske homonimiji dajejo besedne zveze kot: *razvrstitev obravnavanih primerov*, ki dopuščajo dvoje razumevanje (1. *razvrstitev česa*, 2. *katera razvrstitev*), ki pa nima vzroka v večpomenskosti uporabljenih besed, pač pa v tem, da jim je mogoče pripisati dve različni skladske zgradbi, npr. strukturo s predmetno povezavo med samostalnikoma (*razvrstitev česa*) ali strukturo z določujočo povezavo med samostalnikoma (*katera razvrstitev*). V teh primerih ne gre za leksikalno večpomenskost. (176)

Nasprotno je v zvezah tipa *prevoziti postajo* možno dvoje razumevanje pripisati eni sami skladske strukturi, le pomena glagola sta v vsakem primeru različna (1. *prevoziti razdaljo*, katere meja je bila postaja, 2. *vozeč se pustiti postajo za seboj*). V glagolu je uresničena leksikalna večpomenskost.

V primerih tipa *emajliranje posode* pa je dvojno razumevanje utemeljeno v skladske in leksikalnih dejstvih. Če zvezi pripišemo predmetno povezavo, ima *emajliranje* pomen 'dejanje'; če imamo zvezo za določujočo (posesivno razmerje), potem je *emajliranje* 'rezultat dejanja' (snov).

V leksikalno večpomenskost se uvrščajo samo primeri, ki ne vključujejo skladske homonimije.

1.6.3.2 Večpomenskost v jeziku in govoru

Vsi gornji primeri predstavljajo večpomenskost v jeziku (nanašajočo se na jezikovni sistem): pojavi, v katerih je prikazana večpomenskost omogočena, temeljijo v slovnici jezika (neenopomenskost skladske konstrukcij) ali v slovarju jezika (leksikalna večpomenskost).

Drugače je v primerih, ko v besedilu ni nobenih kazalcev npr. o namernosti ali nenamernosti dejanja, zaradi česar je možno dvojno razumevanje: *S komolcem je razbil šipo*. Toda pojasnilo, ki odloča o izbranem pomenu, ni jezikovne narave (nima nobene zveze s pomeni besed), pač pa izhaja iz zunajjezikovnih dejstev. Primer predstavlja neenopomenskost v govoru (besedilna neenopomenskost), ki se ločuje od leksikalne večpomenskosti.

1.6.3.3 Metonimično in metaforično motivirana večpomenskost

Oba imenovana tipa ustrezata običajni definiciji leksikalne večpomenskosti: sposobnost besede, da ima več različnih, toda medsebojno povezanih pomenov, pri čemer se kot povezanost misli navzočnost skupnih pomenskih sestavin v njihovih razlagah. (178–179) Tako definicijo dobro podpirajo eden drugega motivirajoči metonimični pomeni tipa *skleda*: 1. 'posoda', 2. 'snov v taki posodi', 3. 'količina snovi, ki jo je mogoče namestiti v taki posodi' (prim. *skleda* -e ž: *V vedru ni bilo več kot dve skledi vode.*). Navedena definicija ustreza tudi

tistim tipom metaforično motiviranih pomenov, pri katerih pride do metaforizacije bodisi s poudarjenjem ene od pomenskih sestavin izhodiščnega pomena, bodisi z zamenjavo ene pomenske sestavine z drugo, pri ohranitvi razmeroma velikega skupnega dela izhodiščnega in motiviranega pomena (npr. *krilo* -a s: 1. pri letalu, 2. pri žuželki, s skupno sestavino 'za letenje').

Težje je pri tistih metaforično motiviranih pomenih, katerih slovarske razlage ne izražajo niti delne podobnosti s slovarsko razlago izhodiščnega pomena (kar je obvezna značilnost pri individualnih, tj. neuslovarjenih metaforah); to so povezave na osnovi semantičnih asociacij ali konotacij (*globok glas* – *globoka žalost*). Za te primere je navadna definicija večpomenskosti neprimerna: v večini slovarjev razlage namreč ne kažejo pomenske povezanosti. Obstojita dve možnosti, kako uskladiti dejanski obstoj večpomenskosti v teh primerih in slovarski prikaz le-te: ali je treba spremeniti definicijo večpomenskosti (medpomenska povezanost) ali pa je treba prakso slovarskih razlag tako prirediti, da se povezanost med pomeni razločno prikaže tudi v primeru asociativno in konotativno spodbujene metaforizacije.

Slovarski sestavek bi ob danem pomenu, ki je motivirajoči za druge pomene, moral imeti poseben razdelek za evidentiranje z njim spodbujenih pomenskih asociacij (npr. pri prirodoslovni razlagi za r. *mol'nja* (sln. 'strela') bi morala biti navedena asociacija 'hitrost', 'bliskanje', ki bi pojasnjevala motivirane pomene, npr. publicistični pomen r. 'hitro izdan in natisnjen stenski časopis').

1.6.3.4 Topološki tipi večpomenskosti

Razlikujejo se trije topološki tipi: radialna večpomenskost, verižna večpomenskost in radialno-verižna večpomenskost. Pri radialni večpomenskosti so vsi pomeni besede motivirani z enim pomenom, ki je osrednji. Pri verižni večpomenskosti, ki je v čisti obliki redka, je vsak novi pomen besede motiviran z drugim, njemu najbližjim pomenom; med začetnim in končnim pomenom lahko ni več nobene zveze. Radialno-verižna večpomenskost je najpogostejša in v slovarskem prikazu jo ustrezno ponazarja stopničasto oštevilčenje posameznih pomenov, medtem ko navadno linearno oštevilčenje prikrije razgibano medpomensko hierarhijo. (182–183)

V zvezi s topološko razvrstitvijo je koristno upoštevati tudi razlikovanje med neposredno večpomenskostjo in posredno večpomenskostjo (*neposredstvennaja mnogoznačnost*, *oposredstvennaja mnogoznačnost*). (182) Pri neposredni večpomenskosti se medpomenska povezanost pokaže že pri prvem koraku pomenskega opisa, pri posredni pa šele pri drugem ali tretjem (r. *podnožka* 1. 'zadetek noge z nogo ...', 2. 'stopnica za vhod (*stopnica*: 'prečna deska ..., na katero se stopa pri vzpenjanju'; *stopati*: '...postaviti se z nogo kam ...)').

1.6.3.5 Večpomenskost in homonimija

Medpomenska povezanost je tisto, na osnovi česar se večpomenskost ločuje od homonimije. Edina perspektiva razmejevanja homonimije od večpomenskosti je v preciziranju meril za ugotavljanje pomenske povezanosti. (184) Sicer je treba upoštevati, da sta pojma

večpomenskosti in homonimije relativna. Nekatere večpomenskosti so bolj homonimne (metafora), druge manj.

1.6.4 Povzetek določitve slovarske večpomenskosti

Pred poglavjem, v katerem je večpomenskost obravnavana v razmerju do besedotvorja, je povzeta definicija slovarske večpomenskosti. Večpomenskost je definirana s pojmom pomenske povezanosti: Pomena a_1 in a_2 besede A imamo za povezana, če obstoji raven pomenskega opisa, na kateri imata njuni razlagi ali njuna konotacija skupno prvino, ki pa mora imeti v obeh razlagah enako vlogo glede na ostale pomenske sestavine. (186) Zelo pomemben je pojem »raven pomenskega opisa«. Povezovalna prvina namreč lahko izostane na prvi stopnji pomenskega opisa (tej ravni ustrezajo slovarske razlage), kar je pogosto zlasti pri posredni večpomenskosti.⁵⁵ Prav tako je pomembno, da ima povezovalna prvina v različnih pomenih isto pomensko vlogo glede na ostale pomenske sestavine.⁵⁶ Pri definiciji večpomenskosti je bistveno, da skupna pomenska prvina ni obvezno prisotna v vseh pomenih večpomenske besede; zadošča, da je vsak od pomenov znotraj besede povezan z vsaj enim drugim pomenom.

1.7 D. GORTAN PREMK: *POLISEMIJA I ORGANIZACIJA LEKSIČKOG SISTEMA U SRPSKOME JEZIKU* (1997)

Monografija se dotika vseh temeljnih vprašanj slovarskega pomenoslovja in jih poskuša s ponazorili iz srbskega jezika predstaviti tako, da jih osvetljuje s stališča pojava večpomenskosti. Tako je tudi v poglavju z naslovom *Polisemija* (38–125) vzporedno s problematiko same večpomenskosti obravnavanih več vprašanj v zvezi s slovarskim pomenom nasploh.

1.7.1 Večpomenskost je opredeljena kot lastnost leksema, da se uresničuje v več pomenih. (38) Pri samem definiranju tega osrednjega pojma avtorica opozarja na termine, ki se v literaturi pojavljajo vzporedno s termini večpomenskost oz. polisemija: 1. pomensko variiranje besede (*leksičko-semantično variranje reči*) pri avtorjih, ki pomen pojmujejo kot pomensko varianto; 2. semantična derivacija (Kuryłowicz); 3. leksikalna paradigmatica in sintagmatika (Jakobson). Avtorica sprejema pojem *semantična derivacija* namesto *pomensko variiranje*,

⁵⁵ Primer: Pri sln. leksemu *stopnja* se pri nobenem pomenu v razlagi eksplicitno ne pojavi prvina, ki bi kazala pomensko povezanost z zastarelim pomenom 'vsaka od vodoravnih med seboj odmaknjenih ploskev različnih višinah za lažjo hojo navzgor, navzdol' (neoznačeno *stopnica*); pomenska povezanost obstoji posredno preko prvine določenost lege, mesta v danem celovitem poteku, obsegu česa, tj. prvine, ki je v razlagah posameznih pomenov pri *stopnica* različno opisana (prim. celotni slovarski sestavek pri *stopnica* v SSKJ), saj so pomenski opisi osredotočeni zlasti na medsebojno razločevanje pomenov, medtem ko se medpomenska povezanost v razlagah izrecno ne opisuje. Od tod izhaja poudarjanje pojma poljubnosti ravni pomenskega opisa pri Apresjanu: da se omogoči ugotovitev medpomenske povezovalne prvine.

⁵⁶ Npr.: r. *topit' 1*: 'delati kaj tako, da postane tekočina', *topit' 2*: 'spravljati kaj pod gladino tekočine'; površinsko bi lahko bila prvina pomenske povezanosti tekočina, toda zaradi različne pomenske vloge pri 1. in 2. to ni, zato ima Apresjan enoti 1. in 2. za homonima.

vendar samo v tem smislu, da se nanaša na splošni mehanizem, ki vključuje tako večpomenskost (semantična derivacija) kot besedotvorje. Zavrača pa termina *leksiko-semantična varianta* in *varianta* kot neprimerna: Varianta vključuje obstoj invariante kot samostojne splošne pomenske vrednosti enega leksema (analogija s fonologijo) v večji meri, kot bi ustrezalo dejanskosti, poleg tega pa še vključuje nevtralizacijo drugotnih pomenov nasproti prvotnim.

1.7.2 Večpomenskost je omogočena s tem, da so posamezne pomenske sestavine (arhisemi; primerljivo UPS in v nadaljevanju tako prevajano oz. nadomeščano) in semantične komponente (primerljivo RPS; v nadaljevanju tako nadomeščano) pobuda za prenos poimenovanja na nove predstave, novo predmetnost. (39) Večpomenskost je omogočena z bogastvom pomenskih prvin v osnovnem pomenu (42), enopomenskost pa je nasprotno vezana na terminološko besedje in drugo, lastnoimenskemu podobno besedje, ki tega bogastva nima. Uresničitev neosnovnega pomena je povezana z drugačnim sporočanjiskim položajem, z rabo besede v drugačnem sobesedilu, v posebni semantični poziciji. Glede na to avtorica navaja kot osrednje za obravnavo večpomenskosti te tri pojme: 1. semantična realizacija (*semantička realizacija*), 2. semantična vsebina (*semantički sadržaj*), 3. semantična pozicija (*semantička pozicija*), ki jih takole povezuje: Semantična realizacija je semantična vsebina leksema v določeni semantični poziciji. (43) Semantično vsebino sestavlja: 1. pojmovna vrednost leksema (pomenske sestavine, s katerimi se leksem uvršča v širšo slovarskopomensko skupino, v skupino, katere besede imajo isto pojmovno vrednost; poimenovanje *integralna semantična komponenta*; primerljivo UPS); 2. elementi realizacije (pomenske sestavine, s katerimi se dani leksem razlikuje od drugih leksemov, pripadajočih isti pomenski skupini, poimenovanje *diferencialna semantična komponenta*; primerljivo RPS; teh je pri danem pomenu lahko več, njihovo število ni omejeno); 3. kategorialno-slovnični podatki (poimenovanje *gramem*; v pomenski analizi se običajno evidentirajo kot lastnosti arhisema). Pri ugotavljanju pomenskih sestavin je pomembno razlikovanje med tistimi, ki so relevantne za semantično realizacijo (pomensko razločevalne) in ostalimi, nerelevantnimi. Avtorica poudarja, da je za ugotavljanje pomenskosestavinske zgradbe določene semantične vsebine potrebno analiziranje vseh semantičnih realizacij različnih pomenov danega leksema, pri določanju arhisema pa tudi analiziranje vseh leksemov, ki se z danim arhisemom povezujejo v enotno skupino. (46)

1.7.3 Pomenski razvoj leksema v okviru večpomenskosti in v besedotvorju ima svoj izvor tako v integralni semantični komponenti (UPS) kot v diferencialnih semantičnih komponentah (RPS). Avtorica ločuje štiri vrste pomenske širitve (*disperzije*), upošteva pri tem dvoje meril: 1. v katerem elementu semantične vsebine je izvor medpomenske povezave, 2. katere pomenske transformacije je ta element deležen. Napovedani štirje tipi so: 1. platisemija, 2. metonimija, 3. sinekdoha, 4. metafora. Prve tri tipe povezuje značilnost, da je pomenska širitev spodbujena v UPS, medtem ko je opredelitev metafore v tem pogledu manj jasna: transformacija naj bi pri metafori zadevala samo razločevalne pomenske sestavine, medtem ko vrednost uvrščevalne ni relevantna. (49)

1.7.4 Pojem *semantične pozicije* (49), napovedan kot bistven za večpomenskost (poleg semantične realizacije in semantične vrednosti), se dejansko nanaša na sintagmatsko

določenost pomena; na to, da je določeni pomen vezan na položaj besede znotraj linearne razvrstitve v sporočilu, in sicer linearne razvrstitve tako na ravni slovarskopomenske družljivosti (*leksičko slaganje*, 49) kot tudi stavčnoskladenjske družljivosti (*sintaksička funkcija*, 55). V zvezi s slovarskopomensko družljivostjo avtorica razlikuje poleg splošne družljivosti (lista pogojev splošne družljivosti, 50–51) še posebno družljivost, značilno zlasti za uresničitve motiviranih pomenov. Ta posebna družljivost vključuje pomenske *determinatorje*, lekseme, ki v linearnem besednem okolju s svojim slovarskim pomenom usmerjajo na pomensko področje motiviranega pomena. Npr.: metaforični pomen samostalnika *zob* 'dolga, ostra izboklina, podobna zobu' se uresničuje v besedilu *zobje skalne gmote*, torej besedilu, v katerem samostalniški izraz *skalna gmota* usmerja k ustreznemu pomenu samostalnika *zob*. (51) Pomenski determinatorji delujejo pri vseh pomenskih prenosih, le da so pri metonimiji še dodatno regularni za celo pomensko skupino. Prav tako so motivirani pomeni povezani tudi z omejitvami pri sintaktični funkciji, ki vključuje troje možnosti: 1. prosta sintaktična funkcija, 2. sintaktična funkcija z omejitvami, 3. obvezna sintaktična funkcija. Primer omejitve sintaktične funkcije pri samostalniških motiviranih pomenih: samostalnik ne more biti nedoločen subjekt, je pa lahko v drugih funkcijah (55).

1.7.4.1 Obravnavo družljivostnih in skladenjskih omejitev v zvezi z večpomenskostjo avtorica povzema v stališče, da leksikalni sistem konkretizira sistem leksikalnih enot v njihovih osnovnih pomenih.⁵⁷ (58)

1.8 A. WIERZBICKA: *SEMANTICS, CULTURE AND COGNITION* (1992)

1.8.1 Razumevanje večpomenskosti pri Wierzbicki se kljub poudarjanju, da pojmuje jezik kot sredstvo za izražanje pomena, in ne kot sredstvo sporočanja, bistveno ne razlikuje od pogledov drugih upoštevanih jezikoslovcev. Po njenem mnenju se mora pomenoslovec nujno odzivati na večpomenskost kot skoraj povsem splošno priznano jezikovno danost. (13) Večpomenskost je življenjsko dejstvo, ki ga je treba upoštevati tako pri iskanju slovarskih univerzalij kot pri imenovanju osnovnih pojmov. Obravnava večpomenskosti ne sme biti površna in mora temeljiti na preverjanju znotraj danega jezika. Če je npr. v angleščini zaimек *you* prepoznan za osnovni pojem, potem je nujno upoštevati, da je za takega prepoznan v pomenu zaimka za 2. os. ednine, in ne 2. os. množine. (14)

1.8.2 Sicer se avtoričina specifična pomenoslovna izhodišča kažejo prikladna za obravnavo večpomenskosti, zlasti tistega dela večpomenskosti, ki temelji na asociativnih vsebinskih povezavah. Tako je npr. v človeško mišljenjsko dejavnost, imenovano interpretacija stvarnosti,

---

⁵⁷ Povzetek je mogoče razumeti tako, kot da avtorica vidi nepremostljivo razliko med osnovnimi pomeni in motiviranimi pomeni, pri čemer motiviranim pomenom ne vidi mesta v leksikalnem sistemu. Glede na to, da je vsaka pomenska sprememba vezana na določene sintagmatske omejitve, je tako stališče lahko razumljivo, le da ga je treba dopolniti z upoštevanjem predvidljivih možnosti tvorjenja motiviranih pomenov, ki so gotovo osnovnim pomenom enakovredna sestavina jezikovnega sistema. Če pa izhajamo iz slovarskega pomena kot definirane danosti, različne od enkratne besedilne rabe, potem tolikšno ločevanje med osnovnimi pomeni in motiviranimi pomeni ni potrebno niti ni uporabno.

ki je na poti od stvari k pojmu in dalje pomenu, mogoče umestiti prav tisto stopnjo pomenotvornega procesa, na kateri se vzpostavlja povezava med prvotnim pomenom in tvorjenim pomenom in kjer ta povezava lahko obstaja tudi tedaj, ko ni leksikalizirana.⁵⁸ Predpostavljamo samostojne ravni interpretacije stvarnosti na ta način primerno pojasnjuje pomenotvorne procese, pri katerih ne pride do leksikaliziranja pojmovnih povezav, ki omogočajo pomenotvorne postopke. Pomenoslovni model s stopnjo interpretacije stvarnosti (v okviru tvorbe pomena) tako omogoča primerno razlago dvojega: 1. oblikovanja specifičnih leksikalnih pojmov, ki imajo ustreznike v pripadajočih izrazih; 2. obstoja medpojmovnih povezav, ki so temelj pomenotvorja, tudi v primerih, ko te povezave niso leksikalizirane.

1.8.3 Poleg tega Wierzbicka dopušča pričakovanje, da obstoje poleg univerzalne množice osnovnih pojmov tudi določena univerzalna načela pomenske strukturiranosti, ki olajšujejo pripisovanje pomena.⁵⁹ (Wierzbicka 1992: 25) Čeprav avtorica teh načel eksplicitno ne imenuje, je mogoče predvidevati, da so vanje vključena načela večpomenskosti, ki omogočajo njeno tipološko urenjenost.

Ker je razprava omejena na obravnavo slovarske večpomenskosti, se na tem mestu ne povzemajo obravnave prenesenih pomenov z literarnoteoretskega področja (pomenski prenosi kot stilotvorno sredstvo za tvorbo umetnostnega besedila) in filozofskega področja (metaforizacija kot mišljenjska dejavnost), upošteva dejstvo, da se sicer tudi na teh dveh področjih omenja slovarskopomenske uresničitve pomenskih prenosov. Od literarizirajočih pomenskih prenosov so slovarskopomenski prenosi ločeni z različnimi poimenovanji, npr.: pomenski prenosi ali tropi, mogoči »v vsakdanji govorici«, »v vsakdanjem govoru«, »v navadni govorici« (Trdina 1958: 27–38), »v pogovornem vsakdanjem sporočanju« (Kmecl 1976: 110; 106–121), »v vsakdanjem, pogovornem jeziku« (Kos 1996: 121) ali kot »eksplicitne besedne metafore« (Richards 1936 (prev. 1998:7–43)), »konvencionalne metafore« (Lakoff 1995 (prev. 1998: 271–325)). Prav tako je tudi v literarnoteoretskih obravnavah prisotno ločevanje med logično utemeljeno metonimijo in na slikovitosti in domišljijaskosti temelječo metaforo in tipologiziranje metonimije in sinekdohe v skladu z izročilom tradicionalne poetike (npr. vrste metonimij po Kvintilijanu: izdelovalec – izdelek, posledica – vzrok, snov – izdelek, lastnik – lastnina, lastnost – nosilec lastnosti, posoda (dežela, kraj, čas, embalaža) – vsebina (prebivalci, ...), čutna podoba – abstraktni simbol (Kmecl 1976: 109; Trdina 1958: 38); oboje je aktualno tudi v obravnavi slovarske večpomenskosti. – Kljub temeljni različnosti literarnoteoretske obravnave in slovarskopomenoslovne obravnave pomenskih prenosov pa se na ozadju Jakobsonove globinske teoretske zamejitve med metaforo in metonimijo (Jakobson 1989) razlika med pomenskimi prenosi kot sredstvi literarnega izražanja in uslovarjenimi pomenskimi prenosi kaže manjša od tradicionalno

⁵⁸ Mišljeni so motivirani pomeni, ki temeljijo na določeni abstraktni pojmovni povezanosti dveh vsebin po podobnosti. Pojemovna osnova pomenskega prenosa zgolj obstoji na ravni človeške duhovne ustvarjalnosti in se uresniči v motiviranem pomenu, ne da bi sama zase bila izražena v slovarskem pomenu konkretnega leksema.

⁵⁹ Wierzbicka vidi pot do teh načel samo preko sistematičnega leksikografskega raziskovanja, široko jezikovnoprimerjalno in kulturnoprimerjalno zastavljene, kar naj bi pomenilo tudi spodbudo ustreznim slovaropisnim raziskovanjem, namesto da se jih ima za nepotrebna in nepomembna. (Wierzbicka 1992: 25)

razglašane: s stališča jezikovnosistemske danosti, ki omogoča pomenske prenose (urejenost poimenovalnih sredstev z pomensko osjo bližine in pomensko osjo podobnosti), med obojimi ni razlike. Specifičnost pomenskih prenosov kot literarnega izraznega sredstva ostaja značaj opaznosti, individualizirane enkratnosti, presenetljivosti, nepredvidljivosti, vznemirljivosti: »Metafora /v sodobni slovenski poeziji/ je postala spet eden glavnih virov jezikovnega osvobajanja in prenavljanja poezije. S svojo zmožnostjo, da besedam zamenjuje in širi pomene iz njihovih privajenih v čisto nova pomenska območja, ustvarja metafora polisemijo, ki je ne more zajeti niti nadzirati noben slovar več.« (Paternu 1986: 113) Druženje po podobnosti in druženje po logični bližini pa ostaja tudi v literarnem besedilu pogoj za obstoj metafore in metonimije: »Ukinitev analogije in uveljavitev katahreze /v sodobni poeziji/ pa ne pomeni samo stopnjevanja metafore v njen imaginacijski vrh, v čisto osamosvojenjo podobo, ampak tudi že drsenje v njeno razpadanje in konec.« (Prav tam: 116)

2 TEMATSKO SPECIALIZIRANE SLOVARSKOPOMENOSLOVNE RAZPRAVE⁶⁰

2.1 A. V. ISAČENKO

A. V. Isačenko (1976) na primerih figurativnih pomenov poimenovanj živali v različnih jezikih obravnava nekatera vprašanja v zvezi z večpomenskostjo in pri tem prihaja do nekaterih splošnejših ugotovitev.

V zvezi z naborom relevantnih pomenskih lastnosti ugotavlja, da je lastnost, ki je v metaforičnem pomenu pripisana določeni živali na osnovi kolektivne izkušnje s to živaljo, pomembnejša od katere od bolj objektivnih lastnosti. Npr. pri *kozi* je pripisana ji lastnost radovednosti, neumnosti, kot se kaže v figurativnem pomenu za človeka, pomembnejša od objektivne lastnosti, da ima votle rogove. (426)

Vse pomenske lastnosti besede, ugotovljene v vseh pomenih (figurativnih pomenih, reklih, frazeoloških zvezah), predstavljajo potrebni nabor za pomensko identifikacijo, pogosto tudi zadosten za identifikacijo določene živali. (427) Tisti del pomena, ki vključuje čustveni odnos do poimenovanega, je v posameznih jezikih različen, odvisen od zunajjezikovnih okoliščin,

---

⁶⁰ V tem poglavju je v povzetkih ugotovitev posameznih avtorjev opozorjeno na tiste avtorske prispevke, ki se kažejo zlasti pomembni za obravnavo slovarske večpomenskosti, bodisi s stališča mesta, ki ga imajo znotraj slovenskega slovarskega pomensoslovja sploh, ali pa s stališča neposredne uporabnosti ugotovitev za nadaljnjo obravnavo večpomenskosti. Te vrste omejitve pri povzemanju posameznih avtorjev v tem poglavju pa vnašajo nujno nesorazmerje: avtorji, katerih delež je obsegovno ali tehnostno manjši, morajo biti prostorsko deležni nesorazmerno večje pozornosti, če naj bodo sploh omenjeni. Temu nesorazmerju se ni mogoče ogniti znotraj načrta, da je vsaj v glavnem nakazano tisto, kar je pri posameznih jezikoslovcih mogoče strniti v ugotovitve v zvezi s slovarsko večpomenskostjo.

od vrednostnega sistema v določenem okolju. Jezikovnosistemske relevantne pomenske lastnosti so odvisne od splošnih kulturnih razmer v določenem okolju.

Povezava med izhodiščnim pomenom in figurativnim pomenom (npr.: *svinja*: 'žival' - 'človek', povezovalna lastnost umazanost) temelji na eni sami lastnosti, in ta bi morala biti v slovarski razlagi navedena; brezupno bi bilo iskati širši skupni imenovalc obema pomenoma. (430)

Specifičnost odnosa podobnosti, na katerem temelji figurativna raba besede, je neregipročnost: Za običajno podobnost velja: Če je A podoben B, potem je tudi B podoben A. V uslovarjeni metafori pa to ne more veljati: Če je že možno, da je oseba X podobna živali A, to ne implicira možnosti, da bi bila žival A podobna temu X. (432)

Različnost med neposrednimi pomeni in figurativnimi pomeni je mogoče razlagati z razlikovanjem denotativnega od konotativnega, z ločevanjem med obveznim pomenom (*meaning proper*) in pomenom (*sense*). (432) Konotativno vključuje vrednotenje, ocenjevanje, skratka neobjektivno, in je »parazitsko« priključeno denotativnemu in od denotativnega odvisno. Večpomenskostna zgradba dane besede se odraža tudi v pomenskih značilnostih različnih tvorjenk, ki imajo dano besedo za podstavo. (435–436)

2.2 M. IVIĆ

V članku *O regularnoj polisemiji u leksikološkoj teoriji i leksikografski praksi* (1980) je povzeta definicija regularne večpomenskosti po Ju. D. Apresjanu (Apresjan 1974:16). Poudarjena je pomembnost prepoznavanja regularne večpomenskosti v leksikografiji in opozorjeno je na razlike med uresničitvami pomenskih prenosov v različnih jezikih, kar kaže na odločilno vlogo zunajjezikovnih okoliščin pri uresničevanju slovarskih pomenov. Za ponazorilo obravnavane problematike je naveden primer motiviranega pomena 'stavba' iz pomena 'organ, organizacijsko telo' in na njem se dokazuje, da je težko v razlagi motivirajočega pomena nakazovati, napovedovati motivirani pomen. Primer sicer ni opredeljen kot metonimija in članek se ne ukvarja z merili kakršne koli tipologizacije večpomenskosti.

2.3 J. DEBEVEC

Razprava *Podoba (metafora) v slovenskem jeziku in slovstvu* (1905) je ena najstarejših slovenskih obravnav te tematike. Čeprav avtor poznavanju tropov in figur načelno pripisuje čisto pragmatično vrednost (poznavanje teh sredstev prispeva k učinkovitejšemu umetnostnemu in znanstvenemu izražanju), poskuša na osnovi ugotovitev tedanjih psiholoških in jezikoslovnih znanosti podati teoretični opis izvora in rabe tropov (metafore in metonimije s sinekdoho).

Izvor metafore vidi v treh zakonitostih: 1. Človek je razvojno najprej zaznaval in poimenoval predmetnost zunaj sebe; ko pa je prišlo do potrebe, poimenovali pojave v njegovi notranjosti, je iste izraze po načelu podobnosti uporabil še za te pojme, v čemer je uresničena »varčnost«

(gospodarnost) jezika. (6) 2. Temu prav nasprotno načelo je, da človek pojave zunaj sebe gleda, kot da bi bili značilnost človeka, iz česar nastanejo metaforične personifikacije.⁶¹ (7) 3. Poleg omenjenih je pomemben še tretji vir metafore, psihološki (»dušeslovni vir metafore«), ki je v tem, da človekov um povezuje stvari po podobnosti. (9) Vsi trije izvori metafore pa se napajajo iz značilnosti človeškega razuma, da »rajši gleda v stvareh podobnosti, kakor pa da bi preiskoval njih razlike«, zato je razumljivo, da pri potrebi, kaj novega poimenovati, seže po izrazu, ki že pomeni kaj podobnega. (10)

Za psihološki temelj metafore torej avtor prepoznava lastnost podobnosti med dvema predmetoma. Glede na to, v kolikšni meri je eksplicitno opozorjeno na to podobnost, ločuje tri oblike metafore: 1. čista metafora (»najstarejša oblika metafore«⁶², »metafora v najožjem smislu«) (11): *Skopuh ima kamen v prsih, ostro pogledati, sladko se smejati, glavo si beliti, skrbi more kmeta*; 2. imenovana sta oba podobna pojma (*Tvoje srce, skopuh, je kamen*), vendar brez oblike primerjave; 3. oba pojma se primerjata z besedicama *kakor, ko* (*Nebo je jasno ko ribje oko*, 12). Tertium comparationis, ki je sicer obvezen pri vseh treh vrstah metafore, je samo v tej vrsti eksplicitno izražen. Vsa ponazorila so iz znanih pesniških besedil in ponazarjajo metaforo kot stilotvorno sredstvo.

Različnost med metaforo na eni strani in metonimijo s sinekdoho na drugi Debevec opisuje tako, da poudari za metaforo značilno utemeljenost na »idealni podobnosti dveh predmetov, tj. taki podobnosti, ki jo nam kaže naša domišljija, pri čemer pa čisto nič ne vprašamo, če sta dotična predmeta res tudi zunaj naše domišljije v kakšni naravni, tesni zvezi ...« (14–16)

Pač pa je taka »naravna, nujna zveza« obvezna pri sinekdohi (stik je samo zunanji, med delom in celoto) ali pa stik »notranji, umski« pri metonimiji. Tak »notranji, umski stik« povezuje te danosti: 1. vzrok – učinek, 2. orodje – ljudje, ki ga rabijo / opravilo, ki se z njim izvršuje, 3. tvarina – izdelek, izdelek – tvarina, 4. kraj – ljudje, ki so v zvezi s tem krajem (lastnoimensko), 5. abstraktni pojem – konkretni predmeti, 6. »plastični predmeti« – »ideja« (tj. simboli). Vse povezave so ponazorjene z besedili slovenskih pesnikov ali slovenskih ljudskih pesmi.

V povzetku je poudarjena stilna vloga tropov poleg siceršnje poimenovalne in poudarjena domišljajska individualiziranost pri metafori in izvirna domiselnost videnja vzrokov stvari pri metonimiji. (16) Kljub temu, da so tropi ponazarjani s primeri iz umetnostnih besedil, so med njimi številni z vrednostjo metaforičnega slovarskega pomena. Nakazano je zavedanje o

---

⁶¹ Zanimivo je, da Debevec pri omembi raziskave metaforičnih izrazov nemškega znanstvenika (Brinkmann) navaja potrebo, da se poleg npr. metaforično rabljenega določenega samostalnika (npr. *pes*) razišče še vse druge izraze, ki so kakor koli (ne besednoizrazno, ampak pomensko) povezani z danim izrazom; tako npr. pri izrazu *pes*: *zobe komu pokazati, prilizovati se, lizun* itd., torej celotno asociativno polje. (Debevec 1905: 7)

⁶² Oznaka »najstarejši« se nanaša najbrž na to, da je izraz v metaforičnem pomenu (tj. brez vezanosti na primerjavo) povsem uveljavljen v rabi, kar pomeni, da je že zelo dolgo (od vseh treh naštetih možnosti metafore najbolj dolgo) v rabi. Glede na to poimenovanje in navedena ponazorila je mogoče reči, da je s tem razločevana slovarskopomenska metafora od primere.

obstoju metafore in metonimije v jeziku sploh,⁶³ le da razlika med leksikaliziranim pomenskim prenosom in pomenskim prenosom kot stilovrnim sredstvom nima eksplicitne opredelitve.

2.4 B. VODUŠEK

Pogosto omenjani prispevek B. Voduška *O leksikografskem ugotavljanju in urejevanju besednih pomenov*⁶⁴ je posvečen natančno v naslovu imenovani tematiki, ob tem pa vsebuje trditve in stališča, ki so posredno povezana z vprašanji večpomenskosti. Ugotavljanje pomenov, v slovarskopomenoslovni literaturi problemsko poimenovano tudi ločljivost pomenov, je tesno povezano z vprašanjem večpomenskosti, leksikografsko urejanje pomenov pa je mogoče razumeti kot praktični način obvladovanja in prikazovanja tega jezikovnega pojava. Težnja po evidentiranju strukturno relevantnih meril za ločevanje pomenov, ki jo avtor navaja kot glavno gonilo svojega raziskovanja,⁶⁵ pa odraža zavest o tipološki urejenosti slovarskopomenskih danosti v jeziku.

Neposredno po navedbi splošnega stališča do pomenske analize, v katerem je poudarjen sinhroni strukturalni pogled na jezik, temelječ na upoštevanju zlasti »gramatične in sintaktične« jezikovne ureditve, Vodušek imenuje pojav večpomenskosti kot osrednje pomenoslovno vprašanje. Obstoj večpomenskosti je povezan s pojavljanjem različnih sintagmatskih zaporednosti, ki pa so zmeraj pogojene v »slovnicih in sintaktičnih« zakonitostih danega jezika. Tako je zanj analiza besednih pomenov predvsem »analiza sintagme, v katerih določena beseda nastopa, z upoštevanjem omenjenih (jezikovnosistemskih) zakonitosti«.

Vendar s samim evidentiranjem skladenjskih sintagmatskih možnosti pomeni sami gotovo še niso določeni, potrebna so še nadaljnja merila določanja in ločevanja pomenov. Iz Voduškove postavitve teh meril je razvidno zavedanje, da so zlasti nekatere kategorialne lastnosti besed pomembno merilo za ločevanje pomenov, lastnosti, ki predstavljajo v Voduškovi analizi most med slovnico in denotativnim pomenom. Na primer: slovnici objekti, pa tudi slovnici subjekti in ostali stavčni členi, razlikujoči pomene glagola *vzeti*, se v osnovi ločijo glede na prisotnost kategorialne lastnosti človeško in glede na lastnost abstraktno.⁶⁶ Tej delitvi se kot merilo ločljivosti

⁶³ »Če primerjamo, kakšne podobe ima ta, kakšne oni pesnik, to in ono slovstvo, ta in oni jezik sploh (podč. J. S.), si obogatimo zakladnico duha (kar utegne prav priti ob raznih prilikah) in se vadimo v primerjajočem dušeslovju.« (Debevec 1905: 16) Prim. še njegov prvi tip metafore (»čista metafora«).

⁶⁴ Vodušek, B., *O leksikografskem ugotavljanju in urejevanju besednih pomenov*, JiS 1961/62, str. 5–10.

⁶⁵ »... želim zato osvetliti s teoretične strani svoj poskus ureditve glagola *vzeti* ... in pokazati pri tem, da bi se morda le dala postaviti neka splošna načela za ugotavljanje in urejevanje besednih pomenov, ki bi kolikor mogoče izključevala subjektivnost in vnašanje stvari tujih meril v leksikografsko analizo in klasifikacijo.« (Vodušek 1961: 5)

⁶⁶ Voduškova terminologija: *stvarno* = človeško-, *osebno* = človeško+ (gre zares za človeka) in izvenčloveško (bitje, ki ni človek; prim. Toporišič 1992, str. 18, človekoliko kot podskupina kategorije človeško+); ta razdelitev naj bi ustrezala »strukturalni razdelitvi vprašalnih zaimkov *kaj* in *kdo*»; druga delitev stavčnih členov je v čutno zaznavne in abstraktne. (Vodušek 1961: 6)

pomenov pridružujejo še druga načela: načelo binarnih opozicij; dokazovanje pomenske samostojnosti z nadomeščanjem s sinonimi, s preverjanjem z antonimi in z medsebojnim primerjanjem istobesednih pomenov z bolj kompleksno pomensko zgradbo s tistimi z bolj enostavno pomensko zgradbo, posebej preko pomenskosestavinske analize.⁶⁷ Vsa navedena načela izkazujejo upoštevanje medpomenskih razmerij, kot se tipologizirano kažejo v slovarski večpomenskosti. Naštetu kriterijev ločljivosti pomenov sledi ugotovitev, da ostaja »vsaj deloma odprto vprašanje, kako naj se razdelki, to je pomeni uredijo oziroma si sledijo zapovrstjo znotraj postavljenih gramatično sintaktičnih okvirov«, torej prav vprašanje leksikografskega prikazovanja večpomenskosti kot znotrajleksemse medpomenske povezanosti.

Vodušek pri naštevanju jezikovnemu sistemu inherentnih meril za medsebojno ločevanje pomenov v bistvu imenuje kategorialne pomenske lastnosti (neposredno človeškost, posredno števnost), ki s svojo uresničenostjo v samostalnikih, udeleženih pri pomenskih uresničitvah glagola *vzeti*, odločajo o pomenih glagola. S tem se dotika temelja ene možnih tipologij slovarske večpomenskosti.

2.5 J. OREŠNIK

Razprava z naslovom *Formalizacija semantičnih definicij najmanjših jezikovnih enot s pomenom* (1972) je bila v tedanjem slovenskem jezikoslovju zanimiva novost, uporabna v več pogledih. Prinašala je pojme s področja pomenoslovne teorije, ki naj bi omogočali formaliziran opis slovarske enote.⁶⁸ Podatki o posamezni slovarski enoti so uvrščeni v pomenoslovje in skladnjo, pri tem pa je poudarjeno, da je meja med obema »močno zabrisana. ... Kako npr. razložiti, zakaj je v normalnem slogu nepravilna sintagma **bistroumni kamen*, če se v razlagi ne smemo sklicevati na pomena slovarskih enot *bistroumen* in *kamen*«. (38)

S pojmom »sistem semantičnih oznak« (»seznam vseh tistih med sabo različnih semantičnih oznak, za katere velja: če se dve ali več teh med sabo različnih oznak znajde v isti semantični definiciji, je le ta nepravilna«; 39) je opozorjeno na logično utemeljenost zgradbe pomena slovarske enote. (39) Od dotlej poznanih sistemov semantičnih oznak (polarni, hierarhični, relacijski, taksonomični, atributivni, inverzni in ciklični) so predstavljeni relacijski sistemi (40–42). Ponazorjeno je, kako se v opisih sistemov semantičnih oznak včasih navajajo logične lastnosti in pravila odvisnosti, ki povedo, ali je ena ali več določenih semantičnih oznak vedno navzočna v semantičnih definicijah, ki vsebujejo kako semantično oznako sistema. V opisih relacijskih sistemov naj bi bili predvideni tudi »zahtevki glede sobesedila« (angl. *contextual properties*, danes bi temu lahko rekli družljivostne lastnosti; 43). S stališča slovarske večpomenskosti je zanimiva opredelitev relacij, možnih med semantičnimi definicijami (ekv. slovarskimi pomeni): »vključevanje, izključevanje, sinonimnost in še katera« (43), iz katere je razvidno pričakovanje, da se odkrije še katera.⁶⁹

⁶⁷ Voduškova terminologija: »analiza predstavnih elementov«, tako je dejansko definirana analiza denotativnega pomena.

⁶⁸ Za slovarsko enoto s stališča generativne slovnice mimogrede izvemo, da »zanjo kake opredelitve ni, temveč se v slovnici kar postulira, da to in to je slovarska enota.« (Orešnik 1972: 38)

⁶⁹ V tedanjem slovenskem jezikoslovju je razprava J. Orešnika pomenila pomemben prispevek na

2.6 J. MÜLLER

2.6.1 V predstavitvi pomenske zgradbe besed v povezavi s pomensko skupino (*Pomenske skupine in pomenska sestava besed (samostalnikov)*; 1980) je poudarjena sistemska povezanost besedja,⁷⁰ tudi na ravni medpomenske povezanosti. Razlikuje se strukturni osnovni pomen, v katerem so zajete sestavine, iz katerih je mogoče izpeljati vse druge pomene poleg osnovnega pomena; strukturni osnovni pomen je različen od psihološkega prvega pomena.⁷¹ (36)

2.6.2 S stališča potreb pri slovaropisnem ubesedovanju razlage slovarskega pomena avtor predlaga, da se na osnovi tipoloških sorodnosti besed znotraj pomenske skupine izdelajo preglednice »vidikov«, ki poleg »jedrne pomenke« razlagajo posamezne »pomenke«,⁷² prav tako pa tudi preglednice za »pomenske premike, da se dobi pomenska sestava določene skupine«. (45) S »pomenskim premikom« je dejansko mišljena pomenska sprememba, na kateri temelji slovarska večpomenskost. Preglednica naj bi navajala popolno skupino vseh možnih premikov v dani pomenski skupini, od katere se pri posamezni besedi pač lahko uresničujejo nekateri. Predlog je ponazorjen s podrobnim seznamom možnih pomenskih premikov v pomenski skupini samostalniških poimenovanj za rastline, skupaj z besedilnimi ponazorili, pri čemer so različni pomeni zaznamovani z navedbo nadpomenk k izpeljanim pomenom (enote 1–14) ali pa z imenovanjem jezikovnega pojava, ki privede do novega pomena (enote 15–18).⁷³ Poudarek je na ponazoritvi tipološkosti denotativnopomenskega v okviru pomenske skupine, ne na značaju samih pomenskih sprememb.

2.6.3 V *Pomenoslovju samostalniških besed* (1981) je težišče napovedane pomenoslovne tematike prav v predstavitvi večpomenskosti. Beseda, ki je v oblikoslovju dejanska enota, je v pomenoslovju »samo materialna in formalna enota, zastopa pa množico pomensko različnih enot (pomenke, semi)«. (10) Pri teh je bistveno ločevanje med prvim, izhodiščnim, psihološko-statistično najmočnejšim pomenom,⁷⁴ ki živi v zavesti tudi brez stvarno prisotnega sobesedila (pomen, ki se ga govorec danega jezika najprej spomni, ko zazna jezikovni znak; npr. *mati*: 'oseba v odnosu do otroka'), in ostalimi pomeni, ki so mnogo bolj vezani na besedilno okolje (*mati*: 'samica': *Tele sesa mater.*). (11)

---

področju pomenoslovne teorije s tem, ko je v slovenščini in s slovenskimi primeri predstavila po letnici izida samo dve leti starejše delo pomenoslovca G. N. Leecha. Prim. Leech, G. N., *Towards a semantic description of English*, Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 1970.

⁷⁰ Prim. tudi op. 20, v kateri avtor s stališča obravnavanja sistemske povezanosti besedja opozarja na nekatera najbolj opazna mesta v slovenskem jezikoslovju.

⁷¹ V obeh avtorjevih obravnavanih člankih je namesto izraza *pomen* uporabljen izraz *pomenka*.

⁷² V okviru hierarhizirane pomenskosestavinske zgradbe slovarskega pomena je mogoče avtorjevo izrazje prebrati takole: »vidiki« ustrezajo RPS, »jedrne pomenke« UPS, »pomenka« pa slovarskemu pomenu, brez avtorjeve eksplicitne omembe hierarhiziranosti obojih kot univerzalnega znotrajpomenskega razvrstitvenega načela.

⁷³ Seznam možnih pomenskih premikov: 1. rastlina, 2. del rastline, 3. del česa drugega, 4. predmet, izdelek, pecivo, 5. iztrebek, 6. snov, 7. blago, izdelek, 8. jed, 9. bolezen, 10. človek, 11. žival, 12. prostor, 13. znak, 14. druga rastlina, 15. enakoglasnica, 16. poprislovljenje, 17. frazeologizacija, 18. terminologizacija. (Müller 1980: 45–46)

⁷⁴ Müllerjev izraz *pomenka* zaradi priročnosti zamenjujemo s splošno ustaljenim *pomen*.

Nadalje je pomembno, da so različni pomeni znotraj dane besede medsebojno povezani, pa ne samo v okviru dane besede, ampak tudi v okviru posameznih besednih vrst, po načelih besedotvornega pomenoslovja pa tudi pomeni različnih besednih vrst. (12) Na primeru samostalnika *hrbet* je ponazorjeno, kako povezanost pomenov obstoji zaradi skupne pomenske sestavine, ob kateri nato nastopijo različna razlikovanja (živo – neživo, del – celota, edninsko – needninsko, ožje – širše). Beseda razpade v enakozvočnice, kadar pomeni niso več dovolj vidno, logično povezani.

2.6.4 V *Slovarskem pomenoslovju samostalnikov* (1982) so imenovane tri načelne možnosti, po katerih se uresničujejo možni znotrajleksemski pomenski premiki in notranja pomenska povezanost:⁷⁵ premik s celote na del (sinekdoha in metonimija), premik po podobnosti (metafora) in pomenska zožitev.⁷⁶ (150) Za primer tipološko obstoječe večpomenskosti pri besedah dane pojmovne skupine je ponovno navedena medpomenska povezava 'rastlina' – 'del te rastline'. Tipološkost pomenske izpeljave je tudi tu omejena s pripadnostjo izhodiščnega pomena določeni pojmovni skupini.⁷⁷

2.7 J. TOPORIŠIČ

S področja slovarskega pomenoslovja sta razpravi *O strukturalnem določanju pomenov* (1980) in *Strukturalno pomenoslovje besed* (1981). Iz podobnosti obeh naslovov in časovne bližine obeh objav bi bilo mogoče sklepati, da sta iz časa avtorjevega največjega zanimanja za pomenoslovje. Z obravnavo večpomenskosti sta razpravi povezani v tem, da se posvečata vprašanjem ločevanja pomenov, ki je pač vselej implicirano v večpomenskosti.

2.7.1 V razpravi *O strukturalnem določanju pomenov* (1980) je pomenoslovna obravnava omejena na problematiko slovenskega glagola *biti*. V naslovu napovedana obravnava strukturalnega določanja pomenov je omejena na kritično branje slovarskega sestavka glagola *biti* v SSKJ in zadeva strukturalno določanje pomenov v teh točkah:

1. Poudarjeno je ločevanje polnopomenskega glagola *biti* od njegove vezne funkcije; znotraj vezne funkcije je nakazana s stališča veznega *biti* enakovredna vloga vseh vrst povedkovih določil, ne glede na to, ali so to prvotni predikativi ali pa izvorno samostalniške, pridevniške besede ipd. Strukturalnost analitičnega pogleda je v upoštevanju skladijske funkcije, ki jo opravlja obravnavani glagol oz. v ugotavljanju njegove vloge znotraj določene skladijske funkcije.⁷⁸

⁷⁵ Pomen je tu poimenovan tudi *semem*, poleg *pomenka*, v opombi pa je izrecno pojasnjeno, da se *semem* in *pomenka* lahko zamenjujeta s *pomen*.

⁷⁶ Primer: kateri koli predmet določene oblike – en sam predmet določene oblike. Prim. razliko z opredelitvijo pomenska vsebovanost v SLP, ki poudarja značaj medpomenskega razmerja (*zožitev* po nepotrebnem vključuje asociacijo, da se nekaj reducira).

⁷⁷ Tipološkemu v sami pomenski zgradbi, vendar brez zveze z večpomenskostjo, je posvečen tudi prikaz glavnih vrst t. i. jedrnih pomenskih sestavin pri samostalniku in vidikov izbire razločevalnih pomenskih sestavin. (Müller 1982: 51)

⁷⁸ Obravnavano razpravo je v tej točki z mnogimi navedenimi ugotovitvami in podatki mogoče videti kot napoved besednovrstne osamosvojitve povedkovnika, kot je sedaj uresničena v *Slovenskem pravnopisu 2001*.

2. Izločene so »zveze s predlogi, ki izražajo prehodnost, npr. *biti ob, biti brez, biti za, biti proti*«, kot nekak »podpomen glagola *biti* kot vezi« (163), s čimer se odpira vprašanje določanja pomenov glagola glede na njegove vezljivostne lastnosti.⁷⁹

3. Pri ločevanju pomenov in pomenskih odtenkov je prikazano preverjanje z nadomestnimi sopomenkami.⁸⁰

4. V zvezi z rešitvami v SSKJ »z izpuščanjem dela povedka sploh« je opozorjeno na razlikovanje med »pomensko podstavo« in »skladenjsko izpolnjenostjo«: pri *klop je iz kamna* ni nujno, da je izpuščeno *narejena*, saj je *biti iz kamna* lahko enakovredno *biti kamnit*. (161)

2.7.2 Podobno je tudi v razpravi *Strukturalno pomenoslovje besed* (1981) v središču pozornosti določanje in ločevanje pomenov s pomenskimi sestavinami in preverjanje pomenskega ločevanja s sopomenkami, protipomenkami, nad- in podpomenkami. Na sistemski značaj pomenske ravnine jezika je opozorjeno z opazovanjem pomenskosti v okviru besedne družine. Na prikaz večpomenskosti se nanaša zahteva, »da je treba že za prvi pomen navesti vse tiste pomenske sestavine, ki delajo razumljive vse pomene (tudi metaforične in metonimične)«. (99)

2.8 A. VIDOVIČ MUHA

Dognanja s področja slovarskega pomenoslovja se v zvezi z različnimi besedoslovnimi in pomenoslovnimi vprašanji pojavljajo v večini razprav A. Vidovič Muha od sedemdesetih let dalje⁸¹ in so nazadnje dopolnjena s teoretsko zasnovanim *Slovenskim leksikalnim pomenoslovjem* (2000).⁸² Skupna značilnost teh razprav je zahtevno upoštevanje gradiva, potrebno za izpeljevanje tipologij in posplošitvenih ugotovitev, in posredovanje védenja o mnogih dejstvih s področja slovarskega pomenoslovja slovenskega jezika, ki je uporabno pri nadaljnjem raziskovanju.

2.8.1 Za obravnavo slovarske večpomenskosti najstarejša relevantna razprava A. Vidovič Muha je *Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike* (1972), v kateri so za

⁷⁹ Pri tem ni uporabljen izraz *vezljivost*, samo *prehodnost*, tudi vprašanje vpliva vezljivosti na slovarski pomen ni načelno zastavljeno, ampak reševano samo za glagol *biti* z nekaj primerjavami z analognimi glagoli (*biti za glasovanje – potegovati se za glasovanje*).

⁸⁰ Ko avtor priporoča navajanje teh nadomestnih sopomenk v slovarskem sestavku, ne upošteva v Uvodu postavljenih zasnovnih določil SSKJ, ki določajo, v katerih primerih so v tem slovarju pomeni lahko (ali celo morajo biti) ponazorjeni in določeni s sopomenkami. Za samo ponazarjanje ločljivosti pomenov se sopomenke v SSKJ v skladu z zasnovo le-tega niso navajale, medtem ko je bilo preverjanje ugotovljenih pomenov s sopomenkami predpisano kot nujni korak pomenske analize, ki je bila osnova slovarskega sestavka pri izdelavi SSKJ. Prim. Napotki 1981.

⁸¹ Na to mesto v pregledu slovarskopomenoslovnih prispevkov posameznih slovenskih jezikoslovcev je delo A. Vidovič Muha uvrščeno na osnovi letnice 1986, tj. letnice objave razprave *Besedni pomen in njegova stilistika*, ki po celovitosti obravnavane slovarskopomenoslovne tematike v slovenskem jezikoslovju izstopa in v kateri je mogoče videti zasnovu *Slovenskega leksikalnega pomenoslovja*.

⁸² Za obravnavo večpomenskosti relevantna poglavja *Slovenskega leksikalnega pomenoslovja* so v tem pregledu predstavljena pri splošnih leksikoloških delih, v zvezi s posameznimi v tipologiji obravnavanimi vprašanji pa še v sledečih ustreznih poglavjih tega dela.

kategoriziranje določenega dela besedja, sicer določenega s stališča stilno-zvrstne funkcije, raziskani in določeni »v njej sami /leksiki/ eksistirajoči elementi«. To dejansko pomeni poleg prepoznavanja formalne, inherentne knjižnosti evidentiranje pomenskih razvojev, ki omogočajo ozko knjižne pomene, in to upošteva kategorialno razširjenost takih razvojev: »S pomensko razširitvijo osnovnega pomena *določene kategorije besed* (označ. J. S.) nastaja tako imenovana vsebinska knjižnost« (adherentna knjižnost, sekundarna knjižnost). (37)

Kot uvod v postavitev adherentno knjižnih skupin besedja je predstavljena splošna težnja v jeziku, da se poimenuje kaj »z besedami, ki so pomensko že zasedene«. (41) Ta pojav je v jeziku pogost in povezan s težnjo po vzbujanju pozornosti do pripovedovanega, kar je povezano z afektivnim odnosom do sporočanega, tako nastala poimenovanja pa so obvezno nosilci ekspresije. Proces je imenovan razširitev osnovnega pomena. (42)

Glavni vzrok za nastanek adherentne knjižnosti je v značaju izhodiščnega pomena, ki ne omogoča asociacij, preko katerih bi beseda v drugotnem pomenu postala splošno rabljena. Nastali tip ekspresije je odvisen od t. i. kvalitativnega skoka, ki odraža razliko med ravnema osnovnega in sekundarnega pomena. Značilnosti osnovnega pomena, ki omogoča nastanek adherentne knjižnosti, so: 1. vezanost na strokovno rabo (*baročna umetnina* – *baročna ženska*; podskupina: izrazi, katerih razumevanje je povezano z določeno izobrazbo (*alkimija* – *alkimija besed*); 2. stilna ali zvrstna označenost (*alter ego*); 3. izhajanje iz pomena, ki izraža visoko stopnjo česa (*bogastvo* – *bogastvo misli*). (45)

Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike na ravni iskanja utemeljitev v sami pomenskosti besedja hkrati posreduje ugotovljene tipe medpomenskih povezav, značilne za to vrsto besedja.

2.8.2 Razprava *Besedni pomen in njegova stilistika* (1986) obsežno predstavlja problematiko besednega pomena z več vidikov: 1. Pomen besede kot hkratnost predmetnostnega pomena (nosilec tega so korenski morfemi) in slovničnega pomena (nosilci slovnični morfemi), ki se v besedi pojavljata v prvotni, nepretvorjeni obliki ali pa v drugotni, obrazilni obliki. (79) 2. Opomenjanje predmetnostnih lastnosti v skladu s človekovo predstavno in izrazno sposobnostjo: z uvrščanjem v najbližjo višjo kategorijo in z izborom razločevalnih lastnosti. (81) 3. Pomenska piramida kot ponazorilo dokončne uvrstitve pomena, hierarhizirano strukturiranega iz UPS in RPS. 4. Določitev obsega slovarskega pomena z določitvijo značilnosti UPS: UPS se nanaša na neposredno hierarhično višjo predmetnost, v katero se uvršča dani pomen, hkrati pa je tudi nosilec slovničnih lastnosti. Slovarski pomen besede obsega UPS in RPS. 5. Stilističnost besed, izhajajoča iz sprememb besedne vsebine, ki so nastale pri pomenskih prenosih. 6. Specifičnost besedotvornega pomena (pomen tvorjenke, ki se pretvorbno povezuje z eno od sestavin pomenske podstave povedi). 7. Razmerje med besedotvornim pomenom in slovarskim pomenom (pretvorbni skladijskopodstavni opis tvorjenke je s stališča razločevalnih pomenskih sestavin lahko hipernimni; besedotvorni pomen in slovarski pomen sta lahko le delno prekrivna; 88). Strnjena predstavitev problematike slovarskega pomena v okviru tolikih različnih vidikov je v tedanjem in poznejšem slovenskem jezikoslovju izjemna in v njej je mogoče videti zasnovo celovite slovarskopomenoslovne obravnave, pozneje uresničene v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju*.

Neposredno povezan s slovarsko večpomenskostjo je obravnavani vidik stilističnosti besed, in sicer tistega dela stilističnosti, ki izhaja iz sprememb besedne vsebine (vsebinska stilističnost; 84–86). Te spremembe so dejansko t. i. pomenski prenosi, katerih bistvo je v spreminjanju pomenskosestavinske zgradbe pri ohranjeni pomenskosestavinski povezanosti pomenov. Kot temeljna pomenska prenosa sta imenovana metafora in metonimija. Metafora se utemeljuje kot najabstraktnjša stopnja primerjave; prva stopnja metaforizacije je vezana na S-strukturo (*Hiša je grad*), dokončna metaforizacija pa je dosežena, »ko postane iz predikativa ponovno samostalniki, seveda z drugačnim pomenom oz. drugačno tudi hierarhično zgradbo pomenskih sestavin« (*grad* 'velika hiša'; 85–86). Metaforični pomenski prenos temelji na eni od razločevalnih pomenskih sestavin, ki uresničuje predstavno zvezo med primerjanim in primerjalnim. Pri metonimiji je bistvena sprememba uvrščevalne pomenske sestavine (zamenjava ali vsaj pomenska razširitev), pri čemer postanejo vse pomenske sestavine osnovnega pomena pomenskorazločevalne. Oba pomenska prenosa sta dejansko obravnavana kot vir stilne zaznamovanosti, ki pa ime veliko možnosti za prehod med stilno nezaznamovane sestavine jezika (drugače kot oblikovna (formalna) stilnost, ki te možnosti skoraj nima).⁸³

2.8.3 V razpravi *Slovníčna obvestilnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (1992) so analizirana sredstva, s katerimi SSKJ prikazuje vzročno povezavo med pomenom besede in tipično slovníčno okoliščino realizacije danega pomena. Analiza podaja mnoga opozorila za obravnavo tipologije slovarske večpomenskosti (prehajanje samostalnika med povedkovnike preko metaforičnega pomena (40), glagolska vezljivost kot pomenskorazločevalno merilo (44), dinamika besednih vrst, kot se kaže v vezanosti na določeno skladenjsko vlogo (39)).

2.8.4 Analiza glagolskih sestavljenk v razpravi *Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti* (1993) vključuje razčlenitev glagolskih sestavljenk s stališča njihove skladenjske podstave in primerjavo vezljivostnih značilnosti predponskoobrazilno tvorjenega glagola z vzporednim nepredponskim glagolom in z glagolom iz skladenjske podstave. S tem razprava hkrati prinaša tudi s popolnim gradivom utemeljeno tipologizacijo večpomenskosti zadevnih predponskih obrazil.

2.8.5 *Primeri tvorbnih vzorcev glagola* (1985) so pravo skladenjsko besedotvorje slovenskega glagola. V skladu s teorijo skladenjskega besedotvorja je pri obravnavi glagolskih besedotvornih vrst dosledno ločevan in upoštevan slovarski pomen, vključno z opazovanjem vloge pomenskih prenosov, in to na vseh zadevnih ravneh: v zvezi s prvinami skladenjske podstave, v zvezi s tvorjenko,⁸⁴ v zvezi s predponami.⁸⁵

⁸³ Ta interpretacija obeh pomenskih prenosov je v bistvenih značilnostih ohranjena tudi v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* (specifična pomenskosestavinska dinamika kot delitveno merilo pomenskih prenosov), le da sta tam prenosa predstavljena zlasti kot pomenotvorni sredstvi, jezikovnosistemsko utemeljeni kot regularni za zapolnjevanje poimenovalne potrebe na ravni slovarskega pomena. S tem je večpomenskost prikazana kot pomenotvorno poimenovalno sredstvo, in ne le kot statična lastnost leksema.

⁸⁴ »Povedkovodoločilna ujemanost implicira pomen lastnosti, dejavnosti, kot ga izraža samostalniki v skladenjski podstavi ... V skladenjsko podstavo se lahko uvršča samostalniki že s svojim osnovnim pomenom, lahko pa tudi z drugotnim, predikativnim, navadno stilno zaznamovanim pomenom. Za to drugo pomensko skupino samostalnikov je mogoča tudi variantna skladenjska podstava, ki izpostavi s primerjalnim veznikom *kot* podobnostni pomen ... Primeri za drugo skupino (že samostal-

2.8.6 V razpravi *Razmerja med leksemi in homonimija* (1997) je kot skupna lastnost večpomenskosti in homonimije navedena izrazna prekrivnost ob hkratni pomenski različnosti; večpomenskost se pri tem razlikuje od homonimije s tem, da so pomeni pri večpomenskosti medsebojno povezani, in sicer na enega od treh možnih načinov (metonimija, metafora, pomenska vsebovanost). Večpomenskost zadeva medpomenska razmerja znotraj enega jezikovnega znaka, homonimija med več znaki. Sistemsko je homonimija brezfunkcijska, kar jo prav tako v bistvu ločuje od večpomenskosti.

2.8.7 Razprava *Pomenski preplet glagolov imeti in biti – njuna jezikovnosistemska stilistika* (1998) posreduje vzporedno z osrednjim prikazom sistemsko pomembnih pomenskih značilnosti obravnavanih leksemov izčrpen prikaz pomenskoanalitičnih postopkov in sredstev, ki omogočajo večjo prodornost in objektivnost pomenske analize (opis pogojev, ki jih morajo izpolnjevati elementi, da so množica: možnost določene pretvorbe, prisotnost stabilnega nad- ali sopomenskega elementa, ki omogoča paradigmatško uvrstitev; slovničnokategorialna zapolnitev stavčnega vzorca; razvrstitvene omejitve v možni pretvorbi; razmerje med leksemi, izpolnjujočimi določen stavčni vzorec; možne, pogojno možne pretvorbe; pogoji pretvorbene povezave; zamenjava udeleženskih vlog kot pretvorba). Po tej značilnosti ji je podobna razprava *Slovnične in pomenske lastnosti nekaterih količinskih izrazov* (SLP: 276–291) z dragocenim prispevkom v obliki kritike in dopolnitev slovaropisnega prikaza leksemov *cel, pol* in *četrť* v SSKJ.

2.8.8 V razpravi *Čas v besedi* (2000a) je večpomenskost predstavljena s stališča razvoja drugotnega pomena iz prvotnega v smislu časovne določenosti: motivirani pomen – drugi (poznejši), motivirajoči pomen – prvi (prejšnji). Časovna določenost pomenskega razvoja konkretizira vgrajenost časovne kategorije v vsak leksem, ki je večpomenski na ravni (neposredno) motiviranih pomenov.⁸⁶ Večpomenskost je tako prikazana kot jezikovnosistemska poimenovalna možnost: »Pomenska razmerja med motivirajočim in motiviranim slovarskim (leksikalnim) pomenom so izraz naravne sposobnosti živega, razvitega jezika iz sebe samega ustvarjati poimenovalne in seveda tudi stilne možnosti. Pri slovarski večpomenskosti gre torej za regenerativno sposobnost jezika, ki se kaže na poimenovalni ravni tako, da izrazno ista beseda – leksem lahko zapolnjuje poimenovalne praznine (katahreze), ki jih v vsakem trenutku prinaša življenjska razgibanost nosilcev določenega jezika.« (85–86) Razmerje med motiviranim in motivirajočim pomenom je v nadaljevanju razčlenjeno kot ohranjanje segmentov starega (prvotni pomen) pri opomenjanju novega; razmerje, ki je »predvidljivo in zato do določene mere tipološko.« (87) Sledi prikaz večpomenskosti v glavnih njenih tipih (pomenska vsebovanost in pomenski prenosi (metonimija s sinekdoho, metafora)).⁸⁷

---

nik iz skladišne podstave je stilno zaznamovan – metafora – od tod tudi stilna zaznamovanost tvorjenke): *gobcati* ... « (Vidovič Muha 1985: 50)

⁸⁵ »Do izgube vezljivosti prihaja tudi v primerih, ko imamo opraviti v glavnem z metonimičnim pomenskim premikom predpon; pomensko povezavo s predložnim glagolskim morfemom je sicer mogoče doseči (metonimija), vendar o (prvotni) vezavi ne moremo več govoriti, saj nimamo niti predložnomorfemskega ustreznika za podstavni prislovni pomen. ... nekaj takšnih primerov predpon: *po- ... pocingljati* ← [*malo*] .« (Vidovič Muha 1985: 56)

⁸⁶ Razprava je prirejen del poglavja iz SLP (gl. Vidovič Muha 2000a, str. 85, op. 1), zato je tu komentirana samo glede tistih sestavin, po katerih se ločuje od besedila v SLP.

⁸⁷ O prikazu večpomenskosti v SLP gl. v poglavju Splošna leksikološka dela, str. 10–19.

2.9 B. POGORELEC

V razpravi *Okvirna tipologija metafore v slovenski prozi 20. stoletja* (1986) se obravnava metafore kot jezikovnega sredstva povezuje z razlikovanjem dveh v temelju različnih načinov jezikovnega odslikavanja sveta: poimenovalnega načina in preimenovalnega načina.⁸⁸ (7) Pri preimenovalnem načinu prihaja do »dejanske ali asociativne primerjave enega predmeta z drugim zaradi dejanske ali zamišljene podobnosti med njima – označitev ni opravljena neposredno s poimenovanjem, ampak posredno – prek poimenovanja asociirane predmetnosti.« Meja med različnimi vrstami preimenovanj, zlasti med znanima metaforo in metonimijo, je težko določljiva, zato jih avtorica nerazlikovano skupno opredeljuje kot metafora, ta pa naj bi bila »besedni prenos v najširšem pomenu«. Preimenovanje (metafora) kot način jezikovnega izražanja je teoretično lastno vsem jezikovnim zvrstev, le da ni povsod enako pomembno izrazilo. (Razlike pri preimenovanju, izhajajoče iz zvrstnosti, v razpravi niso opisane.)

V razpravi je metafora sicer obravnavana kot literarno izrazno sredstvo in ponazarjana samo z iztržki iz besedil I. Cankarja, ob hkratnem ugotavljanju, da se v novejših poetikah metafora obravnava kot jezikovni pojav in jezikoslovno dejstvo. (8) Proces preimenovanja je obravnavan s stališča razmerja nasproti prvotnemu poimenovanju, razmerja, ki dokazuje sopomenski odnos med obojima poimenovanjema. (9) Učinkovanje metafore je razlagano s t. i. teorijo zgodbe, ki metaforo razlaga kot preplet dveh zgodb, »od katerih je prva izražena (to je nakazano s ključno besedo) le pri t. i. podobah, medtem ko je pri t. i. (pravi) metafori prvi člen navzoč samo potencialno, v asociacijah, ki jih je skušal nakazati avtor in ki jih bralec, poslušalec uresniči odvisno od svojih lastnih zmožnosti razumeti/dojeti avtorjev model sveta. Drugi člen metafore je seveda izražen: bodisi z eno besedo (ki je pogosto tudi pretvorba celega izraza) ali z daljšim besedilom, ki se obeša na prvo besedo in ustvarja metaforično polje v ožjem pomenu besede.« (10–11) V celotnem opisu procesa metaforizacije kot stilotvornega poimenovalnega postopka so imenovani različni pojmi (»pomenska prvina«, »pomenska razmerja ob glagolu«, »popredmetenje« (12), »pomenski prenos«, »metaforični prenos«, »pomensko jedro« (13), »ravnina poimenovanj« – »poimenovalna ravnina« (14), »pomensko preimenovanje«, »pomenska vsebina« (15)), ki pa vsi ostajajo zunaj razvidnega slovarskopomenoslovnega koncepta.⁸⁹

2.10 M. MERŠE

V monografiji *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stol.* (1995) je večpomenskost v povezavi s kategorijo glagolskega vida in vrstnosti na konkretnih primerih izpisov knjižnega jezika 16. stol. natančno upoštevana na ravni dosledno uresničevane metodo-

⁸⁸ Pri tem se avtorica sklicuje na delo: Hans-Peter Bayerdörfer, *Poetik als sprachtheoretisches Problem*, Tübingen 1967.

⁸⁹ Pojmu slovarskega pomena kot objektivno ugotovljivi lastnosti jezikovnega znaka se še najbolj približuje »celostno dojetje metafore« ali »avtomatično sprejemanje metafore«, pri katerem ne pride do razčlenjevanja njene dvočlenskosti (tj. razmerja med prvotnim imenovanjem in metaforično prenesenim pomenom). (Pogorelec 1986: 10)

loške zahteve: Vidske in vrstne spremembe so obravnavane v obvezni povezavi s slovarskim pomenom. Posebna pozornost je namenjena preverjanju, ali je določena vidska oz. vrstnostna sprememba danega glagola uresničena samo pri osnovnem pomenu ali pri katerem drugem posameznem pomenu, ali pa je uresničena tudi pri prenesenih pomenih (mestoma imenovanih metonimični pomeni ali metonimično razširjeni pomeni oz. prenesene rabe) oz. sploh samo v katerem od prenesenih pomenov.

2.11 F. NOVAK

Razprave F. Novaka s področja slovarskega pomenoslovja označuje poudarjanje sistemskosti pomenoslovnih pojavov, uresničevane preko pomenskih skupin. Tako je pomenska skupina osrednji pojem tudi v razpravi *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stol.* (1992), ki je doslej najobsežnejša obravnava večpomenskosti slovenskega jezika.

2.11.1 Splošna slovarskopomenoslovná izhodišča

Ukvarjanje z večpomenskostjo je avtorju narekovalo potrebo, da je poleg pojmov pomenski pojav, pomenka, pomen besede, beseda v določenem pomenu, semem vpeljal še nekatere pojme in izraze. Pojem *pomenska enota* naj bi ustrezal vsem različnim možnostim različnih vsebin pri dani besedi.⁹⁰ (6) Pojem *večpomenskostna vrsta* je združevalni pojem za drugotne pomene, ustrezajoče določenemu pomenskemu zakonu za nastajanje drugotnih pomenov. (10)

Obravnava večpomenskosti je prilagojena gradivu (besedila protestantskih piscev), zato avtor precej pozornosti namenja metodi samega ugotavljanja in razmejevanja pomenov (43–49). Poudarek je na ugotavljanju pripadnosti posameznih pomenov (tako izhodiščnih kot drugotnih) pomenskim skupinam in razvrščanju tipov večpomenskosti glede na uvrščenost posameznega pomena v te pomenske skupine. Pomen je lastnost besede, za katero »se sprejme predstava, da je sestavljen iz manjših enot, pomenskih sestavin«. (54–55) Sestavina, ki pomen uvršča v pomensko skupino, je »glavna pomenska sestavina«, tiste, ki uvrščajo pomen na določeno mesto v pomenski skupini, pa so »posebne pomenske sestavine«. Pri večpomenskosti je motivirajoči pomen zanimiv s stališča vprašanja, kaj »ima posebnega, da omogoča drugotne pomene«, pri drugotnih pomenih pa je zanimivo vprašanje, kaj se pri njih spremeni v razmerju do izhodiščnega pomena.

Pri razvrščanju pomenov v pomenske skupine je navedeno izhodišče, da pomenski sestav (z vso svojo sistemskostjo) pokriva pojave stvarnosti, ki so zelo svojevrstni, in jih človek deli v

⁹⁰ »Pomenska enota je izraz, ki se je razvil z zornega kota besede. Njo smo hoteli razdrobiti na vsebinske možnosti. Opazili smo, da je možnosti lahko več, vendar niso enakovredne ... Nekatere so bistveno bolj uporabne; te so v centru; praviloma so to prvotni pomeni ali pa t. i. regularne metonimije in metafore oz. regularni drugotni pomeni, druge so pa redkeje ali manj oziroma v posebnih okoliščinah uporabne, to so praviloma redki drugotni pomeni, pomenski odtenki in nekatere stalne zveze. Potrebovali smo izraz, da smo vse to poimenovali.« (Novak 1992: 6)

kategorije. Delitev v najširšem smislu je delitev na pojave, ki se v jeziku odraža v besedno-vrstnem ločevanju. (59) Avtor previdno opozarja, da kljub objektivnosti merila tipičnih zvez za razločevanje pomenov lahko pride do nejasnosti, ali je določen pomenski premik, čeprav skladen s pomenskimi zakoni (metafora, metonimija), že tudi novi pomen. Slovaropisje na to vprašanje odgovarja z določenimi hierarhijami v prikazovanju teh različnih stopenj pomenske samostojnosti, vendar brez absolutne veljave, vsak slovar malo po svoje. Avtor prevzema razvrstitev: pomen, podpomen, preneseni pomen, pomenski odtenek, stalna zveza. (61) Opozarja, da so poleg pomenskih premikov možne številne neslovarske, besedilne možnosti pomenskih sprememb. Sledi obsežen in podrobno razčlenjen pregled samostalniških pomenskih skupin (61–76), izpeljan z večravninsko hierarhizacijo in notranjo členitvijo posameznih ravnin. Vsi samostalniški pomeni so najprej razvrščeni v »vrste samostalniških pomenov«, ⁹¹ ki kažejo na zelo tipične lastnosti pomenov, vendar so po avtorjevem mnenju za natančnejši pomenski popis besednega zaklada preširoke, (62) zato je v nadaljnjem predstavljen razčlenitev teh vrst na bistveno ožje »pomenske skupine«. ⁹²

2.11.2 Večpomenskost

S stališča jezikovnega sistema je večpomenskost opredeljena kot proces poimenovanja (razvijanja novih pomenov), kot ena izmed poimenovalnih vrst, ki jo je treba videti v svojskem razmerju do drugih poimenovalnih možnosti (poimenovalnih vrst): besedotvorja, opisnega poimenovanja, krajšanja, prevzemanja. (77) Večpomenskost ima psihološko podlago, ki se kaže kot možnosti za večpomenskost. Če se te možnosti klasificirajo v skupine, se dobijo »pomenski zakoni«, po katerih se členi večpomenskost v »večpomensko vrste«. (79)

Osnovni pojmi, potrebni pri obravnavi večpomenskosti: *Osnovni pomen* (79) je definiran posredno s samo večpomenskostjo: »Pomenske pojave, ki v večpomensko vrste niso vključeni, smo šteli v območje osnovnih pomenov.« Ti se družijo v pomenske vrste (predmetni pomeni, prostorski pomeni itd.) in dalje v pomenske skupine (pomeni o človeku, pomeni o živali itd.). *Pomenski premik* (z navedenima sopomenskama *pomenski razvoj*, *pomenska sprememba*) (80) je proces nastanka drugotnega pomena; prikazuje se glede na spremembe, s katerimi se kaže v besednih zvezah in glede na pomenski zakon, po katerem proces poteka, in sicer glede na spremembo v glavni pomenski sestavini in posebnih pomenskih sestavinah. *Izhodiščni pomen* ni posebej definiran, v zvezi z njim je samo opozorjeno, da to ni nujno tudi zgodovinskorazvojno prvotni pomen, da je torej izhodiščni pomen lahko tudi drugotni pomen. (80–81) *Drugotni pomen* je pomen, ki je po kakem pomenskem zakonu nastal iz izhodiščnega pomena, pri čemer se razvoja še zavedamo. (81) Združuje vse pomenske možnosti (tudi npr. pomenske odtenke, ki so zunaj samostojnega slovarskega pomena) in glede na različne značilnosti znotraj množice drugotnih pomenov se drugotni pomeni

⁹¹ Vrste samostalniških pomenov: predmetni pomeni (pomeni o človeku, živalih, rastlinah in o delih člov., žival. in rastl. telesa; predmetni pomeni v ožjem smislu), prostorski pomeni, snovski pomeni, dejanski pomeni, stanje, trajanski pomeni, lastnostni pomeni, pojavski pomeni (za vse, kar se pri samostalniku ne da uvrstiti v gornje). (Novak 1992: 61)

⁹² Tako je npr. skupina 'pomeni o človeku' razdeljena na 10 podskupin, skupina 'prostorski pomeni' na 8 podskupin itd. (Novak 1992: 61–76)

delijo v dve skupini: 1. *slovarski pomeni* (prevzemajo vse značilnosti pomenske skupine, ki ji pripadajo), 2. *besedilni pomeni* (»ki so se razvili na skladenjski ravnini in ne temeljijo na besednih zvezah kot slovarski pomeni«). V zvezi z drugotnimi pomeni so ponovno omenjani pojavi: pomenski zakoni, po katerih nastajajo; vzorci za sistemsko nastajanje drugotnih poimenovanj; razlikovanje sinonimnih poimenovanj od edinih poimenovanj; odločanje izhodiščnega pomena o možnostih uresničitve posameznih zakonov. (80–83) *Pomenska enota* (83) je uvedena kot pojem, ki izenačeno združuje vse drugotne pomene ne glede na njihovo uporabnost in neodvisnost, s stališča katere se sicer pomenske enote razlikujejo po stopnjah (pomen, podpomen, preneseni pomen, pomenski odtенок, stalne zveze, frazeologemi). *Večpomenska* (80) je večpomenska beseda, katere pomeni so pomensko povezani. Vedno je prisotna neposredna povezanost med dvema pomenoma, ki si jo je mogoče misliti kot razmerje, to razmerje pa se enači s pomenskimi zakoni. Taka povezava med dvema pomenoma je nujni pogoj večpomenskosti. *Večpomenska skupina* (86) je skupina večpomenk, ki imajo izhodiščni pomen iz iste pomenske skupine in imajo vzporedne pomenske razvoje. V leksikografiji in leksikologiji je koristna, ker pomeni model pričakovanih drugotnih pomenov.

2.11.3 Tipologija samostalniških poimenovalnih možnosti v izbranem gradivu

Navedena tipologija se dejansko podreja gradivu in presega okvir slovarske večpomenskosti s tem, ko za enakovredne tipe pomenskih sprememb navaja poleg metaforizacije (88–119) in metonimizacije (120–196) še te razrede: terminologizacija (197–226), določanje pomenov z opisovanjem (229–242), približevanje (245–255), preobrnitev (256–257), poosebitev (258–262), besedna igra (263–265), frazeologizacija (268–304), figuralne stalne zveze (312–328), poznamenjevanje (330–344), primerjava (347–355), priliški pomeni (357–366), pomeni na podlagi liturgičnih besedil (367–376).

Metaforizacijo in metonimizacijo kot večpomensko vrsti, vezani na ožjo večpomenskost, pa avtor obravnava takole:

Metaforizacija (88–119) temelji na podobnosti pojavov, pri čemer je treba podobnost razumeti zelo široko. Ločujeta se pesniška metafora in leksikalna metafora. Pri metafori so pogosto uveljavljeni vzorci, ki se naslanjajo na primerjalne pomene (metaforični prenos iz delov človeškega telesa, z delov rastlin, z lastnostnih samostalnikov) ali pa na vrsto podobnosti (oblika, pomembnost, vloga, položaj, lastnost). To omogoča vzpostavitev meril za klasifikacijo metaforičnega tipa drugotnih pomenov: izhodiščni pomen iz iste pomenske skupine, istovrstna podobnost, ista skupina metaforičnega pomena. O ločevanju med metaforično in metonimično motivacijo avtor sodi takole: »Včasih je meja med metaforično in metonimično motivacijo zabrisana, ker je težko določiti, ali gre za podobnost ali za enakost kake pomenske sestavine.«⁹³ Opredelitvi metaforizacije kot enega od zakonov tvorbe novih poimenovanj sledi popis metaforičnih pomenskih sprememb po pomenskih skupinah, in sicer v

⁹³ Ta avtorjeva trditev dokazuje, da definiranost metonimije s samo pojmovno povezanostjo in ugotavljanje vključenosti metonimično tvorjenih pomenov v izhodiščnem pomenu (Novak 1992: 121) ne zadošča za ločevanje metonimije od metafore, če ni sama pojmovna povezanost natančneje določena. Ena od možnosti natančnejše karakterizacije te povezanosti se je potrdila na ravni tipov pomenskosestavinske dinamike na poti od motivirajočega k motiviranemu pomenu.

enotni obliki imenovanja tipov (npr. *Človek glede na delo* → *stvar, ki opravlja podobno nalogo*) in navajanja primerov iz gradiva. (91–119)

Metonimizacija (120–196) je razločevana z logično povezanostjo pojavov, poimenovanih z metonimijo. Na pomenskozgradbeni ravni pa je za metonimizacijo značilen prehod v drugo pomensko skupino, ki spremlja spremembo glavne pomenske sestavine ob ohranjenih posebnih pomenskih sestavinah. Možnosti za metonimični razvoj so zasidrane v značaju izhodiščnega pomena. »Posamezni metonimični pomeni so sestavine izhodiščnega pomena« (121), le da te sestavinskosti ne smemo razumeti mehanicistično, ampak bolj v smislu vključenosti. S principom, kot ga kaže pomenska zgradba samostalnika *šola* (hierarhično sosledje vključenosti: vzgojno-izobraževalni proces – pouk – izobrazba – učenci in delavci – razred kot tipična enota) in *motor* (stroj – vozilo s takim strojem) naj bi bile razločljive vse metonimije. Težave vidi avtor le pri določanju meje, ali je prenos, kot ga kaže določena besedna zveza, že v novi pomenski skupini ali ne (123; problematično ločevanje pomenov 'lastnost' in 'stanje'). Zastavlja si tudi slovaropisno vprašanje, v kolikšni meri naj slovarske razlage izpričujejo pomensko zgradbo, na kateri so utemeljene metonimične spremembe.⁹⁴ Sledi tipologizacija gradiva po pomenskih področjih, po pomenskih skupinah izhodiščnega pomena (126–196). Med metonimije so uvrščeni tudi pomenski premiki »z obširnejšega področja na ožje« (*pisar*: 'tisti, ki piše' → 'tisti, ki piše to in to'), za katere je rečeno, da pomenska sestavina, na kateri temelji prenos, »se razume tudi kot motivacija za poimenovanje, kar vzpostavlja povezavo med večpomenskostjo in besedotvorjem«. (127) Razločevanje, kdaj gre za metonimijo in kdaj za besedotvorno motivacijo, se avtorju ne zdi bistveno, oboje predstavlja poimenovalno možnost. Razmejuje pa metonimijo od metafore na ravni ugotovitve, da je za metonimijo razločevalna istost pomenskih sestavin, za metaforo pa njihova podobnost.

2.11.4 V opisanem delu F. Novaka je večpomenskost prvenstveno predstavljena kot ena od samostalniških poimenovalnih možnosti, analizirana z razvrščanjem pomenov – izhodiščnih in drugotnih – in pomenskih sprememb po pomenskih skupinah. Osrednja pozornost je namenjena pravilnemu pomenskoscupinskemu uvrščanju drugotnih pomenov, brez načrtnega ugotavljanja ali preverjanja specifičnosti posameznih tipov slovarske večpomenskosti. Nejasnost medsebojnega ločevanja različnih tipov pomenskih prenosov, ugotovljeno v posameznih primerih (npr. prepletanje metonimije in metafore (89), metonimične in besedotvorne motiviranosti (127)), avtor vidi kot pričakovano danost na ravni besedilnih uresničitev jezikovnega sistema.

2.12 E. KRŽIŠNIK

V razpravi *Slovenski glagolski frazemi* (1994) je podan predlog, razlagati podstavo metafore

⁹⁴ » ... formulacije razlag praviloma ne naslanjamo na večpomenskostni sistem, ker bi bila stvar, če bi hoteli povedati vse, težko izvedljiva, če bi se pa ozirali na polisemantični razvoj, bi bile formulacije preveč oskubljene. Zato je bolj navadno, da formulacije pomenov zamejimo po posebnem sistemu, ki ga zahteva celotni pomenski sistem besednega zaklada, zlasti pa pomenske skupine. Tu pa stopi v ospredje poleg glavne pomenske sestavine bolj vloga diferencialnih elementov kot pa seštevek lastnosti celotnega pomena.« (Novak 1992: 125)

s konceptualno metaforo (npr. v frazemu *imeti besedo na koncu jezika*; 187–188). Podatek je v okviru tega prikaza slovenske pomenoslovni misli zanimiv in se navaja zato, ker je v zvezi z vpeljavo pojma konceptualna metafora v slovensko jezikoslovje, v tem primeru razloženega: konceptualna (pojmovna) metafora je »človekovo dojetje določenega procesa (v primeru frazema *imeti besedo na koncu jezika* je to proces govorjenja; op. J. S.) na način popredmetne-gibanja«. ⁹⁵

Bolj načrtno je pojem konceptualne metafore predstavljen v razpravi *Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj* (Kržišnik–Smolić 1999), kjer je opisano tudi razmerje med pojmom konceptualna metafora in pojmovanjem jezika znotraj kognitivnega jezikoslovja: Izhodišče konceptualne metafore je, da se metafora pojmuje kot del človekovega dojetja in doživljanja sveta, jezik pa je znotraj kognitivnega pristopa pojmovan kot ena najznačilnejših kognitivnih dejavnosti. Metafora ni sredstvo jezika, temveč del konceptualnega sistema, torej del mišljenja. (63) Metafora omogoča, da »razumemo in doživljamo eno izkušensko področje (domeno) s pomočjo (in v okviru) drugega izkušenskega področja«. (64) O razmerju med konceptualno metaforo in izrazitvijo le-te na jezikovni ravni izvemo, da »imamo opravka z med seboj sistemsko povezanimi konceptualnimi metaforami. ... Jezikovna uresničitev teh konceptualnih metafor v slovenščini niso samo frazemi, temveč tudi drugi izrazi (*prešiniti*: prešinila ga je misel, *spreleteti*: spreletel ga je nemir ...« (70) Pri konceptualnem pojmovanju metafore jezikoslovju preostane »ozaveščanje konvencionalnih jezikovnih izrazil za metaforične koncepte«. (71)

2.13 A. ŽELE

Ugotavljanje vezljivostnih lastnosti slovenskih glagolov in njihovo tipologiziranje v delu *Vezljivost v slovenskem jeziku* (2001), kolikor zadeva znotrajleksemske različne možnosti danega glagola, je neposredno v zvezi z večpomenskostjo, je pravzaprav obravnava pomenskosladdenjskega in strukturnosladdenjskega temelja glagolske večpomenskosti. V ospredju je sicer ugotavljanje in tipologiziranje pomenskosladdenjskih in strukturnosladdenjskih značilnosti, toda vezljivostne značilnosti se upoštevajo s stališča uresnitve določenega slovarskega pomena oz. tako, da je vezljivostne znotrajleksemske spremembe mogoče videti kot ogroditve slovarske večpomenskosti. Sprememba slovarskega pomena je obravnavana kot posledica vezljivostne spremembe. Ugotovitev, da se pri vseh »pomenskohierarhično različnih glagolih⁹⁶ v okviru istih pomenov ohranjajo iste nujne udeleženske vloge oz. ista odprta vezljivostna mesta« (120), podpira pričakovanje, da ta hierarhična sistemskost zaobsega tudi slovarsko večpomenskost. Izdelana tipologija vezljivosti predstavlja natančno preučeno področje glagolskega pomenoslovja, obvezujoče za nadaljnje preučevanje glagolske večpomenskosti.

⁹⁵ Tukajšnja omemba konceptualne metafore je utemeljena s tem, da predstavlja nestrukturalni pristop k obravnavi pomenskih prenosov in s tem vsaj bežno nakazuje drugačen način obravnave pomenskih prenosov od tistega, ki je v doslejšnjem slovenskem slovarskem pomenoslovju prevladujoč.

⁹⁶ Kot pomenskohierarhično različni glagoli so navedene vrste: primitivni glagol, (ne)tvorjeni temeljni (ali elementarni) glagol, specializirani (netvorjeni) oz. višji (tvorjeni) specializirani glagol.

3 SLOVENSKE SLOVNICE

3.1 *Slovenska slovnica za srednje šole* (1916)

3.1.1 A. Breznik v *Slovenski slovnici za srednje šole* (Breznik 1916) izhaja pri obravnavi različnih pomenov besed iz analogije, ki obstoji med zgodovinskim nastajanjem različnih besed po metafori in metonimiji in med sočasno rabo besed v »pravem pomenu« (Breznikova sopomenka tudi »stalni pomen«) in v »prenesenem« ali »zamenjanem« pomenu. (220–227) Ločuje dve vrsti večpomenske rabe besed, trope in figure, ki ju razlikuje prav s stališča dogajanja v okviru pomena samega: pri tropih gre za rabo besede v spremenjenem pomenu, medtem ko pri figurah beseda dobi poseben pomen »po zunanje (poud. J. S.), tj. s posebno izreko (v govoru) ali posebno besedno stavo (v pisavi)« (221), torej brez vsakršnega dogajanja znotraj samega pomena. V katerem pomenu je beseda rabljena, v pravem ali prenesenem (metafora, metonimija) ali pa »v posebnem smislu« (figure; dod. J. S.); moremo spoznati iz besedne zveze (konteksta), tj. iz celega stavka ali govora ali iz situacije, v kateri je bila tista beseda izgovorjena«. Tropi so po Breznikovem mnenju posebnega pomena za izražanje misli in čustev, saj izbira metafore in metonimije namesto »prave besede« vedno vključuje tudi avtorjevo oceno poimenovanega, njegov odnos do poimenovanega.

3.1.2 Pri metafori, za katero je določeno, da »nastane, ako prenesemo ime A na ime B vsled kake podobnosti m (tertium comparationis), ki si jo mislimo (podč. J. S:) med predmetoma«, navaja tri različne možnosti uresničitve:

1. Imenovana sta »pravi pojem« in »podoba« (zglede življenje je ječa).
2. »Pravi pojem« in »podoba« sta primerjana s primerjalnim veznikom, zato so to »primere« ali »prisposode« (zglede *nebo je jasno ko ribje oko*).
3. Imenovana je samo »podoba«, brez »pravega izraza«; sem uvršča stalne pridevke (*zlata kaplja, bela Ljubljana*), stalna rekla (*v kozji rog ugnati*) in posebljenje (*trta rodi, glava čebule*). Primeri, ponazarjajoči posebljenje, ustrezajo pojmu slovanska večpomenskost (skrbi *more ubogega kmeta; trta rodi; solnce vzhaja, zahaja; potok golči, ogenj liže drva in jih požira; žebelj, čebula, zelje ima glavo, lice kot prava stran sukna, uho šivanke, oko trte, popek na drevesu, nos ladje, čeljust, zobje grabelj, jezik tehtnice, čevlja, ročice voza, noge stola, duša svetilke*), vsi ostali predstavljajo frazeologijo.

3.1.3 Metonimijo po Brezniku dobimo, če »zamenjamo predmeta, ki sta med seboj v kaki notranji ali zunanji zvezi«. (223) Definicijo metonimije učinkovito dopolnjuje poudarjena razlika nasproti metafori, enako pomembna tudi za definiranje same metafore: »... dočim sloni metafora le na podobnosti, t. j. taki podobnosti, ki nam jo kaže naša domišljija in pri kateri se nič ne vprašamo, če sta predmeta res tudi zunaj naše domišljije v kaki zvezi med seboj (poud. J. S.), morata biti pri metonimiji predmeta nujno, naravno zvezana, bodisi po notranje, umsko ali pa po zunanje.« Razlika med metaforo in metonimijo je prikazana natančno v smislu ocene, da je metafora nepredvidljiva, metonimija pa predvidljiva.⁹⁷ Kot tipične po-

⁹⁷ V naslednjih izdajah slovnice (Prevalje 1921, Prevalje 1924, Celje 1934, Ljubljana 1940) je to zanimivo pojasnilo opuščeno.

menske zamenjave pri metonimiji so navedene: 1. vzrok – učinek (*prebledel je 'ustrafil se je'*), 2. orodje – opravilo (*gosli* namesto 'poezija'), 3. tvarina – izdelek in obratno (Se sveti na lice ko pir'h moj *škrlat*), 4. kraj oz. čas – ljudje, ki so s krajem oz. časom v zvezi (Treba je poznati svet 'ljudi'), 5. abstraktni pojem – konkretni predmet (*Modrost, pravičnost, učenost ... žal'vati videl sem 'modre ljudi, pravične ljudi, učene ljudi'*). Breznik posebej omenja še simbole (*križ 'krščanstvo', palmova veja 'zmaga'*) in sinekdoho, ko jo pojmuje kot »naravno zvezo med predmetoma, ki je le *zunanja*«. Primeri za sinekdoho: *repovi 'goveda', rilci 'prašiči', mukavci 'krave'*, poleg tega še frazeološki primeri (Lenega čaka strgan *rokav*) in izlastnoimenski primeri. (225)

3.1.4 Breznikovo obravnavo večpomenskosti v Slovnici 1916 je mogoče povzeti tako: 1. V načelu je primerjal in hkrati jasno ločeval diahrono pomensko razvojnost od sinhrone. 2. Glede na to, kaj povzroča pomensko spremembo, je ločeval trope in figure. 3. Pomenska prenosa metafore in metonimije je videl kot splošni sredstvi večpomenskosti (v pesniški in splošni rabi besed) in poudarjal njuno vlogo pri posredovanju konotativnega pomena. 4. Možnost metonimično ali metaforično nastalega pomena je pripisoval tako besedi kot besedni zvezi in stavku, torej zares enoti pomenske ravnine ne glede na izrazno podobo. 4. Natančno je ubesedil bistveno razliko med metaforo in metonimijo s tem, ko je pri metafori poudaril umestitev pomenskega povezovanja v domišljiji, pri metonimiji pa nujnost objektivne povezave, kar ustreza sodobni opredelitvi metafore kot nepredvidljive in metonimije kot predvidljive pomenske spremembe. 5. Pet tipov različnih metonimičnih povezav predstavlja podatek o tipologiziranju večpomenskosti. 6. Določitev sinekdoh kot vrste metonimije, pri kateri »je naravna zveza med dvema predmetoma le *zunanja*«, ustrezno ločuje sinekdoho kot poseben tip metonimije, pri kateri je potek pomenske spremembe najbolj enostaven.

3.1.5 Poznejše izdaje Breznikove slovnice prinašajo majhne spremembe.

V izdaji iz leta 1921 je razlaga metafore bolj pomenoslovna s tem, ko je ponazorjena z razlaganjem samega pridevniškega pomena *grenek* v zvezi *grenka misel*, brez vpletanja frazeologije. (Breznik 1921: 196) V razlagi sta natančno ločena primerjana predmeta kot izhodišče, spodbuda metafore (*pelin – misel*) in lastnost obeh predmetov, ki omogoča njuno podobnost (bolestnost (*misli*) – (grenkost) *pelina*). Večina ponazoril za metaforo so sicer »rečenice, pri katerih se prvotnega pomena več ne zavedamo ali pa nam je celo neznan«, medtem ko je število zgledov za slovarskopomensko metaforo manjše. Pri metonimiji (198) je sinekdoha navedena kot prvi tip metonimičnih povezav (pase pet *repov*, svinjak mu je z *rilci* natlačen, lenega čaka strgan *rokav*), prav tako so tudi simboli pritegnjeni v tipologijo kot šesta vrsta metonimičnih sprememb, povzeta kot zamenjava »med znamenjem (simbolom) in zaznamovano rečjo« (*palmova veja 'zmaga', sv. križ 'krščanstvo', oljkova veja 'mir'*). Novo je stilistično opozorilo glede rabe tropov: pomembna je ustrezna izbira vsebini primernelega tropa in njegova notranja stilna enovitost.

Izdaja slovnice iz l. 1934 je v besedilu o tropih nespremenjena.

3.1.6 Slovenska slovnica za tretji in četrti razred srednjih in sorodnih šol (1940)

Slovenska slovnica za tretji in četrti razred srednjih in sorodnih šol iz leta 1940⁹⁸ ohranja nespremenjeno delitev tropov – imenuje jih tropusi (161) – na rabo besed v prenesenem pomenu (metafora) ali zamenjanem pomenu (metonimija) in prav tako vso ponazarjalnost pri poudarjanju razlike med metaforo, temelječo na dozdevni podobnosti, in metonimijo, temelječo na določenem odnosu med zamenjanima prvinama. Metaforično načelo pomenskega prenosa je za primer »do kraja izpeljane primere« ponazorjeno v posebnem grafičnem prikazu (161), v katerem je poudarjen značaj povezovalne lastnosti, ki je lahko tako kompleksna, da je ni mogoče ubesediti z enim samim izrazom (*cvetoča roža* : *cvetoče lice* = barva, nežnost, voljnost, ljubkost, lepota). Slovarskopomenski metafori, ponazorjeni s primerom *skeleča misel*, so kot vrste metafor pridružene skupine: ukrasni pridevki, personifikacije, stalna rekla, pregovori in uganke. Lepo je omenjena stilna in zvrstna vrednost metafore. (162) Sinekdoha je osamosvojena in nima niti omenjene povezanosti z metonimijo. Metonimija je sicer razvrščena v sedem tipov, od katerih je v primerjavi s slovnico 1921 nov tip zamenjava lastnik in lastnina (*Sosed Luka je pred kratkim pogorel*), sicer so nekoliko spremenjena samo poimenovanja tipov. (163) Sinekdoha je predstavljena s tremi tipi: zamenjava celote z delom, množine z ednino, nedoločnega števila z določnim. (164) Novost je, da so tropom pridruženi še emfaza, ironija, litotes in oksimoron pod skupnim naslovom *Drugi važni tropi*, torej brez razlikovanja med tropi in figurami.

3.1.7 Slovenska slovnica (1956)

Slovenska slovnica (1956)⁹⁹ ima v primerjavi s slovnico 1940 prikaz pomenskosti besed skrčen in skrajšan. Pojma prvotni pomen in pomenski razvoj navaja samo v zgodovinskorazvojnem pomenu, rabo besed v prenesenem ali zamenjanem pomenu v smislu večpomenskosti (*cvetoče lice – cvetoča leta, sladka pesem, ledeno srce* itd.) pa imenuje tropus. (65) Med tropi obravnava samo metaforo (*skeleča misel – skeleča rana*), ki je definirana kot pomenski prenos na osnovi podobnosti. Zasedranost podobnosti v domišljiji je manj poudarjena kot pri Brezniku. Iz slovnice 1940 je prevzet poučno ponazarjalen prikaz metaforičnega načela pomenskega prenosa. (66) Kot posebne vrste metafore – poleg primerov *skeleča misel, cvetoče lice* – so navedeni ukrasni pridevki (*črna zemlja*), personifikacije (*veter poljublja mi lice*), stalna rekla in pregovori in uganke. Posebej je v razdelku Vrednost metafore (66–67) opozorjeno na njeno stilno vrednost, ki je prikazana kot njena bistvena značilnost; saj stilno nevtralnih pomenov med primeri za metaforo sploh ni (pri Brezniku so bili številni navedeni v razdelku »poosebitve«). Metonimija v tej slovnici med tropi ni niti omenjena.

Slovenska slovnica 1964 ne prinaša v tem poglavju nobene novosti.

⁹⁸ Breznik, A., Bajec, A., Kolarič, R., Rupel, M., Sovre, A., Šolar, J., Slovenska slovnica za tretji in četrti razred srednjih in sorodnih šol, Slavistično društvo v Ljubljani, 1940.

⁹⁹ Bajec, A., Kolarič, R., Rupel, M., Slovenska slovnica, Ljubljana 1956, Državna založba Slovenije.

3.1.8 Slovenski knjižni jezik 2 (1966)

V *Slovenskem knjižnem jeziku 2* J. Toporišiča¹⁰⁰ je pomen besede določen kot ena od dveh lastnosti »besednega znamenja« (poleg glasovne oz. črkovne podobe besede, ki predstavljata izrazno podobo besednega znamenja; 87). Besedna znamenja imajo navadno več pomenov, ki se ločujejo v različnih stavkih. Večpomenskost je prikazana s primeroma samostalnikov *dekle* in *jezik*, s pomeni katerega je ponazorjeno metaforično nastajanje novih pomenov na podlagi podobnosti in metonimično nastajanje novih pomenov na podlagi »kakšne notranje medsebojne zveze«. (88) V zvezi z medpomenskimi razmerji je nakazana hkratna bližina in različnost med večpomenskostjo in homonimijo.

3.1.9 Slovenska slovnica (1976)

V *Slovenski slovnici* (1976)¹⁰¹ pomen besede ni samostojno definiran, ampak posredno omenjen znotraj definicije besede: »Besede so najmanjše pomensko samostojne enote stavka.« (90) V poglavju *Pomen besed* prav tako ni neposredno navedena definicija besednega pomena, pač pa je v zvezi s pomenom najprej omenjena večpomenskost: »Besede imajo navadno po več pomenov.« (93) Torej je večpomenskost navedena kot glavna pomenska lastnost besede. Beseda je sicer definirana kot »najmanjša pomenska enota stavka« (90), predstavljena kot izrazno ločljiva enota, vendar brez definiranega razmerja nasproti slovarskopomenski enoti (ki je *Slovnica* ne propoznava in katere izraz je lahko beseda ali besedna zveza). Kot primera večpomenske besede sta ponovno navedena samostalnika *dekle* in *jezik*. Na primeru *jezik* je opozorjeno na metaforično in metonimično načelo nastajanja različnih pomenov (»besedno znamenje prihaja do različnih pomenov«), na logični značaj medpomenske povezanosti pri metonimiji in podobnostni značaj povezave pri metafori. Obe pomenski spremembi sta opisani kot »razširjanje« oz. »razširjenje« prvotnega pomena. Prikaz medpomenskih razmerij je skromnejši kot v Breznikovi slovnici. Besede, ki pomenijo več stvari, so imenovane večpomenske besede ali večpomenke, in pomembno je ločevati jih od homonimov ali enakoznačnic. Dalje so naštet še ostala medpomenska razmerja (sinonimi, antonimi, paronimi, hiponimi, hipernimi, vse brez podomačenih ustreznih izrazov; 95), tako da je večpomenskost umeščena med druga medpomenska razmerja.

Slovenska slovnica iz leta 1984¹⁰² in *Slovenska slovnica* iz leta 2000¹⁰³ ne prinašata v zvezi z večpomenskostjo nobene novosti.

---

¹⁰⁰Toporišič, J., Slovenski knjižni jezik 2, Založba Obzorja Maribor, 1966.

¹⁰¹Toporišič, J., Slovenska slovnica, Založba Obzorja Maribor, 1976.

¹⁰²Toporišič, J., Slovenska slovnica, Založba Obzorja Maribor, 1984.

¹⁰³Toporišič, J., Slovenska slovnica, Založba Obzorja Maribor, 2000.

4 SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Slovar slovenskega knjižnega jezika je edini razlagalni slovar slovenskega jezika in s tem vsebuje praktično edino prilagojeno gradivo za raziskovanje slovarske večpomenskosti slovenskega jezika.¹⁰⁴ Prikaz večpomenskosti je v SSKJ omejen s siceršnjimi zasnovnimi in obsegovnimi določitvami slovarja.¹⁰⁵ Bolj kot sama zasnovna določila slovarja glede vprašanja večpomenskosti je pomembno stvarno prikazovanje večpomenskosti v slovarskih sestavkih, ki so rezultat ustreznih pomenskih analiz. Temeljna izhodišča obstoječih slovaropisnih rešitev so s stališča potreb uporabnika slovarja pojasnjena v *Uvodu* SSKJ, s stališča zahtev, postavljenih sestavljavcem slovarskih sestavkov, pa podrobneje opisana v *Splošnih informacijah za urednike SSKJ* in v *Napotkih za redakcijo*.¹⁰⁶

4.1 VEČPOMENSKOST V UVODU SSKJ

4.1.1 Obsegovno je prikaz večpomenskosti v SSKJ določen z uvodno napovedjo, da zelo redki in potencialni pomeni v slovarju niso navedeni, sicer pa naj bi slovar o vsaki besedi povedal, katere pomene ima in kakšni so odnosi med njimi (*Uvod*, odst. 1). Kot dopolnjevalno določilo večpomenskosti v slovarju je treba upoštevati podatek o homonimni postavitvi gesel: »Homonimna postavitve gesel se ne opira na etimologijo, temveč na stanje v sodobnem jeziku, s težnjo, da bi bilo homonimnih gesel v slovarju čim manj« (odst. 16). Torej je v slovarju prikazano kot večpomenskost vse, kar je mogoče s stališča sodobnega jezika imeti za pomensko povezano in pripadajoče enemu izrazu. Na ravni slovarskega prikaza je ustreznik večpomenskosti vsebinska razčlenjenost gesla na glavne pomene in podrejene pomene (odst. 40).

¹⁰⁴ Starejši slovarji vključno s Pleteršnikovim v skladu s svojo dvojezično zasnovno posredujejo podatke o večpomenskosti v obliki navajanja slovenskih ustreznikov v različnih, tudi prvih pomenih, toda brez navajanja pomenskih razlag. V tem pogledu so v starejših slovarjih zlasti opazni slovenski ustrezniki v obliki sinonimnega niza, v katerem je večpomenska beseda rabljena v različnih pomenih, pač ustrezno tujejezični iztočnici, ki jo pojasnjuje. Gl. o tem Orel Pogačnik 1991: 162 in 1987: 297 in prim. Orožen 1986. – Predstavitev slovarske večpomenskosti v slovarjih pred SSKJ in pregled znanstvenih in strokovnih obravnav večpomenskosti z zgodovinskorazvojnega stališča je prikazan v delu *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stol.* (Novak 1992: 11–27, 30–33).

¹⁰⁵ Ker slovenščina nima tezavra, ni mogoča primerjava glede tega, kolikšen del večpomenskosti izpade npr. z omejitvijo obsega SSKJ na srednješolsko izobrazbeno raven. Gotovo je v tem pogledu bolj opazna in tudi lažje izračunljiva razlika v samem številu iztočnic (konceptualno manj obsežen slovar nima posebnega izrazja, npr. ozko strokovnega, medtem ko ga tezaver ima), medtem ko so razlike v izkazovanju večpomenskosti že bolj komplicirane.

¹⁰⁶ *Splošne informacije za urednike SSKJ*, Inštitut za slovenski jezik SAZU, Leksikološka sekcija, Ljubljana 1981, 189 str.; *Napotki za redakcijo samostalnika, pridevnika in glagola v SSKJ*, Inštitut za slovenski jezik SAZU, Leksikološka sekcija, Ljubljana, 1981, 1. del 211 str., 2. del str. 212–394. Navedeni deli sta v obliki tipkopisa, namenjenega za interno rabo v Leksikološki sekciji ISJ, in sta bili sestavljeni iz prispevkov, ki so jih člani redaktorskega kolektiva uporabljali pri uvajanju nove redaktorske skupine v štud. letu 1979/80.

4.1.2 Posredno zadeva prikaz večpomenskosti tudi uvodna utemeljitev izbranega tipa slovarskih razlag; te naj bi namreč bile ustrezno informativno-normativnemu značaju slovarja take, da »zajemajo tiste pomenske oziroma funkcijske prvine, ki so bistvene za enotno predstavo pojma« (odst. 41). Pri razlaganju je torej upoštevan splošni predstavniki vidik. V tem načelu je hkrati napovedano možno razhajanje med pomenskostrukturnim razlagalnim vidikom, ki mora biti upoštevan pri tipologiziranju večpomenskosti, in vidikom, kot ga kažejo slovarske razlage v SSKJ. Posebej je omenjena večpomenskost besednih zvez (odst. 59).

4.1.3 O samem prikazu medpomenskih razmerij v SSKJ sicer največ pove razdelek *Vrstni red pomenov* (odst. 72–76). Osnovni pomen večpomenske besede je po terminologiji Uvoda v SSKJ tisti pomen, ki je večinoma na prvem mestu in je določen s tem, da je »v sodobnem knjižnem jeziku najbolj nevtralen oziroma najmočnejši. Nadaljnji pomeni so razporejeni po stopnji odvisnosti od osnovnega pomena«. Glavni odstopanji od tega merila sta: Kot prvi pomen je prikazan pomensko izhodiščni pomen (in ne osnovni pomen), če je to potrebno zaradi razvrstitve ostalih pomenov, ali pa pomen z največ ali najmanj pomenskimi prvini, če ima beseda več enakovrednih pomenov.

4.1.4 Uvodna določila SSKJ se v obravnavi medpomenskih razmerij omejujejo na ubeseditev tistega, kar je v zvezi s tehniko prikazovanja teh razmerij; to je v skladu z zasnovo in siceršnjo oblikovanostjo celotnega besedila Uvoda. Opredeljen je odnos slovarja do razmejevanja homonimije in večpomenskosti na ravni iztočničenja; ločen je osnovni pomen kot slovaropisni pojem od izhodiščnega pomena kot pomenoslovnega pojma; opisana je razlika med polnimi pomenskimi razlagami in nepolnimi pomenskimi razlagami,¹⁰⁷ ki zakrito prav tako posredujejo podatke o večpomenskosti. Kot tip večpomenskosti sta posebej imenovani pomenski spremembi, označeni s kvalifikatorjema *pren.* (preneseno) in *pooseb.* (poosebljeno), ki sta posebej definirana, in sicer pomenoslovno (odst. 123, 122), prav zato, ker pomenita posebnost v siceršnjem prikazovanju večpomenskosti v SSKJ.

4.2 SLOVAROPISNI NAČINI PRIKAZOVANJA VEČPOMENSKOSTI V SSKJ

Posamezni pomeni večpomenskih leksemov so v SSKJ prikazani z različnimi slovaropisnimi rešitvami, ki odražajo položajne razlike med pomeni, izhajajoče iz lastnosti pomenov in medpomenskih povezav, zlasti samostojnosti (leksikaliziranosti) pomena, presoane na osnovi prisotnosti ustreznih besednih zvez v gradivu. Poleg tega raznolikost prikazovanja večpomenskosti izhaja iz načelnih odločitev slovarja glede navajanja pomenske profiliranosti pri tvorjenkah in sopomenkah, katerih pomenska razčlemba je prekrivna s pomensko razčlemba pri podstavnem leksemu oziroma ustrezni sopomenki in kjer slovarska rešitev sklicevalno upošteva to prekrivnost.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Med nepolne pomenske razlage se uvrščajo: sinonimne razlage, opisne razlage (*brisen:* 'ki je za brisanje'), posredne razlage (razvezovalne razlage in razlage tipa 'nanašajoč se na', 'manjšalnica od', 'glagolnik od', 'ženska oblika od', '(svojljni) pridevnik od').

¹⁰⁸ Prav zaradi raznolikosti slovarskih rešitev in sklicevalne prekrivnosti pri prikazovanju različnih pomenov ni mogoče mehanično (z iskalnimi orodji elektronske izdaje) ugotavljati celotne količine večpomenskosti, prikazane v SSKJ.

Površinsko so položajno različne vrste večpomenskosti in znotrajleksemskih medpomenskih povezav v slovarskih sestavkih prikazane s temi sredstvi:

1. oštevilčenje pomenske enote z arabskimi številkami; 2. označenje pomenske enote z dvema poševnicama; 3. označenje pomenske enote z malimi črkami; 4. označenje pomenske enote z eno poševnico; 5. označenje pomenske enote z zapisom oznake *pren.* ali *pooseb.*; 6. uvrstitev pomenske enote v frazeološko gnezdo; 7. uvrstitev pomenske enote v terminološko gnezdo. Označenje združb pomenov z rimskimi številkami se nanaša na prikaz celotne organiziranosti pomenskega poteka znotraj dane slovarske enote.¹⁰⁹

4.2.1 Osrednja oblika zapisa večpomenskosti je z arabskimi številkami označeno oštevilčeno zaporedje pomenov. To oštevilčenje ponazarja, da leksem v smislu znotrajleksemске medpomenske povezanosti vsebuje naštete pomene kot enakovredne samostojne slovarskopomenske enote. Temu ustrezno je vsaka oštevilčena enota opremljena z razlago ali z razlago nadomeščajočo sopomenko (če je ta večpomenska, je za številko zapisana razlaga zadevnega pomena, sopomenka pa tej sledi za podpičjem) in ponazarjalnim gradivom.

4.2.2 Z dvema poševnicama uvedene enote v slovarskem sestavku so v uvodu opredeljene kot »podrejeni pomeni«. ¹¹⁰ S stališča pomenske razčlenbe je tudi pomenska enota za dvema poševnicama samostojna in enakovredna oštevilčeni enoti, le da posreduje tudi podatek o povezanosti s predhodnim pomenom. V pogledu tipologiziranja medpomenskih povezav med temi pomenskimi enotami (enotami z dvema poševnicama) izstopajo navezovalne razlage, ki se s kazalnim zaimkom povezujejo s predhodno razlago (npr. 'ples' - 'skladba za ta ples') in tako površinsko kažejo svojo pripadnost metonimičnim ali metaforičnim pomenskimi prenosom.

4.2.3 S črkami uvedene podenote v slovarskem sestavku označujejo pomene, ki so povezani tako, da imajo prekriven prvi del razlage; torej je pred s črko uvedenimi deli razlag zapisan vsem pomenom pripadajoči del razlage, ki je vsem skupen. Tudi ta slovaropisna rešitev površinsko izraža znotrajleksemsko medpomensko povezanost preko skupnega razlagalnega dela.

4.2.4 Z eno poševnico uvedene pomenske enote v uvodu niso natančno določene: označevale naj bi »manjše pomenske premike«, ki so lahko »obdelani kot podpomeni ali pomenski odenki (poševnica) v okviru nadrejenega pomena«, brez opredelitve, za katere tipe pomenskih sprememb gre.

Primeri teh pomenskih sprememb so težko ulovljivi, ker je poševnica tudi ločilo za stalne zveze, od katerih je treba ločiti »manjše pomenske premike«. Pri upoštevanju večjega števila primerov se razmeroma jasno pokaže, da je npr. pri metonimični pomenski spremembi

¹⁰⁹ Združevanje pomenov z rimskimi številkami nastopa zlasti pri slovnično determiniranih skupinah pomenov, navadno pri slovničnih besedah, pri čemer se vsak razdelek dane rimske številke namenja prikazu skupine pomenov, ki je vezana na določeno skladenjsko okoliščino, določujočo dani leksem v nekaterih pomenih. Rimske številke tako nakazujejo znotrajleksemsko skupinjenje pomenov in so na drugi ravni kot siceršnje ločevanje pomenov pri večpomenskosti.

¹¹⁰ SSKJ, Uvod, XIV, § 40.

pravzaprav pogostost ali označenost pomenske spremembe odločala o tem, ali je bila sprememba prikazana kot samostojni pomen ali kot pomenski odtenek.¹¹¹

Poleg tega rešitev s poševnico vključuje tudi nakazovanje večpomenskosti v slovarskih sestavkih, ki imajo sinonimne razlage, opisne razlage in posredne razlage. Pri teh je namreč večpomenskost nakazana z navedbo zgledov, ki so glede na pripadnost različnim pomenom ločeni s poševnicami, sicer pa brez razlagalnega prikaza. Ta tip slovarske rešitve se večinoma pojavlja pri posredno motivirani večpomenskosti.

4.2.5 Pomenske enote z oznako *pren.* in *poseb.* so namenjene prikazu pomenskih sprememb, besedilno vezanih na enovrstno ali enkratno sobesedilo.

4.2.6 V frazeološkem gnezdu so nekatere pomenske spremembe prikazane samo zaradi redkih pojavitev, in ne zaradi večje odvisnosti od sobesedila. Ti primeri večpomenskosti so delno ulovljivi preko oznake *redko*, ki jih v frazeološkem gnezdu še kar zanesljivo ločuje od pravih frazemov (prim. *basati se*).

4.2.7 V terminološkem gnezdu, in ne v samostojnem terminološkem pomenskem razdelku, je prikazan terminološki pomen, ki v gradivu nima izkazanih različnih besedilnih pojavitev (analogno splošnemu redkemu pomenu v frazeološkem gnezdu).

4.3 VEČPOMENSKOST V NAPOTKIH ZA REDAKCIJO IN SPLOŠNIH INFORMACIJAH ZA REDAKTORJE

Za presojanje značaja, uporabnosti in vrednosti določenega slovarja je najbolj merodajno besedilo slovarskih sestavkov. Na osnovi izkušnje, da slovaropisna uresničitev dane slovarske zasnove navadno vključuje tudi nekatere kompromise pri upoštevanju sicer uzavešenih besedoslovnih in pomenoslovnih zakonitosti, pa je lahko zanimiv vpogled v utemeljevanje posameznih slovarskih rešitev pri samih slovaropiscih. V zvezi z večpomenskostjo v SSKJ je ta vpogled omogočen z besediloma *Napotki za redakcijo* in *Splošne informacije za urednike*.¹¹²

4.3.1 V poglavju *Uvodna navodila in osnovna načela* definiciji pomena besede neposredno sledi opozorilo, da je ločljivost posameznega pomena odvisna od sobesedila, da ima beseda en pomen ali več pomenov in da so pri večpomenskih besedah pomeni v določenem medsebojnem odnosu: »Pri večpomenskih besedah je kak pomen glede na druge lahko primarnejši; glede na to se delijo pomeni na izhodiščne in izpeljane pomene. Izpeljani pomeni so nastajali in nastajajo po širitvi, ožitvi in specializaciji pomena, po metafori ali prenosu in metonimiji. V slovarju se ne navaja, kako je do določenega pomena prišlo, ker se določajo

¹¹¹ To potrjujejo tudi *Napotki za redakcijo*, ki za številne vrste metonimij predvidevajo prikaz z navedbo ponazarjalnega zgleda za poševnico, in ne prikaza samostojnega, ločenega pomena, z utemeljitvijo, da gradivo ni bilo zadostno za prikaz v samostojnem pomenu. Torej gre za različna slovaropisna prikaza enega tipa pomenske spremembe (metonimija), in sicer zaradi različne količinske zastopanosti v gradivu.

¹¹² Gl. podatke v op. 106.

pomeni s sinhronega stališča, poznavanje nastajanja pomenov pa je potrebno za medsebojno razvrščanje pomenov. V slovarju se prikazujejo z oznakami glede na nastanek le pomeni, ki še niso leksikalizirani do take mere, da bi jih obravnavali kot samostojne pomene. Take oznake so v slovarju *pren.*, *pooseb.* *Pren.* ima tako uvrstitev kot podpomen, *pooseb.* pa kot pomenski odtenek. Izpeljani pomeni navadno sledijo izhodiščnemu pomenu. Izpeljani pomeni se v slovarju včasih prikazujejo kot podpomeni.« (Napotki I: 2–4)

Pri navedenih načelnih odločitvah je za samo izdelavo slovarja zlasti pomembno: 1. ločevanje med izhodiščnimi in izpeljanimi pomeni, 2. odločitev za določanje pomenov s sinhronega stališča, vendar ob upoštevanju poznavanja nastajanja pomenov zaradi njihovega medsebojnega razvrščanja, 3. razlikovanje različnih stopenj leksikaliziranosti posameznega pomena.

4.3.2 O odnosu redakcije SSKJ do vprašanj v zvezi z večpomenskostjo je mogoče še več izvedeti iz številnih določil za reševanje posameznih redakcijskih vprašanj, zlasti v okviru neposrednih navodil za redigiranje posameznih besednih vrst. Za ponazorilo navajamo nekaj takih primerov.

Pomenska analiza, izhajajoča iz besedilnega gradiva, je prikazana s pomeni samostalnika *jezik*. Ob teh so komentirane pomenske spremembe, na katerih temelji večpomenskost tega samostalnika. (Napotki I: 64) Povezava med pomenoma 'organ v ustih' in 'del predmeta' (*jezik pri čevlju*) je opredeljena z »elementom podobnosti glede na obliko« in imenovana kot metaforični nastanek novega pomena (66). Poudarjena je ohlapnost tako nastalega pomena, saj bi vsak od pripadajočih mu zgledov lahko imel svojo razlago, glede na to, da vsakemu zgledu pripada različen denotat (67). Posebej je omenjena nespremenjena lastnost števnosti v izhodiščnem in metaforičnem pomenu. Prav tako je navedena slovaropisna utemeljitev za osamosvojeni pomen 'sposobnost za govorjenje': »Posebej je v slovarju prikazan samo zaradi bogatih zvez, da se pokaže pomensko izhodišče za številne frazeološke zveze in pomenske premike, drugače bi bil ta pomen prikazan kot določena raba.«

Opisana je utemeljitev za razlikovanje med pomenskimi spremembami, ki so v slovarju prikazane s samostojnim pomenom ali pomenskim odtenkom (slovarski pomen), in priložnostnim slikovitim izražanjem s tropi, ki se v slovarju ne pojavlja, in sicer zaradi slabe zastopanosti v gradivu (redka besedilna raba). Tako npr. se za izpeljani samostojni samostalniški pomen (npr. *jezik* 'klepetulja, opravljivec') zahteva, da nastopa v različnih zvezah, in ne le v eni sami; ena sama zveza je nezadostna zlasti, če je to povedkovna raba. Če izraz s pomenskim premikom ne nastopa v več zgledih, naj se pomenski premik ne obravnava kot pomen. Osamosvojenost pomenske spremembe v slovarskem prikazu je torej odvisna od številnosti skladijsko različnih besednih zvez v gradivu, in glede na to je istovrstna pomenska sprememba lahko prikazana kot samostojni pomen, podpomen ali pomenski odtenek. Pri razvrstitvi medsebojno povezanih pomenov se lahko prepletata načelo pomembnosti pomenov in načelo razvijanja pomenov.

Tipološko obravnavo pomenov in večpomenskosti je mogoče videti v omembi skupne »pomenske spremembe« pri celotni pomenski skupini abstraktnih imen z glagolsko podstavo,

pridevniško podstavo ali samostalniško podstavo (skupina, temelječa na besedotvornem merilu). Skupna pomenska sprememba je povezana s spremembo kategorije števnosti. (71)

O vrstah razmerij med motivirajočim in motiviranim pomenom je največ napisano v poglavju o pomenskih odtenkih,¹¹³ kar je nakazano v naslovih razdelkov: *Uporaba samostalnika v neleksikaliziranem zamenjanem pomenu (metonimije)* (75), *Uporaba samostalnika z določenim pomenom v neleksikaliziranem prenesenem pomenu pri prenosu s konkretnega na konkretno* (76), *Uporaba samostalnika v širšem, ožjem pomenu ali na različnih področjih* (77) in *Uporaba samostalnika v takem stavčnem položaju ali s spremenjeno slovnično kategorijo, ki določa kak pomenski premik* (78). Pojem »neleksikalizirani« se nanaša na to, da je pomenska sprememba izkazana na zelo omejenem gradivu (lahko celo omejenem na eno samo besedno zvezo), zaradi česar je prikazana kot odtenek, in ne kot samostojni pomen. Redakcije, navedene za ponazorilo metonimičnih pomenskih odtenkov (75–76), predstavljajo različne tipe metonimij (sredstvo – dejanje (*klavir*), lastnost – nosilec lastnosti (*malopridnost*), kraj – prebivalci kraja (*mesto*), celota – del (hoditi po *mestu* 'ulicaj mesta'), predmet – veda o predmetu (*književnost*)), vendar tipi niso abstrahirani in poimenovani, ampak samo ponazorjeni s primeri. Prav tako so z zgledi brez abstrahiranega tipološkega poimenovanja navedene tudi ostale pomenske spremembe (npr. vezane na povedkovno rabo (78)).

V posebni točki so obravnavane redakcije, v katerih je večpomenskost prikazana s sklicevalnimi in posrednimi razlagami (posredno motivirana večpomenskost), da je opozorjeno na različno vlogo poševnice, ki v teh primerih razmejuje pomene, in ne pomenske odtenke. (79)

4.3.3 V Napotkih je nadalje več posameznih ugotovitev in redakcijskih priporočil, ki dokazujejo tipološko gledanje na pojav večpomenskosti, kot npr:

Kategorialna sprememba znotraj lastnosti živost ne zadošča za vzpostavitev homonimije. (Napotki 1: 8) Tip razlage z ali (*list*: *navadno zelen, ploščat del rastline, ki raste iz veje, stbla, ali kar je temu podobno) ni dopusten, ker obsega dva pomena. (11) V okviru t. i. sinonimnih razlag (namesto razlage je naveden sinonim) je osamosvojen poseben tip podpomena, povsem ustrezajoč posplošujoči metafori (npr. *babše ... slabš. 'ženska sploh'*) (33)). Posebej je obravnavana večpomenskost v zvezi s spreminjanjem števnosti, ki je imenovana kot zelo pomembna lastnost, »pomensko razlikovalna za označevanje samostalnika«. (87–95)

4.3.4 Tipologiziranje večpomenskosti na ravni slovaropisnega prikaza je v določeni meri avtomatična posledica tipologiziranja samih slovarskih razlag na ravni njihove strukturne zgrajenosti. Zato je v zvezi s slovaropisnim prikazom večpomenskosti v SSKJ treba omeniti dve praktični usklajevalni orodji, t. i. sinonimno kartoteko in razlagalno kartoteko, ki sta že med samim delom zagotavljali pregled nad medpomenskimi razmerji, kot jih je izkazovalo nastajajoče besedilo slovarja. (*Splošne informacije*: 95–102)

---

¹¹³ Pomenski odtenek je definiran kot »pomenski premik, ki nastopa le v določenem besedilu«. (Napotki I: 74)

V sinonimni kartoteki so bile evidentirane vse različne rabe dane besede v samem slovarskem besedilu, ki so izkazovale katero koli sistemsko vezanost: ali je bila dana beseda v slovarskem besedilu že uporabljena kot sinonim (1); ali je nastopila v besedni zvezi, ki je imela lastno razlago (2); ali je nastopila v stilno zaznamovani besedni zvezi (3). Sistematični izpis vseh iztočnic, ki so imele dano besedo navedeno kot sopomenko, je dejansko pomenil izpis vseh paradigmatško povezanih enot slovarja (slovarja kot pomenskega sistema), ki so v SSKJ to povezanost imele izkazano na izrazni ravni.

Razlagalna kartoteka je z izpisom razlagalnih besed (pomenoslovno ustrežajočih UPS) in besednih zvez v razlagah dopolnjevala nadzor nad paradigmatško pomensko sistematiko, že zajeto v sinonimni kartoteki, in sicer z evidentiranjem tistih povezav, ki so bile zunaj izkazanosti na izrazni ravni. Poleg tega je z evidentiranjem tipičnih povezav razlagalnih besed z razločevalnimi pomenskimi sestavinami redaktorja opozarjala na tipološko značilne sintagmatske povezave, ki so hkrati predstavljale najbolj ustrezne vidike za enotno razlaganje slovarskih pomenov.¹¹⁴

4.3.5 Mestoma je na tipološkost večpomenskosti opozorjeno tudi v poglavju *Tipske razlage v Napotkih za redaktorje*. (Napotki II: 212–364) Glavni namen popisa tipskih razlag je sicer bil predstaviti tipe samostalniških razlag po pojmovnih skupinah. Tipi večpomenskosti pa so omenjeni na mestih, kjer je določen tip razlage povezan še z določenim tipom večpomenskosti: čin ali nosilec tega čina (221); kdor se kotalka ... // športnik, ki goji kotalkanje (226); besedilo – skladba na tako besedilo (251); ples – skladba za ta ples; trta – vino iz grozdja te trte (262); dejavnost – podjetje za to dejavnost (270); ustanova – poslopje te ustanove (271); predmet – nahajališče predmeta (274).

4.4 POVZETEK

Po svoji zasnovi je *Slovar slovenskega knjižnega jezika* razlagalni slovar, zato je razumljivo, da je upoštevanje znotrajleksemskih medpomenskih razmerij ena njegovih bistvenih prvin, kljub zapisanemu omejitvenemu izhodišču, da »se ne navaja, kako je do določenega pomena prišlo, ker se določajo pomeni s sinhronega stališča«, in je upoštevanje »nastajanja pomenov« omejeno na postopke medsebojnega razvrščanja pomenov. (Napotki I: 3) Tako *Uvod* kot *Napotki* v skladu s svojo zasnovo sicer ne prinašajo sistematičnega celovitega prikaza tipov medpomenskih povezav večpomenskih besed. Pri obravnavi jezikovnih prvin, povezanih z ugotovljenimi pomenskimi spremembami, pa je v obeh besedilih vselej v ospredju tipološka vrednost vsake take prvine, in to na vseh ravneh: pri slovničnih lastnostih, evidentiranih v gradivu v zvezi s posameznimi pomenskimi prehodi; pri razčlenjenosti denotativnega pomena besed določene pomenske skupine (npr.: besede s pomenom 'ustanova' imajo tudi pomen 'stavba te ustanove'); pri upoštevanju pomenskosestavinske zgradbe medsebojno povezanih pomenov (navezovalna razlaga s kazalnim zaimkom za metonimično tvorjeni pomen); pri razlikovanju metonimičnega in metaforičnega principa pomenskega razvoja.

¹¹⁴ Obe kartoteki sta bili nepogrešljivi usklajevalni orodji in redakcijski pomagali in sta v času izdelave SSKJ učinkovito nadomeščali nekatera iskalna orodja, sedaj dostopna vsekemu uporabniku elektronske izdaje SSKJ.

Ustrezna zasnova *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* je omogočila, da je tipološka urejenost znotrajleksemskih medpomenskih razmerij razvidna v slovarskih sestavkih. Med sestavljanjem *Slovarja* je visoka stopnja sistematične poenotenosti v zgradbi slovarskih razlag posredno zagotavljala tipološko urejenost na ravni prikaza večpomenskosti.

II. TIPOLOGIJA SLOVARSKÉ VEČPOMENSKOSTI SLOVENSKIH SAMOSTALNIKOV

1 ZASNOVA TIPOLOGIJE

1.1 UVOD

1.1.1 Slovarska večpomenskost kot specifična značilnost slovarja vsakega jezika je jezikovna danost, umeščena v jezikovni sistem, slovar določenega jezika pa se pojmuje kot celota pomenovalnih prvin jezikovnega sistema. (SLP: 17) Sistemskost te celote je ustrezno upoštevana v tipologiziranju večpomenskosti, ki upošteva tipične premike v pomenskosestavinski zgradbi, kot se dogajajo v znotrajleksemskih medpomenskih razmerjih večpomenskih leksemov. Glede na ugotovitev, da je večino medpomenskih razmerij znotraj neposredno motivirane večpomenskosti mogoče pojasniti s pomenotvornimi vzorci pomenske vsebovanosti in pomenskih prenosov metonimije s sinekdoho in metafore, je za izhodišče tukajšnjega tipologiziranja upoštevano prav to razlikovanje (pomenska vsebovanost, pomenski prenos (metafora, metonimija s sinekdoho)), znotraj te ločitve pa so vpeljana dodatna merila za nadaljnje tipologiziranje.

1.1.2 Problematika slovarske večpomenskosti, tudi če je omejena na tipološki vidik, predstavlja obsežno raziskovalno področje, ki omogoča različne raziskovalne pristope in tematske izbore. Glede na to je primerno imeti uzaveščene temeljne dejavnike, ki omogočajo tukajšnjo zamisel obravnave in ki s svojimi specifičnostmi utemeljujejo izbrano raziskovalno pot.

1.1.2.1 Dokončani *Slovar slovenskega knjižnega jezika* s sistemsko organiziranim opisom pomenov (slovarske razlage) in drugimi podatki, ki predstavljajo slovarsko pomenskost slovenskega besedja, je primeren gradivni vir za raziskovanje večpomenskosti s stališča tipološke urejenosti.

1.1.2.2 Na teoretični ravni je *Slovensko leksikalno pomenoslovje* z enovitim sistematiziranjem celotne večpomenskosti na osnovi tipičnih sprememb v pomenskosestavinski zgradbi spodbuda za preizkus ugotovljene tipologije na obsežnejšem neizbranem gradivu.

1.1.2.3 Poleg tega *Slovensko leksikalno pomenoslovje* s prepoznavanjem in definicijo kategorialnega slovarskega pomena kot obvezne samostojne sestavine slovarskega pomena (poleg denotativnega pomena) odpira možnost upoštevanja spremembe kategorialnih pomenskih sestavin kot jezikovnosistemskega tipologizirajočega merila za večpomenskost.

1.1.2.4 Analogija med skladijskim besedotvorjem in večpomenskostjo, obstoječa v povezovanju pomena tvorjenke oziroma znotrajleksemskih medpomenskih povezav s sestavinami propozicije je odločala o vpeljavi še enega tipologizirajočega merila: merilo

prekrivnosti nekaterih metonimičnih medpomenskih povezav z razmerji, možnimi med sestavinami propozicije.

1.1.2.5 Zgoraj navedena izbrana načela tipologizacije slovarske večpomenskosti so utemeljevala presojo, da je smiselno se posebej posvetiti vprašanju tipologije slovarske večpomenskosti endogenih leksemov. Znotraj te množice se po besednovrstnih oz. funkcijskoskladenskih lastnostih ločujeta množica samostalniških leksemov in glagolskih leksemov, ki morata biti zaradi različnosti v strukturi slovarskega pomena samostojno obravnavani. Za tokratno obravnavo so bili izbrani enobesedni samostalniški večpomenski leksemi.

1.1.3 Predmet tipologizacije je sinhrona neposredno motivirana slovarska večpomenskost slovenskih enobesednih samostalnikov. Slovarski pomen je pojmovan kot določljiva danost, katere opis je v določenih okvirih in z določenimi omejitvami podan v razlagah in siceršnji predstavitvi znotraj slovarskih sestavkov v SSKJ. V skladu s tem je SSKJ uporabljen kot poglobilni gradivni vir. Tipi znotrajleksemskih medpomenskih povezav so načrtno abstrahirani iz celotne množice slovarskih sestavkov, zapisanih v SSKJ pri samostalnikih črk G, M, R in Ž. Težišče tipologije je v denotativnem in kategorialnem delu slovarskega pomena (obvezni sestavini slovarskega pomena), konotativni pomen je upoštevan kot sestavina slovarskega pomena, in ne kot samostojno merilo tipologizacije.

Abstrahiranje znotrajleksemskih medpomenskih povezav je temeljilo na tristopenjski obdelavi slovarskega besedila v SSKJ:

1. stopnja: Evidentiranje večpomenskih samostalnikov v SSKJ pri izbranih črkah.
2. stopnja: Odločitev posredno motivirane večpomenskosti, ki je zunaj s pomenskosestavinsko dinamiko predvidljive večpomenskosti.
3. stopnja: Vzpostavitev posameznih dvojiških medpomenskih povezav (znotraj neposredno motivirane večpomenskosti), ki se pojmujejo kot temelj večpomenskosti, in njihova uvrstitev k določenemu tipu (pomenskemu prenosu ali pomenski vsebovanosti).

V skladu s tem je celotna tipologija, vključno s tipologiziranim izpisom gradiva, razdeljena na tri glavne dele, poimenovane po glavnih tipih pomenotvornih postopkov: 1. metonimični pomeni s podskupino sinekdohnih pomenov, 2. metaforični pomeni, 3. vsebovanostni pomeni.¹¹⁵

1.1.4 Merila tipologiziranja

¹¹⁵ Prvotno so bila poglavja tipologije naslovljena *Metonimična večpomenskost*, *Metaforična večpomenskost* itd., s čimer naj bi bilo poudarjeno, da je v središču pozornosti določena vrsta medpomenskega razmerja, nastalega s postopkom metonimičnega, metaforičnega ipd. pomenskega prenosa. Poudarjena bi bila avtonomnost v večpomenskih leksemih uresničenih znotrajleksemskih medpomenskih razmerij kot posebnega dela jezikovnega sistema (del epidigmatike poleg sintagmatike in paradigmatiske). Po opozorilu mentorice prof. dr. Ade Vidovič Muha, da so poimenovanja tipa »metonimična večpomenskost«, »metaforična večpomenskost« dvoumna, je pri poimenovanjih poglavij dobila prednost pomenotvorna perspektiva: Večpomenskost je omogočena s tvorjenimi pomeni, ki so glede na način nastanka iz motivirajočih pomenov metonimični, metaforični itd. Tako so vrste pomenov imenovane kot predmet tipologiziranja.

1.1.4.1 Pripadnost pomenov pomenskim skupinam

Najbolj splošna, razširjena in poznana je za celotno samostalniško večpomenskost sprejemljiva tipologizacija z razvrščanjem medpomenskih povezav po pomenskih skupinah, v katere se uvrščata v dvojici udeležena pomena. Ta tipologizacija je tokrat izvedena tako, da izhaja in na prvem mestu upošteva obdelano gradivo, mestoma je dopolnjena na osnovi opozoril, navajanih v literaturi, toda tudi tedaj s preverjanjem v slovenskem gradivu.

1.1.4.2 Upoštevanje sprememb v uresničitvi kategorialnih pomenskih lastnosti

Izpeljava tipologizacije na samostalniškem gradivu implicira upoštevanje kategorialnih pomenskih lastnosti števnost in človeškost kot objektivnih meril tipologizacije.

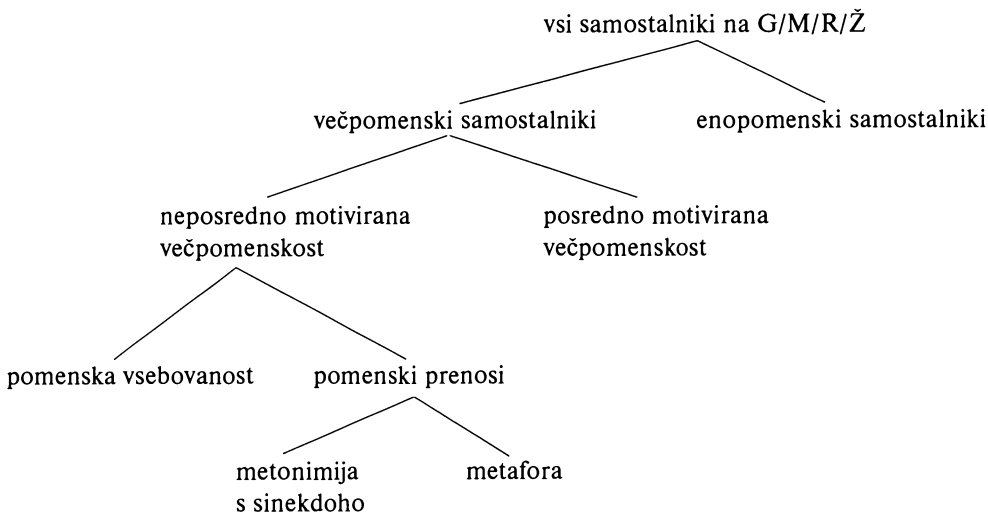
1.1.4.3 Propozicijska razmerja

Znotraj metonimičnih medpomenskih povezav je objektivno uporabno merilo tipologiziranja prekrivnost znotrajleksmskih medpomenskih razmerij večpomenskih leksemov z razmerji, obstoječimi med sestavinami propozicije.

Upoštevanje navedenih meril omogoča, da tipologija dokazuje predvidljivost pomenskih sprememb znotraj neposredno motivirane večpomenskosti na teh ravneh:

1. pomenskosestavinska zgradba slovarskega pomena (predvidljiva dinamika UPS in RPS);
2. denotativni pomen (razvrščanje medpomenskih povezav glede na pripadnost pomenov pomenski skupini);
3. propozicijski pomeni (pri nekaterih metonimičnih medpomenskih povezavah);
4. kategorialne pomenske lastnosti.

(1) Temeljna razdelitev gradiva

(2) Tipi neposredno motivirane večpomenskosti

Merila ¹¹⁶	Tipi neposredno motivirane večpomenskosti									
PSD 1	POMENSKI PRENOSI								VSEBOVANOST	
PSD 2	METONIMIJA				METAFORA					
PSD 2a	metonimija		sinekdoha							
PSD 2b					posplošuj.	specificiraj.				
PROPOZ	+	-								
KPS	+	-	+	-	+	-	+	-		

1.2 DELOVNA OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV

Zamišljena tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov temelji na pojmi, ki so v slovarskem pomenoslovju osrednjega pomena in v literaturi definicijsko večinoma obsežno in vsestransko predstavljeni. Zaradi vezanosti na določeno omejeno gradivo (SSKJ) in zaradi izbrane določene metode in namena opravljene raziskave (tipologiziranje neposredno motivirane slovarske večpomenskosti enobesednih samostalnikov slovenskega jezika) je nujno, da so ti pojmi pri izvedbi tipologije uporabljani z določenimi prilagoditvami in zamejitvami. Predstavitvi teh je namenjeno tekoče poglavje.

1.2.1 Slovar

Slovar kot leksikalni sistem je podsistem celotnega jezikovnega sistema (slovar + slovnica) in zanj je značilna celovitost, samostojnost in sistemska strukturiranost. Te lastnosti so enako značilne tudi za njegove prvine, tako posamezne lekseme kot posamezne slovarske pomene.

Vsaka prvina leksikalnega sistema je vezana na določene jezikovne danosti in se povezuje z določenimi zunajjezikovnimi danostmi. Kljub načelnemu ločevanju med jezikovnim in zunajjezikovnim ostaja jezikoslovni pristop k slovarju neavtonomen v meri, kolikor mora upoštevati odnos slovarskih enot do označevane stvarnosti. To neavtonomnost jezikoslovje premošča z nekaterimi metodološkimi dogovori: 1. v temelju s pojmom slovarski pomen, ki predstavlja hierarhično strukturirano jezikovno danost, hkrati pa s stališča slovarja kot sistema vzpostavlja povezavo med jezikovnim in zunajjezikovnim;¹¹⁷ 2. z vzpostavitvijo metajezi-

¹¹⁶ PSD 1(/2/3/4) = pomenskosestavinska dinamika na ravni 1 (vsebovanost – pomenski prenosi), 2 (metonimija – metafora), 2a (metonimija – sinekdoha), 2b (posplošujoča metafora – specificirajoča metafora); PROPOZ = prekrivnost pomenov s prvinami propozicije; KPS+/- = prisotnost/odsotnost spremembe kategorialne pomenske lastnosti; posplošuj. = posplošujoča (metafora), specificiraj. = specificirajoča (metafora).

¹¹⁷ Samo zavedanje razlike med možnostjo poimenovanja in poimenovano predmetnostjo ne zadošča za vpogled v pomensko zgradbo jezika kot sistema, saj ima pomenska zgradba jezikovnega sistema v primerjavi s strukturiranostjo same zunajjezikovne stvarnosti svoje lastne značilnosti. Teoretično se to opisuje na različne načine, v strukturalnem pomenoslovju se svojskost koncipiranosti slovarskega pomena rešuje s pojmom denotata, ki se nanaša na abstrahirane lastnosti določene vrste predmetnosti. Razlaga koncepta slovarskega pomena ima zanimivo varianto pri Žic-Fuchs, ki kon-

ka kot orodja za razlaganje pomenov, ki uzavešča razlikovanje med slovarskim pomenom, označujočim in označenim (zunajjezikovno); 3. s poudarjenim upoštevanjem znotraj-jezikovnih razmerij pri slovničnih danostih in slovarskopomenskih danostih kot relevantnih pri prepoznavanju in medsebojnem ločevanju pomenov.

1.2.2 Leksem

V skladu z delitvijo prvin jezikovnega sistema na tiste s poimenovalno vlogo in tiste z urejevalno vlogo je leksem določen kot temeljna poimenovalna enota jezika. Leksem je jezikovni znak, katerega značilnost je, da dvočlensko združuje izraz (materialna danost) in v smislu pomena aktualizirano vsebino (pojmovna danost). Leksemi so večinoma večpomenski. (SLP: 18–19)

$$L = I + P' \{P_1 - P_n\}^{118}$$

L = leksem, I = izraz, P' = pomenje, P = pomen

1.2.3 Slovarski pomen

Slovarski pomen (v nadaljevanju tudi pomen) je pojmovna danost (vsebina) jezikovnega znaka kot temeljne poimenovalne enote slovarja, tj. enote poimenovalnega pola jezikovnega sistema. Vzpostavlja zvezo med zunajjezikovno stvarnostjo in jezikovnim izrazom.¹¹⁹ Pomen kot vsebina jezikovnega znaka se ponazarja z modelom hierarhično urejenega zbira vsebinskih lastnosti, ki omogočajo (jezikovnosistemsko) pomensko prepoznavnost tako znotraj (večpomenskega) leksema kot sploh v razmerju do drugih leksemov. (SLP: 21)

Slovarski pomen, za uporabnika jezika nedeljiva celota, je v slovarskem pomenoslovju po

---

vencionalno trojnost *pomen – denotat – poimenovano* razširja na štiri člene zato, da poudarja nujno razlikovanje med zadevnimi danostmi: 1. *pomenom*, 2. *leksikalnim konceptom*, značilnim za dani pomen in obstoječim samo v zvezi s pomenom (sestavina jezikovne kompetence, »jezičnog znanja«), 3. *denotatom* (posplošene značilnosti zunajjezikovne stvarnosti), 4. *izkušnjo o stvarnosti*. (Žic-Fuchs 1991: 79)

¹¹⁸ Obstoječa kot nedvomno obstoječe samostojne jezikovnosistemске poimenovalne prvine, združujoče izraz in pomen, ne glede na to, ali je izraz iz ene besede ali iz več besed, je v slovenskem jezikoslovju eksplicitno in s samostojno definicijo prisoten šele v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju*. *Slovenska slovnica* vprašanja obstoja in značaja temeljne prvine poimenovalnega sistema v razmerju do besede kot izrazne (pa ne vedno tudi pomenske) prvine ni ne zastavljala ne reševala. Prim. Toporišič 1966, 87; Toporišič 1976, 90; Toporišič 1984; Toporišič 2000.

¹¹⁹ Žic-Fuchs povzema duhovito in ponazarjalno opozorilo na to dejstvo (po: I. Mel'čuk, *Lexicografy and Verbal Governement*, Folia Linguistica – Acta Societas Linguistica Europea, Tomus IX/1–2, 1985): »Bertrand Russell once wrote: No one can understand the word *cheese* unless he has a non-linguistic acquaintance with cheese«, i. e. unless he has seen it, smelled it and eventually sunk his teeth into it. But to that Roman Jakobson rightly retorted that »no one can understand the word *cheese* unless he has an acquaintance with the meaning assigned to this word in the lexical code of English«. Both great semioticians are right: to fully understand a linguistic expression one needs a serious nonlinguistic exposure to its referent (the thing denoted by it) AND a linguistic explication of its meaning.« (Žic-Fuchs 1991: 59)

teoriji pomenskosestavinske analize pojmovan kot razstavljiv na pomenske sestavine, tj. »vsebinske lastnosti s pomensko razpoznavno vrednostjo« (SLP: 21). V pomenske sestavine razstavljen pomen (v smislu modela: opisati vse slovarske pomene s količinsko omejenim naborom pomenskih sestavin) z vgrajeno hierarhično strukturiranostjo nabora pomenskih sestavin v smislu UPS in RPS pri endogenih leksemih omogoča analiziranje medpomenskih razmerij in ugotavljanje znotrajjezikovnih pomenskositestemskih povezav.¹²⁰

Slovarski pomen je sestavljen iz denotativnega pomena in kategorialnega pomena (obvezna pomena) in konotativnega pomena (neobvezni pomen). (SLP: 29) Pri večpomenskih leksemih se kažejo nekatere specifičnosti vsakega od njiju, povezane prav s pojavom večpomenskosti.

1.2.3.1 Denotativni pomen

V okviru jezikovnega sistema (vanj se umešča tipologija slovarske večpomenskosti) je denotativni pomen, ki je v jedru slovarskega pomena, določen kot abstrakcija skupine istovrstnih denotatov. (SLP 2000: 45) Definiran je s pomenskimi sestavinami, in sicer pri samostalniku (endogeni leksem) hierarhiziranimi v smislu skladiščno vodilne UPS in skladiščno odvisnih RPS. Hierarhiziranost je posledica naravne strukturiranosti predstave denotatov. UPS uvršča pomen v neposredno višje in s tem pomensko ekstenzivnejše pojmovno polje. RPS imajo vlogo slovarskoprepoznavno ločevati pomene, ki sodijo v pojmovno polje ene UPS. Denotativni pomen se ponazarja z obrazcem UPS/xRPS, pri čemer se x nanaša na število RPS, ki je določljivo relativno glede na slovarskopomensko prepoznavnost leksema znotraj leksemov, ki jih zajema ista UPS.

Slovarska večpomenskost se najpogosteje tipologizira glede na denotativni pomen. Hierarhiziranost pomenskosestavinske zgradbe (UPS/RPS) omogoča razvrščanje tipov znotrajleksemskih medpomenskih povezav (tipov večpomenskosti) po pomenskih skupinah, ki jih nakazujejo nadpomenske UPS.

Denotativni pomen v svoji pomenskosestavinski strukturiranosti odraža specifično uzaveščenost predmetnosti v posameznem jeziku (SLP: 48), zato tipologiziranje večpomenskosti na ravni denotativnega pomena lahko posreduje določene specifičnosti poimenovalne ravni danega jezika.

1.2.3.2 Kategorialni pomen

Definiran je kot zbir kategorialnih pomenskih sestavin, kot so spol, vid idr. (SLP: 29).¹²¹ H

¹²⁰ Hierarhizirana strukturiranost nabora pomenskih sestavin znotraj slovarskega pomena (SLP: 21) je pri tem bistvena; brez te je poskus s pomenskosestavinsko analizo zaobjeti celotni slovar danega jezika najbrž zares brezupen in metoda pomenskosestavinske analize v njenem absolutnem značaju ostaja uporabna samo za analiziranje omejenega števila izbranih leksemov. Prim. o tem Lyons 1977: 553.

¹²¹ V SLP je kategorialni pomen obravnavan v poglavju *Pomeni leksemov* (30–45), in to v skladu s svojim značajem in pomembnostjo (določanje slovarskega pomena glede na zmožnost opravljanja določene skladiščne funkcije) na prvem mestu, pred npr. denotativnim pomenom.

kategorialnemu slovarskemu pomenu sta uvrščena: slovarski (slovnični) pomen, ki je določen s kategorialnimi pomenskimi sestavinami, in besedotvorni pomen (pri tvorjenkah), izhajajoč iz sestavin pomenske podstave povedi (29). Glede na to, da je kategorialni slovarski pomen definiran posredno s kategorialnimi pomenskimi sestavinami, se o njem več izve preko teh.

1.2.3.2.1 Kategorialne pomenske lastnosti in kategorialne pomenske sestavine

Kategorialni slovarski pomen je definiran s kategorialnimi pomenskimi sestavinami (v nadaljevanju KPS). Za popolnejšo predstavo vloge kategorialnega pomena je morda uporabno upoštevanje razmerja med kategorialno pomensko lastnostjo (KPL) in kategorialnimi pomenskimi sestavinami. Npr.: Tisto, kar se v samostalniškem pomenu nanaša na uvrstitev danega pomena k nadpomenki *kdo* ali pa nasprotno k nadpomenki *kar*, sta v slovarskem pomenu prisotni pomenski sestavini človeško+ in človeško-, ki obe uresničujeta kategorialno pomensko lastnost človeško v obliki pomenskorazlikovalnega nasprotja. Kategorialne pomenske lastnosti so torej v danem slovarskem pomenu konkretizirane kot pomenske sestavine.¹²²

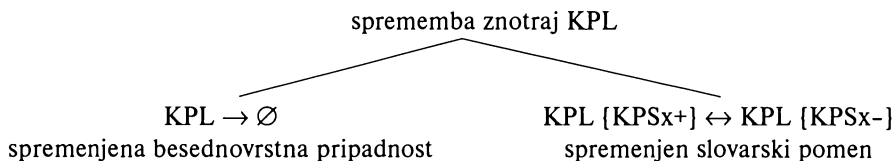
Prepoznavnost KPL izhaja iz skladijske vloge, s katero so KPL v dialektičnem razmerju: skladijska vloga je prepoznavna preko KPL, kategorialne pomenske lastnosti izhajajo iz skladijske vloge. (30) Skladijskofunkcijska opredelitev kategorialne pomenske lastnosti vzpostavlja povezavo med pojmom kategorialna pomenska lastnost in besedna vrsta; kategorialne pomenske lastnosti imajo vlogo besednovrstnega ločevanja. (32) Določena množica poimenovalnih prvin je namreč preko svojih kategorialnih pomenskih lastnosti nosilka določene skladijske vloge in s tem konkretizacija določene besedne vrste.

Sprememba v uresničitvi kategorialnih pomenskih lastnosti v smislu izgube določene KPL povzroči spremembo besednovrstne pripadnosti. Te spremembe so pogojno povezane z večpomenskostjo. Npr. metaforična povedkovna raba samostalnika, pri kateri samostalnik izgubi spol, je s stališča metaforizacije znotrajleksemska pomenska sprememba in taka spada k večpomenskosti, s stališča izgube kategorialne pomenske lastnosti pa predstavlja prehod v novo besedno vrsto in taka sodi v besedotvorje.¹²³ (31) Sprememba znotraj določene kategorialne pomenske lastnosti v smislu: KPL {KPSx+} → KPL {KPSx-} (ali v nasprotni smeri) pa povzroči spremembo slovarskega pomena (*lepota* narave – občudovati naravne *lepote* = 'lastnost' → 'predmet nosilec lastnosti') in sodi k pomenotvorju. (33) Prav ta vrsta sprememb je pomembna za tipologijo večpomenskosti. Obe vrsti sprememb ((1) KPL → ∅, (2) KPL {KPSx+} ↔ KPL {KPSx-}) sta omogočeni z dvojno vlogo KPS: 1. KPS kot uresničevalke KPL (nosilke besednovrstne pripadnosti), 2. KPS kot nosilka znotrajleksemske medpomenske razločevalnosti.

¹²² Izraza *kategorialna pomenska lastnost* in *kategorialna pomenska sestavina* sta v nadaljnjem besedilu rabljena v skladu z njunim medsebojnim razmerjem, kot je zgoraj opisano. Npr.: Kategorialna pomenska lastnost števnost se uresničuje s kategorialno pomensko sestavino števno+ ali števno-.

¹²³ Prim. SLP: 125, 127, 145, 148.

(3) Posledice spremembe znotraj kategorialne pomenske lastnosti (KPL)

1.2.3.2.2 Vidiki upoštevanja sprememb kategorialnih pomenskih lastnosti

KPS so del denotativnega pomena (SLP: 38), hkrati pa so v primerjavi z nekategorialnimi PS zaradi svoje zasidranosti v skladijski vlogi čiste, imanentno jezikovnosistemske prvine. Zaradi te značilnosti KPS so spremembe kategorialnih pomenskih lastnosti, ki se uresničujejo preko KPS, lahko posebno merilo tipologiziranja večpomenskosti.

Povedano s primerom: Vsi samostalniški pomeni se razvrščajo v dve skupini glede na to, ali znotraj kategorialne pomenske lastnosti človeško vsebujejo KPS človeško+ ali KPS človeško-. S tem se vsi samostalniški pomeni delijo v dve skupini denotativnih pomenov, v skupino z nadpomenco človek in najvišjo UPS kdor in v skupino vseh ostalih samostalniških pomenov z UPS kar. Kategorialno pomensko lastnost človeško lahko glede na to razumemo kot pomenskosestavinski abstraktni ustreznik vseh tistih denotativnopomenskih lastnosti samostalniških pomenov, ki s svojo prisotnostjo omogočajo uvrstitev danega pomena k nadpomenci človek, s svojo odsotnostjo pa to onemogočajo.

Sprememba znotraj KPL, uresničena z zamenjavo KPS v smislu PS+ ↔ PS-, nakazuje prehod pomena iz ene paradigmatsko urejene množice denotativnih pomenov v drugo množico; ta sprememba kaže, v katerih razredih denotativnih pomenov je leksem hkrati prisoten s posameznimi pomeni.¹²⁴ Gledano s stališča znotrajleksemseke medpomenske spremembe, je to znotrajleksemseka povezava paradigmatsko samostojno (so)pomensko organiziranih različnih razredov denotativnih pomenov. Primer: Pomena 'drevo' in 'les drevesa' leksema *češnja*, različna v kategorialni lastnosti števnosti ('drevo' števno+, 'les' števno-), sta pomena iz razredov denotativnih pomenov 'predmeti' in 'snovi'. Tipologiziranje večpomenskosti glede na znotrajleksemseke spremembe kategorialnih pomenskih lastnosti torej posreduje vpogled v to, kateri razredi kategorialno različnih denotativnih pomenov so povezani znotraj leksemov danega jezika.

Nekatere KPL so vezane na izraženost z vsaj do določene mere predvidljivim inventarjem slovnčnih lastnosti (npr. KPL števnost z lastnostjo slovničnega števila, živost pri samostalnikih moškega spola s prekrivnostjo oblik tožilnika in rodilnika itd.), medtem ko sama denotativna pomenskost nima te značilnosti. Tudi s tega stališča je mogoče spremembe KPL videti kot objektivnejše merilo tipologiziranja znotrajleksemskih medpomenskih razmerij.

¹²⁴ Pojem *paradigmatsko urejena množica* je mišljen v skladu s pojmovanjem paradigmatske, vertikalnosti nasproti sintagmatski, horizontalnosti pri Jakobsonu. Prim. Jakobson 1989.

Posebnost KPL je, da so znotraj posamezne besedne vrste določene s končnim naborom, in da s prisotnostjo ali odsotnostjo ustreznih KPS označujejo popolnoma vse pomeni, pripadajoče določeni besedni vrsti. To pomeni, da prepoznani nabor KPL, značilen za določeno besedno vrsto, obvladuje popolnoma celo množico pomenov, pripadajočih določeni besedni vrsti. Ta končnost v naboru in obvezna prisotnost znotraj dane besedne vrste prispevata k objektivnosti tipologije, ki ima KPL za klasifikacijsko merilo. Tipologiziranje večpomenskosti na osnovi sprememb KPL pomeni tipologiziranje na docela znotrajjezikovni, jezikovnosistemski ravni (različno od tipologiziranja npr. po pomenskih skupinah, ki do neke mere vselej odraža tudi zunajjezikovne danosti).

Značaj kategorialnosti pri KPL se nanaša ne dvoje medsebojno neločljivo povezanih danosti, izhajajočih iz skladenjske vloge endogenega leksema: 1. vsak slovarski pomen ima svoj stalni nabor kategorialnih pomenskih lastnosti, utemeljen v skladenjski vlogi, ki jo je zmožen opravljati, in ki je določen za celotno besednovrstno kategorijo, ki ji pomen pripada; 2. tak nabor KPS je na način prisotnosti ali odsotnosti posameznih od njih prisoten pri prav vseh pomenih, pripadajočih določeni besedni vrsti. Značaj kategorialnosti je torej povezan tudi z dialektičnim razmerjem med kategorialnimi pomenskimi lastnostmi in skladenjsko vlogo. (SLP: 30)

1.2.3.2.3 Razmerje med denotativnim pomenom, kategorialnimi pomenskimi lastnostmi in kategorialnimi skladenjskimi (sintagmatskimi) lastnostmi

1.2.3.2.3.1 Skladenjske (sintagmatske) kategorialne lastnosti so tiste, s katerimi se dana besedna vrsta ločuje od drugih v besedilu. Pri samostalniku so to število, sklon, sklanjatev. Poimenovane so kategorialne, ker zadevajo celotno besednovrstno kategorijo. (SLP: 38)

Od skladenjskih (sintagmatskih) kategorialnih lastnosti se slovarske kategorialne lastnosti ločijo po tem, da obstoje v slovarskem pomenu – so sestavina slovarskega pomena – neodvisno od besedila, čeprav relevantne tudi v besedilu. (SLP: 30) S svojo uresničenostjo znotraj slovarskega pomena zaobsegajo celotno besednovrstno kategorijo, ustrezajočo določeni skladenjski vlogi. Primer za samostalniški slovarski pomen: To, da je določeni pomen sposoben biti osebek (pomenskorskladenjsko D1), ima posledico v slovarskem pomenu; lastnosti slovarskega pomena, ki se nanašajo na to sposobnost, so kategorialne pomenske lastnosti in so za dani pomen pomenskorazločevalne (dialektika skladenjske vloge in kategorialnih pomenskih lastnosti).

1.2.3.2.3.2 Kako kategorialne pomenske lastnosti obvladujejo celotno besedno vrsto, se da videti še drugače. Na ravni razlikovanja KPL {KPSx+} ↔ KPL {KPSx-} imajo kategorialne pomenske sestavine pomenskorazločevalno vlogo znotraj celotne besednovrstne kategorije, od koder tudi poimenovanje kategorialne pomenske sestavine. (38) Vsi samostalniški pomeni morajo biti opredeljivi glede na to, ali vsebujejo KPS človeško+ ali človeško-, živo+ ali živo-, števno+ ali števno-, m. spol ali ž. spol ali s. spol (sklanjatev kot kategorialna pomenska lastnost). Če niso opredeljivi glede naštetih lastnosti, niso samostalniški pomeni.

Gornja delitev samostalniških pomenov glede na prisotnost / odsotnost navedenih KPS pa

je dejansko prekrivna s sistemsko binarno razvrstitvijo slovarskih pomenov glede na vsebino denotativnega pomena, npr.: Vsi pomeni s kategorialno pomensko lastnostjo človeško+ imajo nadpomenko človek, tisti s KPS človeško- pa se uvrščajo k nadpomenkam žival, predmet (konkretni / abstraktni). V tem smislu so kategorialne pomenske lastnosti povezane z denotativnim pomenom, so del denotativnega pomena.

V primerjavi z denotativnim pomenom se kategorialne pomenske lastnosti kažejo kot tiste, ki so na ravni prisotnosti (+) ali odsotnosti (-) aktualne za vse slovarske pomene določene besedne vrste in ki zagotavljajo usposobljenost pomena za opravljanje določene skladišne vloge ne glede na denotativnopomensko raznolikost znotraj določene besedne vrste. Kategorialne pomenske lastnosti predstavljajo skupni imenovalac vseh slovarskih pomenov, pripadajočih določeni besedni vrsti.¹²⁵

1.2.3.2.3.3 Obe vrsti kategorialnih lastnosti (pomenske, slovarske – sintagmatske, slovnične) sta medsebojno povezani: nekatere sintagmatske kategorialne lastnosti so predvidljivo povezane z določenimi kategorialnimi pomenskimi lastnostmi, npr.: Pomen samostalnika, ki ima v določenem pomenu KPS števno+, se v besedilih pojavlja v vseh slovničnih številih (sintagmatska kategorialna lastnost troštevilstki), pomen (lahko drugi, motivirani pomen istega leksema), ki vsebuje kategorialno lastnost števno-, pa se v besedilih pojavlja praviloma v ednini, needninsko število pa ima pri pomenu s KPS števno- drugačen pomen (npr. pomen vrstnosti). Slovnične (sintagmatske) kategorialne lastnosti torej delujejo kot delno predvidljivo besedilno sredstvo za izražanje kategorialnih pomenskih lastnosti.

1.2.3.2.4 Kategorialne pomenske lastnosti samostalnika

Samostalniška besedna vrsta vključuje kategorialne pomenske lastnosti spol, podspola živost in človeškost, števnost.¹²⁶ (SLP: 33) Za prepoznavnost teh lastnosti je odločilno osebkovo mesto v stavku.¹²⁷ Znotraj samostalniškega slovarskega pomena so te lastnosti v razmerju hierarhiziranega vključevanja, pri katerem ima lastnost spola najvišje mesto (vključuje vse ostale):

SPOL {ŠTEVNOST {ŽIVOST {ČLOVEŠKOST}}}

Spol je tista kategorialna pomenska lastnost samostalnika, ki v temelju omogoča samostalniškost in je nujen pogoj za uresničitev ostalih samostalniških kategorialnih pomenskih lastnosti.¹²⁸

¹²⁵ Ugotovitev je mogoče opisati tudi tako: Besedna vrsta ne more imeti slovarskega pomena, je pa določena s tipičnimi pomenskimi sestavinami, po katerih je individualizirana kot posebna množica znotraj poimenovalnega dela jezikovnega sistema. Te tipične pomenske sestavine so KPS, uresničujoče KPL.

¹²⁶ Sklanjatev kot kategorialna lastnost je lahko pojmovana kot implicirana v lastnosti spola. (SLP: 34)

¹²⁷ »Definicijsko mesto za ohranitev vseh teh pomenskih sestavin je osebkovo, z določenimi zadržki še vsa vezavna (delovalniška) mesta ...« (SLP: 33)

¹²⁸ Na nujnost upoštevanja medsebojnega razmerja med posameznimi samostalniškimi kategorialnimi pomenskimi lastnostmi in na osrednje mesto spola je posebej opozorila mentorica, opozarjajoč tudi na že ustaljeno kategorizacijo spol – podspola (živost, človeškost) pri Toporišič 1981a, 1992, 2000. – Hkrati je treba upoštevati dialektični drugi pol pojava: samostalniškost se nujno demonstrira preko spola, ki ločuje samostalniškost od vseh drugih poimenovalnih kategorij.

Za tipologijo slovarske večpomenskosti sta pomembni zlasti kategorialni pomenski lastnosti števnot in človeškost. Spreminjanje teh lastnosti v smislu povzročanja znotrajleksemskega spreminjanja slovarskega pomena zadeva večji del celotne samostalniške večpomenskosti, povezane s spreminjanjem kategorialnih pomenskih lastnosti sploh.¹²⁹ Do spremembe kategorialne pomenske lastnosti ne more priti, če sta motivirajoči in motivirani pomen v razmerju pomenske vsebovanosti ali posplošujoče metafore.¹³⁰ Pri vseh ostalih znotrajleksemskih medpomenskih razmerjih (metaforičnih, metonimičnih in sinekdohnih in tudi posredno motiviranih) pa je sprememba kategorialnih pomenskih lastnosti lahko eno od tipologizirajočih meril.

(4) *Znotrajleksemsko medpomensko razmerje, vključujoče spremembo kategorialne pomenske lastnosti*

lisica -e ž

P_0 = 'žival'; kategorialna pomenska sestavina motivirajočega pomena KPS_0 = človeško-
 P_m = 'ženska'; kategorialna pomenska sestavina motiviranega pomena KPS_m = človeško+

L — | $P_0 \{KPS_0\}$
 | $P_m \{KPS_m\}$

1.2.3.2.4.1 Števnot

Določitev

Števnot je kategorialna pomenska lastnost samostalnika in s tem sestavina samostalniškega slovarskega pomena.¹³¹ Kot pomenska sestavina se povezuje s tisto lastnostjo denotata oz. poimenovane zunajjezikovne danosti, ki odloča o načinu kolikostnega določanja imenovane

¹²⁹ Kategorialna pomenska lastnost živost za tukajšnjo tipologizacijo večpomenskosti ni načrtno upoštevana, ker je sprememba te lastnosti kot večpomenskostna sprememba večinoma prisotna pri posredno motivirani večpomenskosti (npr.: *sesalec*: živo+ 'bitje', živo- 'priprava'), pri pomenski vsebovanosti sprememb kategorialnih pomenskih lastnosti ne more biti, pri metafori pa je večinoma zajeta v obravnavani večpomenskosti tipa človeško+ → človeško- (*hlapec*: človeško+ (=živo+) 'delavec', človeško- (= nepredvidljivo živo+) 'orodje'. Zaradi predvidljive formalne izraženosti samo pri samostalnikih moškega spola (tožilnik = roditelj) se živost navadno pojmuje kot skladenjska (sintagmatska) lastnost. Kategorije nepredvidljive povezanosti živo+ s pomeni za 'nebitje' pa so zaradi zanimivosti z normativnega stališča že razmeroma dobro evidentirane. (Toporišič 2000: 277; prim. še oznaka živ. pri samostalnikih v slovarju *Slovenskega pravopisa 2001*)

¹³⁰ Nespremenljivost kategorialnih pomenskih lastnosti pri pomenski vsebovanosti in posplošujoči metafori bi lahko imeli za določujočo lastnost teh dveh pomenotvornih sprememb. Ta skupna značilnost, utemeljena v nad-/podpomenskem razmerju med povezanima pomenoma, predstavlja še eno podobnost med tema dvema pomenskima razmerjema.

¹³¹ Opisu števnosti je na tem mestu namenjeno nesorazmerno veliko pozornosti (glede na to, da ni v središču obravnave, pač pa samo izbrano tipologizirajoče merilo), ker se pri delovni določitvi te kategorialne pomenske lastnosti ni mogoče zadostno sklicevati na kakšno že obstoječo definicijo, ki bi to kategorialno pomensko lastnost ustrezno predstavljala s stališča njene izraženosti v slovenskem jeziku.

predmetnosti. Če je denotat povezan z zunajjezikovno danostjo, ki se kolikostno določa s štetjem, se to v slovarskem pomenu kaže v KPS števno+, če pa se kolikostno določa s tehtanjem ali kakšnim drugim merjenjem (abstraktni pomeni), se to kaže v KPS števno-.¹³²

Izraženost

Slovnično število je specializirana slovnična oblika za izražanje kolikostne določenosti. Pri samostalniku je slovnično število hkrati formalna lastnost za izražanje števnosti. Slovnična troštevilskost z regularnim pomenom ednine in množine (pomnožitev posameznega) predvidljivo izraža KPS števno+, medtem ko izključenost troštevilske (možna samo edninska ali samo množinska oblika) ali posebni pomen troštevilske (vrstni pomen množine) predvidljivo izraža KPS števno-. V obravnavi večpomenskosti je števnost kot imanentna jezikovnosistemska danost lahko upoštevana kot relevantno tipologizirajoče merilo.¹³³

Doslejšnje obravnave števnosti

Slovenska slovnica omenja števnost pri razdelku *Vrste samostalniških besed* (Toporišič 2000: 275): »Občna imena delimo po pomenu (podč. J. S.) na števna in neštevna, npr. *potok* – *lepota*, *železo* – *grmovje* (pojmovna, snovna, skupna). Razlika se lepo vidi v množini: *potoki* = več potokov, *lepote* = več vrst lepote. Iz neštevnosti vodi prehod v števnost: *tri železa* = 'trije kosi železa'; tak prehod je lahko stilno opazen (pri Prešernu: plesale lepote Ljubljane so cele).« Za utemeljitev delitve na števna imena in neštevna imena je imenovan pomen, brez neposredne enotne opredelitve, katere vrste pomen pripada kateri skupini; pojmovno, snovno in skupno bi moralo imeti skupni imenovalac kot neštevno nasproti vsemu števnemu. Razlika med števnostno različnimi samostalniki je pojasnjena posredno, s ponazorilom različnega pomena slovničnega števila množina. Omenjen je prehod iz neštevnosti v števnost, ne pa tudi nasprotna možnost, kar je prikazano z besedilnim ponazorilom in brez jasnejše opredelitve, da je to sprememba slovarskega pomena oz. tvorba novega pomena.

Enciklopedija slovenskega jezika (Toporišič 1992: 324) števnost opisuje kot lastnost samostalnikov tako, da navaja dobesedno za merilo števnosti štetje troštevilskih samostalnikov z glavnimi števnikami in štetje samomnožinskih z ločilnimi števnikami, za merilo neštevnosti pa, da se s takimi števnikami »ne izraža količina istega, ampak različnega«, torej raznovrstnost. Števnost je prikazana z besedilnimi značilnostmi, povezanimi s to kategorialno pomensko lastnostjo, in s pomenskostjo slovničnega števila množine. Sama števnost ostaja nedoločena.¹³⁴

¹³²Kolikostna določitev je ena od modifikacij propozicije. V tem bi mogoče bilo možno iskati povezavo med kategorialno pomensko lastnostjo števnostjo in propozicijskimi določitvami: Kategorialna pomenska lastnost števnost napoveduje možnosti, kako bo udeleženec, zaseden z danim slovarskim samostalniškim pomenom, kolikostno določen (ali s štetjem ali z neštetjem, torej merjenjem).

¹³³Izkazanost te kategorije je v vsakem jeziku specifična, kar mora zlasti upoštevati slovaropisje. Specifičnost slovaropisne obravnave te kategorialne pomenske lastnosti, in sicer ustroju danega jezika pravilno podrejene obravnave, je razvidna v slovarju *Collins Cobuild English Language Dictionary* (prva izdaja 1987), in to tako v označevanju te kategorialne lastnosti pri posameznih samostalniških leksemih kot v definicijskem določanju te kategorialne lastnosti (specialni iztočnici N COUNT (959) in N UNCOUNT (985)).

¹³⁴Tudi slovar *Slovenskega pravopisa 2001* navaja oznake za števno- ali števno+ pri motiviranih pomenskih samostalnika, ne da bi bile te v uvodu utemeljene s slovarskopomenskega in slovaropisnega stališča, upoštevanega v danem slovarju.

V obeh gornjih definicijah števnosti se s slovarskopomenoslovnega stališča pograša določitev števnosti kot slovarskopomenske kategorije in slovničnega števila kot slovnične kategorije.¹³⁵ Manjka tudi navedba predvidljivih možnosti povezovanja in izražanja te kategorialne pomenske lastnosti z določenimi oblikami slovničnega števila.¹³⁶

Vključitev spoznanj o števnosti v slovenskem jeziku v obravnavo slovarskega pomena Slovarski pomen, ki vsebuje KPS števno+, se povezuje z denotatom, ki se nanaša na ločljivo zunajjezikovno danost. (Crystal 1991: 87) Poimenovanje posamezne take danosti je večinoma vezano na slovnično število ednine (*svinčnik*), slovnični števili dvojina in množina pa pri teh pomenih praviloma pomenita podvojitvev in pomnožitvev posamičnega (*svinčniki* 'več svinčnikov'). Posebnost v tem pogledu predstavljajo pomeni samomnožinskih samostalnikov (*vrata, vilice*), ki se prav tako povezujejo z denotatom, nanašajočim se na ločljivo zunajjezikovno danost, le da pri njih ne more biti zgoraj navedene predvidljive povezave med kategorialno pomensko lastnostjo števno+ in ednino, niti se pomnožitvev posamičnega ne more izražati z množino (ker je množinska oblika pri teh samostalnikih edina možna oblika).

KPS števno- vsebujejo tisti samostalniški pomeni, katerih denotat se povezuje z neločljivo zunajjezikovno danostjo (abstraktna predmetnost, npr. *žalost*), ali pa z danostjo, ki je iz kontinuuma neločljivih delcev (snov, npr. *voda*; Crystal 1991: 87), ali ki nastopa kot skupnost neindividualiziranih, medsebojno povezanih enakih enot (skupno, npr. *listje, pohištvo*). Poimenovanje te vrste zunajjezikovnih danosti je večinoma vezano na slovnično število ednino, množina pa glede na značaj pripadajoče predmetnosti ne more pomeniti pomnožitvev posamičnega, zato lahko dobi druge pomene (pri imenih snovi 'vrste snovi', pri imenih lastnosti 'nosilec lastnosti' itd.). Posebnost predstavljajo samomnožinski samostalniki, pri katerih ne more biti predvidljive povezave med slovničnim številom ednino in KPS števno-, niti ne predvidljivih povezav med slovničnim številom množino in spremenjenimi pomeni.

Poimenovanje *števni samostalniki, neštevni samostalniki* (Toporišič 1992; Toporišič 2000) se nanaša na uresničenost kategorialne lastnosti števnosti v izhodiščnem pomenu. Za pomenoslovno obravnavo večpomenskosti je premalo natančno. Pri obravnavi slovarske večpomenskosti, upoštevajoči kategorialno pomensko lastnost števnost kot tipologizirajoče merilo, je namreč relevantna prisotnost določene KPS znotraj vsakega slovarskega pomena posebej, ne glede na to, ali je pomen izhodiščni pomen ali motivirani pomen.

1.2.3.2.4.2 Človeškost

Človeškost kot kategorialna pomenska lastnost samostalnika je opredeljena s pomenskosladdenjskim mestom prvega delovalnika (vršilec dejanja, nosilec lastnosti, nosilec stanja) oziroma strukturnosladdenjskim mestom osebk v stavku.

Samostalniški slovarski pomeni imajo glede na prisotnost KPS človeško+ ali KPS človeško-

¹³⁵ Ločevanje med števnostjo kot slovarskopomensko kategorijo in slovničnim številom kot slovnično kategorijo je v slovenskem besedoslovju sicer že bilo prisotno (prim. Černelič 1974).

¹³⁶ V precejšnjem obsegu obdelano pri Hočevar Gregorič 1995.

tako UPS, ki je v pomenski piramidi podrejena bodisi nadpomenski UPS kdo (v primeru KPS človeško+), bodisi UPS kaj (v primeru KPS človeško-).

Kategorialna pomenska lastnost človeško nima lastnega formalnega izraza (podobno kot glagolska vezljivost).¹³⁷

Glede na to, da je kategorialna lastnost človeškost znotraj hierarhične ureditve samostalniških KPS nižje kot lastnost števnost (tj. vsi samostalniški pomeni se najprej delijo na take s KPS števno+ in take s KPS števno-, šele tisti s KPS števno+ so lahko tudi človeško+)¹³⁸, predstavljajo posebnost samostalniki, ki so skupna imena, nanašajoča se na skupine oseb (*dijaštvo*, *vojaštvo*, *aristokracija*, *otročad* ipd.).

1.2.4 Slovarska večpomenskost

Večpomenskost je lastnost leksema, da vsebuje več povezanih pomenov. (SLP: 52)

$$I = f ('P_1' + 'P_2' + 'P_n')^{139}$$

Za tipologijo večpomenskosti so pomembne zlasti medpomenske povezave, različni načini, kako so pomeni medsebojno povezani znotraj leksema.

¹³⁷ V tem je mogoče videti razlog, zakaj je kategorialna pomenska lastnost človeškost v okviru slovaropisnih obravnav zanemarjena: ker pač ni vključevala vprašanja, s katerim konkretnim slovaropisnim sredstvom (oznako, pojasnilom ipd.) slovaropisno ustrezno prikazovati to pomensko danost z ozirom na z njenim uresničevanjem povezane sintagmatske lastnosti. Tako npr. v *Napotkih za redakcijo* (Napotki 1981) ni niti omenjena. Obravnavana pa je v povezavi s samostalnikom v povedkovni rabi (Kozlevčar 1968), in sicer zato, ker v povedkovni rabi predstavljajo posebno skupino samostalniki, ki v izhodiščnem pomenu vsebujejo kategorialno pomensko sestavino človeško+, jo pa v povedkovni rabi hkrati z ukinitvijo samostaniškosti izgubijo. – Vprašanje izraženosti pomenske lastnosti človeško si je – sicer v povsem drugem okviru, v okviru pomenoslovne teorije znotraj tvorbenne slovnice – zastavljali tudi Orešnik (1972a: 43), in sicer v zvezi z opisi relacijskih sistemov. V opisih relacijskih sistemov naj bi bili opomenjeni t. i. zahtevki glede sobesedila (angl. *contextual properties*, danes bi to prevajali kot družljivostne lastnosti). Zaplet v zvezi z oznako +človek je tale: »Npr. ob relacijskem sistemu {↔ poročen} naj bi bil zahtevek, da morata semantični definiciji a in b v zapisu stavčnega pomena a . r . b, kjer vsebuje r eno od semantičnih oznak sistema »biti poročen«, vsebovati semantično oznako +človek. Tako bi se formaliziralo intuitivno spoznanje, da je npr. stavek **Misel je poročena s kamnom* s vidika pomena v normalnem slogu nepravilen. – Po konkurenčnem stališču sodijo taki zahtevki do sobesedila v skladnjo. Za zdaj je vprašanje odprto.« V opombi k temu mestu pa avtor dodaja: »Kdor trdi, da sodi npr. tu navedeni zahtevek glede sobesedila v skladnjo, uvaja v teorijo sintaktično oznako +človek. Uvedbo kateregakoli konstrukta v skladnjo utemelji predlagatelj tako, da dokaže, da je potrebno novi konstrukt omeniti v vsaj enem sintaktičnem pravilu slovnice. Kar zadeva oznako +človek, mi za zdaj ni znano, da bi jo bilo treba omenjati v kakem sintaktičnem pravilu.« (Orešnik 1972a: 43)

¹³⁸ Prisotnost KPS števno- pri skupnih imenih onemogoča normalno uresničitev KPS človeško+. Morda bi primere s slovarskim pomenom tipa 'skupina oseb' označili kot posredno vsebujoče KPS človeško+ (»posredno« zaradi tega, ker gre za skupino oseb, ne katero koli skupino).

¹³⁹ »Izraz (formativ) leksema je v (poimenovalni) funkciji (f) najmanj dveh pomenov istega leksema; število pomenov, ki ga lahko pokriva izraz, je odprto.« (SLP: 89)

Te povezave so analizirane na ravni pomenskosestavinskih opisov dveh z neposredno motivacijo povezanih pomenov. Opis na ravni pomenskosestavinske predstavitve tako povezanih pomenov predstavlja večpomenskost kot statično lastnost leksema. Poleg tega pa je pri neposredno motivirani večpomenskosti možno opazovanje znotrajleksemskih medpomenskih povezav s stališča spremembe, ki jo doživi pomenskosestavinska zgradba motivirajočega pomena pri tem, ko opravlja vlogo izhodišča motiviranega pomena.

Pri tipologiziranju večpomenskosti v nadaljevanju je prav pojav te pomenske spremembe, značilne za neposredno motivirano večpomenskost, bistvenega pomena. Izkazanost take spremembe se namreč upošteva kot uresničitev večpomenskosti, brez posebnega ozira na pogostost pojavljanja, brez ozira na to, ali ima motivirani pomen pretežno poimenovalno vlogo ali tudi vlogo stilotvornega sredstva, in brez ozira na morebitne leksikalne sintagmatske omejitve; pomembno je le, da te omejitve ne dosejajo stopnje frazeologiziranosti in da pomen ostaja znotraj besednovrstne kategorialnosti.

Za označevanje medpomenskih razmerij večpomenskega leksema se uporablja pojem motiviranosti (drugotni pomen obstoji na osnovi prvotnega), sicer doma v besedotvorju. Pomenska motiviranost se od besedotvorne razlikuje po tem, da nima formalnih izrazil. Skupna lastnost besedotvorne in pomenotvorne motivacije pa je možnost procesa demotivacije, ki pri večpomenskosti vodi v homonimijo. (Vidovič Muha 2000a: 89) V spodnji tipologiji je obravnavana neposredno motivirana slovarska večpomenskost, zaradi priročnosti večinoma krajše imenovana večpomenskost.

1.2.5 Motivirajoči pomen, motivirani pomen

Pojma sta vezana na neposredno motivirano večpomenskost, pri kateri sta medsebojno povezana pomena v neposrednem razmerju: pomenotvorno izhodišče (motivirajoči pomen) – pomenotvorni rezultat (motivirani pomen).

Motivirajoči pomen je tisti, ki s svojo pomenskosestavinsko zgradbo daje gradivo za celotni motivirani pomen (sinekdoha) ali za njegov del (pomenska vsebovanost, metonimija), ali pa je kot celota ali samo s katero svojih sestavin oz. s sestavinami posredovano asociacijo spodbuda za nastanek novega pomena (metafora).

Motivirani pomen je s stališča zapolnjevanja poimenovalne potrebe enakovreden kateremu koli drugemu pomenu (npr. pomenu enopomenskega leksema ali izhodiščnemu pomenu večpomenskega leksema); ima lastni leksikalizirani pojem, je določen z lastnim denotatom, ima lastno paradigmatsko in sintagmatsko določenost, zaradi motiviranosti pa ima svoje posebnosti: bolj je določen s sobesedilom (na marsikateri motivirani pomen se ob sami izrazni podobi leksema ne spomnimo, dokler ga ne vidimo s sobesedilom), pogosto je stilno zaznamovan.

Razmerja med motivirajočim in motiviranim pomenom so osrednjega pomena pri tipologiziranju slovarske večpomenskosti.

Poimenovanje motivirajoči pomen je včasih zamenjano z izhodiščni pomen, motivirani pomen pa s tvorjeni pomen, kadar se poudarja, da je pomenska sprememba, uresničena v medpomenskem razmerju, hkrati tvorba poimenovalnega sredstva.

Poleg metonimičnega, metaforičnega, vsebovanostnega pomena se mestoma imenujejo metonimija, metafora, vsebovanost. Navadno se s tem poudarja specifičnost vsakega od teh medpomenskih razmerij, kadar ni nevarnosti, da bi odsotnost eksplicitnega poimenovanja slovarski pomen (metonimični, metaforični, vsebovanostni slovarski pomen) povzročila dvomje.

1.3 GRADIVO

Izbor in obdelava gradiva temeljita na metodološki postavki, da so slovarske razlage sredstvo za opisovanje slovarskega pomena.¹⁴⁰

1.3.1 Pomenskoanalitično branje slovarskih sestavkov iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*

V skladu z ustaljeno prakso enojezičnih razlagalnih slovarjev je celovit prikaz slovarske večpomenskosti slovenskega jezika v SSKJ podan preko slovarskih razlag s pripadajočo razlagalno sistematiko in vključno z vsem navedenim ponazarjalnim gradivom.

Slovarske razlage samostalnikov kot stavčnočlenskih endogenih leksemov so slovaropisno načeloma zgrajene tako, da odražajo dvodelnost pomenskosestavinske zgradbe denotativnega pomena, ustrezajočo temeljnemu spoznavnemu načelu v smislu uvrščanja pomena med sorodne pomene preko uvrščevalne pomenske sestavine in razlikovanja od drugih istovrstnih pomenov preko ene ali več razločevalnih pomenskih sestavin. Slovarske razlage je torej mogoče obravnavati kot ubesedenje ustreznih pomenskih sestavin, ki odraža temeljno urejevalno načelo slovarskega pomena: »podredno razmerje pomenskih sestavin s skladijsko vodilno, sicer določano uvrščevalno pomensko sestavino (UPS) in razločevalnimi pomenskimi sestavinami (RPS) kot skladijsko odvisnimi, sicer pa določujočimi«. (SLP: 52) To načelo je »posledica naravne (kategorialne) strukturiranosti predstave denotatov« (53) in slovarske razlage ga morajo v temelju upoštevati.

Dejanska slovaropisna površinska oblikovanost razlag v slovarju, kakršen je SSKJ, v skladu s splošno slovaropisno prakso ni zavezana izrecnemu izkazovanju znotrajleksemskih medpomenskih povezav.¹⁴¹ Do določene mere je slovarska razlaga sicer prilagojena zahtevi, da omogoča vzpostavitev povezave med pomenom in njegovo izrazno podobo na eni strani

¹⁴⁰To postavko praktično upošteva večina slovarskopomenoslovnih razprav, ne glede na to, ali je to v njih navedeno eksplicitno (prim. SLP, str. 122, op. 106) ali na načelni ravni (prim. Ufinceva 1986, str. 14).

¹⁴¹V *Napotkih* je za diahrono raven teh povezav to tudi eksplicitno poudarjeno: »V slovarju se ne nava-ja, kako je do določenega pomena prišlo, ker se določajo pomeni s sinhronega stališča, poznavanje nastajanja pomenov pa je potrebno za medsebojno razvrščanje pomenov.« (Napotki I: 3; podč. J. S.)

in denotatom in besedilno uresničeni referentom na drugi strani. Ob ustrežanju tem zahtevam slovarske razlage same včasih ne posredujejo celo nobenega podatka o znotrajleksemskih medpomenskih razmerjih večpomenskega leksema, kar najbolj izrazito velja za posebne tipe razlag (zlasti sinonimne razlage, sklicevalne razlage, razvezovalne razlage).

Glede na to je bilo treba razlage, zapisane v SSKJ, za tipološko obravnavo slovarske večpomenskosti »prebrati« z nekaterimi merili, izhajajočimi iz doslejšnjega poznavanja tipologije slovarske večpomenskosti.¹⁴² V bistvu gre za pretvorbo pomenskega opisa, podanega v slovarskem sestavku v SSKJ, v delovni opis, ki poudarja pomenskosestavinsko zgradbo in iz katerega je razvidna pomenskosestavinska dinamika, na osnovi katere se dano medpomensko razmerje opredeli kot vsebovanostno, metonimično, sinekdohno, metaforično ali katero drugo. Primeri pretvorbe:

dovod -óda m

SSKJ: 1. 'glagolnik od dovajati ali dovesti': dovod plina; dovod vode do turbinskih komor 2. teh. 'naprava, navadno v obliki cevi, po kateri se kaj dovaja': Zaradi slabega dovoda plin uhaja; pipa na dovodu

Pretvorba: 1.'povzročanje prehajanja zlasti plina ali tekočine k čemu' 2. 'naprava za tako dejanje (= povzročanje prehajanja zlasti plina ali tekočine k čemu)'

dognánje -a s

SSKJ: 1. nav. mn. 'kar se doseže z razmišljanjem, raziskovanjem': priti do izvirnih dognanj; Delo temelji na znanstvenih dognanjih ... 2. 'glagolnik od dognati': iskanje in dognanje zakonitosti v razvoju

Pretvorba: 1. (iz 2. v SSKJ) 'doseganje česa z razmišljanjem, raziskovanjem' 2. (iz 1. v SSKJ) 'rezultat takega dejanja (= doseganja česa z razmišljanjem, raziskovanjem)'

mísel -sli ž¹⁴³

A. 'lastnost mislečega': Misel opredeljuje človeka - 'dejavnost mislečega' = posredno motivirana večpomenskost

B. a) 'dejavnost človeka': Iz globokih misli ga je prebudilo lajanje - 'rezultat te dejavnosti' = metonimija (pomen 'rezultat' je razčlenjen na vzporedne možnosti: rezultat kot ocena dejstev (3.); rezultat kot prisotnost česa v zavesti (5.); rezultat kot uvid možnosti za uresničitev česa (6.) - rezultat, izražen v umetniškem ali znanstvenem delu (8.a); rezultat, izražen v umetniških ali znanstvenih smereh (8.b); rezultat, izražen v različnih področjih človekove družbene

¹⁴²Na razliko med besedilom slovarskih sestavkov v SSKJ in pomensko členitvijo, potrebno z vidika obravnavane pomenoslovne problematike, opozarja tudi SLP, in omenja, da je mestoma SSKJ »samo gradivni vir ali pobuda pomenske členitve«. (SLP: 122) Taka ocena razmerja do slovarskega gradiva je ustrezna tudi za tukajšnjo obravnavo.

¹⁴³Namesto dobesedne navedbe besedila iz SSKJ, ki je razmeroma obsežno, so v nadaljnjem besedilu slovarske razlage povzete v obliki ogrodij in že prerazvrščene v smislu ponazoritve medpomenskih povezav. Oštevilčenje iz slovarskega sestavka v SSKJ je zaradi preglednosti v oklepaju navajano na koncu tako povzetih razlag in pri nakazanih pomenih se berejo tudi ustrezna ponazorila iz SSKJ.

dejavnosti (8.c); rezultat, izražen kot značilnost določenega strokovnega področja (8. //); rezultat, izražen v kaki vsebini, dejavnosti sploh (9.))

b) 'dejavnost človeka' – 'dejavnost človeka kot nosilec določenega razpoloženja' (4. a) = pomenska vsebovanost

c) 'dejavnost človeka' – 'dejavnost človeka kot nosilec določenega odzivanja' (4. b) = pomenska vsebovanost

Pretvarjanje vsebine slovarskih sestavkov, zapisanih v SSKJ, na opisani način je bilo osnova za sistematiziran izpis vsega upoštevanega gradiva v tabelah, prilagojenih posameznim tipom slovarske večpomenskosti.

1.3.2 Obseg in značaj obdelanega gradiva

Za gradivo raziskave so bili v SSKJ izbrani in nato načrtno obdelani vsi samostalniki pri črkah G, N, R in Ž, pri katerih se v pripadajočem slovarskem sestavku na kateri koli način izkazuje večpomenskost (2673 znotrajleksemskih medpomenskih povezav), in dodatna množica samostalnikov, ki so bili priložnostno upoštevani, kot je to narekovala obravnava večpomenskosti v zvezi s pomenskimi skupinami. Ne glede na različne slovaropisne prikaze so bile istovrstne pomenske spremembe enakovredno uvrščene v ustrezni tip znotrajleksemskih medpomenskih razmerij.¹⁴⁴ V smislu pojmovanja regularnosti kot bistvene značilnosti slovarske večpomenskosti je bistveno, da se vsako posamezno pojavitev določenega tipa pomenske spremembe pojmuje in upošteva zlasti kot potrditev danega tipa. Pri slovarju kot priročniku z določeno zasnovo je namreč sprejemljivo upoštevanje količinske prisotnosti določene pomenske danosti v gradivu in nakazovanje količinskih razlik v obliki različnih slovaropisnih rešitev (prim. prikaz metonimije v obliki pomena, podpomena ali pomenskega odtenka), pomenoslovna obravnava pa mora količinskost upoštevati tako, da v gradivu ugotovljene podatke na primeren način interpretira v smislu tipološkosti.

Tako je npr. metonimična večpomenskost 'dejanje' – 'predmet za dejanje' s stališča predvidljivih poimenovalnih potreb enako možna pri samostalniških leksemih *hlajenje* (hlajenje vode – vgraditi novo hlajenje), *gretje*, *zračenje*, *ventilacija*, v SSKJ pa je izkazana samo pri *ventilacija*. Pomenoslovno interpretiranje podatkov iz slovarskega sestavka je v tem, da se tisto, kar je izkazano v slovarju, abstrahira v vzorec, v primeru tukajšnje obravnavane problematike v tip večpomenskostnega razmerja, navedba v slovarskem sestavku pa se upošteva kot potrditev vzorca. Obdelava čim večje količine gradiva služi zlasti odkrivanju morebitnih novih vzorcev, medtem ko je dodatna količinska gradivna potrditev že ugotovljenega vzorca s stališča tipologije manj pomembna.

---

¹⁴⁴V SSKJ je namreč bila določena vrsta metonimije zaradi različne količinske zastopanosti v gradivu lahko prikazana kot samostojni pomen, podpomen ali kot pomenski odtenek za poševnico. Pri tem je torej treba zlasti upoštevati vezanost slovarskih rešitev na besedilno gradivo, razpoložljivo pri redakciji, ki je s svojo količino odločalo o tem, ali se dana pomenska sprememba sploh navede v slovarju, kot tudi o tem, katera tehnična rešitev (samostojni pomen, podpomen, pomenski odtenek itd.) je bila izbrana za prikaz pomenske spremembe. – V tej zvezi se pokaže dobro utemeljen in uporaben Apresjanov pojem regularnosti (Apresjan 1995: 189).

1.3.3 Dvojiške znotrajleksemske medpomenske povezave kot uresničitveni temelj slovarske večpomenskosti

Pomenska zgradba evidentiranega večpomenskega leksema vključuje eno ali več pomenskih dvojic, preko katerih je uresničena celotna znotrajleksemska medpomenska povezanost. Ugotovljene pomenske dvojice so neposredni nosilci medpomenskih povezav, zato tipologija slovarske večpomenskosti pravzaprav temelji v tipologizaciji teh dvojic.¹⁴⁵ Primeri:

rádio -a m

Potek slovarskega sestavka v SSKJ, kot ga nakazujejo tamkajšnje razlage (vključno s tamkajšnjim zaporedjem pomenov):

1. naprava za oddajanje in sprejemanje električnih impulzov, signalov po radijskih valovih
2. radijski oddajnik, radijska postaja
3. radijski sprejemnik
4. ed. sredstvo za javnosti namenjeno oddajanje zvočnih sporočil po radijskih valovih
// dejavnost, vezana na tako sredstvo
5. ustanova, ki se ukvarja s tako dejavnostjo
/ ... posloplje take ustanove

Dvojiška znotrajleksemska pomenska povezanost, kot jo je mogoče ugotoviti iz slovarskega sestavka:

1. - 2. = del naprave 1 - naprava 1 = sinekdoha
1. - 3. = del naprave 2 - naprava 2 = sinekdoha
1. - 4. = naprava - naprava kot sredstvo = pomenska vsebovanost
4. - 4.// = sredstvo - dejavnost = metonimija
- 4.// - 5. = dejavnost - ustanova za dejavnost = metonimija
5. - 5.// = ustanova - posloplje ustanove = metonimija

bránje -a m

SSKJ:

1. glagolnik od brati: a) učiti se branja in pisanja ... b) Knjiga je vredna branja ... c) branje zemljevida ... č) Šel je k sosedovim v branje
2. kar je namenjeno za branje

Dvojiška pomenska povezanost:

- 1.a) - 1.b) - 1.c) - 1.č) = posredno motivirana večpomenskost
- 1.a) - 2. = dejanje - predmet dejanja = metonimija

grábež -a m

SSKJ:

1. jur. 'zelo hudo kaznivo dejanje zoper družbeno premoženje'

¹⁴⁵ Ugotovljeni so sicer primeri, v katerih je tudi večpomenska zgradba v širšem obsegu (širšem od pomenske dvojice) prisotna kot tip (npr. 'rastlina' - 'del te rastline' - 'jed iz tega dela'), vendar je tipologija te ravni samo tipologija seštevkov temeljnih pomenskopovezavnih dvojic.

2. star. 'ropanje, plenjenje'
3. ekspr. 'grabežljiv človek'
4. teh. 'priprava, s katero stroj grabi, zajema in prenaša sipek material'

Dvojiška pomenska povezanost:

2. - 1. = 'pohlepno prisvajanje dobrin' - 'pohlepno prisvajanje dobrin na način kaznivega dejanja' = pomenska vsebovanost
2. - 3. = 'pohlepno prisvajanje dobrin' - 'vršilec pohlepnega prisvajanja dobrin' = metonimija 'dejanje' - 'vršilec dejanja'
4. - 1./2./3. = grabiti 'močno prijemat kaj' - grabiti 'pohlepno prisvajati si dobrine' = posredno motivirana večpomenskost¹⁴⁶

1.3.4 Prenos dvojiških pomenskih povezav v tipske razpredelnice

1.3.4.1 Vsaka znotrajleksemska medpomenska povezava motivirajočega in motiviranega pomena je pri danem leksemu samostojno vpisana v razpredelnico in razčlenjena v okviru podatkov, ki so v razpredelnicah predvideni kot relevantni pri danem tipu večpomenskosti.¹⁴⁷ Iz razpredelnic je razvidno, kako lahko leksem vključuje več raznovrstnih medpomenskih razmerij, npr. poleg razmerja (ali več razmerij) posredno motivirane večpomenskosti tudi metaforično, metonimično in še katero razmerje (ali več njih).

Kot je bilo že navedeno, je bila neposredno motivirana samostalniška večpomenskost sistematično ugotavljana v slovarskih sestavkih v SSKJ pri iztočnicah na črke G, M, R in Ž. Pri samem tipologiziranju so sicer bili priložnostno upoštevani tudi drugi leksemi, nekateri preverjeni v gradivu Korpusa za slovenski jezik FIDA in v elektronski zbirki Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU Nova beseda.

1.3.4.2 V razpredelničnem prikazu so torej bile analizirane vse znotrajleksemske medpomenske povezave, ki so bile v SSKJ ugotovljene kot neposredno motivirana večpomenskost v skladu z merili, ki jih navaja SLP za ta del slovarske večpomenskosti, tj. za pomensko vsebovanost in pomenske prenose. Analiza je bila namreč med drugim namenjena preizkusu, v kolikšni meri so merila tipologiziranja večpomenskosti, ki izhajajo iz razlik v pomenskosestavinski dinamiki, zadostna za tipologiziranje neizbrane večje množice samostalniških znotrajleksemskih medpomenskih povezav.

Za namen tega preizkusa je zadoščalo, da so bili v dvojice povezani pomeni v razpredelnicah nakazani z UPS. Npr. večpomenskostno povezana slovarska pomena pri leksemu *železnina*, v SSKJ razložena: 'izdelki iz železa, kovin' // 'trgovina z izdelki iz železa, kovin', sta v razpredelnici povzeta z nakazanjem UPS motivirajočega pomena 'predmeti' in nakazanjem UPS motiviranega pomena 'trgovina' in RPS 's predmeti'. Kot rečeno, vsaka znotrajleksemska

¹⁴⁶ Posredno motivirana večpomenskost je v tem primeru uresničena tako, da pomena izglagolske samostalniške tvorjenke ustrezata navedenima pomenoma podstavnega glagola.

¹⁴⁷ Vzorčno predstavljene razpredelnice za vse obravnavane tipe večpomenskosti, v katere so bili vpisani podatki o vseh ugotovljenih znotrajleksemskih medpomenskih povezavah v okviru neposredno motivirane večpomenskosti, gl. na str. 93, 94, 96, 97, 98.

medpomenska povezava ima v razpredelnici lasten izpis dvojice povezanih pomenov, leksem pa se v naslovnem polju napiše pri vsaki povezavi posebej, da se zagotovi pravilno pripisovanje pomenskih dvojic ustreznim leksemom. Razpredelnični izpis ima s tem vrednost razvrstitve znotrajleksemskih medpomenskih povezav v skupine: pomenska vsebovanost, metonimija, sinekdoha, metafora in metaforični pomeni, zasnovani v besedilni rabi (izpis pomenov z oznako *pren.* v SSKJ). Zaradi s tehničnimi razlogi narekovane kratkosti vpisov v posamezna polja so izpisi sami zase mestoma premalo jasni in je za polno predstavbo danega medpomenskega razmerja morda treba dodatno upoštevati tudi nekatere druge podatke iz ustreznega slovarskega sestavka v SSKJ.

1.3.4.3 Polja, v katera se vpisujejo podatki o posamezni pomenski dvojici, so pri vsaki razpredelnici drugačna, ker so prilagojena specifičnostim danega tipa večpomenskosti, kot so te prikazane v SLP. Vpisovanje v razpredelnice je bilo opravljeno v programu *Access* in v elektronski obliki daje vpogled v ugotovljene in razvrščene podatke z različnih vidikov, s tem ko omogoča vzpostavljanje sosedstva med različnimi podatkovnimi polji v različnih medsebojnih kombinacijah.

1.3.4.4 Razpredelnice za posamezne tipe medpomenskih povezav

1.3.4.4.1 Metonimični pomeni

Gl. *Razpredelnica z gradivom metonimičnih pomenskih povezav*, str. 93.

Podatki o ugotovljeni metonimični medpomenski povezavi¹⁴⁸ so za navedenim leksemom (polje **L**) razvrščeni v desetih poljih znotraj štirih razdelkov:

A. Opis motivirajočega pomena Pm

1. Povzemalni opis denotativnega pomena (polje **Pm**). Npr.: *gimnazija* 'ustanova', *glad* 'stanje', ipd.
2. Kategorialna pomenska lastnost števnost motivirajočega pomena (polje **ŠPm**).
3. Kategorialna pomenska lastnost človeškost motivirajočega pomena (polje **ČPm**).

B. Opis motiviranega metonimičnega pomena PMn

1. Povzemalni prikaz denotativnega pomena, analogen tistemu pri Pm (npr. *gimnazija* 'stavba', *glad* 'vzrok stanja' ipd.; polje **PMn**).
2. Kategorialna pomenska lastnost števnost motiviranega pomena (polje **ŠPMn**).
3. Kategorialna pomenska lastnost človeškost motiviranega pomena (polje **ČPMn**).
4. Konotativni pomen metonimičnega motiviranega pomena (polje **KonotPMn**).

¹⁴⁸Za metonimijo je tipična regularnost, ker je dani tip medpomenske povezave v obliki možnosti za uresničitev metonimično povezanih pomenov prisoten v celotni pomenski skupini. Zato je bilo do neke mere možno ob ugotovljenem tipu z iskalnimi orodji v elektronski izdaji SSKJ za obravnavo poiskati še druge vzporedne primere, poleg tistih, ki so bili ugotovljeni s sistematičnim popolnim pregledom samostalnikov pri izbranih črkah.

C. Opis propozicijskih razmerij med pomeni metonimične večpomenskosti

1. Propozicijska uvrščenost motivirajočega pomena (**Pm propoz**).
2. Propozicijska uvrščenost motiviranega pomena (polje **PMn propoz**).

Č. Netipološke značilnosti in zanimivosti (polje **Posebnosti**)

Z znakom + se navaja, da leksem poleg navedene metonimične večpomenskosti vključuje še druga medpomenska razmerja. Priložnostno so možne še druge posebne oznake.

Ob upoštevanju lastnosti regularnosti pri metonimiji se je pojavilo vprašanje, zakaj nekaterih pogosto rabljenih in v leksikoloških priročnikih praviloma navajanih metonimičnih pomenov (npr. 'prevozno sredstvo' → 'potniki v tem sredstvu' pri *avtobus*, *vlak*) SSKJ ne navaja. Da bi si vsaj poskusno odgovorili na vprašanje, v kolikšni meri so te pomenske spremembe zaznavne v novejšem gradivu, je bilo v *Korpusu slovenskega jezika FIDA* pregledano gradivo nekaterih takih leksemov s predvidenimi metonimičnimi pomeni te vrste: *avtobus*, *vlak* (za metonimični pomen 'potniki'), *aluvij*, *kambrij*, *devon*, *algonkij* ('naplavine iz obdobja'), *svila* ('oblačilo iz svile'), *hrast* ('pohišstvo iz hrasta'), *rog* ('izvajalec na instrumentu'), *hlajenje*, *gretje* ('sistem naprav za ...'), *glina* ('izdelek/izdelki iz ...').¹⁵⁰ Iskanje je potekalo preko tipičnih besednih zvez, predvidenih za dani metonimični pomen (npr. pri *avtobus* za pomen 'potniki' tipična besedna zveza s pridevnikom *cel*: *cel avtobus*).

Tipološko predvideni metonimični pomen, naveden in pogrešan v SSKJ, je bil v korpusu potrjen pri leksemih: *avtobus* (6892 izpisov; 'potniki' 1 izpis; 'količina ljudi, ustrezná količina potnikov celega avtobusa' (= merniški pomen) 5 izpisov), *aluvij* (16 izpisov; 'naplavine iz obdobja' 14 izpisov), *rog* (360 izpisov za množinsko obliko, ki je tipična za pomen 'izvajalec'; v tej skupini prisotno nekaj izpisov za pomen 'izvajalec'), *gretje* (261 izpisov, 'naprave' 12 izpisov (*vkjučiti gretje*, *vgrajeno gretje*, *pokvarjeno gretje*)). V ostalih primerih tudi v korpusu za metonimični pomen ni bilo mogoče najti potrditve. Iz tega je mogoče sklepati dvoje: 1. Gradivo, čeprav tako obsežno, kot je korpus, je občutljivo za zunajjezikovno spodbudo slovarskopomenske uresničitve določenega pomenskega prenosa. Tako npr. pri *hlajenje* ni potrditve za pomen 'naprava', povsem vzporeden istovrstnemu izkazanemu pomenu pri *gretje*, ker je bila priprava za hlajenje v naši stvarnosti (vsaj doslej) manj prisotna kot priprava za gretje. 2. Nekateri metonimični prenosi so kljub regularnosti in predvidljivosti v uresničitvah vezani na pogovorno vrst in govorno rabo, zato imajo manj možnosti za prisotnost v korpusu pisanih besedil.

1.3.4.4.2 Sinekdohni pomeni

Gl. Razpredelnica z gradivom sinekdohnih pomenskih povezav, str 94.

Podatkovna polja so enako razvrščena kot v razpredelnici za metonimijo, le polji za podatek o propozicijski tipologiziranosti sta zamenjana s poljema, v katerih je sinekdohna medpomenska povezava določena kot prenos z dela na celoto ali s celote na del.

¹⁵⁰Vpogled v gradivo navedenih leksemov v *Korpusu slovenskega jezika FIDA* mi je julija 2002 omogočil tedanji asistent pri katedri za slovenski knjižni jezik s stilistiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani mag. Vojko Gorjanc, za kar se mu lepo zahvaljujem.

(5) Razpredelnica z gradivom metonimičnih pomenskih povezav

L	Pm	ŠPm	ČPm	PMn	ŠPMn	ČPMn	Konot PMn	Pm propoz	PMn propoz	Posebnosti
gimnazija	ustanova	+		stavba	+					
glad	stanje	-		vzrok stanja	-					
glasba I	umetn. delo	+/-		izvajanje tega dela	-					+
glasba II	ustvarjanje	-		umetn. delo	+/-			dejavnost	rezultat dejavnosti	
glavosek		-				+		dejanje	vršilec dejanja	
gledališče	dejavnost	-		ustanova za dejavnost	+			dejavnost	vršilec dejavnosti	
globina ¹⁴⁹		-			-			lastnost	predmet nosilec lastnosti	
globus	kraj	+		skupnost preb. kraja	+					
gmajna	skupnost ljudi	+		lastnina te skupnosti	-					
gniloba		-			-			lastnost	predmet nosilec lastnosti	
gnusnost		-			+			lastnost	predmet nosilec lastnosti	
godba	izvajanje glasb. del	-		skupina, ki izvaja	+			dejavnost	vršilec dejavnosti	+
gokart	naprava	+		dejavnost s to napravo	-			dejavnost	sredstvo za dejavnost	
goldinar	denarna enota	+		bankov., kov. enote	+					
golenica	del člov. telesa	+		oblačilo na tem delu	+					
golota		-			-			lastnost	predmet nosilec lastnosti	
gonja	vodenje živine	-		pot vodenja	+			dejanje	mesto dejanja	
gora	predmet dol. razsežnosti	+		količina	(mernik)	ekspr.				+

¹⁴⁹ Iz tehničnih razlogov ni vpisana še druga metonimična povezava: **globina II**: 'lastnost' - 'visoka stopnja te lastnosti'.

(6) Razpredelnica z gradivom sinekdohnih pomenskih povezav

L	Pm	ŠPm	ČPm	PSi	ŠPSi	ČPSi	KonotPSi	Pm del/celota	PSi del/celota
generacija	ljudje obdobja	+		obdobje teh ljudi	+			celota	del
general	čin	-		nosilec čina		+		del	celota
generallajtnant	čin	-		nosilec čina		+		del	celota
generalmajor	čin	-		nosilec čina		+		del	celota
glava	del telesa človeka	+		človek glede na ta del		+	ekspr.	del	celota
gledališče	dejavn. iz predstav	-		predstava	+			celota	del
gnezdo	prostor za mladiče	+		mladiči (iz tega prost.)	+			celota	del
gobec I	del obraza (usta)	+		obraz	+		nizko	del	celota
gobec II	del telesa človeka	+		človek		+	nizko	del	celota
gobezdalo	del telesa človeka	+		človek		+	slabš.	del	celota
goflja	del telesa človeka	+		človek		+	slabš.	del	celota
graduacija	označitev s črtami	-		črte označitve	+			celota	del
grob	mesto stanja smrti	+		stanje smrti	-			celota	del
macesen	drevo	+		les drevesa	-		pog.	celota	del
magister	naslov	-		nosilec naslova		+		del	celota
mahagonovec	drevo	+		les drevesa	-		pog.	celota	del
mahovnica	rastlina	+		plod rastline	+			celota	del
majaron	rastlina	-		snov te rastline	-			celota	del
major	čin	-		nosilec čina		+		del	celota
majorat	prav. ded. posest.	-		posest., ded. s to prav.	+			celota	del
mak	rastlina	+		seme rastline	-			celota	del
makadam	površina ceste	-		cesta take površine	+		pog.	del	celota
make up	urej. obr. z lepotili	-		lepotila za urej. obr.				celota	del
malina	rastlina	+		sad	+			celota	del
mandarina	rastlina	+		sad	+			celota	del
mango	drevo	+		sad	+			celota	del
marelica	drevo	+		sad	+			celota	del
marešalo	čin	-		nosilec čina		+		del	celota
maroni	drevo	+		sad	+			celota	del
maršal	čin	-		nosilec čina		+		del	celota
mehanizacija	opremljanje s stroji	-		stroji opremljanja	-			celota	del
meja	črta omejev. česa	+		kar je omejev. s črto	+(mn.)			del	celota
melancana	rastlina	+		sad	+			celota	del
melodrama	lit. del. ganlj. vseb.	+		ganlj. vseb. lit. dela	-			celota	del
melona	rastlina	+		sad	+			celota	del

1.3.4.4.3 Metaforični pomeni

Gl. *Razpredelnica z gradivom metaforičnih pomenskih povezav*, str. 96

Podatki so za navedenim leksemom (polje **L**) razvrščeni v 7 poljih znotraj treh razdelkov:

A. Podatki o motivirajočem pomenu

1. Povzetek denotativnega pomena (navedba **UPS** ali pa njene nadpomenke, zaradi razumljivosti je mestoma nesistematično dodana pojasnjevalna prvina; polje **Pm**).
2. Kategorialne pomenske lastnosti motivirajočega pomena (števnost, človeškost kot sovsebujoča števnost; polje **KategPm**).

B. Podatki o motiviranem pomenu

1. Povzetek denotativnega pomena metaforično tvorjenega pomena (polje **PMf**).
2. Kategorialna pomenska lastnost metaforičnega pomena (polje **KategPMf**).
3. Stilna, zvrstna označenost metaforičnega pomena ali navedba zglada pri manj razumljivih primerih (polje **Z**).

C) Podatki o značilnostih asociativne povezave pri dani pomenski dvojici

Splošna vrstna opredelitev metaforičnega razmerja (polje **Povezava**).

1.3.4.4.4 Metaforični pomeni, zasnovani v besedilni rabi

Gl. *Razpredelnica z gradivom metaforičnih pomenskih povezav, zasnovanih v besedilni rabi*, str. 97

Izpis vključuje primere rabe, ki so v SSKJ označeni s pren.¹⁵¹ Specifični polji tega izpisa, ki sledita polju z navedbo leksema (**L**) in polju z opisom izhodiščnega pomena, pri katerem je navedena metaforična raba (**P**), sta polji **skrito** in **upor asoc** (uporabljena asociativnost). V polju **skrito** se poskuša ubesediti prvina iz motivirajočega pomena (iz razlage), ki izgubi značaj materialne pojavnosti, da lahko pride do pomenskega prenosa; v polju **upor asoc** pa se poskuša navesti pomenska prvina, ki omogoča asociativno povezavo vsebin.

1.3.4.4.5 Vsebovanostni pomeni

Gl. *Razpredelnica z gradivom vsebovanostnih pomenskih povezav*, str. 98

Glede na značilnost pomenske vsebovanosti, da je motivirajoči pomen nadpomenka motiviranemu pomenu in hkrati njegova **UPS**, so pomenske dvojice pri tem tipu izpisane z navedbo povzetka obeh denotativnih pomenov (**Pm** motivirajoči pomen, **Pvseb** motivirani vsebovanostni pomen) ob danem leksemu (**L**). Izpustne pike pri izpisu motiviranega pomena nakazujejo **UPS**, ki je enaka motivirajočemu pomenu.

¹⁵¹V Uvodu v SSKJ je pomen te oznake razložen: »Beseda ali zveza, ki je vsebinsko sicer zelo blizu izhodiščnemu pomenu, je pa predstavno premaknjena v drugačno okolje ... Po svoji moči je ta kvalifikator enakovreden podpomenu...« (SSKJ: XX)

L	Pm	KategPm	PMf	KategPMf	Z	Povezava
mače	žival, mlada	števno+	žival	števno+	ekspr.	posplošujoča metafora
mačeha	ženska glede na stan	človeško+	ženska glede na ravnanje	človeško+	ekspr.	konvenc. interpretacija
maček I	žival	števno+	človek glede na ravnanje	človeško+	ekspr.	konvenc. interpretacija
maček II	žival	števno+	krzen ovratnik	števno+	star.*	videz
maček III	žival, samec	števno+	žival, ne glede na spol	števno+		posplošujoča metafora
maček IV	žival, spretnost prijemanja	števno+	priprava	števno+		delovanje
maček V	žival, spretnost prijemanja	števno+	priprava (hmeljarstvo)	števno+	agr.	delovanje
maček VI	žival, spretnost prijemanja	števno+	priprava (ladjarstvo)	števno+		delovanje
mačica I	žival	števno+	rastlinska pojavnost	števno+	ekspr.	videz
mačica II	žival	števno+	ženska glede na vedenje	človeško+	ekspr.	učinek
mačka	žival	števno+	ženska glede na ravnanje	človeško+	slabš.	antropomorfizem
mafija	organizacije, tajna	števno+	skupina z družb. neg. delovanj.	števno+	slabš.	posledice delovanja
magija	lastnost, čarobna	števno-	lastnost, dejanska	števno-	ekspr.	učinek
magnetizem	lastnost, fizikalna	števno-	lastnost, domnevna	števno-		učinek
mah I	rastlina	števno-	rašča pri rogovju divjadi	števno-	lov.	videz
mah II	rastlina	števno-	rašča pri ptičjih mladičih	števno-		otip
mah III	rastlina	števno-	rašča pri mladem človeku	števno-	ekspr.	otip
maj	obdobje bujne rasti v naravi	števno+	obdobje rasti sploh	števno+	ekspr.	posplošujoča metafora
majnik	obdobje bujne rasti v naravi	števno+	obdobje rasti sploh	števno+	ekspr.	posplošujoča metafora
majuskula	pisava	števno-	črka, podobna črkam te pisave	števno+	knjiž.	oblika
makaron	izdelek iz testa, okrogel	števno+	izdelek iz testa, kakršen koli	števno+	pog.	posplošujoča metafora
makiavelist	pristaš določene politike	človeško+	človek glede na ravnanje	človeško+	slabš.	moralna ocena
makiavelizem	politični nazor	števno-	moralni nazor	števno-	slabš.	moralna ocena
makrostruktura	lastnost snovi	števno-	lastnost družbe	števno-	publ.	razsežnost v velikem
maksimum	količina izmerljiva	števno+	količina relativna	števno+	ekspr.	količinskost v velikem
makulatura	fizični predmet	števno+	pojmovni predmet	števno+	knjiž.	vrednost
malenkost	fizični predmet	števno+	kateri koli predmet	števno+	ekspr.	razsežnost v malem
malha	predmet	števno+	podoben predmet	števno+	ekspr.	uporabnost
malokrvnost	lastnost, telesna	števno-	lastnost, netelesna	števno-	knjiž.	ocena
malomeščan	človek glede na sociol. dol.	človeško+	človek glede na ravnanje	človeško+	slabš.	moralna ocena
malomeščanstvo	sta. družb., sociol. določeno	števno-	stanje glede na neobj. oceno	števno-	slabš.	moralna ocena
malopridnež	človek glede na ravnanje	človeško+	človek glede na dejanje	človeško+	slabš.	vloga
malopridnik	človek glede na ravnanje	človeško+	človek glede na dejanje	človeško+	slabš.	vloga
maltar	človek glede na specif. delo	človeško+	človek sploh	človeško+	slabš.	konvenc. interpretacija

(8) Razpredelnica z gradivom metaforičnih pomenskih povezav, zasnovanih v besedilni rabi

L	P	ponazorilo	skrito	upor asoc	pren
razpotje	kraj, kjer se pot razcepi v več poti	ustaviti se na razpotju	kraj	odprtost v več smereh	stati na razpotju življenja
razvalina	ostanki podrt stavbe	razvaline naselij	stavbe	uničenost	Za seboj je pustila razvaline
razvodnica	črta, ki ločuje dve porečji	razvodnica med Jadr. in Egej. m.	porečje	razmejevalnost	idejna razvodnica
reinkarnacija	utelešenje duše umrlega v drugem bit.	verovati v inkarnacijo	utelešenje	ponovnost	V tem našem sodobniku je starorimski satirik doživel reinkarnacijo
reka	večja, v strugi tekoča voda	reka se izliva v morje	voda	tekočnost	reka življenja
relikt	kar ostane od česa večjega od prejš. obd.	relikti starih verovanj	predmet	ostalost	Glavna oseba romana je reliktni kapitalizma
revez	reven človek	revezem razdeliti pomoč	materialnost	premoženjskost	kulturni reveži
revir	del ozemlja z dol. dejavnostjo	lovski revir	krajevnost	dejavnost	Pusti dekle pri miru, to je moj revir
rez	kar nastane pri potegu z ostrim predmetom	rez na deblu	poteg s predm.	posledjica	rez med preteklostjo in sedanjostjo
rezerva	kar ostane kje po izkoriščanju	izrabljati rezerve rud	materialnost	ostalost	Pošle so mu še zadnje rezerve moči
rezervoar	posoda za shranjevanje plina, tekočine	bencinski rezervoar	plin, tekočine	shranjevanje	rezervoar moči
rezultanta	vektor, ki se dobi kot vsota vektorjev	rezultanta sil	vektorji	vsota	Cena je rezultanta povpraševanja in ponudbe
ris	krog, ki ima skrivnostno moč	hudiča klicati v ris	križpotje, tla	skrivnostna moč	Z lepoto ga je dobila v svoj ris
ritual	verski obredi, bogoslužje	indijski kulturni ritual	verskost	obrednost	življenjski ritual kmečkega človeka
rja	prevleka na želez. pred. zaradi starosti	ostrgati rjo z droga	železen predm.	načrtost, poškod.	Rja časa je načela njegovo slavo
roža	rastlina z izrazitim cvetom	rože cveto	rastlinskost	lepota	čudovita roža ljubezni
rob	prostor ob skrajnem zunan. delu česa	rob cestišča	prostorskost	skrajna zunanost	rob družbe, zavesti
roj	večja skupina česa	roj isker, zvezd	snovnost	skupinskost	Odgovor je zbudil roj misli

(9) Razpredelnica z gradivom vsebovanostnih pomenskih povezav

L	Pm	Pvseb
merec	kdor meri	... zemljo
mešiček	priprava	... za nošenje denarja
meso	tkivo	... kot hrana
metraža	dolžina	... filma
migracija	selitev živali	... zaradi prezimovanja, parjenja
mikrofilm	film	... s posnetki
mikrostruktura	zgradba česa majhnega	... v družbi
miniaturna	predmet	... ki je v obliki knjige
misel I	umska dejavnost	... kot nosilec razpoloženja
misel II	umska dejavnost	... kot nosilec čustvene reakcije
miselnost	skupek misli	... značilen za določeno skupino ljudi
mišljenje	umska dejavnost	... glede na določen način
miza	kos pohištva	... za serviranje hrane
mladenič	oseba moškega spola	... ki še ni poročena
mladič	žival	... v odnosu do staršev
mladost	doba v človeškem življenju	... pri posmeznem človeku
mladostnica	mlada ženska	... v določeni dobi
mlaka	kotanja s stoječo vodo	... manjša
mlakuža	kotanja s stoječo vodo	... manjša
mleko	tekočina kot hrana za mladiče	... pri domači živali, zlasti kravi
mnenje	kar izraža odnos do česa	... ki je pozitiven ali negativen
množina	veliko število	... ljudi
mnogoličnost I	mnogovrstnost	... kristalnih oblik iste snovi
mnogoličnost II	mnogovrstnost	... oblik živega bitja
mnoštvo	veliko število	... ljudi
mož I	človek moškega spola	... ki je član skupine, vojaške enote, brez čina
mož II	človek moškega spola	... ki ima določeno dolžnost, poklic
mož III	človek moškega spola	... ki je poročen
možak	človek moškega spola	... ki je pogumen

1.4 POSREDNO MOTIVIRANA VEČPOMENSKOST

1.4.1 Pri kategoriziranju znotrajleksemskih medpomenskih povezav v celotnem samostalniškem gradivu se je izločila skupina primerov, pri katerih ni znotrajleksemške medpomenske povezanosti, ki bi temeljila na neposredni pomenskosestavinski motiviranosti (npr.: *dremež*: 'stanje med budnostjo in spanjem' – 'človek v takem stanju'), niti ne na pomenski motiviranosti, utemeljeni v vsebinski asociativni povezanosti (npr. *galjot*: 'kaznjenc na galeji' (+ asociacija 'kaznovan zaradi slabega dejanja') – ekspr. 'izprijen, slab človek'). Skupna značilnost teh znotrajleksemskih medpomenskih povezav je, da ne vključujejo neposredno medsebojno povezanih pomenov v smislu pomenotvornega postopka $P_m \leftarrow P_0$ (od motivirajočega, izhodiščnega k motiviranemu, tvorjenemu), potekajočega na ravni jezikovnosistemsko obstoječih vzorcev.

1.4.2 Te vrste večpomenskost obstoji tako, da imajo pomeni skupno izhodišče v enem pojmu, vendar samostojno obstoječem zunaj znotrajleksemsko povezanih pomenov in neodvisno od njih.¹⁵²

Primer posredno motivirane večpomenskosti sta pomena leksema *godôvnica* -e ž, prikazana v SSKJ: 1. 'ženska, ki ima god', 2. 'pesem, napisana za god'. Oba pomena v danem leksemu družijo povezavni pojem "dan v letu, ko je osebno ime kakega človeka navedeno v koledarju", ki je imenovan v slovarskem pomenu leksema *god* -u m, iz katerega je besedotvorna podstava *god*-v tvorjenki *godovnica*.¹⁵³ Ta samostojno obstoječi povezavni pojem, ki pa ni ne slovarski pomen ne samostojna pomenska sestavina večpomenskega leksema s posredno motivirano večpomenskostjo, omogoča posredno povezanost med pomeni. V tem pojmu je utemeljeno tipsko poimenovanje *posredno motivirana večpomenskost*¹⁵⁴ za vse primere znotrajleksemskih medpomenskih povezav, ki niso določljivi z jezikovnosistemskimi razmerji pomenske vsebovanosti in pomenskih prenosov. Posredno motivirana večpomenskost se kot znotrajleksemsko medpomensko razmerje tako kaže kot statična lastnost leksema, bistveno različna od pomenske vsebovanosti in pomenskih prenosov, ki vedno vključujejo dinamično

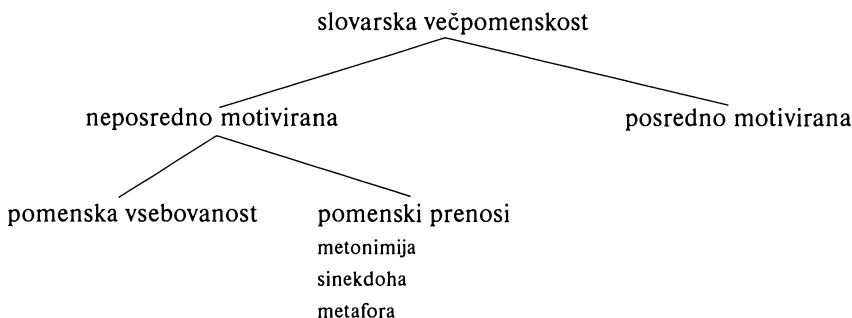
¹⁵² Posredno motivirana večpomenskost kot samostojni tip slovarske večpomenskosti, dopolnjevalno nasproten neposredno motivirani večpomenskosti (utemeljeni v pomenskosestavinski dinamiki), doslej v slovenskem slovarskem pomenoslovju ni bila definirana. Okvirna predstavitev njenih glavnih značilnosti je umeščena v poglavje *Gradivo* zato, ker je bila kot poseben tip opažena prav pri neposrednem gradivnem klasificiranju medpomenskih povezav za to raziskavo, katere predvideni predmet je sicer bila neposredno motivirana večpomenskost.

¹⁵³ Pri tipu posredno motivirane večpomenskosti *godôvnica* je treba upoštevati tudi besedotvorni vidik: pomena sta vezana na različna propozicijska pomena obrazila *-ica* (kategorialni problem: potencialni prvi delovalnik je lahko živo+ ali živo-), na kar je opozorila mentorica prof. dr. Ada Vidovič Muha.

¹⁵⁴ S stališča pomenotvornega procesa v jeziku je zanimivejša neposredno motivirana večpomenskost, zato je večinoma samo po sebi razumljivo, da je v literaturi govor o tej, in navadno se kar krajše poimenuje večpomenskost, brez določila neposredno motivirana. – Sicer so znane še druge klasifikacije tipov večpomenskosti glede na jezikovnosistemsko zasidranost medpomenskih povezav. Prim. prvotna odvisnost – drugotna odvisnost (Filipec 1985: 140), regularna večpomenskost – neregularna večpomenskost, z izločitvijo tistega dela večpomenskosti, ki je avtomatična posledica besedotvornih postopkov (Apresjan 1995: 191).

spremembo pomenskosestavinske zgradbe na ravni pomenotvornega postopka od motivirajočega pomena k motiviranemu pomenu.

(10) Ločitev posredno motivirane večpomenskosti in neposredno motivirane večpomenskosti

1.4.3 Kategorije besedja, ki vsebuje posredno motivirano večpomenskost

Večpomenski samostalniki v SSKJ, vključujoči posredno motivirano večpomenskost, se razvrščajo v nekaj kategorij glede na značaj posredne znotrajleksemske medpomenske povezave.

1.4.3.1 V posebno skupino je mogoče uvrstiti prevzete besede, ki v slovenskem jeziku ohranjajo večpomenskost, kakršno imajo v izvornem jeziku.¹⁵⁵ Primer: *gubernér* -ja m: 1. 'v nekaterih zveznih državah kdor ima najvišjo izvršilno oblast v posamezni zvezni državi' 2. 'kdor ima najvišjo izvršilno oblast v kaki koloniji ali pokrajini'.¹⁵⁶ V nekaterih primerih je prevzetost besede in pripadajoče večpomenske zgradbe kot utemeljitev za posredno motivirano večpomenskost težje preverljiva, prepričljivo izkazanih medpomenskih povezav pri takih besedah pa ni mogoče opredeliti drugače kot s posredno motivirano večpomenskostjo.

1.4.3.2 Tvorjenke, pri katerih so pomeni povezani posredno preko pomena (pomenov) leksema, iz katerega je besedotvorna podstava.

¹⁵⁵Pri uvrščanju medpomenskih povezav v to skupino se je za podatke o izvoru in razvoju besede upošteval *Slovenski etimološki slovar* (Snoj 1997) in etimološki podatki, navajani v Webstrovem slovarju (Webster 1996).

¹⁵⁶Oba pomena bi sicer bilo mogoče interpretirati kot en pomen 'kdor ima najvišjo izvršilno oblast' z različnima pragmatičnima pojasniloma (prim. *Ocena magistrskega dela Jerice Snaj Tipologija slovarske večpomenskosti*, Ljubljana, 10. 2. 2003, str. 3). Toda po drugi strani je prevzetost besede *guberner* odločilna pri tem, katere pomene beseda razlikuje v slovenskem jeziku, zato je mogoče utemeljevati to vrsto motiviranih pomenov kot posebno skupino. – Večpomenskost te vrste (tega izvora) je znana tudi v zgodovinskem razvoju slovenskega knjižnega jezika, v 16. stol. celo kot najbolj tipična vrsta večpomenskosti: »Najbolj tipična je večpomenskost, do katere je prišlo na podlagi prevzema biblijskega izrazja za dejstva, na katerih je zgrajena biblijska stvarnost. Pri teh besedah so se tudi drugotni pomeni razvijali tako kot v originalu in prevodnih predlogah.« (Novak 1992: 91)

Primeri:

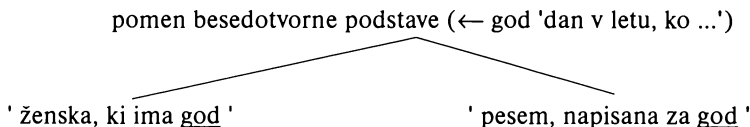
godóvnica -e ž: 'ženska, ki ima, praznuje god'; 'pesem, napisana za god'

gamsovína -e ž: 'meso gamsa'; 'koža gamsa'

gradbíneec -nca m: 'delavec v gradbeništvu'; 'podjetje v gradbeništvu'

Primer leksema *godóvnica* -e ž kot ponazorilo, kako se vsak pomen zase na svoj način povezuje z ustreznim slovarskim pomenom, ki ga posreduje besedotvorna podstava:

(11) Podstavna (besedotvornopodstavna) posredno motivirana slovarska večpomenskost

Zaradi vloge, ki jo ima besedotvorna podstava pri te vrste slovarskem združevanju pomenov, je taka večpomenskost lahko poimenovana besedotvornopodstavna ali krajše podstavna večpomenskost. Njena bistvena značilnost je, da omogoča povezovanje pomenov na ravni enakovrednega soobstajanja več pomenov, ki so v različnih razmerjih povezani s pomenom (pomeni) leksema, iz katerega je vzeta besedotvorna podstava.

Podstavna večpomenskost kot najboljšežnejši del posredno motivirane večpomenskosti je (tako kot vsa posredno motivirana večpomenskost) zunaj tipologizacije, temelječe na znotrajleksemskih medpomenskih razmerjih. Mogoče pa jo je tipologizirati na osnovi razmerij med slovarskimi pomeni podstavnega leksema in slovarskimi pomeni tvorjenke. V pregledanem gradivu iz SSKJ so pri upoštevanju teh razmerij nakazani ti tipi:¹⁵⁷

1. Tvorjenke, katerih pomeni ustrezajo različnim pomenom leksema, iz katerega je besedotvorna podstava; večpomenskost je zrcalna podoba večpomenskosti podstavne besede:

grája -e ž 1. 'ugotavljanje, očitanje napak, pomanjkljivosti' 2. 'opominjanje, oštevanje' (← *grájati* -am nedov.1. 'ugotavljati, očitati napake, pomanjkljivosti' 2. 'opominjati, oštevati')

2. Tvorjenke, katerih različni pomeni vsebujejo istovrstno razmerje do pomena besedotvorne podstave; pomeni so na ravni razmerja z besedotvorno podstavo drug drugemu vzporedni (vzporedna pomenskost); različni slovarski pomeni tvorjenke uresničujejo isti besedotvorni pomen:

galeríst -a m 1. 'uslužbenec galerije', 2. 'lastnik galerije'; oba pomena ustrezata istemu razmerju do pomena besedotvorne podstave *galerija*: 'človek, ki je v zvezi z [galerija].

¹⁵⁷ Ta tipologija je okvirna, naključno nastala ob uvrščanju vseh medpomenskih povezav obravnavanih samostalnikov v ustrezne tipe. Sicer bi samo področje posredno motivirane večpomenskosti glede na svojo obsežnost lahko bilo predmet samostojne obravnave, pri kateri bi bilo enakovredno upoštevano besedotvorje in pomenotvorje.

biológ -a m: 'strokovnjak za biologijo', 'študent biologije'

gréšnost -i ž: 'lastnost, stanje grešnega'¹⁵⁸

3. Tvorjenke, katerih večpomenskost je kombinacija večpomenskosti podstavne besede (gl. točko 1, primer *grája*) in različnosti skladenjskih podstav (gl. točko 3, *godóvnica*):

gráhovec -vca m: 1. 'premog, katerega kosi so podobno majhni kot grah (zrna)' 2. 'gozdna in travniška rastlina z metuljastimi cveti, podobna grahu (vrtna rastlina)' 3. 'kamnina v obliki zrn, podobnih grahu (zrna)'

4. Tvorjenke, katerih večpomenskost odraža večpomenskost obrazila (pomeni imajo isto besedotvorno podstavo, skladenjsko podstavo pa iz slovarskopomensko različnih sestavin):

gabrovína -e ž: 1. ← gabrov les, 2. ← gabrov gozd

godóvnica -e: 1. ← ženska, ki ima god, 2. ← pesem za god¹⁵⁹

5. Tvorjenke, ki vsebujejo skupno besedotvorno podstavo, vendar se ta v posameznih pomenih pojavlja na različnih stopnjah pomenskega opisa,¹⁶⁰ tako da iz slovarske razlage lahko niti ni razvidna:

góbavec -vca m 1. 'gobav človek' 2. zool. 'nočni metulj, katerega gosenica objeda gozdno drevje'. Povezovalna lastnost je besedotvorna podstava gobav ← ki ima bolezen gobe. Ta v drugem pomenu niti ni omenjena in se jo rekonstruira na osnovi zunajjezikovnega védenja, da gosenica metulja poškoduje drevje na tak način, da je drevje podobno ranjeno, kot je ranjena koža pri gobavosti.

6. Tvorjenke, ki v različnih pomenih vsebujejo različne stopnje tvorbenne oddaljitve od pomena besedotvorne podstave:

grábeljnik: 1. 'priprava za grabljenje, ki se priključi traktorju' (← grabeljna priprava ← priprava za grabljenje ← grabiti) 2. 'sveder za vrtanje lukenj v čeljusti grabelj' (← sveder za luknje grabelj; grablje ← priprava za grabljenje ← grabiti)

7. Tvorjenke iz različnih besednih zvez z danim lastnim imenom:

garibaldíнец: 1. 'pristaš gibanja, ki mu je načeloval Garibaldi' 2. 'pripadnik italijanskih partizanskih enot Garibaldi'

¹⁵⁸ Samostalniki z razlago 'lastnost, stanje ...' v SSKJ (ta tip rešitve sicer pri SSKJ ni bil zaželjen) so na razlagalni ravni identificirani kot večpomenski v smislu vzporedne pomenskosti. Prim. še *brezglavost*, *brezumnost*, *gluhost*, *manjvrednost*, *meglenost*, *mirnost*, *mravljinčavost*, *razpetost*, *razsušenost*.

¹⁵⁹ Pri *godóvnica* -e gre še »za poseben kategorialni problem, vezan na različna propozicijska pomena obrazila -ica, in sicer za potencialni prvi delovalnik živo- in živo+.« Prim. *Ocena magistrskega dela*, prav tam.

¹⁶⁰ Prim. Apresjanovo opozorilo, da je pri preverjanju medpomenskih povezav treba upoštevati vse ravni pomenskega opisa (podč. J. S.), na katerih bi se utegnila pokazati povezanost. (Apresjan 1995: 186)

2 METONIMIČNI POMENI

O pomenoslovnih značilnostih metonimičnih pomenov

Za metonimično znotrajleksemsko medpomensko povezavo je zlasti značilna pojmovna povezanost pomenov, ki odraža dejansko, predmetno povezanost poimenovane stvarnosti.¹⁶¹ V tem je utemeljena večja predvidljivost metonimične večpomenskosti in večja tipološka obvladljivost, kar se odraža v navajanju različnih tipologij metonimije v slovarskopomenoslovni literaturi. Splošno navajane značilnosti metonimično utemeljene večpomenskosti se pri posameznih razpravljavcih pojavljajo z nekoliko različnimi poudarki, zaradi česar nekatere njihove opredelitve kratko povzemamo.

A. Vidovič Muha (SLP: 136–142) opredeljuje metonimijo kot pomembno poimenovalno možnost, omogočeno z razmeroma predvidljivim obnašanjem pomenskih sestavin, ki obstoji kot zakonitost, po kateri se pomenske sestavine motivirajočega pomena ohranijo na ravni razločevalnosti v motiviranem pomenu, medtem ko je UPS vedno nova (različno od sinekdohe, kjer je UPS v motivirajočem pomenu že prisotna in v motiviranem pomenu le prekategorizirana). Pri tvorjenkah je ugotovljeno, da je nekaj tipov metonimije vezanih na besedotvorni pomen samostalnika iz glagola. Pri netvorjenkah je ugotovljeno še nekaj drugih metonimičnih tipov in podtipov.

J. Filipec (1985: 110, 115–117) ugotavlja, da metonimija temelji na pojmovni odvisnosti, ki odraža predmetno odvisnost. Za primer navaja metonimična razmerja med pomeni besede *šola*: 1. 'institucija, posredujoča izobrazbo in vzgojo', 2. stavba take institucije, 3. učenci in uslužbenci šole'. V obeh motiviranih pomenih se pojavlja uvrščevalna pomenska sestavina (*generični sem*) osnovnega pomena. Logično razmerje, na katerem temelji metonimija, je torej inkluzija (motivirani pomen vključuje motivirajočega: institucija → stavba institucije, ljudje institucije), hkrati ustrezajoča implikaciji (motivirajoči pomen omogoča motivirani pomen: šola kot institucija napoveduje, predvideva primeren prostor in razmerja med učitelji in učenci). Od metafore metonimijo bistveno razločuje odsotnost primerjalne prvine. Kot posebne vrste metonimija je navedena sinekdoha, imenovana *kvantitativna vrsta metonimije* (110).

D. N. Šmelev (1977: 97) opredeljuje metonimijo kot pomenski prenos po soseščini in ga ponazarja s pomeni ruskega izglagolskega samostalnika *uprjažka* (vprega), ki poleg pomena 'dejanje glagola' vključujejo tudi pomene za vse, kar obsega to dejanje in tudi vse predmete, ki to dejanje omogočajo. Poudarja razliko med metonimičnim pomenom, ki temelji na individualni pomenskosti dane besede (*osoboe značenje*), in metonimično rabo besede, ki je zgolj uresničitev možnosti analogne metonimične rabe (*vozmožnost' analogičnogo metonimičeskogo primenenija*; 101). Natančnejših meril za ločevanje posebnega metonimičnega pomena od metonimične rabe ne navaja, razliko le ponazarja s primeri: npr. pri besedi r.

¹⁶¹ To je poudarjeno tudi v naslovu Prenos glede na bližino v SLP (podč. J. S.), pod katerim sta obravnavani sinekdoha in metonimija (133).

golova (glava) ni samostojnega pomena 'glavobol', je le besedilna uresničitev metonimične analogije, ki obvladuje pomensko skupino 'del telesa' → 'bolečine, obolenje tega dela'.

D. Gortan Premk (Gortan Premk 1997: 67–79) navaja kot določevalno lastnost metonimične pomenske spremembe to, da »ima izvor« v pomenski sestavini, ki dani pomen uvršča v pomensko skupino (torej v UPS). S tem se metonimija kaže kot pomenski proces, ki je enako prisoten pri vseh leksemih pomenske skupine; obvladovanje pomenske skupine daje metonimiji značaj regularnosti. Uveljavljenost v pomenski skupini je utemeljitev za običajno pojmovanje metonimije kot regularne večpomenskosti, kot avtorica v nadaljevanju metonimijo tudi imenuje. Regularnost metonimije in njeno regularno prisotnost pri različnih členih pomenske skupine utemeljuje z navajanjem stališč M. Ivić (1982) in D. Šmeljeva (1982), v sklepu pa je poudarjena tudi vloga zunajjezikovnih dejavnikov pri uslovarjanju metonimičnih pomenov: Vsi leksemi določene pomenske skupine, ki vključujejo metonimijo, imajo možnost razviti regularno večpomenskost po splošni metonimični formuli, veljavni za vse člene skupine (76), vendar to ne pomeni, da vsak člen to možnost uresniči kot slovarski pomen (*semantična realizacija*). Do uresničitve možnosti na ravni slovarskega pomena pride, ko je po metonimični poti imenovan novi pojem (*žlica*: 'posoda' → 'količina'; pomenska sprememba je uresničena na ravni slovarskega pomena, če je količina stvarno določena, npr. ok. 25 g, neodvisno od okoliščin, na katere se nanaša v konkretnem besedilu); če je pomen odvisen od konkretne situacije (npr. *lonec* v taki rabi), potem je to besedilna metonimija (*pozicijska metonimija*), in ne novi slovarski pomen (*semantična realizacija*).

Ju. D. Apresjan (1995) ugotavlja, da metonimično motivirani pomeni (primer: r. *kastrjulja*: 'posoda', 2. 'snov, nahajajoča se v taki posodi', 3. 'količina snovi, umestljiva v tako posodo') primerno ustrezajo definiciji leksikalne večpomenskosti kot sposobnosti besede, da ima več različnih, toda medsebojno povezanih pomenov, pri čemer se povezanost pojmuje kot prisotnost skupne pomenske sestavine v njihovih pomenih (Apresjan 1995: 178).¹⁶² Sicer metonimijo posebej omenja v zvezi s pojmom regularne večpomenskosti (189–190): regularnost je razločevalna lastnost metonimičnih prenosov, medtem ko je neregularnost bolj značilna za metaforične prenose (190). Z lastnostjo regularnosti je metonimija sorodna besedotvorju. Tipologija regularne samostalniške večpomenskosti pri Apresjanu vključuje večinoma metonimije (samo trije tipi so metaforični; 193–203).

Izhodišča za tipologizacijo metonimičnih pomenov

Pomenskosestavinsko modeliran slovarski pomen, ki ima pri endogenih leksemih hierarhično strukturirano zgradbo v smislu UPS in RPS, omogoča prepoznavanje tipov medpomenskih razmerij na osnovi spreminjanja razmerij med UPS in RPS. Določila metonimičnega pomenskega prenosa, kot so navedena v SLP, so v primerjavi s sicer splošno navajanimi lastnostmi metonimije (zlasti: pojmovna povezanost pomenov, ki odraža dejansko, predmetno povezanost poimenovane stvarnosti) za tipologiziranje bolj uporabna zaradi učinkovite

¹⁶²V tem pogledu Apresjan ne vidi razlike med metonimijo in metaforo, če je ta taka, da se v metaforičnem motiviranem pomenu ohranja razvidna povezava z izhodiščnim pomenom (kar bi zlasti ustrezalo posplošujoči metafori). (Apresjan 1995: 178)

določitve značaja metonimičnih medpomenskih razmerij v primerjavi z drugimi tipi znotrajleksemskih medpomenskih razmerij. Za vsak tip neposredno motivirane večpomenskosti je namreč v SLP ugotovljena specifična dinamika pomenskih sestavin pri prehodu od motivirajočega pomena v motivirani pomen.

Od pomenske vsebovanosti se metonimija loči po tem, da je UPS pri metonimiji vselej nova, motivirajoči pomen pa se ohrani kot RPS metonimičnega pomena. Ta pomenska sprememba predstavlja metonimični pomenotvorni vzorec. Predvidljivost metonimične večpomenskosti je torej zlasti v ohranjanju motivirajočega pomena v vlogi RPS novega pomena. Nastop nove UPS pa metonimijo kot manj predvidljivo ločuje od njenega podtipa sinekdohe, kjer je nabor pomenskih sestavin v obeh pomenih (motivirajočem in motiviranem) enak (142). Znotraj jezikovnega sistema ima metonimično tvorjenje pomenov vlogo pogoste poimenovalne možnosti (SLP: 136).

Ugotavljanje metonimične medpomenske povezanosti s predvidenim vzorcem pomenskosestavinske dinamike:

šola -e z

1. 'vzgojnoizobraževalna ustanova za pridobivanje znanja': vpisati se v šolo
2. 'dejavnost te ustanove': redno obiskovati šolo
3. 'izvajanje te dejavnosti': Jutri začne šola ob osmih.
4. 'skupnost ljudi, pripadajočih tej ustanovi': Cela šola je prišla na predstavo.
5. 'poslopje te ustanove': sezidati šolo

Na osnovi metonimičnega pomenotvornega vzorca je bil v obsežnejšem gradivu (vsi samostalniki črk G, M, R in Ž v SSKJ) določen korpus samostalniških leksemov, ki vsebujejo metonimične znotrajleksemse medpomenske povezave. Tako je bila opravljena prva stopnja tipologizacije: ugotavljanje za metonimijo značilne pomenskosestavinske dinamike znotraj vseh večpomenskih samostalnikov, ob izločitvi drugih tipov večpomenskosti (posredno motivirana večpomenskost, vsebovanost, metafora).¹⁶³ Pomembno je, da je ta stopnja tipologizacije v celoti utemeljena v sami strukturi slovarskega pomena.

Nadaljnje tipologiziranje je potekalo v teh fazah: 1. razvrščanje ugotovljenih metonimičnih znotrajleksemskih medpomenskih povezav na ravni denotativnega pomena po pomenskih skupinah, v katere se uvrščata povezana pomena (npr. 'ustanova' – 'poslopje' za pomene pri *akademija, ambasada, filharmonija, lekarna* itd.); 2. prepoznavanje in ustrezna uvrstitev metonimičnih medpomenskih povezav, ki so prekrivne z razmerji, obstoječimi med sestavinami propozicije; 4. tipologiziranje metonimičnih povezav s stališča kategorialnih pomenskih lastnosti števnosti in človeškosti.

¹⁶³ Ker se tipološka opredelitev zmerom nanaša na dano znotrajleksemsko pomensko dvojico, se tudi podatek o količinski zastopanosti posameznih tipov večpomenskosti (v okviru razvrstitve: posredno motivirana večpomenskost, metonimija, sinekdoha, metafora, vsebovanost) nanaša na pomensko-povezavne dvojice. Med 2673 ugotovljenimi pomenskopovezavnimi razmerji (pregledani vsi samostalniki pri črkah G, M, R, Ž v SSKJ) jih je 1343 pripadlo posredno motivirani večpomenskosti, 1330 neposredno motivirani, od tega 567 metonimičnim pomenom in 87 sinekdohnim pomenom.

Osnovna je ločitev vseh ugotovljenih metonimičnih medpomenskih razmerij v dve temeljni skupini: 1. metonimije, katerih medpomenska razmerja so prekrivna z razmerji med sestavinami propozicije (metonimično tvorjeni pomeni iz teh razmerij so kratko poimenovani propozicijski metonimični pomeni ali kar propozicijski pomeni), 2. vse ostale metonimije (nepropozicijski metonimični pomeni ali kratko metonimični pomeni).

2.1 PROPOZICIJSKI METONIMIČNI POMENI

2.1.1 Splošni oris

Povezovanje večpomenskosti s propozicijo je bilo v slovenskem jezikoslovju doslej posredno prisotno v tem, da je bilo med besedotvornimi pomeni pri nekaterih tvorjenkah ugotovljeno metonimično razmerje.¹⁶⁴ To razmerje je za slovenske izglagolske samostalnike na ravni besedotvornih pomenov v SLP tudi že delno tipologizirano (SLP: 137–138)¹⁶⁵ in ponazorjeno z izglagolskimi samostalniki, ki poleg pomena dejanja vključujejo pomen še katere od sestavin pomenske podstave povedi:¹⁶⁶ dejanje – rezultat dejanja (*pisanje, žaganje* itd.), dejanje –

¹⁶⁴ Propozicija je pojmovana kot univerzalni vzorec sintagmatskega povezovanja slovarskih enot v sporočilo. Z zgradbo iz sestavin [*povedje* + *udeleženci*] vključuje vsa sintagmatska razmerja, možna med povedijskim leksemom in udeleženskimi leksemi. Prim. Toporišič 1982: 225–228; Crystal 1991: 282; Toporišič 1992: 192; Halliday 1994: 70–71. – Predvidljivost povezave slovarskega pomena z določenim udeležencem je mimogrede nakazana na začetku poglavja *Upovedovanje v Novi slovenski skladnji* J. Toporišiča: »Če za podstavo povedi vzamemo besede *riba, Andrej, ujeti* in *včera*, hitro ugotovimo, da je povedje lahko le *ujeti*, 1. delovalnik le *Andrej*, 2. pa *riba* (ker bi sicer *riba* ujela *Andreja*, kar je za naše razmere manj verjetno), okoliščina pa je *včera*. Razporeditev vlog ne bi bila tako jasna, če bi imeli podstavo s prvimi *Tine, Tone* in *srečati*, kjer je 1. delovalnik lahko *Tine* ali pa *Tone*, saj lahko *Tine* sreča *Toneta* ali pa *Tone Tineta*.« (Toporišič 1982: 225–226) – Razmerje, analogno tistemu med sestavinami propozicije, obstoječe na ravni pomensko-sestavinske zgradbe glagolskih leksemov, je upoštevano kot tipologizirajoče merilo glagolskih sestavljenk (Rože *docvetijo* (glagolsko dejanje je pomenska sestavina D1) – Kosci *dokosijo* (D1 je pomensko neodvisen od podstavnega glagola)). (Vidovič Muha 1993: 161–192) Prim. tudi tipologiziranje pomenov glagolskih tvorjenk glede na to, s katerimi sestavinami propozicije se povezujejo, npr. *gozdariti* 'biti gozdar' se povezuje s povedjem, *gubati* 'delati gube' se povezuje s D4 itd. (Vidovič Muha 1985: 47–59)

¹⁶⁵ Na tem mestu je omenjen tudi Breznik, ki metonimični razvoj drugotnih pomenov (sicer diahroni) na primeru ruske zloženke *vodonoša* (*vodonosec) razlaga takole: » ... prvotna oblika je bila *vodonos**, kar že samo po sebi pomeni nekako dejanje (nošenje vode), po metonimiji (ne po metafori, kakor pravi Jagić) pa pomeni tudi povzročitelja dejanja. Končnica *-ja* je pristopila šele pozneje, da se je razlikovanje pomena bolj poudarilo. V vseh glagolskih zloženkah se da izvesti pomen na *dejanje*; iz dejanja se je razvil pomen *povzročitelja* ali *kraj* ali *čas* dejanja itd.; n. pr. *senoseč* pomeni prvotno *dejanje* (košnja, tako še v češčini), nato je prevzela beseda pomen: *kraj* košnje (travnik ...), drugod *povzročitelja* dejanja ... « (Breznik 1944: 70–71 oz. 18–19)

¹⁶⁶ Sestavine pomenske podstave povedi (*povedje*, delovalniki in okoliščine) se uresničujejo v predvidenih pomenih: Pov (*povedje*) ← De (*dejanje*), L (*lastnost*), S (*stanje*); [D1]ž+ (potencialni prvi delovalnik s KPS živo+) ← Vd (*vršilec dejanja*)/ Nl (*nosilec lastnosti*)/ Np (*nosilec povezave*); [D1]ž- (potencialni prvi delovalnik s KPS živo-) ← Pd (*predmet za dejanje*)/Pl (*predmet kot nosilec lastnosti*)/Pp (*predmet kot nosilec povezave*); D4 (potencialni četrti delovalnik) ← Rd (*rezultat dejanja*); D6 (potencialni šesti delovalnik) ← Sd (*sredstvo dejanja*); Ok (*okoliščine kraja*) ← Md

predmet za dejanje (*šivanje, korektura, učenje* itd.), dejanje – sredstvo dejanja (*dekoracija, dokumentacija* itd.), dejanje – vršilec dejanja (*vlada, godba, konkurenca* itd.), dejanje – čas dejanja (*žetev, košnja* itd.); dejanje – mesto dejanja (*izolacija, prehod* itd.).

Pri povezovanju večpomenskosti s propozicijo se kaže specifičnost večpomenskostnega, pomenotvornega vidika tega povezovanja v primerjavi s skladijskobesedotvornim vidikom.

Pri nekaterih tvorjenkah z besedotvornim pomenom sta besedotvorna pomena metonimično povezana. Kot besedotvorna pomena sta sicer utemeljena z obrazilno pretvorbo skladijske podstave, ki je enakovredna določeni sestavini propozicije:

- písanje* -a s : 1. 'to, da se piše': prekiniti pisanje = De
2. 'to, kar je (na)pisano': prebrati pisanje = Rd

Povezava pomena tvorjenke s sestavinami propozicije je v skladijskem besedotvorju aktualna s stališča pretvorbene vrednosti obrazila. (Vidovič Muha 1988) Povezava pomena tvorjenke s sestavino propozicije je v tem, da je skladijska podstava tvorjenke (v tvorjenki poobraziljena) enakovredna sestavini propozicije, zaradi česar je tudi pomen obrazila enakovreden sestavini propozicije, s tem pa tudi besedotvorni pomen tvorjenke. V skladijskem besedotvorju so ugotovljene povezave nekaterih tipov tvorjenk z nekaterimi propozicijskimi sestavinami. Zaradi homonimnosti obrazil, ki so pretvorba različnih propozicijskih sestavin, se v enem leksemu lahko združujejo različni besedotvorni pomeni.

Pri tem je treba upoštevati, da besedotvorni pomen obstoji na ravni besedotvorne skladnje in je samo delno prekriven s slovarskim pomenom leksema.¹⁶⁷ To je treba upoštevati pri obravnavi slovarske večpomenskosti in primerno ločevati med besedotvornim pomenom in večpomenskostjo. Medpomenska znotrajleksemska razmerja namreč obravnavamo na ravni slovarskega pomena, ki je samostojna raven, različna od ravni skladijskega besedotvorja in besedotvornih pomenov.

Pri obravnavi neposredno motivirane večpomenskosti (tipologiziranje medpomenskih povezav) je zlasti pomembno znotrajleksemsko medpomensko razmerje, in to ne glede na

(mesto dejanja)/ Mk/č (mesto koga/česa); Oč (okolščina časa) ← Čd (čas dejanja)/ Čk/č (čas koga / česa). (SLP: 29) – Navedeni pomeni so torej predvideni pomeni sestavin pomenske podstave povedi (propozicije). Povsem analogen tem pomenom je nabor t. i. elementarnih semioloških funkcij jezika, kot jih našteva Ufimceva: nominacija (analog. delovalnikom), predikacija (analog. povedju), lokacija (analog. krajevni in časovni umestitvi). (Ufimceva 1986: 65) – Ker je poimenovanje »sestavina pomenske podstave povedi« kot tudi iz njega izpeljane prilastkovne zveze (*pomensko-podstavne povedne sestavine ipd.) neprikladno za rabo v besedilu, se v nadaljevanju poenostavljeno zamenjuje s poimenovanjem »propozicijski« (propozicijske sestavine, propozicijski pomeni, propozicijska večpomenskost), kljub pomenski ohlapnosti takega pridevnika ('ki je v zvezi s propozicijo').¹⁶⁷ »Besedotvorni pomen je vezan na pomen tvorjenkinih morfemov, izhajajoč vedno iz nasprotja besedotvorna podstava – obrazilo. Razčlenitev (predmetno)pomenske vsebine je vezana, kot je znano, na ugotavljanje in hierarhiziranje tistih lastnosti, ki so lahko pomenske. Tako je npr. beseda *lovec* slovarsko 'kdor se ukvarja z lovom, kdor si zelo prizadeva, da si kaj pridobi', besedotvornopomensko pa [*tisti, ki*] *lov[i]-Ø*], [*l*] → -ec, lov- ...« (Vidovič Muha 1988: 10) – »Spoznanje o samo delni prekrivnosti besedotvornega in slovarskega pomena tvorjenk je bilo verjetno povod za besedotvorno teorijo, ki sploh ne priznava besedotvornega pomena.« (Vidovič Muha 1986: 88-89)

tvorjenost ali netvorjenost leksema in ne glede na možno prisotnost besedotvornega pomena. Tako je pri leksemu *pisanje* s stališča večpomenskosti pomembno razmerje med pomenoma 'delanje črk, števil na gladki površini' in 2. 'kar nastane pri delanju črk, števil na gladki površini'. Pomenskosestavinska zgradba obeh pomenov potrjuje, da je drugi pomen metonimično tvorjen iz prvega. Za tako ugotovljeno razmerje je šele nato s stališča večpomenskosti primerno ugotavljati, ali morda združuje pomena v smislu predvidljivih pomenskih povezav, ustrežajočih sestavinam propozicije. (V danem primeru je to predvidljivo možno, ker je izhodiščni pomen 'dejanje'.) Pomembno je, da je izhodišče za ugotavljanje morebitne prekrivnosti danega znotrajleksemskega razmerja s katerim od razmerij med sestavinami propozicije prav medpomensko razmerje motivirajočega in motiviranega pomena, in ne prekrivnost samo katerega od posameznih pomenov. Za prikazano medpomensko povezavo pri *pisanje* je s tega stališča mogoče potrditi, da je prekrivna z razmerjem propozicijskih sestavin 'dejanje' – 'rezultat dejanja'.

2.1.2 Ugotavljanje propozicijskih razmerij med pomeni večpomenskega leksema

2.1.2.1 Prepoznavanje propozicijskih razmerij v gradivu

Kot je že bilo povedano, zapisane razlage v slovarju, ki služijo kot gradivo raziskave, s svojo oblikovanostjo površinsko načrtno ne izkazujejo znotrajleksemskih medpomenskih povezav, prekrivnosti teh povezav s propozicijskimi razmerji pa še zlasti ne.¹⁶⁸ Do teh povezav se pride s prilagojenim branjem celotnega besedila izbranih slovarskih sestavkov.

Za primer vzemimo leksem *doživétje* -a s, ki je v SSKJ prikazan tako: 1. 'kar kdo doživi, s čustvi dojame': To doživetje ga je močno pretreslo; duhovno, notranje, osebno doživetje; .../ nav. ekspir.: naše gore so mu bile edinstveno doživetje; slika mu je bila posebno doživetje... // 'doživljaj': doživetja v partizanih ... 2. 'glagolnik od doživeti': doživetje strahu v sanjah; doživetje vojne ...

Pomenskosestavinski opis, povzemajoč zgornje razlage in prilagojen tako, da lahko razvidno kaže tipološko razmerje med pomenoma (metonimično):

P_m 'izkušanje česa v življenju' – P_{Mn} 'vsebina takega izkušanja' / 'rezultat takega izkušanja'

Ugotovljena povezava propozicijskih pomenov, ustrežna zgornjemu medpomenskemu metonimičnemu razmerju:

$$\{P_m : P_{Mn}\} = \{De : Rd\}^{169}$$

¹⁶⁸ Obširneje o tem vprašanju prim. poglavje 1.3 *Gradivo* na str. 86.

¹⁶⁹ Samostojnost in ločenost skladenjskobesedotvornega pomena in slovarskega pomena lahko v tem primeru, ko gre za tvorjeni izglagolski samostalnik, ponazorimo še s samostojnim ubesedenjem ustreznih besedotvornih pomenov (k danim slovarskim pomenom): 1. 'izkušanje česa v življenju' = 'to, da se kaj doživi' = De; 2./vsebina/rezultat takega izkušanja' = 'to, kar se doživi' = Rd.

2.1.2.2 Propozicijski pomeni pri netvorjenkah

Večpomenski izglagolski samostalniki, ki razvidno vsebujejo poobraziljeni pomen 'dejanje', torej enega od povedijskih pomenov (povedje je nujna sestavina propozicije), predvidljivo izpolnjujejo pričakovanje, da katera od znotrajleksemskih medpomenskih povezav ustreza kateri od povezav med propozicijskimi sestavinami. Vprašanje je, v kolikšni meri je ugotovljivo prekrivanje znotrajleksemskih medpomenskih povezav z ustreznimi povezavami propozicijskih sestavin pri netvorjenkah, ki nimajo besedotvornega obrazila, ki bi materializirano izražalo povezavo pomena s propozicijsko prvino.¹⁷⁰

Pri večpomenskosti je relevantno izhodišče za ugotavljanje povezanosti s propozicijskimi pomeni zgolj dana medpomenska povezava, dana metonimično medpomensko razmerje; v tem se večpomenskost netvorjenk nič ne razlikuje od večpomenskosti tvorjenk. Za primer vzemimo samostalnik *dómino* -a m, ki je v SSKJ razložen z metonimično povezanima pomenoma: 1. 'maškaradni plašč s kapuco, navadno svilen' in 2. 'kdor je oblečen v tak plašč'; slovarski razlagi poenostavimo tako, da z nadpomenskami izrazimo tipologizirano metonimično razmerje P_m 'oblačilo' - P_{Mn} 'oblečeni v to oblačilo'. Pri ugotavljanju, ali medpomensko razmerje ustreza razmerju med sestavinama propozicije, je treba upoštevati, da je mišljena abstraktna propozicija, v kateri se kot dano medpomensko razmerje hkrati lahko uresničujeta oba znotrajleksemsko povezana različna pomena P_m in P_{Mn} .¹⁷¹ (Kot samostalniška pomena imata namreč oba možnost biti tako v vlogi stavčnega osebka kot tudi v drugih samostalniških vlogah (*Domino je naglo zapustil prizorišče. Domino je visel na obešalniku.*)) Ker je o propoziciji mogoče govoriti le v primeru, da je potrjena prisotnost povedja, mora biti v danem medpomenskem razmerju večpomenskega leksema en slovarski pomen tak, da lahko nastopa v povedju (P (Pov)), drugi pa mora biti delovalnik ali okoliščina (kraja ali časa) (P (D/O)):

$$\{P_m : P_{Mn}\} = \{P(\text{Pov}) : P(D/O)\}$$

Motivirani metonimični pomen 'oblečeni v to oblačilo' s pridobljeno (med metonimično spremembo) KPS človeško+ v okviru danega medpomenskega razmerju nima možnosti biti v povedju oz. v stavčnem povedku; nasprotno pa motivirajoči pomen 'oblačilo' prav to možnost potrjuje v sintagmatskih zvezah *biti oblečen v domino*, *biti v dominu*, *hoditi v dominu*, kjer nastopa kot imenski del povedka, torej kot uresničitev povedja s pomenom 'lastnost' (L). S tem pa je pomen 'oblečeni v to oblačilo' s KPS človeško+ hkrati določen kot pomen 'nosilec lastnosti' (NI).¹⁷²

¹⁷⁰ Spodbuda za ugotavljanje propozicijskih razmerij pri netvorjenkah izhaja iz primerjanja besedotvorja in pomenotvorja (večpomenskosti) pri Ju. D. Apresjanu (1995); po njegovem imata obe področji podobno vlogo pri omogočanju sopomenskih pretvorb povedi (parafraziranje). Prim. poglavje Splošna leksikološka dela, razdelek Ju. D. Apresjan.

¹⁷¹ Mišljena je abstraktna propozicija, iz katere bi z vnosom danega leksema na mesti obeh znotrajleksemsko povezanih propozicijskih prvin dobili poved **Domino si je slekel domino*.

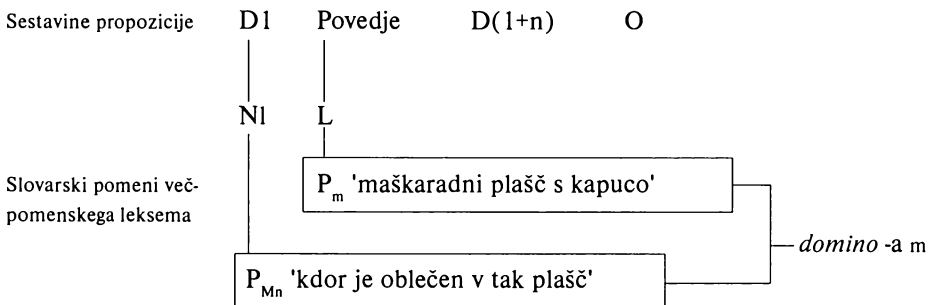
¹⁷² Povezava slovarskega pomena (iz okvira večpomenskostne dvojice) z določeno propozicijsko sestavino je razvidna na enak način kot ločljivost slovarskega pomena sploh: v značilnih sintagmatskih povezavah (*domino: hoditi v dominu* za pomen L), v kategorialnih pomenskih lastnostih (*domino 'lastnost' ima KPS človeško-*) itd.

(12) Propozicijska večpomenskost, neodvisna od tvorjenosti leksema

dómino -a m

P_m : 'maškaradni plašč s kapuco, navadno svilen': Oblekel si je širok rdeč *domino*.

P_{Mn} : 'kdor je oblečen v tak plašč': Ustavil ga je eleganten *domino*.

Izhodiščno enačbo $\{P_m : P_{Mn}\} = \{P(\text{Pov}) : P(D/O)\}$ je torej na osnovi ugotovljenega mogoče prevesti v:

$$\{P_m : P_{Mn}\} = \{L : NI/PI\}$$

2.1.2.3 Propozicijski metonimični pomeni in skladenjsko besedotvorje

Del metonimičnih pomenov se z motivirajočimi pomeni povezuje v razmerju propozicijskih sestavin. Ugotavljanje te vrste analognosti obojih povezav (znotrajleksemske medpomenske povezave – povezave med propozicijskimi prvinami) pomeni povezovanje večpomenskosti, tj. ravnine slovarskega pomena, s povedno skladnjo. Ta povezava pa hkrati odkriva podobnost med večpomenskostjo in delom skladenjskega besedotvorja (tvorjenke z besedotvornimi pomeni).¹⁷³

Tvorjenka z besedotvornim pomenom je preko svoje skladenjske podstave (definirana nestavčna besedna zveza) pomensko povezana s sestavino propozicije, v tvorjenki materializirano prisotne v obrazilu. Obrazilo, vezano na določeno izraznost, omogoča ob dani podstavi različne besedotvorne pomene (npr. *lom* -Ø: 'dejanje', 'rezultat dejanja', 'mesto dejanja', 'čas dejanja'), ki lahko vključujejo različne slovarske pomene (s stališča besedotvorja nepredvidljive).

Pri ugotavljanju propozicijskih metonimičnih pomenov pri večpomenskem leksemu se izhaja iz slovarskega pomena: Povezava večpomenskosti s propozicijo je uresničena tako, da dana dvojica metonimično povezanih slovarskih pomenov ustreza povezavi dveh propozicij uresničujočih propozicijskih sestavin. Ujemanje, prekrivnost znotrajleksemske slovarskopomenske dvojice z dvojico propozicijskih sestavin (tj. propozicij uresničujočih sestavin) dokazuje povezavo med slovarsko pomenskostjo (organiziran sistem slovarskih pomenov v večpomens-

¹⁷³ Podobnost večpomenskosti z besedotvorjem v tem pogledu spodbuja k vpeljavi pomenotvorja (dina- mična lastnost jezikovnega sistema) poleg večpomenskosti (statična lastnost jezikovnega sistema).

skih leksemih) in povednoskladenjsko pomenskostjo. Pri tem je treba propozicijska pomenotvorna razmerja obravnavati samostojno, ločeno od besedotvornih, tako kot se samostojno obravnava slovarski pomen, ločeno od besedotvornega pomena. (Vidovič Muha 1988: 10; 1986: 88–89)

Ugotovljene povezave med določenim delom samostalniške slovarske večpomenskosti (nekateri metonimični pomeni) in povedno skladno potrjujejo interpretacijo večpomenskosti, ki vidi v jeziku obstoj formul, modelov za uslovarjanje večpomenskosti, ko pride do poimenovalne potrebe.¹⁷⁴ Pri tem je poimenovalna potreba vselej zunajjezikovna danost, razpoložljivi modeli za uslovarjanje večpomenskosti pa morajo biti jezikovnosistemsko vzpostavljeni. Povezava slovarske večpomenskosti s prvina propozicije je najbolj abstraktno, čisto jezikovnosistemsko merilo tipologiziranja večpomenskosti.

2.1.3 Tipologija propozicijskih metonimičnih pomenov

Skupna značilnost večpomenskih samostalnikov s propozicijskim metonimičnim pomenom je, da vključujejo povedijski pomen ('dejanje', 'lastnost', 'stanje'), večinoma kot motivirajoči pomen. Med njimi prevladujejo izglagolski tvorjeni samostalniki, ki z vsebovanjem pomena 'dejanje' kot ključnega povedijskega pomena predstavljajo opazno in dobro ločljivo skupino znotraj vseh samostalniških metonimij.¹⁷⁵ Za slovenščino so metonimije z motivirajočim pomenom 'dejanje' znotraj izglagolskih samostalniških tvorjenk že obravnavane v okviru povezave metonimičnosti z besedotvornim pomenom, pri čemer so ugotovljene te povezave s propozicijskim pomenom 'dejanje': 'rezultat dejanja', 'predmet za dejanje', 'sredstvo dejanja', 'vršilec dejanja', 'čas dejanja', 'mesto dejanja'. (SLP: 137–138)

V SSKJ je te vrste slovarske metonimije pričakovati pri samostalnikih s tipom posredne slovarske razlage 'glagolnik od ...', poleg tega pa še pri drugih izglagolskih samostalnikih.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Prim. Apresjan 1995: 189.

¹⁷⁵ To dejstvo je v obstoječih tipologijah metonimične večpomenskosti splošno upoštevano. Filipec ima za metonimije s pomenom dejanja posebno skupino znotraj razvrstitve samostalniških metonimij v pet glavnih skupin glede na to, čemu se prisoja osnova metonimičnega prenosa: A) metonimični prenosi na osnovi dejanja (ilustracija, konstrukcija, konkurenca, izolacija), B) na osnovi predmeta (drevo – izdelek iz drevesa), C) na osnovi mesta (mesto – ljudje na tem mestu), D) na osnovi lastnosti in stanja (dobrota, neumnost), E) na osnovi dela in celote. (Filipec 1985: 115–117) Prav tako tudi Apresjan posebej obravnava metonimije z izhodiščnim pomenom dejanja, stanja, lastnosti (povedijski pomeni) tako, da ločuje znotraj regularne večpomenskosti samostalnikov dve glavni skupini: delovalniške pomene (*aktantnye značenja*) in druge tipe pomenov; delovalniški pomeni vključujejo te pomenske povezave: 1. 'dejanje' – 'subjekt dejanja', 2. 'stanje' – 'povzročitelj stanja', 3. 'lastnost' – 'nosilec lastnosti', 4. 'dejanje' – 'predmet dejanja', 5. 'dejanje' – 'rezultat dejanja', 6. 'dejanje' – 'drugi predmet dejanja', 7. 'dejanje' – 'sredstvo dejanja', 8. 'dejanje' – 'orodje dejanja', 9. 'dejanje' – 'način dejanja', 10. 'dejanje' – 'mesto dejanja', 11. 'dejanje' – 'čas dejanja', 12. 'dejanje' – 'količina dejanja'. (Apresjan 1995: 193–200)

¹⁷⁶ Z razlago 'glagolnik od ...' je v SSKJ razloženo 5245 leksemov (podatek iz elektronske izdaje, Ljubljana, DZS, 1998), med katerimi pa je potrebno »ročno« ugotoviti tiste, ki so večpomenski v smislu neposredno motivirane večpomenskosti. Namreč: Nedejanjski metonimični pomen je znotraj redakcij z razlago 'glagolnik od ...' lahko prikazan kot samostojni pomen z lastno razlago, lahko pa je

Glede na to, da so med samostalniki s propozicijskimi metonimičnimi pomeni najštevilnejši leksemi z motivirajočim pomenom 'dejanje', so ti v tipologiji na prvem mestu, sledijo jim tisti z motivirajočim pomenom 'lastnost' in 'stanje'.

2.1.3.1 Propozicijski metonimični pomeni iz povedijskih pomenov

1. 'dejanje' - 'vršilec dejanja' / 'dejavnost' - 'vršilec dejavnosti'

grábež -a m: 'pohlepno prisvajanje dobrin': Vojna je primeren čas za splošen grabež ... // 'človek, ki si pohlepno prisvaja dobrine': Stari grabež je zapustil veliko premoženje.¹⁷⁷

Čisti vzorec z razmerjem 'dejanje' (KPS števno-) - 'vršilec dejanja' (KPS človeško+), kot ga ponazarja zgornji primer, ima malo uresničitev. Pogostejši so primeri, ko je 'vršilec dejanja' lahko individualen ali skupinski ali samo skupinski, v tem primeru pogosto v pomenu 'podjetje (kot skupina, skupnost)', 'delovni obrat (kot skupnost zaposlenih)', kar je povezano tudi s spremembo, da je pomen 'dejanje' večinoma zamenjan s pomenom 'dejavnost', pomen 'vršilec dejanja' pa s pomenom 'vršilec dejavnosti'.¹⁷⁸

vódstvo -a s: 1. 'vodenje': prevzeti vodstvo organizacije 2. 'oseba ali skupina oseb, ki opravlja vodenje': Vodstvo se je že sestalo / vodstvo šole

mizárstvo -a s: 'obrt za izdelovanje lesenih izdelkov, zlasti pohištva': mizarstvo in kolarstvo / preživljati se z mizarstvom 'z opravljanjem mizarskega poklica' // 'podjetje, delavnica za to obrt': Zaposlen je v stavbnem mizarstvu

Gl še: *administracija, admiraliteta, agentura, aktiv, asistenca, aviacija, avtoprevoznístvo, gverila, menedžment, manufaktura, medicina, obramba, razsodništvo, reakcija, radiodifuzija, radio, radiotelevizija, ravnateljstvo, režim, vodstvo, železnica*. V primerih kot *straža* sta možni obe razlagi, individualni 'vršilec dejanja' s KPS človeško+ ali pa skupinski 'vršilec dejanja'.¹⁷⁹

2. 'dejanje' - 'predmet za dejanje'

rekláma -e ž: 'javno opozarjanje na kaj, navadno z navajanjem dobrih lastnosti, z namenom

---

tudi samo nakazan s ponazarjalnim zgledom za poševnico. Za ugotovitev okvirnega razmerja med vsemi leksemi z razlago 'glagolnik od ...' in neposredno motiviranimi medpomenskimi povezavami so bili prebrani vsi sestavki z razlago 'glagolnik od ...' v 1. knjigi SSKJ (A-H). Med njimi je 39 leksemov, ki se uvrščajo v neposredno motivirano večpomenskost, vsi ostali so enopomenski ali posredno motivirani večpomenski, pri katerih prevladuje t. i. podstavna večpomenskost.

¹⁷⁷ Tipologija je izpisana po enotnem vzorcu: ugotovljena tipska medpomenska povezava je naslovno navedena z enojnim narekovajem, sledi ponazoritev z izpisanimi slovarskimi pomeni vzorčnega leksema, in sicer v obliki tako prilagojenih slovarskih razlag, da je razvidna metonimičnost medpomenske povezave. Vzorčnemu leksemu je lahko v taki obliki dodan prikaz še drugih leksemov istega tipa večpomenskosti, zlasti, če je zaradi zabrisanosti metonimične povezave v slovarski redakciji to potrebno.

¹⁷⁸ To bi bilo mogoče uporabiti kot dopolnjevalno določilo kategorialne pomenske lastnosti človeško: Samostalnik ima v danem pomenu kategorialno pomensko sestavino človeško+, če je lahko v vlogi vršilca dejanja, vendar nima pomena 'skupina', 'skupnost'.

¹⁷⁹ SSKJ v razlagi navaja obe možnosti kot enakovredni: 'oseba, skupina oseb, ki koga, kaj varuje ...'

pridobiti kupce, obiskovalce': Reklama je zelo povečala prodajo; naročiti, plačati reklamo; reklama za čaj, koncert / časopisna, radijska reklama; reklama po televiziji / delati reklamo // 'kar je namenjeno takemu opozarjanju': brati, objavljati, poslušati reklame; pred prikazovanjem filma predvajati reklame; avtobus z reklamo za pivo / Svetlobna reklama se je prižigala in ugašala / postaviti reklame ob cesti

Primeri, ki bi v tolikšni meri kot zgoraj navedeni vzorčni ustrezali dvojici 'dejanje' - 'predmet za dejanje', so redki. Težko jih je ločevati od bližnjih pomenov 'rezultat dejanja' (*roj*), 'predmet dejanja' (*razsad*), 'orodje dejanja' (*žvižga*; *Žvižga* oddaja lepe glasove 'predmet za dejanje' - piskati na žvižgo 'orodje dejanja'), 'sredstvo dejanja' (*dokumentacija* ('kar kaj izpričuje' ali pa 's čimer se kaj izpričuje'), *argumentacija*, *negacija*, *numeracija*) in 'vzrok/povzročitelj dejanja' (*žalitev*). Prim. še *razlaga*, *rešitev*, *zamenjava*.

3. 'stanje' - 'nosilec stanja'

drémež -a m: 1. 'stanje med budnostjo in spanjem': prebuditi se iz dremeža ... 2. 'počasen, neroden človek': Težko je dremeža ogreti za delo¹⁸⁰

eksisténca -e ž: 1. 'materialna ali duhovna navzočnost v stvarnosti': dokazati, zanikati eksistenco kake stvari; eksistenca naroda; konec biološke eksistence ... 'človek, oseba': V tem lokalu se zbirajo sumljive eksistence; izgubljena, ponesrečena eksistenca

nevéra -e ž: 'nezaupanje, dvom': nevera v lastne moči, uspeh 2. 'kdor goji nezaupanje, dvom': Ta nevera še vedno nič ne verjame

Vsi primeri individualnega nosilca stanja vključujejo spremembo KPS števno- (motivirajoči pomen) → človeško+ (motivirani pomen).

4. 'stanje' - 'vzrok stanja' / 'povzročitelj stanja'

gorjé -á s: 1. 'veliko trpljenje, žalost': občutiti gorje; pogumno prenašati svoje gorje; prizadejati komu veliko gorja; Zdaj bo konec gorja ... // 'kar povzroča tako trpljenje, žalost': Čakalo nas je novo gorje - vojna; potožiti komu svoje gorje

razočáranje -a s: 'neugodno duševno stanje': Prevzelo ga je razočaranje ... // 'kar povzroči tako stanje': zamisliti si vsa možna razočaranja, povezana s poklicnim delovanjem

žéja -e ž: 1. 'občutek potrebe po pijači': občutiti žejo; potešiti, potolažiti, pregnati, ekspr. pogasiti si žejo s čajem; huda žeja ... 2. 'pomanjkanje pijače, tekočine, ki povzroča tak občutek': Vojaki so umirali od lakote in žeje; Usta so suha od žeje

Gl. še *bogastvo*, *gnusnost*, *gorje*, *lakota*, *nesreča*, *nevarnost*, *veselje*, *radost*, *razhajanje*, *sreča*, *uteha*, *žalost*. V primerih tipa *razočaranje* je pomenska sprememba povezana s spremembo v števnosti, pri *lakota*, *žeja* pa te spremembe ni, iz česar je mogoče sklepati, da se KPS števno+ pojavi takrat, ko so možne številne različne konkretizacije vzroka / povzročitelja stanja, ki

¹⁸⁰V tem primeru je pri pomenskem prenosu morda udeležena tudi metaforičnost ('počasen, neroden, kot da bi dremal'), toda s stališča možnosti motiviranja pomena 'človek' je metonimični prenos temeljni.

potrebujejo poimenovanje s poudarjenim pomenom posameznosti, ki se konkretizira v KPS števno+.

5. 'lastnost' – 'nosilec lastnosti'

grdôba -e ž: 1. 'lastnost malopridega, pokvarjenega': Skrival je svojo grdobo in zavrženost ... 'človek s tako lastnostjo': Ta grdoba se mi zdaj pa še smeje... 2. 'lastnost grdega': grdoba obraza ... 'človek s tako lastnostjo': Videl je razne grdobe in nakaze
hudôba -e ž: 'lastnost hudobnega': lagati iz lastne hudobe ... 'človek s tako lastnostjo': Najraje bi to hudobo pošteno pretepel

5. 1 Večpomenskost tipa 'lastnost' – 'nosilec lastnosti' je tipična pri izpridevniških lastnostnih samostalnikih, na ravni izkazanosti v SSKJ pa niti ni pogosta. Vsi primeri vsebujejo zamenjavo KPS števno- (pojmovno) s KPS števno+ oz. KPS človeško+. Gl. še *gracija, lenoba, malopridnost, mediokriteta, nečimrnost, nesramnost, neumnost, žalost, žlehtnoba, življenje*. KPS človeško+ izostane v primerih, ko je nosilec lastnosti skupnost, in ne posameznik:

nobleša: 'imenitnost, gosposkost, odličnost': Neznenec je vzbujal vtis noblese ... 'gospoda': Nobleša se shaja pri njem.

Prim. tudi *židovstvo*.

5. 2 Tip 'lastnost' – 'nosilec lastnosti' vsebujejo tudi nekateri netvorjeni samostalniki, pri katerih sta izkazani pomenski povezavi '**sposobnost za kaj**' – '**človek, ki ima to sposobnost**' (*genij, talent*) in '**oblačilo**' – '**človek, ki ima to oblačilo**' (*domino*, gl. zgoraj; *maska, noša*):

genij: 'najvišja, izvirno ustvarjalna sposobnost, duh': Verovali so v njegov iznajditeljski genij; izpričati svoj ustvarjalni genij; genij komponista ... 'človek s tako sposobnostjo': spoznanje genija; zgodovinska vloga genija

talent: 'velika prirojena sposobnost za določeno umsko ali fizično dejavnost': imeti talent za glasbo; oblikovati, razvijati svoj talent; odkriti pri kom pesniški talent; talent za matematiko ... 'kdor ima tako sposobnost': iskati, odkrivati nove talente; biti velik slikarski talent / nastop mladih talentov

6. 'lastnost' – 'predmet nosilec lastnosti'

neúmnost –i ž: 1. 'lastnost neumnega človeka': Njegovo neumnost so hitro opazili / obžalovati neumnost odločitve ... 2. ekspr. 'neumno govorjenje ali ravnanje': Ta prepoved se mu je zdela neumnost / govoriti neumnosti; počenjati, uganjati neumnosti... // 'kar je neumno sploh': Take neumnosti še nisem bral, gledal / Napolnili so mu glavo z neumnostmi 'neumnimi nazori, mislimi'

6. 1 Redakcija leksema *neumnost* iz SSKJ opozarja na glavne značilnosti medpomenske povezave 'lastnost' – 'predmet nosilec lastnosti':

6. 1. 1 Pomen 'lastnost' v motivirajočem pomenu je lahko omejen s pripisovanjem lastnosti določeni odnosnici ('lastnost neumnega človeka') ali pa ne (*absurdnost*: 'lastnost, značilnost absurdnega'); pri lastnostih, tipičnih za človeka, je omejitev navadno navedena (607 pomenov

v SSKJ ima izpisano razlago 'lastnost človeka'), in v teh primerih je motivirani pomen predvidljiv v okviru 'govorjenje / ravnanje / vedenje / dejanje'. Prehod od KPS števno- v motivirajočem pomenu v KPS števno+ v motiviranem pomenu je razviden iz ponazarjalnih zgledov, razlaga pa ni vedno toliko natančna, da bi upoštevala to razliko. V razlagi obeh pomenov je tako prikazan metonimični prehod iz pomena 'lastnost' (KPS števno-) v pomen 'kar ima tako lastnost', nadaljnje določanje metonimičnega 'kar' pa je preneseno v ponazarjalne zglede, v razlagi pa samo okvirno nakazano z možnostmi, ki so npr. v zvezi s človeškimi lastnostmi najbolj pogoste ('ravanje' / 'vedenje' / 'dejanje' / 'govorjenje').¹⁸¹

nesramnost -i ž: 'lastnost nesramnega človeka': Njegova nesramnost presega vse meje / nesramnost govorenja ...'nesramno govorenje ali ravnanje': Ne bo mu odpustil te nesramnosti
predržnost -i ž: 'lastnost predrznega človeka': biti kaznovan zaradi predrznosti; mladostna predrznost ...'predrzno dejanje, govorenje': Dovolj imam že tvojih predrznosti / govoriti razne nesramnosti in predrznosti

Gl. še *čudaštvo, grobost, ljubeznivost, malopridnost, modrost, nasilništvo, nesramnost, neumnost, nežnost, odgovornost, prijaznost, prisrčnost, vljudnost*.

6. 1. 2 Na podoben način ožje predvidljiv motivirani pomen 'predmet nosilec lastnosti' imajo še nekateri samostalniki, npr. samostalniki iz pridevnikov za barve pomen 'omejena površina take barve' (*belina, črnina, črnjava, modrina, rumenina, rdečina, rjavina, sinjina, sivina, zelenina, zlatnina*), sicer pa je ta predvidljivost nasploh omejena s pomenom najbolj tipičnega samostalnika, ki se mu pripisuje v motivirajočem pomenu imenovana lastnost (*golota*: 'kar je golo': Velik izrez je kazal precej golote = 'gole kože'). Slovarske razlage so v tem pogledu različne, ker upoštevajo morebitno leksikaliziranost poimenovanja točno določene zunajjezikovne danosti z izlastnostnim samostalnikom in v tem primeru iz razlage niti ni več razvidna metonimična povezanost pomenov.¹⁸² Večinoma vsebuje pomen 'predmet nosilec lastnosti' KPS števno+, kar je v slovarskem prikazu nakazano z zgledom (iz same razlage 'kar je tako ...' števnost ni razvidna), nekateri redki primeri pa imajo izkazana dva pomena za 'predmet nosilec lastnosti', in sicer abstraktni pomen s KPS števno- (*lepota*: 'kar je lepo' čut za lepoto) in konkretni pomen s KPS števno+ ('lepa stvar': naravne lepote).

Gl. še primere: *absurdnost, aktualnost, dobrina, majhnost, malost, mehčava, melodija, modrost,*

¹⁸¹ Hočevar Gregorič 1995, str. 454, hvali rešitve v SSKJ, pri katerih so s števnostnimi razlikami povezane pomenske spremembe prikazane tudi v razlagah (*prijaznost*: lastnost – dejanje, ravnanje, *prilizljivost*: lastnost – besede, izrazi, *pikantnost*: lastnost – dogodek); v zahtevi, da »sodijo na prvo mesto neštevnih zgledi, torej pri *prijaznost* najprej iztržek *zahvaljujem se vam za to prijaznost*, in šele potem *izkazovati komu prijaznosti*«, pa ne upošteva, da besedilni iztržek v tem primeru ne zadošča za določitev števnostne lastnosti; zares je v prvem zgledu *prijaznost* v ednini, kar pa ne onemogoča pomena 'prijazno dejanje', ki vsebuje KPS števno+, enako kot v drugem zgledu; torej oba navedena zglede lahko ponazarjata pomen s KPS števno+, v slovarskem sestavku pa sta pravilno razvrščena po pravilu, da so pri samostalniku zgledi za brezpredložno rabo pred zgledi za predložno rabo.

¹⁸² Npr. pri leksemu *pomanjkljivost* so vsi pomeni metonimično izpeljani iz pomena 'lastnost', iz razlag pa vsaj na prvi pogled to ni razvidno. Takih primerov je med zgoraj navedenimi še nekaj. – J. Meze na narečnem gradivu nekaterih govorov na Pivškem ugotavlja, da so mnogi abstraktni samostalniki živi samo v motiviranem pomenu, leksikaliziranem za poimenovanje točno določenega pojma, predmeta, osebe, brez izhodiščnega lastnostnega pomena, npr. *pobožnost* 'cerkveno opravilo', *smrkavost* 'konjska bolezen', *splahota* 'plašen človek', *grenkoba* 'grenka pijača', *grdoba* 'slab človek' in 'grd, slab travnik', *sladkoba* 'sladka jed, pijača'. (Meze 1959: 36)

neokusnost, neprijetnost, neumnost, nevšečnost, neznanost, ničevost, ničnost, novost, objektivnost, omejenost, pojavnost, pojmovnost, pomanjkljivost, posameznost, pravljичnost, nagota, prijetnost, prikritost, privlačnost, razsežnost, radikalnost, različnost, rariteta, razkošje, razkošnost, reakcionarnost, redčina, redkost, relativnost, resničnost, skupnost, specialnost, splošnost, subjektivnost, subtilnost, svežina, telesnost, teža, toplina, transcendenca, transcendentalnost, tujstvo, tukajšnjost, udobnost, ugodnost, umetnost, umišljenost, uradnost, verjetnost, vsakdanost, vzporednost, zakonitost, zanimivost, zaupnost, zoprniža, zoprnost, žalost.

6.2 Kot razmerje 'lastnost' – 'predmet nosilec lastnosti' je mogoče interpretirati večpomenskost še nekaterih samostalnikov, ne da bi bilo to razmerje povezano s tvorjenostjo samostalnika; med temi primeri so tudi netvorjenke.

6.2.1 'števka' – 'predmet, označen s to številko'

sedmica: 'števka 7': zapisati sedmico // 'avtobus, tramvaj številka sedem': Na tej progi vozi sedmica

Gl. še *dvojka, trojka, šestica, osmica, štirica, petka* itd.¹⁸³

6.2.2 'osnovna enota za merjenje česa' – 'merilna priprava, ki ima razsežnost te enote'

meter: 'osnovna enota za merjenje dolžine': Debelina je dva metra // 'priprava za merjenje s to enoto': kupiti nov meter

Gl. še *centimeter, liter*.

6.2.3 'enota za merjenje česa' – 'danost, ki ima razsežnost te enote'

milja: 'angleška in ameriška dolžinska mera, približno 1.609 m': Pot je dolga deset milj / angleška milja ... // 'razdalja, dolga eno miljo': prevoziti deset milj

Gl. še *minuta, masejlc*

6.2.4 'razsežnost' – 'predmetnost, ki ima to razsežnost v opazni (visoki) stopnji'

globina: 'razsežnost v navpični smeri navzdol': Globina jezera je deset metrov – 'prostor, ki ima to razsežnost v visoki stopnji': ogledati si globine kraškega podzemlja; Kamen je padel v globino
Gl. še *višina*.

teža: 'lastnost česa, ki se kaže s pritiskanjem na podlago, z odporom pri dvigu': Snov ima težo; Teža stvari se z oddaljenostjo od zemlje spreminja – 'stopnja te lastnosti': kontrolirati težo (živali) med pitanjem

¹⁸³ Apresjan uvršča v regularno večpomenskost tudi temu tipu podobno povezavo 'števka' – 'igralna enota (npr. igralna karta), označena s številki ustreznim številom znakov' (npr. *trojka*), splošneje 'števka' – 'predmet s tej številki ustreznim številom enot', kljub zagotovitvi, da ga večpomenskost, ki izhaja zgolj iz besedotvorja, ne zanima, ker ne sodi v regularno večpomenskost. Po tukajšnji tipologizaciji povezava spada k posredno motivirani večpomenskosti (*trojka*: 'števka, ki označuje število tri' – 'igralna karta s tremi znaki'). (Apresjan 1995: 203)

6.2.5 'denarna enota' - 'bankovec / kovanec, ki ima vrednost te enote'

dolar: 'denarna enota Združenih držav Amerike, Kanade in nekaterih drugih držav': izvoziti za milijon dolarjev izdelkov // 'bankovec ali kovanec v vrednosti te enote': šop dolarjev
Gl. še *dolar, frank, funt, lev, marka, peso, pezeta, rubelj, rupija, šiling, zlot.*¹⁸⁴

6.2.6 Po analogiji se sem uvrščajo še te pomenske povezave, možne pri manjšem številu leksemov:

6.2.6.1 'smer' - 'stran na nebu ali zemlji v tej smeri'

jug: 'smer proti položaju sonca opoldne': določiti jug - 'stran neba ali zemlje v tej smeri': Jug je že jasen
Gl. poimenovanja vseh strani neba (*sever, vzhod, zahod, ...*).

6.2.6.2 'smer' - 'veter iz te smeri'

sever: 'smer proti položaju zvezde severnice': določiti sever; Veter piha s severa - 'hladen veter, ki piha iz te smeri': Sever vleče; Zaradi severa se je zelo ohladilo
Gl. še *jug*.

6.2.6.3 'čas' - 'obstoječe v tem času'

aluvij: 'mlajša, sedanja doba kvartarja; holocen': Dolinske ježe so iz aluvija // 'naplavine iz te dobe'
preteklost: 1. 'čas, ki je minil': Tako ravnanje je znano iz preteklosti; To se je dogajalo v bližnji preteklosti; daljna preteklost ... / Vsi dogodki preteklosti so mu stopili pred oči 2. 'obstoječe v tem času': raziskovati kulturno, nacionalno preteklost; Skušal je ugotoviti njegovo politično preteklost; Pripovedoval je o svoji preteklosti
Gl. še *antika, minulost*.

7. 'dejanje' - 'predmet dejanja'

razsad: 'razsadev': pripraviti drevesa za razsad ... // 'rastline, namenjene za razsadev': razsad je postal pregost
doživetje: 'izkušanje česa v življenju': doživetje strahu // 'predmet takega izkušanja': Doživetje ga je močno pretreslo; opisovati različna doživetja
branje: 'dojemanje vsebine besedila z razpoznavanjem znakov za glasove in vezanjem v besede': brati pesem // 'predmet, ki posreduje tako dojemanje': Odmaknil je branje izpred sebe
pletenje: 'delanje tekstilnih izdelkov s pletilkami': pletenje oblačil // 'predmet (ali rezultat) takega delanja': Pletenja ležijo drugo čez drugo

¹⁸⁴Ta pomenska dvojica je primer produktivne večpomenskosti v Apresjanovem pojmovanju: Pojem denarne enote povsem predvidljivo vključuje pojem materializiranega ustreznika, torej je tudi iz pomena 'denarna enota' v vseh primerih metonimično tvorjen pomen 'plačilno sredstvo vrednosti te enote'.

Gl. še *občutek, občutje, fantaziranje, anketa, aplikacija, aprovizacija, meljava, recitacija, žegen* ('blagoslov' – 'jedila, ki se blagoslovijo'), *ral, recitativ, žehta, žrtje, žrtev, žretje, razstava*. Primeri so težko ločljivi od tistih pri 'dejanje' – 'rezultat dejanja', kar je nakazano celo v slovarski razlagi 'kar se plete, je spleteno' pri *pletenje*:

1. 'glagolnik od plesti': ukvarja se s pletenjem; bombaž, volna za pletenje; kvačkanje in pletenje / ročno, strojno pletenje / pletenje košar 2. 'kar se plete, je spleteno': ko je prišel, je odložila pletenje

Gl. še *izbor, izpis*.¹⁸⁵ V vseh primerih pride do števnotne spremembe, ki je dveh vrst: 1. števno- (pojmovno) → števno-, vendar skupno (*žehta, žegen*) ali pa snovno (*žrtje, mletje*), 2. števno- (pojmovno) → števno+ (*žrtev, doživetje, branje, občutek, občutje, aplikacija*).¹⁸⁶

8. 'dejanje' – 'drugi predmet dejanja'

dopolnitev: 'dajanje k čemu še česa, zlasti kar manjka': dopolnitev pisanja – 'objekt takega dajanja': Članek je potreben še manjših dopolnitev

oprema: 'oskrbovanje delovne enote z napravami za dejavnost': Oprema laboratorija poteka počasi – 'predmeti, ki uresničujejo tako oskrbovanje':¹⁸⁷ Laboratorij je dobil novo opremo

Pomenska sprememba je vezana na števnotno spremembo iz pojmovnega v števno+ ali v skupno. Primere je težko razmejiti od pomena 'predmet za dejanje' (kar kaj opremlja, kar kaj dopolnjuje) ali 'orodje / sredstvo za dejanje' (s čimer se kaj opremlja, dopolnjuje).

9. 'dejanje' – 'rezultat dejanja'

žaganje: 'delanje kosov, delov s potegovanjem žage sem in tja ali z njenim premikajočim listom': Žaganje ga je utrudilo – 'drobni delci lesa, ki pri tem nastanejo': polna vreča žaganja *asociacija*: 'združevanje posameznikov': možnost asociacije svobodnih članov – 'kar nastane s takim združevanjem': izključiti dve članici iz asociacije

alegorija: 'prikazovanje abstraktnega v konkretni obliki': Pesnik obvlada ustaljene postopke alegorije – 'umetniško delo s takim prikazovanjem': srednjeveške moralitete in alegorije

Gl. še: *abstrakcija, aerofotografija, agregacija, obeležba, groteska, dognanje, dramatizacija, harmonizacija, gradnja, makrame, makrofotografija, malarija, mikrofotografija, misel, novelistika, razporeditev, recept, recenzija, razglas, rekonstrukcija, reprodukcija, rez* (vsi pomeni iz 1.).¹⁸⁸

¹⁸⁵ V SLP še *šivanje, nakup, kosilo, učenje, korektura* (137).

¹⁸⁶ Pri obravnavi slovnčnih števil ednine in množine kot izrazila števnotne opredelitve v zvezi s pojmovnimi imeni Hočevar Gregorič (1995) ne prepozna posebej pomenske spremembe 'dejanje' – 'predmet dejanja' oz. 'rezultat dejanja', pač pa ima za te vrste primere zastavljeni pomenski skupini 'ponovljivost in večkratnost' in 'individualizacija' (Hočevar Gregorič 1995: 445). Tako tudi v komentarju k slovarskemu prikazu pri *predvidenje* pri zgledu *njegova predvidenja se niso uresničila* (nasproti zgledu *predvidenje nesreče*) le pogrša večje samostojnosti v slovarskem prikazu, sicer pa pomenske spremembe ne opredeljuje (453).

¹⁸⁷ Oba primera kažeta težavnost ustreznega formuliranja razlage, iz katere naj bi bilo razvidno metonični medpomensko razmerje; če naj razlaga tej zahtevi ustreza, je nujno umetno skonstruirana v primerjavi z razlago, zapisano v slovarju.

¹⁸⁸ Pri pomenu 'rezultat dejanja' izglagolskih samostalnikov s pomenom 'deformirati, poškodovati' (*urez, zlom, prelom*) Apresjan omenja možnost prepletanja pomena 'rezultat dejanja' in 'mesto dejanja'

*reportaža, retuša, retrospektiva, resolucija, abstrakcija, reminiscenca, redukcija, reptura, risanje, razdejanje, razčlemba, rast, razmestitev, razodejje, razprava, žaganje, agregacija, realizacija, razval, razvod, razvrstitev, reakcija, reeskont, rezervacija, žamanje, redakcija, risarija, romanopisje, rimarija.*¹⁸⁹

Skupina je na ravni denotativne pomenskosti precej raznolika, zato so števnostne razlike uporabno razvrstitveno merilo. Med motiviranimi pomeni 'rezultat dejanja' močno prevladujejo pomeni s KPS števno+. Neštevni obsegajo tri skupine: 1. 'stanje' (pojmovno), npr.: *razporeditev, razdejanje, razmestitev, razvrstitev*; 2. 'snov' (snovno): *žaganje, žamanje, rast* (morda skupno); 3. 'izdelek, ki obsega skupino enot kot celoto' (skupno): *romanopisje*.

9.1 V skupino 'dejanje' – 'rezultat dejanja' se uvrščajo tudi nekateri leksemi, pri katerih pomen 'dejanje' ni površinsko razvidno tvorjen iz glagola:

9.1.1 'umetniško oblikovanje po določenem načinu' – 'umetniško delo, ki nastane pri tem oblikovanju'

akvarel: 'slikarska tehnika, pri kateri se slika na papir s prosojnimi vodenimi barvami': Slikar goji akvarel že od mladosti // 'slika v tej tehniki': Na steni visijo akvareli; razstava akvarelov
olja: 'slikarska tehnika, pri kateri se slika z oljnatimi barvami' // 'slika v tej tehniki': razstava olj; olja in akvareli

Prim. še: *akvatinta, enkavstika, grafika, gravura, gvaš, kolaž, lepljenka, litografija, olje, praskanka, sgraffito, trganka, arhitektura, poezija, glasba.*¹⁹⁰ V vseh primerih je pomenska sprememba spremljana s sprembo KPS števno- (pojmovno) v števno+ ali v nekaterih primerih števno- (skupno): razstava grafike 'grafičnih izdelkov', objaviti vso pesnikovo poezijo 'vse pesmi', zanimati se za glasbo določenega skladatelja 'glasbena dela' itd.¹⁹¹

9.1.2 'tkanje glede na način prepletanja niti' – 'tkanina, nastala pri tem tkanju'

atlas: 'način prepletanja niti v tkanini, ki se uporablja pri mehkejših tkaninah': Barhant tkejo v atlasu // 'svilena tkanina, izdelana s takim načinom': obleka iz belega atlasa
Oba pomena vsebujeta KPS števno- (pojmovno → snovno). Gl. še *circas, kanava, keper, empir, barok*.

(*Pri urezu je prišlo do krvavitve. – *pokriti urez z obližem). (Apresjan 1995: 197) Gradivo v SSKJ tega ne kaže.

¹⁸⁹ Gl. še *pisanje, žganje, nakup, montaža, konstrukcija* v SLP, str. 137.

¹⁹⁰ Slovarske redakcije morajo biti tudi v tem primeru na poseben način brane, da se pokaže metoni-mična povezanost pomenov na ravni 'dejanje / dejavnost' – 'rezultat dejanja'. Tako je v to skupino mogoče uvrstiti tudi na prvi pogled nepovezana pomena pri *arhitektura*: 'dejavnost, pri kateri se estetsko oblikuje prostor': Arhitektura mora upoštevati statične zakonitosti – 'stvaritev / stvaritve te dejavnosti' (v SSKJ: 'kompleks arhitekturnih stavb, objektov z značilnostmi določene dobe'): lju-bljanska baročna arhitektura (števno-, skupno); ogledati si nekaj arhitektur v kamnu (števno+).

¹⁹¹ V tip 'dejanje' – 'rezultat dejanja' tudi Filipec uvršča (imenuje jih varianta produktivnega podtipa 'dejanje' – 'rezultat dejanja'): *arhitektura, grafika, hudba, kinematografije, poezije, režije, sočaštvi*. (Filipec 1986: 115)

10. 'dejanje' - 'sredstvo dejanja'

Pomen 'sredstvo dejanja' se ločuje v dve skupini: 1. 'snov' (*polnilo*), 2. 'naprava / celota naprav' (*ventilacija*). V prvi skupini je motivirani pomen s KPS števno- (snovno) in brez dvoma samo s pomenom 'sredstvo', v drugi skupini pa s KPS števno+ (*dovod*) ali števno-, v tem primeru vedno skupno (*ventilacija*). Druga skupina se lahko interpretira tudi kot pomen 'predmet za dejanje'.¹⁹²

premaz: 'prekrivanje z mazanjem': končati premaz // 'snov za tako prekrivanje: razredčiti premaz

polnjenje: 'delati, da postaja kaj polno': polnjenje blazine s puhom // 'snov, s katero se kaj dela polno': odstraniti polnjenje

obhajilo: 'obhajanje': končati obhajilo // 'tisto, s čimer se obhaja': razdeliti obhajilo; nesti obhajilo bolniku

ventilacija: 'prezračevanje': ventilacija predora ... 'celota naprav za prezračevanje': vgraditi ventilacijo

dovod: 1. 'povzročanje prehajanja, zlasti plina ali tekočine k čemu': dovod vode do turbinskih komor 2. 'naprava za tako povzročanje': zamenjati dotrajani dovod; pipa na dovodu

Gl. še *napeljava, vzmetenje, regulacija, dokumentacija, reglamentacija, rez, ristanc, razdelba*.¹⁹³

11. 'dejanje' - 'način dejanja'

hoja: 'premikanje s korakanjem': Hoja ga je utrudila ... 'način takega premikanja': poznati hojo koga; prepoznati koga po hoji

govor: 'oblikovanje besed, stavkov z govornimi organi': S ceste se je slišal govor ... 'način takega oblikovanja': Všeč mi je njen govor; spoznati koga po govoru

Ta medpomenska povezava je prisotna tudi pri netvorjenkah:

tehnika: 'dejavnost, ki se ukvarja s ...': dosežki, izdelki tehnike; hiter razvoj tehnike ... 'urejen, ustaljen način, postopek opravljanja kakega dela, dejavnosti': izboljšati, obvladati tehniko; tehnika beljenja, učenja; fotografirati v barvni, črno-beli tehniki; slikarske tehnike

Gl. še *arhitektura, gospodarstvo, obdelava*.¹⁹⁴

12. 'dejanje' - 'mesto dejanja'

prehod: 'hoja čez kaj': preprečiti prehod čez reko - 'mesto take hoje': iskati prehod čez reko

Gl. še *dovoz, izstop, izvoz, odvoz, prehod, privoz, sestop, uvod, vstop, vtok*.¹⁹⁵

¹⁹² Apresjan obe skupini razlikuje kot 'sredstvo dejanja' in 'instrument dejanja'. (Apresjan 1995: 197-198)

¹⁹³ V SLP že navedeni leksemi *dekoracija, kopel* (v SSKJ nima izkazanega pomena 'sredstvo'), *dokumentacija, pogon, ventilacija*.

¹⁹⁴ Včasih si je težje predstavljati pomensko razliko 'dejanje' - 'način dejanja', s poševnico ločen zglede v SSKJ pa nanjo dobro opozarja, npr. : *realizem*: 'priznavanje, upoštevanje dejstev, uresničljivih možnosti': Pri ocenjevanju položaja je bil potreben realizem ... 'način tega priznavanja': Občudujem tvoj realizem.

¹⁹⁵ V prvi skupini navedeni samostalniki so tvorjeni iz premikanjskih glagolov, v drugi pa iz glagolov oblikovnega spreminjanja; te glagolske tvorjenke so jedro pomenske skupine 'dejanje' - 'mesto de-

razcep: 'začetek poteka česa v dve ali več smeri': Razcep reke je pogosto povezan z nastankom močvirja – 'kraj, prostor, kjer začne potekati kaj v dve ali več smeri': Pri razcepu je otoček
prelom: 'razdelitev v dva dela z lomljenjem': prelom veje zaradi preobteženosti s snegom – 'mesto take razdelitve': Na prelomu je les hitreje razpadal

Gl. še *izkop, izliv, iztok, kritje, odkop, razcep, razliv, raztok, rzasad, rez, zajetje*.

12. 1 Podskupino k 'dejanje' – 'mesto dejanja' predstavljajo samostalniki z motivirajočim pomenom 'dejavnost':

receptura: 'izdelovanje zdravil po zdravnikovem receptu': Farmacevt mora biti pri recepturi zelo natančen; *receptura* in *galenika* // 'lekarniški oddelek za tako izdelovanje zdravil'

Pri netvorjenkah (oz. neavtohtonih tvorjenkah) je pomenska povezava na prvi pogled manj razvidna:

aseptika: 'zdravljenje, ki izključuje vsako možnost sepse': Takrat še niso poznali aseptike // 'bolnišnični oddelek za tako zdravljenje': zdraviti se na aseptiki

Gl. še: *administracija, anglistika, ambulanta, galvaniziranje, karantena, kramarija, noviciat, rentgen, županstvo, računovodstvo, redakcija, trgovina*.

V vseh primerih vsebuje motivirani pomen KPS števno+.

13. 'dejanje' – 'čas dejanja'

žetev: 'delo, dejavnost, povezana s pospravljanjem žita s polja': Začela se je žetev // 'čas tega dela': Bilo je ob žetvi

Gl. še: *pletev, košnja, bratev, mena, mlačev, mlatev, senoseč*.

Poleg ponazorjene skupine (kmečka opravila) je izrazita še skupina '**umetnostno ustvarjanje v določenem slogu**'¹⁹⁶ – '**obdobje tega ustvarjanja**' (*barok, bidermajer, empir, romanika, romantika, renesansa, realizem, rokoko, secesija*) in '**vladanje, ravnanje na določen način**' – '**obdobje tega vladanja, ravnanja**' (*absolutizem, razsvetljenstvo, reformacija; post, ramazan*).

14. 'stanje' – 'čas stanja'

vojna: 'vojaški spopad': Vojna je trajala več let ... // 'čas tega spopada': Med vojno je bil zaprt

Gl. še *mrak, življenje, ruk, staž, vdovstvo, vojaščina, vojska; zarez, zamuda, prelom, prekinitev, prehod, postanek, predah, predih, zahod, vzhod*.

2.1.3.2 Propozicijski metonimični pomeni iz udeleženskih pomenov

Pri večini propozicijskih metonimičnih pomenskih povezav je motivirajoči pomen 'dejanje', le nekaj je tipov metonimij, ki imajo 'dejanje' kot motivirani pomen. Pomen 'dejanje' oz. kateri koli povedijski pomen kot motivirajoči pomen je pravzaprav določevalna lastnost propozicijskih metonimij. Metonimije z motiviranim pomenom 'dejanje'/'dejavnost' se

nja'. Nekateri vključujejo še pomen časa dejaja (*prelom*) in rezultata dejanja (*pregib*). Prim. tudi Apresjan 1995: 199–200.

¹⁹⁶ Morda bi za to skupino lahko osamosvojili povezavo 'način umetniškega ustvarjanja' – 'čas takega načina'.

pridružujejo zgoraj prikazanim osrednjim propozicijskim metonimijam kot njihova obrnjena različica. Motivirani pomen tako v vseh primerih vsebuje KPS števno- (pojmovno), motivirajoči pomen pa KPS števno+ , samo pri pomenu 'sredstvo' lahko števno- (snovno).

1. 'vršilec dejanja' / 'vršilec dejavnosti' – 'dejanje' / 'dejavnost'

šola: 'vzgojno-izobraževalna ustanova': Šola organizira različne dejavnosti ... // 'dejavnost te ustanove': Šola začne septembra

2. 'predmet dejanja' – 'dejanje'

koncert: 'skladba za enega ali več solističnih instrumentov in orkester': igrati, izvajati koncert; violinski koncert; koncert za fagot in godala // 'izvajanje take skladbe': Med koncertom so bili izvajalci premalo zbrani

pesem: 'vokalna skladba z literarnim delom kot besedilom': peti, poslušati pesmi // 'izvajanje, petje take skladbe': zbor vadi novo pesem / V pesem se je mešal razposajen smeh

Tip je preverjeno vezan na medpomensko povezavo 'skladba' – 'izvajanje take skladbe' in v SSKJ izkazan pri leksemih: *kvartet, kvintet, nonet, oktet, sekstet, septet, tercet, trio, duet*.

3. 'orodje dejanja'¹⁹⁷ – 'dejanje'

viola: 'godalni instrument': zaigrati melodijo na violo / učiti violo 'igranje tega instrumenta' Tip je najbolj izrazit pri pomenski skupini '**glasbeni instrument**' – '**igranje na ta instrument**' in je v SSKJ prikazan še pri *violina, tromba, violončelo*.

Drugi primeri:

giljotina: 'naprava za obglavljanje obsojencev': peljati pod giljotino; usmrtiti z giljotino ... // 'usmrtitev s tako pripravo': Ne bo mogel uiti giljotini; obsoditi koga na giljotino

gokart: 1. 'majhen dirkalni avtomobil s šasijo iz jeklenih cevi, navadno brez karoserije in menjalnika': tekmovanje z gokarti 2. 'športna panoga, ki goji dirkanje s temi avtomobili': gojiti gokart; trenirati gokart

4. 'sredstvo dejanja' – 'dejanje'

4.1 Tip je vezan na pomensko skupino '**sredstvo za upodabljanje**' – '**umetniško ustvarjanje s tem sredstvom**'.

ogljje: 'zelo mehek črn risarski material': risati z ogljem ... // 'risanje s takšnim materialom': ukvarjati se z ogljem

4.2 Medpomenska povezava '**sredstvo**' – '**umetniško ustvarjanje**' ima pogosto izpeljan še pomen '**izdelek, nastal pri tem ustvarjanju**', torej še propozicijski pomen Rd (prim. tudi 9. 1):

tempera: 1. 'barva, pri kateri se za vezivo uporablja emulzija': slikati s temperami; debel

---

¹⁹⁷Ločevanje med 'orodje dejanja' in 'sredstvo dejanja' je utemeljeno zlasti v kategorialni lastnosti števnosti: pomen 'sredstvo' je ločen zlasti za snovi, ki se uporabljajo pri kakem dejanju, sicer bi s stališča tipične zveze *delati kaj s čim* lahko bilo oboje skupaj kot 'sredstvo'.

namaz tempere ... 2. 'slikarska tehnika, pri kateri se slika s temi barvami': slikati v temperi¹⁹⁸
 ... // 'slika v tej tehniki': razstava olj in temper
pastel: 'različno mehek, raznobarven slikarski material': mehki, trdi pastel; oljni, voščeni pastel // 'slikarska tehnika s takšnim materialom': slikati v pastelu // 'slika v tej tehniki': razstava akvarelov in pastelov; Jakčevi pasteli
tuš: 'sredstvo za pisanje, risanje, navadno črne barve in na osnovi saj': risati s tušem ... 2. 'slikarska tehnika, pri kateri se riše in barva s tem sredstvom': risba v tušu // 'risba v tej tehniki': razstava olj in tušev
sepija: 'sivo rjavo netopno barvilo': uporaba sepije v slikarstvu 2. 'slikarska tehnika, pri kateri se uporablja kreda ali tinktura iz tega barvila': slikati v sepiji / razstava sepij 'slik v tej tehniki'

4.3 Pri leksemu *olje* v nasprotju z gornjim primerom pomen 'sredstvo' ni uslovarjen (pač pa je pomen 'sredstvo' uslovarjen v besednozveznem leksemu *oljnata barva*), pač pa sta ne glede na to v skladu z obstoječim metonimičnim vzorcem uslovarjena druga dva predvidljiva pomena; v tem je mogoče videti, kako je vzorec močnejši od posameznih uslovarjenih rešitev: *olje*: 'slikarska tehnika, pri kateri se slika z oljnatimi barvami': slikati v olju // 'slika v tej tehniki': razstava olj; olja in akvareli

(13) Preglednica tipov propozicijskih metonimičnih povezav

Metonimični pomeni, tvorjeni iz povedijskih pomenov

1. 'dejanje' – 'vršilec dejanja' / 'dejavnost' – 'vršilec dejavnosti' (str. 112)
2. 'dejanje' – 'predmet za dejanje' (str. 112–113)
3. 'stanje' – 'nosilec stanja' (str. 113)
4. 'stanje' – 'vzrok stanja' / 'povzročitelj stanja' (str. 114)
5. 'lastnost' – 'nosilec lastnosti' (str. 114)
  - A. 'lastnost sploh' – 'nosilec lastnosti' (str. 114)
  - B. a) 'sposobnost' – 'človek, ki ima to sposobnost' (str. 114)
  - b) 'oblačilo' – 'človek, ki ima to oblačilo' (str. 114)
6. 'lastnost' – 'predmet nosilec lastnosti' (str. 114)
  - A. 'lastnost sploh' – 'predmet nosilec lastnosti' (str. 114–116)
  - B. a) 'števkva' – 'predmet, označen s to števkvo' (str. 116)
  - b) 'osnovna enota za merjenje česa' – 'merilna priprava, ki ima razsežnost te enote' (str. 116)
  - c) 'enota za merjenje česa' – 'danost, ki ima razsežnost te enote' (str. 116)
  - č) 'razsežnost' – 'predmetnost, ki ima to razsežnost v opazni (visoki) stopnji' (str. 116)
  - d) 'denarna enota' – 'bankovec / kovanec, ki ima vrednost te enote' (str. 117)
  - e) 'smer' – 'stran na nebu ali zemlji v tej smeri' (str. 117)
  - f) 'smer' – 'veter iz te smeri' (str. 117)
  - g) 'čas' – 'obstoječe v tem času' (str. 117)

¹⁹⁸Ponazarjalni zglede *slikati v temperi* je sicer za pomen 'slikanje s takimi barvami' zares tipičen, za potrditev pomena 'dejanje' pa ne najbolj primeren (prislovna zveza), zato bi bilo dobro imeti potrditev pomena dejanja v zglelih kot: *Umetnik goji tempero /se ukvarja s tempero že od mladosti; Tempera je njegova najljubša tehnika; Tempero ima najraje; Pri temperi so tehnične zakonitosti drugačne* ipd.

7. 'dejanje' – 'predmet dejanja' (str. 117–118)
8. 'dejanje' – 'drugi predmet dejanja' (str. 118)
9. 'dejanje' – 'rezultat dejanja' (str. 118–119)
  - a) 'umetniško oblikovanje po določenem načinu' – 'umetniško delo, ki nastane pri tem oblikovanju' (str. 119)
  - b) tkanje glede na način prepletanja niti' – 'tkanina, nastala pri tem tkanju' (str. 119)
10. 'dejanje' – 'sredstvo dejanja' (str. 120)
11. 'dejanje' – 'način dejanja' (str. 120)
12. 'dejanje' – 'mesto dejanja' (str. 120–121)
13. 'dejanje' – 'čas dejanja' (str. 121)
  - a) 'umetniško ustvarjanje v določenem slogu' – 'obdobje tega ustvarjanja' (str. 121)
  - b) 'vladanje, ravnanje na določen način' – 'obdobje tega vladanja, ravnanja' (str. 121)
14. 'stanje' – 'čas tega stanja' (str. 121)

Metonimični povedijski pomeni, tvorjeni iz udeleženskih pomenov

1. 'vršilec dejanja' / 'vršilec dejavnosti' – 'dejanje' / 'dejavnost' (str. 122)
2. 'predmet dejanja' – 'dejanje' (str. 122)
3. 'orodje dejanja' – 'dejanje' (str. 122)
4. 'sredstvo dejanja' – 'dejanje' (str. 122–123)

2.1.3.3 Tipologija propozicijskih metonimičnih pomenov glede na kategorialne pomenske lastnosti

Značilnost te tipologije pri propozicijski večpomenskosti je, da motivirajoči pomen, če je uresničen kot popolni povedijski pomen, načeloma vsebuje KPS števno– (pojmovno).¹⁹⁹ Glede na predvidljivost spremembe te kategorialne lastnosti pri metonimični tvorbi pomena se propozicijske metonimije razvrščajo v te skupine:

A. Metonimično motivirani pomen ne vključuje spremembe KPS števno–: 'dejanje' – 'čas dejanja' (13),²⁰⁰ 'dejanje' – 'način dejanja' (11).

B. Metonimično motivirani pomen vključuje predvidljivo spremembo KPS števno– v števno+.

1. V to skupino se uvrščajo medpomenske povezave: 'dejanje' – 'vršilec dejanja' (1), 'stanje' – 'nosilec stanja' (3), 'lastnost' – 'nosilec lastnosti' (5), pri čemer je sprememba števno– → števno+ sovsebna spremembi v človeško+. Motivirani pomeni ostanejo kljub uvrstitvi v 'vršilec dejanja' na stopnji števno+ (tj. brez človeško+) v primerih, ko je 'vršilec dejanja', 'nosilec stanja', 'nosilec lastnosti' samostalnik, ki ne pomeni posamezne osebe, pač pa skupino oseb

¹⁹⁹Od tega načela lahko odstopajo motivirajoči pomeni pri 6. B (*Preglednica tipov propozicijskih metonimičnih povezav*). Ti so interpretirani kot povedijski preko izpeljave, da s stališča dane medpomenske povezave ustrezajo pomenu 'lastnost' ali so celo sestavina povedijskega pomena z 'lastnost', ne da bi slovarskopomensko ustrezali pomenu 'dejanje'.

²⁰⁰Številka v oklepaju se nanaša na zaporedno oštevilčenje pomenskega tipa v poglavju Tipologija propozicijskih metonimičnih pomenov, str. 111–123.

(*vodstvo*, *noblesa*). V nekaterih od teh primerov je namesto šteвно+ možno tudi skupno (*noblesa*).

2. Slovarsko gradivo potrjuje obvezno spremembo šteвно- → šteвно+ v povezavi 'dejanje' - 'mesto dejanja' (12).

C. Pri nekaterih metonimično motiviranih medpomenskih povezavah je **sprememba KPS šteвно- v šteвно+ ena od možnosti v okviru dane medpomenske povezave**; druga možnost je **popolna ohranitev lastnosti šteвно-** ali pa **sprememba v skupno ali snovno** kot eno od možnih uresničitvev za šteвно-:

a) 'stanje' - 'vzrok stanja / povzročitelj stanja' (4): pojmovno → šteвно+ (*razočaranje*); brez spremembe: pojmovno → pojmovno (*lakota*: 'pomanjkanje hrane' - 'stanje pri tem pomanjkanju');

b) 'lastnost' - 'predmet nosilec lastnosti' (6): pojmovno → šteвно+ (*neumnost*); brez spremembe: pojmovno → pojmovno (*lepota*: 'lastnost lepega' - 'kar je lepo' (*čut za lepoto*); poleg tega še števeni motivirani pomen 'lepa stvar' (*naravne lepote*));

c) 'dejanje' - 'predmet dejanja' (7): pojmovno → šteвно+ (*branje*); brez spremembe: pojmovno → snovno (*mletje*) ali pojmovno → skupno (*žegen*);

č) 'dejanje' - 'drugi predmet dejanja' (8): pojmovno → šteвно+ (*dopolnitev*), brez spremembe: pojmovno → skupno (*oprema*);

d) 'dejanje' - 'rezultat dejanja' (9): pojmovno → šteвно+ (*asociacija*); brez spremembe: pojmovno → pojmovno (*razporeditev*), pojmovno → snovno (*žaganje*), pojmovno → skupno (*romanopisje*);

e) 'dejanje' - 'sredstvo dejanja' (10): pojmovno → šteвно+ (*dovod*); brez spremembe pojmovno → snovno (*premaz*), pojmovno → skupno (*hlajenje*).

2.2 NEPROPOZICIJSKI METONIMIČNI POMENI

Nepropozicijski metonimični pomeni so določeni znotraj celotne množice metonimičnih pomenov z izločitvijo propozicijskih. V skupino nepropozicijskih metonimičnih medpomenskih razmerij so torej uvrščena razmerja, katerih členi niso v razmerju pomenov propozicijskih sestavin. Jezikovnosistemsko relevantna skupna značilnost metonimij te skupine se torej uresničuje samo v tem, da ima določeno metonimično razmerje možnost uresničitve v celotni pomenski skupini, ki ji pripada motivirajoči pomen. Jezikovnosistemska predvidljivost obstoji na ravni možnosti. Ta možnost je pri nekaterih članih pomenske skupine uresničena tako, da je v gradivu potrjen ustrezeni slovarski pomen, pri drugih pa ne, odvisno od zunajjezikovnih danosti, ki so aktualne pri odzivanju jezikovnega sistema na pojavitev poimenovalne potrebe.

Posredna določitev nepropozicijskih metonimij z izločitvijo propozicijskih iz celotne metonimične množice zastavlja vprašanje, ali je vendarle mogoče za tako določeno skupino motiviranih pomenov ugotoviti prisotnost skupne lastnosti na še kateri drugi ravni; ali je mogoče to podmnožico metonimij določiti še s čim drugim, razen z razlikovanjem od propozicijskih metonimičnih razmerij.

Na ravni zgradbe slovarskega pomena je konstitutivna lastnost teh metonimij (tako kot vseh) nova UPS v metonimičnem motiviranem pomenu, pri ohranjenem celotnem izhodiščnem pomenu na ravni RPS. Pri propozicijskih metonimijah je to uresničeno tako, da sta motivirajoči in motivirani pomen hkrati tudi v razmerju propozicijskih sestavin. Pri nepropozicijskih metonimijah ne pride do organiziranosti pomenov na tej ravni: Skupna lastnost razmerja med motivirajočim pomenom in motiviranim pomenom, potrjena v vseh tipih nepropozicijskih metonimij, je samo vključevalnost, obstoječa na zelo splošni pojmovni ravni, pravzaprav zunajpomenski ravni. Vzemimo npr. metonimični pomen 'poslopje ustanove', izpeljan iz 'ustanova'. Motivirajoči pomen 'ustanova' vključuje prvino 'poslopje' na pojmovni ravni (za ustanovo je značilno, da ima svoje poslopje), in to se ne odraža v slovarskem pomenu (v pomenskosestavinski zgradbi izhodiščnega slovarskega pomena 'ustanova').²⁰¹ Specifični odraz tega vključevalnega razmerja na ravni pomenskosestavinske zgradbe slovarskega pomena je tipična pomenskosestavinska dinamika med obema povezanima pomenoma (ohranitev izhodiščnega pomena v vlogi RPS).

Svojskost v nadaljevanju prikazane tipologije je, da je zastavljena neposredno po gradivu, zbranim kot metonimična večpomenskost v SSKJ, v skladu z namenom, zajeti dejansko uresničene možnosti metonimičnih povezav v slovenskem jeziku.

Vsak ugotovljeni tip metonimične povezave je prikazan z uvrstitvijo v pomensko skupino, in sicer z navedbo nadpomenke k motivirajočemu pomenu in nadpomenke k motiviranemu pomenu v obliki povezave, ki nakazuje metonimični značaj njunega medsebojnega razmerja; tako izpisanemu vzorcu sledi ponazorilo z enim ali nekaj leksemi, in sicer s predstavitvijo pomenske zgradbe in pomenskega razvoja motivirajočega pomena in motiviranega pomena. Leksemi, pri katerih se dani vzorec znotraj pomenske skupine uresničuje brez večjih posebnosti, so samo naštet. Spremembe v kategorialnih pomenskih lastnostih, značilne za posamezne tipe, so upoštevane v podtipologiji, ki temelji prav na spremembah kategorialnih pomenskih sestavin.

2.2.1 Tipologija nepropozicijskih metonimičnih pomenov

1. 'dejanje' - 'sposobnost za to dejanje'

govor: 'oblikovanje besed, stavkov z govornimi organi': S ceste se je slišal glasen govor ... // 'sposobnost takega oblikovanja': Človeka loči od drugih živih bitij tudi govor; V bolezni je izgubil vid in govor

domišljija: 'prosto kombiniranje misli in predstav': predajati se domišljiji; v domišljiji si slikati

²⁰¹ Ugotovljeno vključevalno razmerje na pojmovni ravni spodbuja predstavo, da sta ustreznika k motivirajočemu pomenu ('ustanova') in motiviranemu pomenu ('poslopje') na pojmovni ravni v enakem razmerju kot 'nosilec lastnosti' (*ustanova je tisto, kar ima zgradbo) in 'lastnost' (*zgradba je tisto, kar pripada ustanovi). Taka interpretacija je pravzaprav vzporeditev splošnega vključevalnega razmerja z ustreznim propozicijskim razmerjem. Poseben problem pri tej interpretaciji predstavlja oddaljitev od pojma hierarhizirano strukturiranega slovarskega pomena. Če bi se ta oddaljitev zane-marila, potem bi na pojmovni ravni lahko bila vsa metonimična razmerja (ne le prepoznana propozicijska) določena kot razmerje 'povedijski pomen' - 'nepovedijski (udeleženski) pomen'.

lepoto tujih dežel; bujna, nebrzdana, ustvarjalna, živa domišljija // 'sposobnost za tako kombiniranje': Otrok ima domišljijo; razburkati, vzdramiti domišljijo
orientacija: 'ugotavljanje svoje lege, svojega položaja glede na določene točke, znamenja': orientacija s kompasom; luč jim je služila za orientacijo ... // 'sposobnost za tako ugotavljanje': Letalo je izgubilo orientacijo; Začuden je bil nad orientacijo ptic selivk

2. 'dejanje' - 'obred, vključujoč to dejanje'

darovanje: 'dajanje komu česa v last brez plačila': zahvaliti se za darovanje cvetja // rel. 'del maše, ko duhovnik daruje Bogu kruh in vino'
daritev: 'dajanje komu kaj v last brez plačila': daritev posestva // 'slavnostni obred takega dajanja': poganske daritve; klavna daritev

3. 'dejanje/dogodek/stanje' - 'dokument o tem dejanju ...'

sporazum 'dejstvo, da se z dogovarjanjem pride do medsebojnega razumevanja, sodelovanja': doseči, skleniti sporazum; kršiti, razveljaviti sporazum ... // 'dokument, ki izraža tako dejstvo': objaviti sporazum; Zbrali so se vsi podpisniki sporazuma
Gl. še *absolutorij, diploma, koncesija, mnenje, objava, račun, razglas, razpis, recept, resolucija, rezervacija, rodovnik*. Motivirajoči pomen lahko vsebuje KPS števno+ (trenutno dejanje) ali števno-, motivirani pa vedno števno+. V nekaterih primerih je pomen 'dokument' mogoče interpretirati tudi kot propozicijski pomen 'rezultat dejanja'.

4. 'ples' - 'skladba za ta ples'

bolero: 'španski ples v tričetrtinskem taktu': znati plesati bolero // 'skladba za ta ples': zaigrati bolero; koreografija na bolero slavnega skladatelja
Gl. še *bossa nova, bugivugi, kalipso, čačača, čarlston, čardaš, fokstrot, galop, gavota, habanera, karioka, krakovjak, madison, mambo, menuet, onestep, pavana, rokenrol, rumba, samba, segidilja, šimi, šotiš, štajeriš, tango, tvist, valček* (v SSKJ 27 leksemov od skupno 81 leksemov z razlagalno sestavino 'ples'). Tem se pridružujejo še *polka, kazačok, mazurka, poloneza* in *ragtime*, ki imajo namesto UPS 'skladba' v metonimičnem pomenu 'glasba', ter *sarabanda* in *giga*, ki pomen 'skladba' skrivata pod terminološko razlago 'stavek baročne suite'. Zunaj tega vzorca, torej brez motiviranega pomena 'skladba', ostajajo plesi, pri katerih je iz razlage razvidno, da so razločevani zlasti s posebnimi gibalnimi figurami, in ne s kompozicijskimi značilnostmi (*četverka/ kadrija, kotiljon, rezijanka, tarantela, vrtec*).

5. 'védenje z določenega področja' - 'poučevanje tega v šoli'

geometrija: 'veda o lastnosti prostorov in njihovih delov': osnovni pojmi iz geometrije - 'pouk te vede': Med geometrijo se dolgočasi
V SSKJ je ta pomen dosledno navajan za poševnico: *algebra, anatomija, aritmetika, biologija, botanika, filozofija, fizika, geografija, geometrija, kemija, zgodovina, zoologija*.

6. 'pojav / lastnost / dejavnost' - 'veda o tem pojavu / lastnosti / dejavnosti'

aeronavtika: 'dejavnost, ki je v zvezi z letenjem po zraku': uprava za aeronavtiko // 'veda o letenju po zraku'

6. 1 Poleg v SLP navedenih večpomenskih leksemov tega tipa (*aeronavtika*, *gozdarstvo*, *gradbeništvo*, *jeklarstvo*, *navtika* (*pomorstvo*), *rudarstvo*, *statistika*, *urbanizem*, *kriminalistika*, *grafologija*) so v SSKJ z obema pomenoma in njima ustreznima razlagalnima prvinama 'dejavnost' - 'veda o tej dejavnosti' (48 primerov od 349 leksemov s pomenom 'veda') prikazani še: *livarstvo*, *mehanika*, *poljedelstvo*, *strojništvo*, *tehnika*, *telefonija*, *varilstvo*, *zgodovinopisje*, *železarstvo*, *strojništvo*. Z različnimi razlagalnimi prvinami namesto 'dejavnost' pa se jim pridružujejo še: *alpinizem*, *demografija*, *demonologija*, *ekonomija*, *elektroenergetika*, *elektrotehnika*, *etimologija*, *hidrotehnika*, *ikonografija*, *informatika*, *kirurgija*, *kompozicija*, *kronologija*, *leksikografija*, *metalurgija*, *navigacija*, *numizmatika*, *petrokemija*, *pirotehnika*, *prazgodovina*, *rodoslovje*, *slovaropisje*, *sociografija*, *sociometrija*, *taktika*, *tehnologija*. Oba pomena vsebujeta KPS števnó- (motivirajoči lahko tudi skupno). V nekaterih primerih se obravnavana dvojica pomenov znotrajleksemsko povezuje še z drugimi metonimičnimi ali drugovrstnimi pomeni (*ekonomija*, *kompozicija*, *tehnika*, *telefonija*, gl. spodaj).

6. 2 Motivirajoči pomen za metonimični pomen 'veda' je namesto pomena 'dejavnost' lahko še:

- '**način dejanja**' (*mnemotehnika*: 'način pomnjenja'; *arhitektonika* 'način tehnične izvedbe umetniškega dela', *arhitektura*, *stavbarstvo*, *strategija*, *tekonika* 'način zgrajenosti zemeljske skorje');

- '**proces, celota dogajanj**' (*genealogija*: izvor, razvoj rodu; *zgodovina*),

- '**lastnost**' (*magnetizem*: 'lastnost nekaterih teles, da privlačijo železo in nekatere kovine'; *psihologija*: 'duševne lastnosti človeka'; *gramatika* (*slovnica*));

- '**skupnost predmetov**' (*bibliografija*, *sinonimika*, *mitologija*, *protetika*, *toponimika*, *aksiomatika*, *avtomatika*) in še kaj.

6. 2. 1 Nekaj ponazoril za tip '**lastnost**' - '**veda o tej lastnosti**':

anatomija: 'veda o zgradbi telesa živih bitij': dognanja anatomije / izpit iz anatomije // 'zgradba telesa živih bitij': živalska anatomija; anatomija človeka, konja; anatomija mišic ...

pravopis: 'pravila o pisavi, rabi črk in ločil, pisanju skupaj in narazen, o deljenju': poznati, spremeniti, upoštevati pravopis / Po pravopisu bi morala biti tu vejica // 'veda o tem': ukvarjati se s pravopisom; razvoj pravopisa // 'knjiga s temi pravili': kupiti pravopis; V pravopisu so zapisani tudi naglasi in navodila za izgovor

P_0 *dogovorjene lastnosti pisanja*; števno-

P_{Mn1} *veda o teh lastnostih*; števno-

P_{Mn2} *knjiga, vsebujoča dognanja te vede*; števno+

P_0 = izhodiščni pomen, P_{Mn1} = prvostopenjski metonimični pomen, P_{Mn2} = drugostopenjski metonimični pomen

Prim. še *pravo*, *pravorečje*.

6. 3 Primeri leksemov, v katerih se metonimičnemu pomenu 'veda o ...' pridružujejo še drugi pomeni:

arhitektura: 1. 'umetnost oblikovanja prostora, stavbarstvo': Arhitektura, kiparstvo in slikarstvo so tesno povezane likovne discipline // 'veda o tem': predavati arhitekturo / pog. Vpisal se je na arhitekturo ljubljanske univerze *oddelek za to vedo* 2. 'kompleks arhitekturnih stavb, objektov z značilnostmi določene dobe': ljubljanska baročna arhitektura; antična, egipčanska arhitektura / funkcionalna arhitektura; notranja, vaška, vrtna arhitektura / arhitektura v kamnu *stavba, objekt*

P_0 oblikovanje prostora po določenih načelih (De; števno-)

P_{Mn1} veda o takem oblikovanju (števno-)

P_{Mn2} mesto, kjer se goji ta veda (števno+)

P_{Mn} kar nastane pri takem oblikovanju prostora (Rd; števno- (skupno; iz tega pa izpeljano tudi poimenovanje za en sam objekt s KPS števno+: 'objekt ')

elektrika: 1. 'energija, tok, ki ju povzročajo elektroni v gibanju': Električna pogonja stroje; Električna ga je stresla, ubila; ogrevati z elektriko / oblak, poln elektrike... ; Odklopili so mu elektriko *prekinili dovod električnega toka ...* 2. 'napeljava, ki omogoča dobavo električne energije': Kraj nima niti vodovoda niti elektrike; Elektriko so napeljali do zadnje hribovske vasi 3. fiz. 'presežek ali primanjkljaj elektronov na telesu': nabit z elektriko / negativna, pozitivna elektrika / števec elektrike ... 4. 'veda o pojavih, ki jih povzročajo naelektreni delci v gibanju ali mirovanju': razvoj elektrike v zadnjem stoletju

P_0 stanje presežka ali primanjkljaja elektronov na telesu (števno-)

P_{Mn0} veda o tem stanju

P_{Mn1} energija, ki jo omogoča to stanje (ki se rabi za pogon); števno- (tako kot snovno)

P_{Mn2} napeljava, ki se rabi za posredovanje take energije; števno- (skupno)

tehnika: 1. 'dejavnost, ki se ukvarja s konstruiranjem in izdelovanjem strojev, delovnih priprav, materialnih dobrin': dosežki, izdelki tehnike ...;... hiter razvoj tehnike // 'veda o tej dejavnosti': študirati tehniko; poznavanje osnov tehnike / predavati tehniko / pog. vpisati se na tehniko 'na tehnično fakulteto' 2. 'izdelki te dejavnosti': prodajati tehniko / bela tehnika 'električni gospodinjstvi stroji' 3. navadno s prilastkom 'strojna in druga oprema, potrebna za opravljanje kakega dela, dejavnosti': opremiti laboratorij z najsodobnejšo tehniko; zastarela tehnika / gradbena, poljedelska, raketna tehnika 4. 'urejen, ustaljen način, postopek opravljanja kakega dela, dejavnosti': izboljšati, obvladati tehniko; tehnika beljenja, učenja / fotografirati v barvni, črno-beli tehniki; slikarske tehnike ... 5. žarg., med obema vojnama in narodnoosvobodilnim bojem 'ilegalna organizacijska enota za opravljanje kake tehnične dejavnosti, zlasti tiskarske': V mestu je delovalo več tehnik

P_0 dejavnost, ki se ukvarja ...; števno-

P_{Mn1} veda o tej dejavnosti; števno- (pojmovno)

P_{Mn2} izdelki te dejavnosti → Rd; števno- (skupno)

Poprema za dejavnost: posredno motivirani pomen (prevzeta beseda, prevzeto pomenje)

P način opravljanja dejavnosti: posredno motivirani pomen

P organizacijska enota za opravljanje dejavnosti: posredno motivirani pomen.

7. 'predmet' – 'individualizirana skupnost teh predmetov'

bukev: 'veliko gozdno listnato drevo z gladkim deblom': podreti bukev; počivati pod bukvijo ... // *Bukev* pokriva večji del hriba 'bukov gozd'

Sopomenka *bukov gozd* je dodana iz normativnih razlogov (pomen je označen pog.), hkrati pa odraža spremembo, na osnovi katere je izpeljan motivirani pomen, tj. spremembo kategorialne pomenske lastnosti števniosti: KPS števno+ izhodiščnega pomena ('veliko ... drevo...') se zamenja s števno- (skupno) v motiviranem pomenu ('bukovo drevje'). Glede na možne zveze: *Na pobočju so požgali vso bukev* je mogoče pomen števniostno ožje precizirati kot skupno. V SSKJ je podoben primer naveden edino še pri *bor* (*pogozdovanje krasa z borom*).

govedo 1. 'večja domača žival z rogovi, ki se goji zlasti zaradi mesa in mleka': Ima nekaj goved in konja; Na travniku se je paslo pet goved ... // 'več goved, goveda': V reki napajajo govedo; bolezen goveda; meso z glave goveda / bohinjsko govedo; pincgavsko govedo

8. 'predmet, oseba, prizor' – 'upodobitev tega'

pokrajina 'manjše ali večje ozemlje glede na oblikovanost, obraslost, urejenost': Pokrajina se je spremenila; občudovati lepoto pokrajine ... // 'slika, na kateri je upodobljena pokrajina': Na steni je viselo nekaj pokrajin in portretov
Gl. še *krajina, marina, panorama, pejsaž, veduta*.

9. 'predmetnost' – 'nahajališče te predmetnosti'

lapidarij 'sistematično urejena zbirka muzejsko pomembnih kamnitih spomenikov': Lapidarij je razporejen kar na vrtu; V obnovljeni stavbi bodo namestili lapidarij rimskih izkopanin // 'prostor ali stavba, kjer so urejeni in shranjeni ti spomeniki': Novi lapidarij bo dovolj velik za ves material
Gl. še *arhiv, akvarij, apnenica, biblioteka, črpalka, dom1, hlev, mlin, planetarij, registratura, sušilnica, menažerija, železniška postaja, zavetišče*.

10. 'predmet' – 'upravljevec tega predmeta'

Vzorec je izkazan s podtipom 'glasbeni instrument' – 'izvajalec na tem instrumentu'.
violina: 'godalni instrument': igrati (na) violino ...; ... Viole tega orkestra so bile na koncertu odlične 'violinisti'
Tip medpomenske povezave temelji na pridobitvi KPS človeško+. Pri izhodiščnem pomenu 'glasbeni instrument' je ta tip metonimije docela produktiven (v Apresjanovem smislu): vsak glasbeni instrument mora imeti izvajalca, in ta je v določenih okoliščinah pri vseh instrumentih lahko imenovan z imenom instrumenta, na katerega igra. Kljub temu je v SSKJ ta vzorec redakcijsko izkazan samo pri *violina*, čeprav bi ga bilo pričakovati pri marsikaterem članu pomenske skupine 'glasbeni instrument', zlasti pri vseh orkestrskih instrumentih.²⁰²

²⁰²V tem je treba videti dejstvo, da je raba tega pomena besedilno vendarle omejena, s tem ko je vezana

11. 'votel predmet' – 'umeščeno v tem predmetu'

kozarec: 'majhna, navadno steklena posoda za pitje': naliti kozarec; Prijel je (za) kozarec in pil; poln kozarec; žvenketanje kozarcev / kozarec mleka, vina, vode // 'vsebina kozarca': izpiti kozarec do dna

Tip, naslovljen '**votel predmet**' – '**umeščeno v takem predmetu**', je zastavljen kot širši združevalni tip za več različnih vrst motivirajočih pomenov, ki v temelju na enak način omogočajo motivirani pomen 'kar je umeščeno v takem predmetu'.²⁰³ Ti motivirajoči pomeni so 'posoda', 'stavba (s prostori)', 'namenski prostor', 'prevozno sredstvo' in morda še kateri.²⁰⁴

a) 'posoda' – 'vsebina posode'

lonec 1. 'posoda valjaste oblike za kuhanje': Lonec drži dva litra ... / lonec mleka // 'vsebina lonca': Lonec kipi; *pojesti lonec do dna

V SSKJ je razmeroma dosledno prikazan pomen 'vsebina posode' (tudi razlagalna beseda 'vsebina'): *konzerva, kozarec, krožnik, lonec, majolika, skleda, skodela, skodelica, sod, steklenica, škaaf, škatla, vrč, zaboj*.

b) 'prostor za kako dejavnost' – 'pohišтво tega prostora'

kuhinja: 'prostor, v katerem se pripravlja hrana': Gospodinja je bila v kuhinji... // 'pohišstvo za ta prostor': kupiti sodobno kuhinjo; kuhinje in spalnice

spalnica: 'prostor, urejen za spanje': Stanovanje ima kuhinjo, dnevno sobo in tri spalnice // 'pohišstvo ... za ta prostor': spalnica iz trdega lesa / Prodám spalnico

jedilnica: 'prostor, urejen za serviranje hrane': zbrati se v jedilnici h kosilu... // 'pohišstvo za ta prostor, zlasti v stanovanju': jedilnica iz orehovega lesa; enako pri sopomenki *obednica*

soba: 'prostor, namenjen zlasti za bivanje, zadrževanje ljudi ..' // 'pohišstvo za tak prostor': pripeljati sobo / sestavljati dnevno, otroško sobo²⁰⁵

na samo en tip besedil. Odsotnost te metonimije v SSKJ in poznavanje omejenosti v njem upoštevanega gradiva je spodbudila vprašanje, v kolikšni meri take primere registrira korpus. V *Korpusu slovenskega jezika Fida* je bil npr. preverjen samostalnik *rog*, ki ima glede na zunajjezikovne okoliščine v primerjavi z drugimi glasbenimi instrumenti celo več možnosti, da je rabljen v metonimičnem pomenu 'izvajalec na rogu' (zaradi pogostih solističnih mest v orkestrski zasedbi). Iskalni pogoji so bili zoženi na množinsko obliko, ki je za pomen 'izvajalec na rogu' tipična; izpisov množinske oblike je v korpusu 360, znotraj te skupine je bilo hitro razvidno kar nekaj izpisov za iskani pomen 'izvajalec'.

²⁰³ Apresjan imenuje to dvojico '*soderžaš'ee*' – '*soderžimoe*', da lahko skupaj navaja tako imena poslopj (v katerih so nameščeni ljudje: *auditorija, zavod, zal, klass*) kot imena posod (ki vsebujejo snovi: *stakan, čajnik*). (Apresjan 1995: 201)

²⁰⁴ Na neki način bi bilo mogoče enako interpretirati tudi povezavo pomenov 'časovni odsek' – 'dogajanje v takem odseku', npr. pri imenih mesecev: Juliju je sledil *avgust* ('časovni odsek'). – Imeli so naporen in neprijeten *avgust* ('dogajanje').

²⁰⁵ Primer posredno ponazarja pogoje za produktivno večpomenskost: Tip bi bil produktivna večpomenskost, če bi možnosti izhodiščnega pomena 'prostor' omejili s pogojem, da je prostor določen za dejavnost, ki je v osnovi vezana na tipično, obvezno, neizbirno opremo, tudi ne samo pohišstvo (kopalnica, laboratorij ipd.). Toda s tako omejitvijo bi bilo precej več regularne večpomenskosti

c) 'stavba' – 'skupnost ljudi v tej stavbi'

hiša: 'stavba, namenjena zlasti za bivanje ljudi': Hiša stoji na samem... / ekspr. Vsa hiša se je zbrala 'vsi prebivalci hiše'

č) 'prevozno sredstvo' – 'skupnost potnikov v tem prevoznem sredstvu'²⁰⁶

d) 'ustanova / organizacija / upravno-organizacijsko telo' – 'skupnost ljudi te ustanove ...'

gimnazija: 'srednja šola za splošno izobrazbo': obiskovati gimnazijo – Vsa gimnazija se je zbrala na proslavi 'dijaki in profesorji gimnazije'

Gl. še *šola, vrtec, gospodinjstvo*.²⁰⁷

e) 'naselje' – 'skupnost prebivalcev tega naselja'

mesto: 'naselje, ki je središče ...': Mesto leži ob reki ... – 'prebivalci mesta': vse mesto govori o tem

Prim. *mesto, naselje, trg, vas*.

f) 'prostor za hranjenje česa' – 'skupnost predmetov, hranjenih v tem prostoru'

depo: 'prostor, v katerem se kaj shrani, uskladišči': arhivski, muzejski depo; depo hrane, rezervne opreme, premoga // 'predmeti, shranjeni v takem prostoru': vrednost celotnega depoja / bančni depo

12. 'votel predmet' – 'količina, določena s prostornostjo tega predmeta'

steklenica: 'višja steklena posoda za tekočine z ozkim, podolgovatim grlom': napolniti steklenico; odpreti, zamašiti steklenico ... – 'količina, določena s prostornostjo te posode': razliti steklenico olja

Gl. še *majolika*.

tovornjak: 'večji avtomobil za prevoz tovorov': Tovornjak se ustavi; natovarjati, voziti tovarnjak .../ pripeljati tovarnjak hrane

zaboj: 'posoda kockaste, kvadraste oblike, navadno iz lesa, za shranjevanje, embaliranje': izdelovati zaboje; odpreti zaboj; zbiti zaboj iz desk; zabiti pokrov na zaboj; zlagati knjige v zaboj; kovinski zaboj; zaboj s strelivom; zaboj za drva, premog, sadje / zaboj piva

produktivna večpomenskost. – Iz SSKJ so zgoraj izpisani vsi večpomenski leksemi z razlago 'prostor' – 'pohištvo prostora'.

²⁰⁶V SSKJ ni niti pri enem leksemu s pomenom 'prevozno sredstvo' prikazan metonimični pomen 'potniki'. Najbrž zato, ker je metonimični pomen večinoma vezan na pogovorno rabo, ki v gradivu ni bila zadostno količinsko izkazana, da bi upravičevala prikaz pomena. To domnevo potrjuje tudi stanje v korpusu Fida: iz 6892 izpisov leksema *avtobus* je za pomen 'potniki' samo en izpis (medtem ko je za naslednji izpeljani pomen, 'količina potnikov, kot jo zmore določeno prevozno sredstvo', 5 izpisov).

²⁰⁷Ta tip je mogoče videti kot reducirano strnitev dveh metonimij: 'vršilec dejavnosti' – 'dejavnost', 'dejavnost' – 'udeleženci dejavnosti'. Pokazano na primeru *gimnazija*: *Gimnazija organizira mnoge prireditve*. (= 'vršilec dejavnosti') – *V gimnaziji se ni veliko naučil*. (= 'dejavnost') – *Cela gimnazija je protestirala* (= 'udeleženci dejavnosti').

škaf: 'manjša, nizka, navadno lesena posoda z dvema ušesoma': škaf se je razsušil; stresti, zlititi kaj iz škafova; nositi vodo v škafu / škaf za pomije // s prilastkom 'količina kake tekočine, snovi, ustreznost taki posodi': Nekaj škafov vode je še v vodnjaku / nabrati deset škafov hmelja

12.1 Pomen 'količina' je tipičen za celotno skupino samostalnikov 'votel predmet', razumljeno dovolj široko, da se vanjo lahko uvršča tako *steklenica* kot *tovornjak* ipd. V SSKJ je ta pomen praviloma naveden s ponazarjalnim zgledom za poševnico, torej brez samostojne pomenske enote, kot je nakazano tudi v gornjih zgledih.²⁰⁸ Na ravni pomenskosestavinske zgradbe je sicer mogoče ugotoviti metonimično spodbudo za pomen 'količina', vendar s to pomensko spremembo samostalnik postane količinski izraz²⁰⁹ in neha biti samostalnik.²¹⁰ Pri teh primerih torej ne gre več samo za spremembo kategorialnih pomenske lastnosti, pač pa za tvorbo novega leksema.²¹¹

12.2 Po pomenski tvorjenosti so tem primerom podobni količinski izrazi tipa *gora* (primer *gora dokazov* 'ekspr. velika množina dokazov'). Ti sicer nimajo motivirajočega pomena 'votel predmet', pač pa pomen, ki vsaj posredno vsebuje pomensko sestavino, nanašajočo se na določeno količino (npr. pri *gora* PS 'veliko', pri *ščepec* 'malo'). Pri njihovi tvorbi je poleg metonimične spodbude ('količina, kot jo določajo razsežnosti predmeta *gora* v osnovnem pomenu' (pri metonimiji gre za dejanske razsežnosti) udeležena še metaforična ('zelo velika količina'), ki vnaša ustrezno stilno zaznamovanost.

13. 'snov' - 'izdelek iz te snovi'

Tip vključuje veliko število primerov in omogoča nekaj podrazvrstitev glede na vrsto snovi v motivirajočem pomenu ali vrsto izdelka, ki je tipičen pri določeni snovi. Medpomenske povezave tega tipa lahko ohranjajo lastnost števnost nespremenjeno ('vlakna' - 'tkanina iz teh vlaken', oba pomena s KPS števnost-, snovno), večina primerov pa vključuje spremembo, bodisi števnost- (snovno) → števnost+ ali pa znotraj števnost- spremembo snovno → skupno (*železo, steklo, srebro*; v teh primerih je možna enobesedna sopomenka k motiviranemu pomenu: *železnina, steklenina, srebrnina, zlatnina*). Pri nekaterih leksemih sta prisotna oba pomena, tako s KPS števnost+ kot tudi s KPS števnost-, skupno (*steklo*). Predstavitev po podtipih:

²⁰⁸V SSKJ je sicer navajanje pomena 'količina' za poševnico v skladu s tehniko navajanja pomenskih odmikov od pomena, navedenega v razlagi, če gre za spremembo besednovrstnih lastnosti (prim. podobno npr. prislovna raba predložnih zvez pri samostalniku).

²⁰⁹V *Enciklopediji slovenskega jezika* je pri količinskih izrazih tak samostalnik imenovan *samostalnik mernik*: koš, vagon. (Toporišič 1992: 84)

²¹⁰S stališča izgube samostalniškosti je ta tip metonimije analogen s povedkovno rabo povezani spremembi *Učitelj je nekoliko zamudil* → *Ne bodi tako zelo učitelj*.

²¹¹Ta primer na ravni pomenotvorja potrjuje prikladnost Apresjanovega (v besedotvorju vpeljanega) ločevanje med leksikalnim pomenom (nehierarhiziran nabor denotativnih pomenskih lastnosti) in skladiškim pomenom: Nehierarhiziran nabor denotativnih pomenskih sestavin je v motiviranem pomenu ('količina, določena s prostornostjo posode') isti kot v motivirajočem, novi skladišjski pomen (količinski izraz) oziroma izguba izhodiščnega skladišjskega pomena pa omogoči tvorbo novega leksema.

a) 'snov' - 'nedoločen izdelek iz te snovi'

guma: 'elastična snov, dobljena z vulkanizacijo kavčuka': proizvajati gumo; prevleči z gumo ... 'izdelek iz te snovi' (šteвно+): tesnilna guma za ekonomlonec; gorski čevlji z rebrasto gumo 'z rebrastimi gumijastimi podplati'

porcelan: 'loščena žgana glina najboljše vrste': kip, krožnik iz porcelana // 'izdelki²¹² iz take gline' (šteвно-; skupno): Ima veliko porcelana; omara za porcelan

železo: 'najbolj razširjena težka kovina srebrno bele barve': pridobivati železo; ... predmeti iz železa ... // 'železen predmet' (šteвно+): udariti z železom // 'železni predmeti, izdelki' (skupno): Topot konj se je mešal z žvenketom železa

steklo: 'trda, krhka, navadno prozorna snov': steklo se tali; posoda iz stekla ... // 'izdelek iz take snovi, zlasti v obliki plošče' (šteвно+): steklo je padlo na tla in se razbilo ... // 'stekleni izdelki' (skupno): kupiti steklo za zasteklitev; omara za steklo 'stekleno posodo'

Gl. še *srebro, zlato; kristal, plastika, staničevina*.

b) 'snov' - 'določen izdelek iz te snovi'

asfalt: 'zmes bitumena in peska za asfaltiranje': zaliti z asfaltom jame na cesti ... / Kmalu bo vso Belo krajino povezoval asfalt 'asfaltirane ceste'

Gl. še *makadam*.

mavec: 'z žganjem sadre pridobljen bel prah, ki se, pomešan z vodo, hitro strdi': kupiti mavec; zgladiti stene z mavcem; kip iz mavca // pog. 'mavčna obveza': nositi mavec; Sneli so mu mavec ... // žarg. 'izdelek iz te snovi': Razstavljenih je nekaj olj in pet mavcev

V sledečem primeru se vidi, kako se vzorec uresniči tudi, če pomen 'snov' dejansko ni uslovarjen (še en primer, ki ima šteвно+ namesto »izpuščenega« motivirajočega pomena 'snov'), ga je pa mogoče predpostavljati:

braziljka: 'listnato drevo, ki raste v Braziliji in daje dragocen les': deblo braziljke 2. 'rdeče barvilo iz lesa tega drevesa': Pirhi so bili pobarvani z braziljko

c) 'snov' - 'umetniški izdelek iz te snovi'

bron: 'zlitina bakra in drugih kovin': vlivati bron; vrata iz bron ... / publ. Za tekmovalko je letos na olimpijskih igrah ostal samo bron 'bronasta kolajna²¹³ ... // 'umetniški izdelek iz te zlitine' (šteвно+): Na razstavi je največ bronov

Gl. še *bronsa, terakota, fajansa, mavec*.

č) 'les' - 'pohišstvo iz tega lesa'²¹⁴

²¹²SSKJ v razlagi ne upošteva spremembe v kategorialni lastnosti števnosti in ima v motiviranem pomenu razlagalno besedo 'izdelek', zgledi pa so verodostojni in števnostno povsem pravilno ponazarjajo razliko (v motivirajočem pomenu šteвно-, in sicer snovno, v motiviranem pomenu šteвно-, in sicer skupno).

²¹³Pomen 'kolajna iz bronu' bi bilo najlažje izpeljati iz 'izdelek iz bronu' po poti pomenske vsebovanosti, torej bi bilo primernejše, če bi bil pri drugem pomenu, tudi zaradi kateg. lastn. števnosti: *S tekmo vanja je prinesel tri brone*.

²¹⁴Pomenska povezava je vezana na zelo omejeno besedilno rabo, tako da v celem SSKJ ni niti enega primera (preverjeno vseh 227 primerov z UPS 'les' ali 'pohišstvo'). Tudi *Korpus slovenskega jezika Fida* pri leksemu *hrast* ni imel izpisa za to metonimijo. To dokazuje, da so nekateri pomenotvorni

d) 'vlakna' - 'tkanina iz teh vlaken'

grenadin: 'preja iz naravne svile, trdo sukana iz več niti': presti grenadin // 'redka tkanina iz te preje': svileni, volneni grenadin

Gl. še *bombaž, buret, helanca, konoplja, lan, muline, mako, rafija, svila, šenilja (ženilja)*.

e) 'tkanina' - 'oblačilo iz te tkanine'

raševina: 'grobno domače sukno': tkati raševino; obleka iz raševine / biti oblečen v sivo raševino 'oblačilo iz raševine'²¹⁵

f) 'snov' - 'odločena (osamosvojena) količina te snovi'

Motivirani pomen vsebuje v vseh primerih KPS števno+.

aspirin: 'zdravilo proti prehladu in bolečinam': proti glavobolu jemati aspirin; škatlica aspirina // 'tableta takega zdravila': vzel je dva aspirina

Posebno skupino predstavljajo leksemi z osnovnim pomenom 'kamnina', ki samo s pridobitvijo KPS števno+ tvorijo pomen 'okrasni kamen':

nefrit: 'metamorfna kamnina, sestavljena v glavnem iz zrn amfibola': nahajališča nefrita // 'izdelek iz nefrita': *obesek z dvema nefritoma²¹⁶

g) 'snov' - 'jed iz te snovi'

frikando: 'meso brez kosti s telečjega, jagnjetovega ali srninega stegna': pol kile telečjega frikandoja // 'jed iz tega mesa': pogostitev s telečjim frikandojem

Gl. še *rostbif, file, sekanica*.

Sledeči dve skupini odstopata od gornjih v tem, da se motivirajoči pomen ne nanaša neposredno na 'snov', pač pa vključuje 'snov', iz katere je 'izdelek'. Zato motivirajoči pomen lahko vsebuje KPS števno+ ('užitni del kulturne rastline') ali pa števno-, v tem primeru s pomenom 'vrsta rastline':

---

vzorci kljub prepričljivi poznanosti in razširjenosti v besedilih redko zastopani, ker so vezani na ozko besedilno rabo, ki je pogovorna ali praktično sporazumevalna in zato v pisanih besedilih redka (npr. *V kuhinji ima hrast 'pohišstvo iz hrasta'*).

²¹⁵ To je v SSKJ eden redkih primerov, ki nakazuje to metonimijo. SSKJ ima med 189 leksemi s pomenom 'tkanina' naveden ponazarjalni zgled *biti oblečen v X* ali *obleči se v X* še pri *baržun, batist, škrlat, žamet, bager*, ki se jim pridružuje še *biti v X-u* pri *tvid*, *biti zavit v X* pri *svila* in *nositi X* pri *sinetika*. Vsi ti zgledi pa zaradi skladijsko ozko omejene rabe ne potrjujejo popolnega uslovarjenega metonimičnega samostalniškega pomena, saj so vsi vezani na skladijsko vlogo vezljivostnega določila (biti oblečen v svilo) in s tem ostajajo zunaj samostalniške kategorialnosti. Samostalniški bi bil zgled: *Pomerila je dve svili 'svileni obleki'. Bolj pričakovana bi bila raba s kategorialno lastnostjo skupno: *V garderobi ima samo svilo 'svilena oblačila'. Gradivo, tudi poleg SSKJ (Fida, Nova beseda) ne potrjuje nobenega od njiju.

²¹⁶ Zgled je prilagojen po tistem v SSKJ, ki glede števности ni tako določen. V SSKJ namreč ta večpomenskost pri kamninah in kamnih ni izkazovana z enakovrednima pomenoma 'kamnina' - 'izdelek iz te kamnine', pač pa mestoma tako, da je splošna razlaga za pomen 'enota snovi', tj. 'kamen', nerazločno na začetku in dovoljuje oboje razumevanje, tako s prisotno KPS števno+ kot števno-, nato pa je mestoma v terminološkem gnezdu dodan posebni mineraloški pomen, ki je vezan na KPS števno- (v slovarski razlagi nakazano z razlagalno besedo).

h) 'užitni del kulturne rastline' – 'jed iz tega dela'

gorčica: 1. 'enoletna rastlina s celimi ali pernato razdeljenimi listi in rumenimi cveti': bela gorčica; njivska gorčica 2. 'pikantna začimba, pripravljena iz semen bele gorčice in dodatkov': klobase z gorčico

Gl. še *blitva, solata, špinača, mangold, repa, ribez*.

Ta podskupina izstopa z značilnostjo, da izhodiščni pomen lahko vključuje KPS števno⁺²¹⁷ (npr. užitni del rastline *melancana* je *melancana*, števno+), različno od siceršnje lastnosti števno– tipične za motivirajoči pomen 'snov'. Motivirani pomen 'jed', torej 'izdelek', pa je običajno števno–, (snovno) in predvidljivo vezano na edninsko obliko (*jesti krompir*), včasih na množinsko (*jesti beluše / buče*).

i) 'vinska trta' – 'vino iz grozdja te trte'

Oba pomena vsebujeta KPS števno–, motivirajoči pojmovno ('vrsta rastline'), motivirani snovno. Primeri: *barbera, črnina, direktor* (žarg. *samorodnica*), *frankinja, garganija, izabela, kabernet, kavčina, kraljevina, malvazija, merlot, muškat, muškatelec, pikolit, pinela, plavec, plavec, portugalka, prosečan, ranina, rebula, refošk, rizvanec, silvanec, smederevka, šentlovenka, šipon, šmarnica, tokaj, traminec, veltlinec, vugava, zelenika, žilavka, žlahtnina*.

14. 'skupina izvajalcev' – 'skladba za to skupino'

kvintet: 'ansambel, sestavljen iz petih instrumentalistov ali pevcev': Kvintet je zapel več pesmi // 'skladba za tak ansambel': zbirka kvintetov in sonat

Gl. še *kvartet, nonet, oktet, sekstet, septet, tercet, trio*.

15. 'ustanova/organizacija/upravno-organizacijsko telo' – 'poslopje te ustanove ...'

observatorij: 'ustanova, ki se ukvarja z ... ': delati v observatoriju ... // 'poslopje, prostor te ustanove': zgraditi nov observatorij

Gl. še *akademija, ambasada, filharmonija, hiša (publ.), ekonomija, lekarna, magistrat, notariat, samostan, univerza, veterina, vrtec, zvezdarna; tovarna, carinarnica, cerkev, inštitut, knjižnica, muzej, obrat 2, predsedstvo*.

16. 'del telesa' – 'oblačilo na tem delu'

komolec: 'del roke ob sklepu med nadlaktom in podlaktom': *komolec ga boli ...* // 'rokav na tem delu': *strgan komolec*

²¹⁷ Prav ta nepredvidljivost ne dopušča posplošitve glede povezav med kategorialno pomensko lastnostjo števnostjo in slovničnim številom pri poimenovanjih kulturnih rastlin in pri njihovih motiviranih pomenih. Tako bi pri *melancana* morala redakcija s stališča števnosti vključevati te podatke: 1. 'enoletna kulturna rastlina s temno zelenimi dlakastimi listi in stebli in vijoličastimi jajčastimi sadovi' (gojiti melancane; nasad melancan; čas obiranja melancan in paprike); kategorialna lastnost števnost: vsebovanje KPS števno–; slovnično število, s katerim je izražena ta lastnost v tem primeru: mn. 2. 'sad te rastline' (odrgati melancano; narezati melancano na rezine); kategorialna lastnost števnost: KPS števno+ 3. 'jed iz tega sadu' (jesti melancane; ne marati melancan); kategorialna lastnost števnost: KPS števno–; slovnično število, s katerim je izražena ta lastnost v tem primeru: mn. Prim. o tej problematiki tudi Mel'čuk 1985: 257–264.

Gl. še *rama, koleno, oprsje*.

17. 'del telesa' - 'kar je prostorsko blizu temu delu'

grlo: 'zgornji, razširjeni del sapnika, v katerem sta glasilki': Grlo jo boli; V grlu ga je dušilo ...
// 'sprednji, srednji del vratu': stisniti koga za grlo
nedrje ('ženske) prsi': Nedrje se ji je hitro dvigalo ... // 'prostor pod obleko na prsih': vzeti denar iz nedrja; vtakniti pismo v nedrje
Gl. še *pazduha, trebuh, koleno*.

18. 'znak' - 'označeno s tem znakom'

m: 'štirinajsta črka slovenske abecede': napiši m; veliki M // 'soglasnik, ki ga ta črka zaznamuje': m je zvočnik
Prim. vse črke.
nota: 'znak za ton': note kvadratne, okrogle oblike... // 'ton, ki ga ta znak zaznamuje': še enkrat je zaigral isto noto
akcent: 'izstopanje glasu po jakosti ali tonu nasproti soseščini': akcent je na prvem zlogu; melodični akcent / besedni, stavčni akcent // 'grafično znamenje za označevanje tega': zapisati akcent

19. 'količina' - 'vrednost, izražena s to količino'

milijon: 'količina tisoč tisočev': šteti do milijon(a); dva milijona in pol ... // pog. 'vrednost toliko denarnih enot': izposoditi si milijon; zapraviti nekaj milijonov
Gl. še *milijarda*.

20. 'pojav' - 'čas tega pojava'

mlaj: 'luna, ko je zatemnjena vsa njena površina': opazovati mlaj; mlaj in polna luna / Nocoj bo mlaj // 'čas, ko je taka luna': od zadnjega mlaja v letu; vreme ob mlaju
Gl. še *krajec, ščip*.²¹⁸

21. 'vsebina' - 'knjiga s to vsebino'

pravopis: 'pravila o pisavi, rabi črk in ločil, pisanju skupaj in narazen, o deljenju': poznati, spremeniti, upoštevati pravopis ... // 'knjiga s temi pravili': kupiti pravopis
Gl. še *brevir, časoslov, nomenklatura, register*.

22. 'besedilo' - 'skladba s tem besedilom'

²¹⁸ Podobna je pomenska povezava 'pojav' - 'stanje ozračja s tem pojavom' (*sonce*: Sonce je spet posijalo. - Jutri bo sonce; *dež*: Dež curkoma lije. - V dežju hoja po gorah ni prijetna ipd.), le da je motivirani pomen skladenjsko tako omejen (povedna raba, prislovna zveza), da je težko utemeljevati samostalniški pomen.

magnifikat: 'Marijina hvalna pesem v evangeliju': naučiti se magnifikat na pamet // 'skladba s tem motivom': učinkovita orkestracija v magnifikatu

Gl. še *rekvijem*.

23. 'predmeti določene vrste' - 'prodajalna teh predmetov'

galanterija: 'drobni predmeti, navadno za osebno potrošnjo': lesna, usnjena galanterija; konfekcija in galanterija // 'trgovina s takimi predmeti': kupiti torbico v galanteriji

Gl. še *bižuterija, delikatesa, kramarija, manufaktura, (optika), pozamentarija, špecerija, železnina*.

24. 'lastnost' - '(visoka) stopnja te lastnosti'

globina: 'razsežnost v navpični smeri navzdol': Globina jezera je deset metrov - 'visoka stopnja te razsežnosti': Reka je zaradi globine in vrtincev nevarna

teža: 'lastnost česa, ki se kaže s pritiskanjem na podlago, z odporom pri dvigu': Snov ima težo; Teža stvari se z oddaljenostjo od zemlje spreminja - 'stopnja te lastnosti': kontrolirati težo (živali) med pitanjem

25. 'upravna enota' - 'skupnost upravnih organov te enote'

občina: 'osnovna upravna enota': razdeljenost pokrajine na občine // 'organi občine': Občina je naročila zazidalni načrt

Gl. še *rajon, okraj, država*.

(14) Preglednica tipov nepropozicijskih metonimičnih povezav

1. 'dejanje' - 'sposobnost za to dejanje' (str. 126-127)
2. 'dejanje' - 'obred, vključujoč to dejanje' (str. 127)
3. 'dejanje / dogodek / stanje' - 'dokument o tem dejanju ...' (str. 127)
4. 'ples' - 'skladba za ta ples' (str. 127)
5. 'védenje z določenega področja' - 'poučevanje tega v šoli' (str. 127)
6. 'pojav / lastnost / dejavnost' - 'veda o tem pojavu / lastnosti / dejavnosti' (str. 128-130)
7. 'predmet' - 'individualizirana skupnost teh predmetov' (str. 130)
8. 'predmet, oseba, prizor' - 'upodobitev tega' (str. 130)
9. 'predmetnost' - 'nahajališče te predmetnosti' (str. 130)
10. 'predmet' - 'upravljavca predmeta' (str. 130)
11. 'votel predmet' - 'umeščeno v tem predmetu' (str. 130-132)
  - a) 'posoda' - 'vsebina te posode' (str. 131)
  - b) 'prostor za kako dejavnost' - 'pohišstvo tega prostora' (str. 131)
  - c) 'stavba' - 'skupnost ljudi v tej stavbi' (str. 132)
  - č) 'prevozno sredstvo' - 'skupnost potnikov v tem prevoznem sredstvu' (str. 132)
  - d) 'ustanova / organizacija / upravno telo' - 'skupnost ljudi te ustanove ...' (str. 132)
  - e) 'naselje' - 'skupnost prebivalcev tega naselja' (str. 132)
  - f) 'prostor za hranjenje česa' - 'skupnost predmetov, hranjenih v tem prostoru' (str. 132)

12. 'votel predmet' - 'količina, določena s prostornostjo tega predmeta' (str. 132)
13. 'snov' - 'izdelek iz te snovi' (str. 133)
  - a) 'snov' - 'nedoločen izdelek iz te snovi' (str. 134)
  - b) 'snov' - 'določen izdelek iz te snovi' (str. 134)
  - c) 'snov' - 'umetniški izdelek iz te snovi' (str. 134)
  - č) 'les' - 'pohištvo iz tega lesa' (str. 134)
  - d) 'vlakna' - 'tkanina iz teh vlaken' (str. 135)
  - e) 'tkanina' - 'oblačilo iz te tkanine' (str. 135)
  - f) 'snov' - 'odločena (osamosvojena) količina te snovi' (str. 135)
  - g) 'snov' - 'jed iz te snovi' (str. 135)
  - h) 'užitni del kulturne rastline' - 'jed iz tega dela' (str. 136)
  - i) 'vinska trta' - 'vino iz grozdja te trte' (str. 136)
14. 'skupina izvajalcev' - 'skladba za to skupino' (str. 136)
15. 'ustanova / organizacija / upravno-organizacijsko telo' - 'poslojje te ustanove ...' (str. 136)
16. 'del telesa' - 'oblačilo na tem delu' (str. 136-137)
17. 'del človeškega telesa' - 'kar je prostorsko blizu temu delu' (str. 137)
18. 'znak' - 'označeno s tem znakom' (str. 137)
19. 'količina' - 'vrednost, izražena s to količino' (str. 137)
20. 'pojav' - 'čas tega pojava' (str. 137)
21. 'vsebina' - 'knjiga s to vsebino' (str. 137)
22. 'besedilo' - 'skladba s tem besedilom' (str. 137-138)
23. 'predmeti določene vrste' - 'prodajalna teh predmetov' (str. 138)
24. 'lastnost' - '(visoka) stopnja te lastnosti' (str. 138)
25. 'upravna enota' - 'skupnost upravnih organov te enote' (str. 138)

2.2.2 Tipologija nepropozicijskih metonimičnih pomenov glede na kategorialne pomenske lastnosti

Ogrodje te tipologije so - analogno istovrstni tipologiji pri propozicijskih metonimičnih pomenih - tri različne možnosti vedanja KPS pri metonimični tvorbi motiviranega pomena:

- A. Metonimično motivirani pomen ne vključuje spremembe KPS.
- B. Metonimično motivirani pomen vključuje predvidljivo spremembo KPS.
- C. Metonimično motivirani pomen vključuje delno predvidljivo spremembo KPS.

A. Metonimični pomeni brez spremembe KPS

1. števno+ → števno+

- 'predmetnost' - 'nahajališče te predmetnosti' (9)²¹⁹
 'predmet / oseba / prizor' - 'upodobitev tega' (8)
 'skupina izvajalcev' - 'skladba za to skupino' (14)

²¹⁹V oklepaju je pri vsakem tipu navedena zaporedna številka, ki jo ima dani tip v *Preglednici tipov nepropozicijskih metonimičnih povezav* (str. 138-139); v *Preglednici* je navedena stran, na kateri je v besedilu prikazan dani tip pomenske povezave.

'ustanova / organizacija / upravno-organizacijsko telo' - 'posloplje te ustanove ...' (15)
'stavba' - 'skupnost ljudi v tej stavbi' (11. c)
'prevozno sredstvo' - 'skupnost potnikov v tem prevoznem sredstvu' (11 č)
'naselje' - 'skupnost prebivalcev tega naselja' (11 e)
'ustanova' - 'skupnost ljudi te ustanove' (11 d)
'prostor za hranjenje česa' - 'skupnost predmetov, hranjenih v tem prostoru' (12f)
'del človeškega telesa' - 'oblačilo na tem delu' (16)
'znak' - 'označeno s tem znakom' (18)
'del človeškega telesa' - 'kar je prostorsko blizu temu delu' (17)
'besedilo' - 'skladba s tem besedilom' (22)
'upravna enota' - 'skupnost organov te enote' (25)

2. števno- (snovno) → števno- (snovno)

'vlakna' - 'tkanina iz teh vlaken' (13 d)
'snov' - 'jed iz take snovi' (13g)

3. števno- (pojmovno) → števno- (pojmovno)

'dejanje' - 'sposobnost za tako dejanje' (1)
'védenje' - 'poučevanje tega védenja' (5)
'pojav / lastnost / dejavnost' - 'véda o tem pojavu / lastnosti / dejavnosti' (6)
'lastnost' - '(visoka) stopnja te lastnosti' (24)

B. Metonimični pomeni s predvidljivo spremembo KPS

1. števno+ → števno- (skupno)

'predmet' - 'individualizirana skupnost teh predmetov' (7)

2. števno+ → števno- (snovno)

'posoda' - 'vsebina te posode' (11a)
'užitni del kulturne rastline'²²⁰ - 'jed iz tega dela' (13h)

3. števno+ → človeško+

'predmet' - 'upravljavec predmeta' (10)

4. števno- (snovno) → števno+

'snov' - 'odločena (osamosvojena) količina te snovi' (13 f)

5. števno- (skupno) → števno+

'predmeti določene vrste' - 'prodajalna teh predmetov' (23)

6. števno- (pojmovno) → števno+

²²⁰Motivirajoči pomen 'užitni del kulturne rastline' lahko vsebuje KPS števno+ ali pa števno-, v skladu z nepredvidljivostjo števnosti pri tem pomenu. Ker je pomen 'del' vendarle najbolj naravno vezan s KPS števno+, je tip uvrščen na to mesto, in ni še enkrat navajan pri motivirajočem pomenu s KPS števno-, kot bi lahko bil glede na primere, ko vsebuje pomen 'užitni del kulturne rastline' KPS snovno.

- a) 'dejanje' - 'obred, vključujoč to dejanje' (2)
- b) 'dejanje /dogodek / stanje' - 'dokument o tem dejanju ...' (3)
- c) 'ples' - 'skladba za ta ples' (4)
- f) 'vsebina' - 'knjiga s to vsebino' (21)

7. **šteвно- (pojmovno) → šteвно- (snovno)**
 'vinska trta' - 'vino iz grozdja te trte' (13 i)

8. **šteвно- (pojmovno) → šteвно- (skupno)**
 'čas' - 'obstoječe v tem času' (6. B g)

C. Metonimični pomeni z delno predvidljivo spremembo KPS

V to skupino se uvrščajo primeri tipa 'snov' - 'izdelek iz te snovi' (13), ki imajo pomen 'izdelek' vezan bodisi na šteвно+ ali pa šteвно- (skupno), zaradi česar je sprememba opredeljena kot delno predvidljiva:

- a) 'snov' - 'nedoločen izdelek iz te snovi' (*železo*: 1. šteвно+, 2.šteвно-, skupno) (13a);
- b) 'snov' - 'določen izdelek iz te snovi' (*asfalt*: 1. števn+ ('asfaltirana pot'), 2. števn-, skupno ('asfaltirane poti')) (13b);
- c) 'snov' - 'umetniški izdelek iz te snovi' (*grafika*: 1. števn+ (ena upodobitev), 2. števn- (skupnost več upodobitev)) (13c).

2.3 SINEKDOHNI POMENI

Razpoznavnost sinekdohnih pomenov

1 Sinekdoha kot tip znotrajleksemskih medpomenskih povezav je v tej obravnavi prikazana znotraj tipov metonimije²²¹ v samostojnem razdelku na osnovi že ugotovljene jezikovnosistemske razpoznavnosti. (SLP: 133–136) Taka uvrstitev odraža sorodnost metonimije in sinekdohe (pomenska prenosa na osnovi bližine) nasproti temeljno različni metafori (pomenski prenos na osnovi podobnosti).

Jezikovnosistemska razpoznavnost sinekdohe glede na metonimijo je v SLP (133–136) prikazana s temi lastnostmi:

1. Denotat izhodiščnega pomena in denotat motiviranega pomena sta v razmerju celota → del (*hrast*: izhodiščni pomen 'drevo s trdim lesom', motivirani pomen 'les tega drevesa') ali pa del → celota (*češnja*: izhodiščni pomen 'dolgopecljat okrogel koščičast sadež na drevesu', motivirani pomen 'sadno drevo, ki ima ta sadež').
2. Gornje razmerje se odraža v pomenskosestavinski zgradbi: Oba pomena, izhodiščni in motivirani, imata iste pomenske sestavine, le da je njihova hierarhična razporeditev v smislu

²²¹ Iz tehničnih razlogov se v kazalu sinekdohna skupina kaže kot enakovredna bodisi skupini propozicijskih metonimij bodisi nepropozicijskih, čeprav pravo vzporedje obstoji med vsemi metonimijami na eni strani in sinekdohami na drugi.

UPS in RPS različna. UPS je prepoznavno določena glede na eno samo RPS, in sicer tisto, ki se v motiviranem pomenu, nastalem po menjavi dela s celoto ali celote z delom, pomensko osamosvoji (136).

3. Sestavinska svojilnost, na kateri je utemeljena sinekdoha, dopušča izpeljevanje pomenov v obeh smereh, od celote k delu in od dela k celoti.

4. Različnost sinekdohe v primerjavi z metonimijo: pri sinekdohi je nabor pomenskih sestavin v izhodiščnem in motiviranem pomenu isti (posledica je krožni tip razlage), pri metonimiji pride do spremembe s pojavitvijo nove UPS v motiviranem pomenu.

Gornja določitev sinekdohe je pospremljena s ponazorili nekaterih tipov: a) menjava celote z delom: 'drevo' - 'les', 'kulturna rastlina' - 'njen užitni del', 'rastlina' - 'cvet', 'žival' - 'del živali' (koža, meso); b) menjava dela s celoto: 'del živalskega telesa' - 'žival', 'sposobnost' - 'nosilec sposobnosti', 'del človeškega telesa' - 'človek', 'naziv' - 'nosilec naziva'. (133-135)

2 J. Filipec (1985: 110) omenja sinekdoho kot kvantitativno vrsto metonimije, ki temelji na razmerjih del - celota (pars pro toto - totum pro parte), vrsta - rod (species pro genere - genus pro specie), nedoločena stvar - določena stvar, množina - ednina, konkretno - abstraktno. V tipologiji primerov sinekdohe ne navaja posebej, pač pa skupaj z metonimijami.

3 D. Gortan Premk (1997: 79-85) razlikuje sinekdoho od metonimije na osnovi sprememb v pomenskosestavinski zgradbi, pri čemer poudarja pomembnost razvoja novih razločevalnih pomenskih sestavin (v primerjavi z izhodiščnim pomenom). Ugotavlja, da je sinekdoha v primerjavi z metonimijo neregularna in ne zaobjema vseh členov pomenske skupine. Razlikovanje sinekdohe od metonimije ostaja - kljub sklicevanju na pomenskosestavinsko zgradbo in opisovanju le-te - premalo razločno, da bi bilo prepričljivo, še zlasti, ker brez jasne temeljne opredelitve sinekdohe uvaja štiri različne tipe, ki jih predstavlja vsakega posebej. Prvi tip je opredeljen kot »osnovna«, »prava sinekdoha« (80), ponazorjen s primerom *glava* 'oseba, posameznik' ali 'žival'. Drugi tip vključuje nadpomenska in podpomenska znotrajleksemska medpomenska razmerja, ponazorjen je s primerom *ženska* 'človeško bitje ženskega spola' - 'zakonska žena'. Zlasti nejasna in nedoločena sta tretji tip (»uporaba imena širšega podobnega pojma za ožji podobni pojem«; primer: *zemlja*: 'planet' - 'površina tega planeta') in četrti tip (*vojska* 'vojak' (Ustavi se, vojska)), ki pa je ocenjen kot izjemno redek (85).

4 D. N. Šmelev (1977: 101-103) obravnava sinekdoho kot posebno vrsto pomenskega prenosa poleg metonimije z opredelitvijo, da je to »poimenovanje celote z imenom njenega dela ali obratno«. K sinekdohi prišteva primere: *glava* 'posamezna žival iz črede', *krilo* 'ženska', poimenovanja oseb po oblačilu, ki ga nosijo (102-103). Temeljnega ločevanja nasproti metonimiji ne navaja.

2.3.1 Sinekdohni pomeni v SSKJ

2.3.1.1 Ugotavljanje sinekdohnih znotrajleksemskih medpomenskih povezav v slovarskih predstavitvah

Sinekdohna medpomenska razmerja so ugotavljana s preverjanjem, ali sta v slovarju zapisana

pomena v razmerju, ki ustreza načelu konstitutivnosti oziroma sestavinske svojilnosti (SLP: 135; 251). Primer:

melona:

Slovarska razlaga:

P_0 : 'kulturna rastlina s plazečim se stblom in rumenim sladkim sadom'

P_{Si} : 'sad te rastline'

Vzorec za preverjanje načela konstitutivnosti:

$P_{Si} = \text{sad melone } (P_0) = \text{sad, ki ga ima melona } (P_0) = \text{sad, ki je tvorni del melone } (P_0)$

Razlage, zapisane v SSKJ, je treba mestoma preurediti, da se omogoči preverjanje. Zlasti pogosto je to potrebno pri t. i. platisemičnih razlagah (npr. 'kulturna rastlina s plazečim se stblom *ali* njen rumeni sladki sad'), ki praviloma prikrivajo večpomenskost, ustrežajočo razmerju sestavinske svojilnosti. Tudi sicer je to načelo pri nekaterih razlagah težje preverjati, npr.:

ruleta

P_0 : 'hazardna igra, pri kateri odloča o dobitku kroglica, ki se ustavi v vdolbinici na enem od oštevilčenih rdečih ali črnih polj na vrteči se plošči'

P_{Si} : 'okrogla ploščica za to igro'

Sinekdohno razmerje med pomenoma bi bilo bolj razvidno, če bi bil v motivirajočem pomenu, v pomenu celote (P_0) sinekdohno osamosvojeni, uporabljeni del 'okrogla ploščica' enako opisan kot v motiviranem pomenu: '... na enem od oštevilčenih rdečih ali črnih polj na vrteči se *okrogli* plošči'. V slovarski razlagi je razmerje celota – del lahko manj razvidno. Namreč: Konstitutivnost obstoji zares na ravni pomena (kako razložiti igro *ruleta*, ne da bi bila omenjena priprava, na kateri se igra), medtem ko se referent k motiviranemu pomenu ('ploščica') lahko pojavlja kot predmetnostno ločena posameznost in slovarska razlaga načelo konstitutivnosti lahko zaobide.

2.3.1.2 Nekateri tipi sinekdoh, izkazani v SSKJ

SLP navaja nekaj tipov sinekdoh, ponazorjenih z ustreznimi leksemi (133–135). S tem je dana možnost, da se v SSKJ preveri uresničenost ugotovljenih sinekdohnih tipov znotraj pomenskih skupin in opiše njihove svojskosti.

Za prikaz sinekdohnega pomenskega prenosa celota → del so izbrani primeri tipa (1) '**rastlina**' → '**del rastline**' in (2) '**žival**' → '**del živali**', za prenos del → celota pa (3) '**del telesa človeka**' → '**človek**'. Posebnosti vsakega od teh prenosov so prikazane v okviru podskupin, kot jih znotraj navedenih treh možnosti nakazuje gradivo.

2.3.1.2.1 Rastlina → del rastline

Podskupine: (A) (1) drevo → les drevesa, (2) drevo → veja (ali temu podobni del) drevesa, (3) drevo → del drevesa, (4) drevo → sad, (B) (5) kulturna rastlina z užitnim delom → užitni del rastline, (6) rastlina s cvetom → cvet rastline.

A. Sinekdohe z motivirajočim pomenom 'drevo'

Pregledani so bili vsi leksemi v SSKJ, ki imajo UPS izraženo s pomensko sestavino drevo (215 leksemov). Iz teh so bili izločeni tisti, katerih znotrajleksemsko medpomensko razmerje na ravni pomenskosestavinske zgradba ne ustreza sestavinski svojilnosti. Med preostalimi je 69 dvopomenskih ali večpomenskih leksemov, zanimivih za našo obravnavo. V nadaljevanju so obravnavani glede na motivirani pomen: 1. les, 2. veja (ali veji podoben del) drevesa, 3. sad.

1. 'drevo' – 'les'

Leksemi: *balza, brest, dren*,²²² *gaber, hikori, javor, jesen, macesen, mahagoni, mahagonovec, palisander, sandal, tik*.

Medpomensko razmerje sinekdohe, prisotno v vseh gornjih leksemih, je v SSKJ slovaropisno prikazano v nekaj tipih slovarske razlage (tipi so povzemanlo navedeni v oglatem oklepaju):

1. *brest*: [drevo z lesom]

'listnato drevo z napiljenimi listi in s trdim lesom': visoki brest / pog. pohištvo iz bresta *brestovega lesa*; enako še *gaber, hikori, javor, jesen, mahagonovec*.

Razlaga izhodiščnega pomena je pravilno enodelna (z eno UPS) in imenuje sestavino les kot RPS. Motivirani sinekdohni pomen 'les drevesa' je prikazan na primeru ene besedne zveze, in ne kot samostojni pomen; označen je pog. in ima nadrejeno dvobesedno sopomenko (čeprav obstoji tudi enobesedna sopomenka *brestovina*, ki ni navedena, ker je manj rabljena od dvobesedne). Te vrste rešitve v SSKJ pravilno odražajo načelo sinekdohe,²²³ le prikaz pomena 'les' bi lahko bil enakovreden pomenu 'drevo'. Da je to napaka, se posredno potrjuje tudi v tipu dvodelnih razlag (platisemična večpomenskost), npr. pri leksemu *palisander*:

2. *palisander*: [drevo ali les]

'tropsko drevo ali zelo trd, rdečkasto rjav les': pohištvo iz palisandra; enako še *sandal, tik, mahagoni, balza*.

Dvodelna razlaga združuje pomena 'drevo' in 'les' in dokazuje njuno enakovrednost znotraj leksema, zaradi katere bi morala biti prikazana v dveh samostojnih enakovrednih enotah.²²⁴

²²²Leksem *dren* na videz odstopa od skupine, v katero je uvrščen, ker ima izhodiščni pomen v obliki dvodelne razlage 'grm ali drevo', kar pa na tem mestu lahko zanemarimo z utemeljitvijo, da je tako razlago mogoče zamenjati z 'rastlina v obliki drevesa ali grma'. Prim. SLP: 131.

²²³Samo pri *macesen* je s stališča sinekdohe v razlagi napaka: pomenska sestavina les ni navedena, motivirani pomen, izhajajoč prav iz te sestavine, pa je naveden. Pri razlaganju leksema *macesen* je imel prednost vidik razlikovalnega opisovanja pomena leksema *macesen* glede na druge iglavce (zapisati v razlagi za leksem *macesen* sestavino, po kateri je ta pomen razložen različno od drugih, ki imajo za UPS iglavce), zato je izpadla pomenska sestavina les, ki bi na razlagalni ravni utemeljevala sinekdoho. Torej je potrebna previdnost pri izhajanju iz slovarskih razlag, v katerih je lahko odostna pomenska sestavina, na kateri je utemeljen dani pomenski prenos.

²²⁴Nejasnost ponazarjalnih zgledov v SSKJ bi lahko pomenila nejasnost ali pomanjkanje gradiva za oba pomena, iz česar bi lahko tudi izhajala slaba rešitev v obliki dvodelne razlage: Ker iz gradiva ni bilo mogoče zanesljivo ugotoviti, pri katerih leksemih sta leksikalizirana oba pomena ('drevo' in 'les'), se je v dvodelni razlagi nakazalo obe možnosti, v zgledu pa potrdilo samo tisto, ki je bila v gradivu. Dvodelne razlage v SSKJ so namreč prav tipične za lekseme, ki poimenujejo drevesa zunaj tukajšnjega okolja in s tem manj predstavljujejo predmetnost.

2. 'drevo' – 'veja (ali veji podoben del) drevesa'

Leksemi: *beka, mačkovina, oljka, palma, pušpan, vrba*.

Pri *beka* in *vrba* je v razlagi prvega pomena (drevo, grm) imenovan del, ki se v sinekdohi osamosvoji (šibasta veja), pri *mačkovina* ne; tudi sinekdoha je pri *mačkovina* nakazana samo z besedno zvezo, brez razlage ali sopomenke (butara iz mačkovine).

Pri *vrba* je sinekdoha uresničena preko neštevne rabe samostalnika, in sicer v pomenu skupnega 'vrbovo šibje', kar je slovarsko prikazano z navedbo besedne zveze pletarski izdelki iz vrbe in sopomenko *vrbovo šibje*. Torej ne gre samo za navaden prenos poimenovanja s celote na del, pač pa tudi za spremembo KPL (iz števno+ pri 'drevo ali grm' v števno- pri 'šibje') in s tem povezano predvidljivo slovničnokategorialno omejitev (samo ednina) v rabi danega leksema. Sinekdohni pomen je v slovarju označen kot *pog.*, analogno pomenu 'les' v zgornji skupini. Povsem enak primer je pri *pušpan*: sinekdoha je prikazana samo z besedno zvezo venec iz pušpana (brez sopomenke), z enako spremembo KPS v števno- (skupno), vezano na edninskost.

Pri *palma* je omejenost sinekdohnega pomena 'list palme' slovaropisno poudarjena z umestitvijo ustrezne besedne zveze, pretežno znane iz umetnostnozgodovinskih opisov (figura *s palmo* v roki 's palmovim listom'), v frazeološko gnezdo.

Pri *oljka* bi 2. pomen, uveden s pojasnilom v krščanskem okolju in s sopomenko *oljkova vejica*, na prvi pogled lahko šteli za sinekdohni. Če pa upoštevamo, da je kvalifikatorsko pojasnilo mogoče pretvoriti v RPS 'ki se nese k cvetnonedeljskemu blagoslovu', se medpomensko razmerje izkaže za pomensko vsebovanost.

Različnost slovaropisnih prikazov sinekdohe 'drevo' – 'del drevesa' učinkovito ponazarja razliko med pomenoslovno opredelitvijo danega medpomenskega razmerja in slovaropisnimi kompromisi pri slovarskem posredovanju le-tega. Lahko bi se zahtevalo, da so slovarsko vse sinekdohe enako zapisane v obliki podpomena in z ustrezno razlago, vendar bi v tem primeru bilo zanemarjeno izkazovanje količinske, pomembnostne prisotnosti danega pomenskega prenosa in morebitna vezanost na zelo omejeno množico besedilnih uresničitvev. Tako si npr. pri leksemu *palma* ni težko zamisliti ponazarjalnega zgleda: *narediti razkošen šopek z orhidejami in palmo* za pomen, ki bi ga potrdili s sopomenko *palmov list*. S tem bi (v primerjavi z rešitvijo v SSKJ) sinekdohnemu pomenu pripisali večjo razširjenost in nevezanost na sintagmo iz umetnostne zgodovine, skratka zanemarili bi določena dejstva v zvezi z besedilno uresničenostjo danega pomena.

3. 'drevo' – 'sad'

1. *breskev*: [drevo ali sad]

'sadno drevo ali njegov žametasto dlakavi okrogli koščičasti sad'; istovrstni primeri: *cibora, češplja, debelica, figa, glog, jerebika, kutina, mandarina, mango, marelica, mirabela, murva, muškat, nektarina, nešplja, oliva, oskoruš, pomaranča, renkloda, ringlo, sliva, smokva, štrboncelj, višnja*.

Vsi primeri so razloženi s tako imenovano dvodelno razlago (drevo ali sad), ki briše razvidnost sinekdohe.²²⁵

2. *češnja*: [drevo ali sad in les]

Podobna primera večpomenskosti, vključujoča po dve sinekdohi: *lipa* ('drevo' – 'les', 'cvetje'), *oreh* ('drevo' – 'sad', 'les').

Neimenovanost sinekdohne UPS v razlagi izhodiščnega pomena

Pri *oreh* v razlagi izhodiščnega pomena ni imenovana pomenska sestavina les, ki postane UPS sinekdohnega pomena. To pogosto značilnost slovarskih razlag je mogoče razlagati tako: Slovarska razlaga v temelju sledi ugotavljanju neposredne nadpomenke v smislu UPS in izbiri ustreznih RPS. Ti dve načeli pa lahko zaobideta pomensko sestavino, ki bi bila izhodišče za tvorjeni pomen. Te primere je mogoče imeti ob njihovi navidezni slovaropisni nedoslednosti za dokaz, da je slovarski prikaz pomenske zgradbe leksema sistemsko zasnovan. Sinekdohni pomen 'les', ki je za lekseme z denotatom 'drevo' predvidljiv, je lahko uslovarjen ne glede na to, ali je v izhodiščnem pomenu naveden kot pomenska sestavina (*hrast*: veliko listnato drevo z navadno hrapavim deblom in trdim lesom) ali pa ne (*češnja*: sadno drevo ali njegov dolgopecljati okrogli koščičasti sad). Torej je treba ugotovitev o zamenjavi vloge pomenskih sestavin pri ohranjenem nespremenjenem naboru le-teh v sami opredelitvi sinekdohe razumeti nekoliko širše in ločeno od posameznih slovarskih rešitev: Pri sinekdohi se v vlogi UPS lahko pojavi pomenska sestavina, ki v razlagi danega izhodiščnega pomena ni izrecno navedena, je pa s stališča pripadnosti pomena določeni pomenski skupini predvidljivo prisotna. Sinekdoha je uresničena na osnovi analogije, obstoječe v pomenski skupini, v slovarski razlagi pa to ni nujno izraženo.

3. *bezeg*: [grm/drevo s cveti in jagodami // cvetje ali jagode]

Dve sinekdohi ('cvetje', 'plodovi') sta skriti za dvodelno razlago. Obe sta povezani s spremembo KPS za števnost in z vezanostjo na obliko ednine.

B. Sinekdohe z motivirajočim pomenom 'kulturna rastlina'

Značilnosti slovaropisnih rešitev pri sinekdohah iz pomena 'kulturna rastlina' v SSKJ

Znotraj teh sinekdoh se ločujejo skupine glede na motivirani pomen, nanašajoč se na različne dele rastline: 'seme' (*ajda, ječmen, konoplja, lan, mak, oves, proso, pšenica, riž, rž, sezam, sirek, soja*); 'užitni cvet' (*artičoka*); 'socvetje' (*brokoli, cvetača, karfiola*); 'poganjek' (*beluš, špargelj*), 'sad' (*bob, buča, dinja, feferon, jajčevc, kumara, lubenica, melancana, melona, paprika, paradiznik*), 'sadovi' (*bob, cizara, čičerka, fižol, grah, leča*), 'plod' (*hmelj*), 'korenika' (*koleraba*), 'steblo' (*kolerabica*), 'gomolj' (*krompir*), 'podzemeljski del' (*pesa, redkev, redkvice, repa*), 'listi' (*por, špinača, tobak*).

²²⁵Znotraj SSKJ pa je dvodelna razlaga z *ali* pri rastlinskih poimenovanjih oblikovni kazalec za sinekdoho.

Prikaz te večpomenskosti v SSKJ vključuje trojno problematiko: 1. dvodelne razlage, 2. neenako slovarsko izkazovanje sistemsko povsem gotove večpomenskosti (dvodelnost razlag je celo v določeni zvezi z neenakim izkazovanjem sinekdohnih pomenskih prenosov), 3. slovarsko izkazovanje (posredno ali neposredno) kategorialne lastnosti števnosti, katere spreminjanje spremlja nekatere sinekdohe.

Skoraj vsi navedeni leksemi s sinekdohno večpomenskostjo imajo dvodelne razlage: *ajda* 'kulturna rastlina z gostimi rdečkastimi ali belimi cveti v gostem socvetju ali njeno seme'. S stališča prepoznavanja sinekdohnega večpomenskega razmerja bi bila primernejša razlaga, ki bi upoštevala to prepoznavnost: 'kulturna rastlina z gostimi rdečkastimi ali belimi cveti v gostem socvetju in užitnim semenom' - 'užitno seme te rastline'.

Motivirani pomen, samo z zgledom ponazorjen in brez razlage, je upoštevan na tri načine: a) lahko je naveden za poševnico (*soja, sirek, pšenica*),²²⁶ b) ni prikazan (*rž, proso, konoplja, ajda*), c) je neločeno naveden med drugimi zgledi (*riž, oves, mak, lan, ječmen*). V tej raznolikosti je treba videti odraz stanja v gradivu, ki je povezano z dejansko rabo besede oziroma dejansko pogostostjo poimenovalne potrebe (potrebe poimenovanja sinekdohnega pomena). Tako je npr. za samostalnik *rž* v pomenu 'seme, zrnje' na osnovi zunajjezikovne izkušnje mogoče predvidevati, da je redko rabljen, zato je bilo v gradivu za ta pomen premalo izpisov, da bi bil pomen v slovarskem sestavku izkazan.

Morda je v tej luči treba razumeti tudi navajanje dvodelnih razlag, ki so s stališča opisovanja strukture slovarskega pomena napačne: Sistemsko je za določeno pomensko skupino potrjeno, da ima določeni sinekdohni pomen, vendar pri posameznih leksemih pomenske skupine različno pogosto rabljen. Takemu stanju na neki način ustreza prav dvodelna razlaga (imenuje oba pomena) z dopolnilnim podatkom v obliki (ne)navedbe ponazorila.

Števnost pri sinekdohah z motivirajočim pomenom 'kulturna rastlina'

Sinekdohne medpomenske povezave obravnavanega tipa 'kulturna rastlina s ... ' - 'del te rastline' vsebujejo nekatere svojskosti glede spremembe oz. ohranjanja kategorialne pomenske lastnosti števnosti pri pomenskem prenosu. Raznolikost te problematike se pokaže, če primerjamo tipe a) 'kulturna rastlina' - 'seme', b) 'kulturna rastlina' - 'sad', c) 'kulturna rastlina' - 'sadovi' in č) 'kulturna rastlina' - 'gomolj'.

a) 'kulturna rastlina' - 'seme'

ajda: 'kulturna rastlina z gostimi rdečkastimi ali belimi cveti v gostem socvetju in z užitnim semenom': Ajda diši; požeti ajdo; naložiti ajdo na voz

Slovarski sestavek v SSKJ z ničemer ne nakazuje sinekdohnega pomena 'seme' (npr.: kupiti

²²⁶Tehnično navodilo pri redigiranju SSKJ je prepovedovalo uporabo poševnice pri dvodelnih razlagah z ločevalnim *ali*, kar je bilo logično utemeljeno s preprečenjem tautologije na ravni ločevalnih znamenj oz. njihove ubeseditve.

kilogram ajde). Motivirajoči pomen 'rastlina' vsebuje KPS števno-; ne imenuje individualne rastline (individualno rastlino je mogoče le opisno imenovati: *bilka ajde*, kar je redko potrebno, ker so v zvezi s posamezno rastlino zlasti aktualni njeni posamezni deli (klas, cvet)), ampak samo skupnost navadno v celovito množico strnjenih rastlin (rastočih na polju, požetih in spravljениh na določenem mestu ipd.), ki si jo je najlažje predstavljati kot snovno danost iz strnjenih, medsebojno slabo ločljivih delov. V tem je denotativnopomenska utemeljitev za sistemsko prevladujočo številsko obliko ednine (sintagmatska kategorialna lastnost), vezano na to pomensko kategorijo (snovna danost iz neločljivih delov), ki je predvidljivo povezana s KPS števno-, in sicer snovno (potrjeno v tem, da je v tem pomenu leksem *ajda* družljiv z mernim izrazom: naložiti 10 kg ajde). Sinekdohni pomen 'seme' ohranja KPS števno-, snovno.

Pri pomenu 'rastlina' pride do zapletov zaradi zgledov tipa: *po lastnostih ločevati ajdo od prosa; gojiti ajdo namesto pšenice*. Ti primeri namreč ne morejo imeti merniškega določila (*ločevati 10 kg ajde) in se od gornjih pri 'rastlina' ločujejo prav po tej lastnosti; torej nimajo KPS snovno. Ubeseđujejo pomen 'vrsta rastline', ki prav tako vsebuje KPS števno-. Če naj KPS števno- v tem primeru natančneje opredelimo z eno od ustaljenih opredelitev (snovno, pojmovno ali skupno), je ustrezna opredelitev pojmovno. S stališča upoštevanja sprememb KPS pri pomenskih prenosih je taka natančnost pri razvrščanju v števnotne skupine nujna.

Pri prikazu pomenske podobe danega leksema v slovarju kot priročniku, ki mora temeljiti na gradivu, naj bi se pri prikazu števnoti upoštevala dejanska raba, morda z zasnovo slovarja omejena z merilom zadostne pogostosti. Od zasnove slovarja je nadalje odvisno, koliko natančno se v slovarju prikazujejo spremembe KPL, udeležene v pomenotvornih postopih. Tako je npr. zgled rabe *gojiti ajdo*, v katerem leksem *ajda* nastopa s pomenom, vsebujočim KPS števno-, po pogostosti ustrezen za navedbo v slovarju, čeprav nejasen glede vprašanja, ali je števno- v tem primeru pojmovno ali snovno.²²⁷

b) 'kulturalna rastlina' - 'sad'

lubenica: 'kulturalna rastlina s plazečim se stebлом, zelenim debelim sadom in z rdečim mesom': jesti lubenico; prodajati dinje in lubenice; krhelj lubenice

Vsi zgledi v SSKJ ponazarjajo samo sinekdohni pomen 'sad'. Vprašanje je, ali je primerno s stališča sistemskosti (sistemskost večpomenskosti) tak prikaz dopolnjevati.

paradižnik: 'kulturalna rastlina z razraslim stebлом in s svetlo rumenimi cveti in rdečim, sočnim sadom': obrati paradižnik; sadike paradižnika; paradižniki in kumare; Nos ima rdeč kot paradižnik / paradižnik v solati

Slovarski sestavek idealno prikazuje vse možnosti vedēnja števnotne KPS: 1. navaja pomen 'kulturalna rastlina kot vrsta rastline' (*sadike paradižnika*; števno-, pojmovno, sintagmatsko

²²⁷Ekspliciranje KPS števno- v smislu pojmovnega za omenjene posebne rabe pri *ajda* 'vrsta rastline' bi lahko bilo v slovarju celo moteče glede na to, da je dvojnost snovno - pojmovno znotraj števno-prisotna še v katerih drugih tipih večpomenskih samostalnikov, logicistično gledano pa sploh pri vsakem (vsak pomen se nanaša na ustrezni uslovarjeni pojem).

tipična ednina); 2. navaja aktualno opisno poimenovanje za eno rastlino (*sadika paradižnika*; morda je v tem pomenu možno še *grm paradižnika*); 3. navaja ponazorilo za pomen 'sad' z lastnostjo števno+ (*paradižniki in kumare*); 4. za poševnico je ločena metonimična izpeljava s pomenom 'jed' (števno-, snovno).

c) 'kulturalna rastlina' - 'sadovi'

fižol: 'kulturalna rastlina z navadno rahlo obarvanimi cveti in dolgimi stroki in užitnimi sadovi': luščiti, saditi fižol; prebrati, namočiti fižol; fižol v stročju, v zrnu / Fižol je bil letos zelo poln / fižol v solati

Sinekdohni pomen 'sadovi' imenuje majhne enote, ki imajo za snovni pomen pri nekaterih leksemih predvidljivo edninsko obliko. Torej ima v pomenu 'sadovi' samostalnik 'fižol' lastnost števno-, in sicer snovno. Ugotovljeno velja za vse lekseme v tipu 'kulturalna rastlina' - 'sadovi'.

č) 'kulturalna rastlina' - 'gomolj / podzemeljski del'

krompir: 'kulturalna rastlina z blede vijoličastimi ali belimi cveti in z užitnimi gomolji': Letos krompir gnije; Krompir ima cimo; kopati, osipavati, saditi krompir; lupiti krompir; debel, droben krompir; Krompir je že kuhan; gomolj, podoben krompirju; krompir z belim, rumenim mesom; boljša domača sorta krompirja

Sinekdohni pomenski prenos motivirajočega pomena 'rastlina' (števno-; brez možnosti poimenovanja individualne rastline, ki jo je treba opisati: *grm krompirja*) v sinekdohni pomen 'gomolj' (števno+: prerezati krompir na pol) ima enakovredno vzporedje v sinekdohnem pomenu 'skupnost gomoljev' (števno-, po analogiji k ustreznemu prenosu pri *ajda* s KPS snovno).

2.3.1. 2.2 Žival → del živali

a) 'žival s krznom' - 'krzno živali'

hermelin: 'podlasici podobna žival s krznom, ki ima pozimi belo dlako in črno liso na koncu repa': nastavljati hermelinom pasti // 'krzno te živali': kraljevski plašč iz hermelina

V SSKJ je pomenska sestavina krzno v motivirajočem pomenu navedena samo pri *hermelin* (sinonimno *kepen*) in *nerc* (sinonimno *norka*), v ostalih primerih sinekdohnega prenosa pa ne (*dihur, kuna, ponorka, lisica*). Torej je sinekdohna tvorba pomena 'krzno' utemeljena v pomenski skupini prevladujočega večpomenskostnega vzorca ('žival' → 'krzno živali'), ne da bi bila ustrezna pomenska sestavina imenovana v razlagi motivirajočega pomena.

Sinekdoha 'žival' - 'krzno živali' vključuje predvidljivo spremembo števnostne določitve: 'žival' števno+ - 'krzno' števno-.

b) 'žival z užitnim mesom' - 'meso živali'

Edini primer z razlago predstavljene sinekdohe tega tipa v SSKJ je pri *bekon*: 'prašič mesnate

pasme za pitanje' // ed. 'meso takega prašiča'. Prikaz pomenskega prenosa je popoln: pri sinekdohnem pomenu je eksplicitno navedena ednina kot sintagmatska pokazateljica KPS števnó-, snovno. Poleg tega je v zgledu navedena zveza z mernim izrazom (tisoč ton), ki prav tako vzorčno ponazarja števnó-, snovno.

Vendar je to v SSKJ edini primer te vrste. Pri leksemih *piščanec, puran, zajec, srna, kura* (navedeni tudi v SLP za ponazorilo sinekdohe) je pomen 'meso' prikazan za poševnico, v nekaterih primerih pa ni jasno, ali gre za pomen 'meso' ali za nadaljnji, iz sinekdohnega pomena izpeljani metonimični pomen 'jed iz mesa te živali'. Glede na to, da ima pomen 'meso' lahko sopomenko v tvorjenki (*srnina, kuretina*) in da obstoj take tvorjenke (dokaz za leksikaliziranost pomena) potrjuje, da se meso v podstavi imenovane živali uživa, so bile pregledane v SSKJ vse tvorjenke s pomenom 'meso' (40 primerov) in njihovi podstavni samostalniki s pomenom 'žival', ki bi lahko vsebovali obravnavano sinekdohno pomensko povezavo. Pomen 'meso' je z zgledom prikazan še (poleg zgoraj naštetih, navedenih tudi v SLP) pri: *koštrun, losos, polh* (mn.).

2.3.1.2.3 Del (telesa) človeka → človek

Razlage v SSKJ lahko prikrivajo to sinekdohno razmerje. Zato je včasih treba sinekdohno konstitutivno razmerje 'del (telesa) človeka' → 'človek' iskati v temelju medpomenske povezave, kajti sama leksikalizacija in strukturiranost sinekdohnega pomena je lahko bolj zapletena in utemeljitev povezave med pomenoma ni zlahka razvidna. Primeri:

gobezdalo

Razlaga v SSKJ:

pog., slabš. 'kdor (rad) veliko, predrzno govori': Bil je vetrnjak in gobezdalo // nizko 'usta' [odprtina na spodnjem delu obraza za sprejemanje hrane in za govorjenje]: Razčesnil ti bom gobezdalo, da te bo minilo govoriti o naši hiši

Pomenskosestavinski opis, izkazujoč konstitutivno razmerje:

UPS del telesa (človeka), RPS pri človeku, ki ta del telesa veliko uporablja za govorjenje → UPS človek, RPS ki ta del telesa veliko uporablja za govorjenje

S stališča temeljne značilnosti sinekdohe – nabor istih pomenskih sestavin v motivirajočem in motiviranem pomenu in razmerje sestavinske svojilnosti oz. konstitutivnosti – bi za RPS zadoščalo za govorjenje. V tem primeru motivirajoči pomen ne bi vseboval izhodišča za prvino, ki v motiviranem pomenu omogoča, da je poimenovanje *gobezdalo* za človeka omejeno samo na primere, ko človek ta del telesa posebno močno ali na poseben način uporablja. Skratka: Ni dovolj, da človek ima usta, da bi bil poimenovan *gobezdalo*, ampak mora biti izpolnjen še pogoj, da jih veliko uporablja. Torej je treba sestavinsko svojilnost zares videti kot razločevalni temelj določenega tipa pomenske motivacije, medtem ko uslovarjenje danega pomena lahko vključuje še dodatne pogoje.

Prim. enakovredne primere večpomenskosti pri *goflja, gobec, zijalo* (= enaka večpomenskost

sopomenk), nekoliko drugače še *trobilo*. Pri *usta* je pomen 'govoreči človek' omejen na prilastkovno zvezo (*Njihova usta* govori jo bahavo 'oni').

čeljst

Razlaga v SSKJ:

nav. mn. l. 'del obraza, v katerem so vraščeni zobje': Čeljst mu štrlijo naprej; odpreti, razkleniti čeljst ... // nizko 'kdor vsebinsko prazno, nespametno govori': Molči, čeljst stara; O ti čeljst široka

Pomenskosestavinski opis:

UPS del telesa (človeka), RPS ki je del organa za govorjenje → UPS *človek, RPS ki ima ta del telesa (in ga uporablja tako, da je deležen negativne ocene)²²⁸

2.3.1.2.4 Sinekdohno razmerje 'del' – 'celota' kot sestavinskosvojilnostna različica razmerja 'lastnost' – 'nosilec lastnosti'

Sinekdohni pomeni za 'človek', tvorjeni iz pomenov 'del telesa človeka' (prim. zgoraj *gobezdalo*, *goflja*, *gobec*), spodbujajo vprašanje, ali je sinekdohno medpomensko razmerje 'del' → 'celota' mogoče še kako drugače interpretirati s stališča tipologiziranja znotrajleksemskih medpomenskih povezav.

Na osnovi ugotovljenih primerov sinekdohnega razmerja 'del (telesa) človeka' → 'človek' je možna interpretacija, da je del človeškega telesa ('orodje za opravljanje določene funkcije') s stališča celotnega ustroja človeškega telesa in njegovega delovanja pravzaprav lastnost človeka: Človek ima telo z različnimi organi, specializiranimi za posamezne funkcije: Človek ima usta = *Človek je govoreč. Če je človek (celota; imetnik dela telesa) poimenovan z delom telesa, je to razmerje podobno razmerju 'lastnost' – 'nosilec lastnosti'.

Prekrivnost sinekdohne medpomenske povezave 'del človeka' – 'človek' s povezavo '(konstitutivna) lastnost' – 'nosilec lastnosti' se razmeroma prepričljivo potrjuje pri leksemih *duh* in *duša*, ki imata tudi v slovarski razlagi izražen pomen 'lastnost' (ob siceršnji prisotni tudi sestavinski svojilnosti: Vsak človek ima dušo.):

duh

Razlaga v SSKJ:

1. 'miselne, značajske značilnosti': Je bistrega, upornega duha; Manjka mu kritičnega duha / / s prilastkom 'nadarjenost, sposobnost': Narava mu ni dala umetniškega duha; Ima preroškega duha ... 2. s prilastkom 'človek, zlasti glede na njegove miselne in značajske značilnosti': Slovi kot izrazit analitičen duh; Takšno stališče zastopajo naši najnaprednejši duhovi ...

Pomenskosestavinski opis:

²²⁸Možna bi bila tudi razlaga: *čeljst* je del *ust*, torej gre v prenesenem pomenu 'kdor vsebinsko prazno govori' za sinekdoho znotraj že sinekdohno tvorjenega pomena (*usta* 'organ, ki omogoča govorjenje', *čeljst* v motivirajočem pomenu ('del ust, kjer so vraščeni zobje') je del tega organa).

UPS značilnost, RPS človeka → UPS človek, RPS z značilnostjo

duša

Razlaga v SSKJ:

... 'skupek človekovih čustvenih, miselnih in voljnih značilnosti' (S: duševnost): spoznati mladostnikovo dušo; značilnosti ženske duše; vživeti se v dušo sočloveka ... 'človek, zlasti z vidika njegovih značajskih, čustvenih značilnosti': Iskal je sočutno dušo; Živel je med samimi kramarskimi dušami ...

Pomenskosestavinski opis:

UPS značilnost, RPS človeka → UPS človek, RPS z značilnostjo

Vzpostavitev analogije med sinekdohnim tipičnim razmerjem 'del' - 'celota' in metonimičnim razmerjem 'lastnost' - 'nosilec lastnosti' je možna ob predpostavki, da je s stališča celote del lahko ena od konstitutivnih lastnosti celote: Hrast ima les. → *Les je lastnost hrasta. Češnja ima sadeže. → *Sadeži so lastnost češnje. Beluš ima užitni poganjek. → *Užitni poganjek je lastnost beluša. Majnica ima cvet. → *Cvet je lastnost majnice.

Vzporednost členov 'del' in 'lastnost' na eni strani in 'celota' in 'nosilec lastnosti' na drugi strani znotraj primerjave tipov pomenskih povezav 'del' - 'celota' (sinekdoha) in 'lastnost' - 'nosilec lastnosti' (metonimija) lahko vidimo celo kot razločevalno lastnost med metonimijo kot širše določeno vrsto pomenskega prenosa in v metonimiji vključeno sinekdoho kot njeno podmnožico. Pri metonimičnem razmerju 'lastnost' - 'nosilec lastnosti' nima 'lastnost' nikoli značaja konstitutivne lastnosti nosilca (primer: Govori same *neumnosti* 'neumne izjave' - *neumnost* ni konstitutivna lastnost za 'izjava', ampak dodana naključna lastnost), kar je nujno pri sinekdohi:

avtoriteta: 'ugled, izhajajoč iz položaja osebe' (ugled = del ≡ lastnost) - 'oseba, ki nosi ugled, izhajajoč iz položaja' (oseba = celota ≡ nosilec lastnosti)

Pomen 'lastnost' pri sinekdohi nujno implicira pomen 'nosilec lastnosti', in to prav tistega, ki nastopa v motivirajočem pomenu. Pri metonimiji ob obvezni novi UPS konstitutivna svojilnost ni mogoča.²²⁹

2.3.2 Tipologija sinekdohnih pomenov

Tipologija izhaja iz sinekdohnih medpomenskih povezav, ugotovljenih v obdelanem gradivu SSKJ. Dopolnjena je z ugotovljenimi tipi iz SLP (133–135), ki jih obdelano gradivo ni vsebovalo.²³⁰ Vse sinekdohne medpomenske povezave so razdeljene v dva osnovna tipa: 'del' → 'celota' in 'celota' → 'del'. Znotraj teh dveh skupin so medpomenske povezave

²²⁹O konstitutivnosti kot merilu za ločevanje sinekdohe od metonimije sploh gl. še opombo 232.

²³⁰Ti dodatki so v tipologiji označeni z zvezdico ali z opombo. - Tukajšnja tipologijo smiselno dopolnjuje razdelek *Sinekdohni pomeni v SSKJ*, kjer so nekatere značilnosti sinekdohnih pomenov problemsko prikazane.

tipologizirane tako, da sta motivirajoči pomen in motivirani pomen uvrščena v ustrezno pomensko skupino.

Specifičnosti ugotavljanja sinekdohnih pomenov v gradivu

V nekaterih primerih je medpomensko razmerje preko značaja konstitutivne svojilnosti možno potrditi kot sinekdohno razmerje, težje pa ga je smiselno tipologizirati na ravni uvrstitve v pomensko skupino. Primeri:

morje

Razlaga v SSKJ: 'morje z obalo kot prostor za oddih': iti, odpotovati na morje; Bili smo na morju; izlet na morje; vikend na morju / Prihajamo z morja // pog. 'letovanje ob morju': Sit sem morja; Dva tedna morja imam zadosti

Sinekdohno razmerje: 'morje z obalo kot prostor za oddih' – 'oddih na tem prostoru'. Razmerje sicer lahko prevedemo na nadpomensko raven ustreznih pomenskih skupin, vendar je tak opis abstrakten skoraj do nerazumljivosti: 'prostor za dejanje z določenim namenom' – 'to dejanje'.

roka

Razlaga v SSKJ: 'okončina človeka, ki se uporablja za prijemanje, delo': dvigniti, skrciti roko; iztegovati roke proti materi; prekrizati roke na prsih; zlomiti si obe roki ... – 'del te okončine od zapestja do konca prstov': držati, imeti roke v žepu; stisniti roko v pest; pred jedjo si umiti roke ...

Sinekdohno razmerje: 'okončina človeka iz več s sklepi ločenih delov, katerih spodnji vključuje del od zapestja do prstov' – 'spodnji del te okončine'.

Primeri kažejo, kako je treba slovarske razlage prilagajati, da postane sinekdohno razmerje razvidno. Brez potrditve v ustrezno formuliranih razlagah je ugotavljanje sinekdohnega razmerja lahko utemeljeno v ugotovljeni povezavi predmetnosti, poimenovane v obeh povezanih pomenih, kar pa za potrditev sinekdohnih pomenov ni zadostno. V takih primerih (prim. še sinekdohne povezave v leksemih *meni, meso, red -i ž, relief, makadam, život, registrator, ruša, meja, žep*) je morda smiselno se zadovoljiti s tipologizacijo pomenskih povezav na ravni delitve 'del' – 'celota' oz. 'celota' – 'del', saj je izražanje konstitutivnega razmerja med pomenoma na ravni pomenskospupinske uvrstitve komplicirano, s stališča tipologiziranja medpomenskih povezav pa je bolj pomembno, da je povezava utemeljeno prepoznana za sinekdohno, kot pa da bi bila podrobneje tipologizirana glede na uvrščenost povezanih pomenov v ustrezno pomensko skupino.

2.3.2.1 Menjava celote z delom

1. 'rastlina z delom X' – 'del X'

a) 'drevo z lesom' – 'les'

mahagonij: 'tropsko drevo s plemenitim rdeče rjavim lesom': podreti mahagonij // 'les tega drevesa': pohištvo iz mahagonija

b) 'drevo z vejo / vejami' – 'veja / veje'

vrba: 'rastlina v obliki drevesa ali grma z dolgimi, šibastimi vejami in ozkimi, podolgovatimi listi': Ob potoku rastejo vrbe; stara vrba; upogljive veje vrb ... // pog. 'šibje vrbe': pletarski izdelki iz vrbe

c) 'drevo s sadom' – 'sad'

breskev: 'sadno drevo z žametasto dlakavimi okroglimi koščičastimi sadovi': Breskve že cvetejo // 'sad tega drevesa': ugrizniti v sočno breskev

č) 'kulturna rastlina z užitnim delom' – 'užitni del'

č) 1. 'kulturna rastlina z užitnim semenom' – 'seme'

mak: 'kulturna ali divja rastlina z mlečkom, velikimi zvezdastimi cveti in užitnim semenom': Med pšenico je natrgala cvetočega maka // 'seme te rastline': z makom posuti pecivo

č) 2. 'kulturna rastlina z užitnim cvetom / socvetjem' – 'cvet / socvetje'

artičoka: 'sredozemska kulturna rastlina z užitnim omesenelim cvetom': nasad artičok // 'cvet': skuhati dve artičoki

cvetača: 'kulturna rastlina z omesenelim socvetjem': pridelati veliko cvetače // 'socvetje': skuhati cvetačo

č) 3. 'kulturna rastlina z užitnimi poganjki' – 'poganjki'

beluš: 'sredozemska kulturna rastlina z užitnimi mesnatimi poganjki': nasad belušev // 'užitni poganjki te rastline': jesti beluše; beluši v solati

č) 4. 'kulturna rastlina z užitnim sadom / užitnimi sadovi' – 'sad / sadovi'

buča: 'kulturna rastlina s plazečim se stblom in debelim sadom': saditi buče ... // 'sad te rastline': pobirati buče

fižol: 'kulturna rastlina z navadno rahlo obarvanimi cveti in sadovi v dolgih strokih': saditi fižol // 'sadovi te rastline': namočiti fižol

č) 5. 'kulturna rastlina z užitnimi plodovi' – 'plod'

hmelj: 'kulturna rastlina z ovijajočim se stblom in za proizvodnjo piva uporabljanimi plodovi': pridelovati hmelj // 'plodovi te rastline': uporabljati hmelj za izdelavo piva

č) 6. 'kulturna rastlina z užitnim stblom' – 'steblo'

kolerabica: 'kulturna rastlina z dolgopecljatimi listi in užitnim odebeljenim stblom': presajati kolerabice // 'steblo': kupiti kilogram kolerabic

č) 7. 'kulturna rastlina z užitnimi gomolji' – 'gomolj'

krompir: 'kulturna rastlina z bledo vijoličastimi ali belimi cveti in užitnimi gomolji': saditi krompir // 'gomolj': prerezati dva krompirja čez polovico // 'gomolji': kupiti vrečo krompirja

č) 8. 'kulturna rastlina z užitnim podzemeljskim delom' – 'podzemeljski del'

pesa: 'kulturna rastlina z velikimi, iz korenike poganjajočimi listi in omesenelim podzemeljskim delom': puliti peso // 'podzemeljski del': zrezati peso na kolobarje

č) 9. 'kulturna rastlina z užitnimi listi' - 'listi'

por: 'kulturna rastlina s širokimi podolgovatimi listi': gojiti por; izpuliti por // 'listi': zrezati por na kolesca

2. 'žival z užitnim mesom' - 'meso'²³¹

bekon: 'prašič mesnate pasme, gojen za pitanje zaradi pridobivanja mesa': zaklati bekona; pitanje, vzreja bekonov // ed. 'meso te vrste prašiča': prodali so tisoč ton kvalitetnega bekona

3. 'žival z uporabnim krznom' - 'krzno'

nerc: 'kuni podobna, ob vodah živeča žival, ki daje dragoceno krzno': gosta dlaka nercev // pog. 'krzno te živali': ovratnik iz nerca

4. 'priprava' - 'del priprave'

žaga: 'orodje ali stroj z nazobčanim listom za žaganje': pognati žago ... // 'list tega orodja': vpeti žago v okvir

Gl. še *mešalo, mesteje, rezilo, register*.

5. 'pojav, vključujoč značilno predmetnost' - 'predmetnost'

razstava: 'prireditve, na kateri je zbirka predmetov dana, postavljeno na ogled': organizirati razstavo ... // 'zbirka predmetov, tako danih na ogled': Razstava je urejena kronološko.

Gl. še *muzej, rent-a-car*.

6. 'predmetnost, pojavljajoča se ob določenem stanju' - 'stanje'

muzga: 'tekočina, ki se pojavi pod lubjem v času, ko je rastlina v stanju rasti': Muzga se izceja; Veje so polne muzge // 'stanje rastline, ko se pojavi ta tekočina': Drevo je v muzgi / sekati ob muzgi

Gl. še *majorat, razkošje, rak* ('tvorba' - 'bolezen').

7. 'stanje, pridobljeno s sredstvom X' - 'sredstvo X'

make up: 'urejenost obraza ali dela obraza, pridobljena z uporabo ličil': Občudovali so njen make-up // 'ličila': odstraniti make up

8. 'predmetnost z lastnostjo L' - 'lastnost L te predmetnosti'

moare: 'tkanina, papir s svetlikajočim se vzorcem lesnih letnic': obleka iz moareja // 'svetlikajoč se vzorec lesnih letnic na tkanini, papirju': vtisniti moare v tkanino; papir z moarejem
melodrama: ...'literarno delo manjše umetniške vrednosti z ganljivo vsebino': Ta roman je melodrama; Delo se je spremenilo v preočitno melodramo / v kinu predvajajo melodramo / / 'pretirano čustvena, ganljiva vsebina literarnega dela': V tem romanu se srečamo s socialno melodramo

²³¹ SLP: 134.

9. 'dejanje, dejavnost, stanje, vezano na določen predmet / snov / dejanje ...' – 'predmet / snov / dejanje ...'

ruleta: 'hazardna igra, pri kateri odloča o dobitku kroglica, ki se ustavi v vdolbinici na enem od oštevilčenih rdečih ali črnih polj na vrteči se plošči': Ruleta je postala njegova strast; igrati, izgubiti na ruleti; pri ruleti imeti srečo ... // 'plošča za to igro': Ruleta se ustavi; Kroglica se je zakotalila po ruleti

Gl. še: *mini, maks, midi, mehanizacija, mletje, molža, živžav, žargon, graduacija, gol, ristanc.*²³²

10. 'živalski / človeški organ z značilnim delom' – 'značilni del'

roka: 'okončina človeka iz več s sklepi ločenih delov, katerih spodnji vključuje del od zapestja do prstov': dvigniti roke; prekrižati roke na prsih – 'spodnji del te okončine': stisniti roko v pest

Gl. še *ritka, gobec*.

11. '*posoda z vsebino' – '*vsebina posode'

mlakuža: 'plitvejša kotanja s stoječo kalno vodo': pasti, zabresti v mlakužo / ekspr. To jezero je prava mlakuža 'je kalno' ... // 'ta voda': zajeti mlakužo

12. 'prostor, namenjen določenim prebivalcem' – 'prebivalci'

gnezdo: 'prostor, ki si ga pripravi ptica za nesenje jajc in valjenje in za prebivališče mladičev': napraviti gnezdo; Taščica si je začela spletati, znašati gnezdo; Mladiči so že zleteli iz gnezda ... // 'istočasno skoteni ali izvaljeni mladiči'

13. 'prostor, uporabljan za določen namen' – 'namen'

morje: 'morje z obalo kot prostor za oddih': iti na morje // pog. 'oddih na tem prostoru': Dva tedna morja zadošča za obnovitev delovne vneme

14. 'pojav, vezan na določen čas' – 'čas tega pojava'

generacija: 'ljudje približno iste starosti, ki živijo v istem času in imajo podobne interese ali nazore': Naša generacija tega ni mogla razumeti ... // 'čas, doba življenja teh ljudi': Spor je trajal celo generacijo; Eno generacijo kasneje so se razmere spremenile²³³

²³²Medpomensko razmerje znotraj izglagolskih samostalnikov tipa *mletje* (1. 'drobljenje žita z napravo' // 'žito pri tem drobljenju': Pogledala je v grot, koliko je še mletja) potrjujejo sinekdoho kot podvrsto metonimije. Ali gornji primer interpretiramo kot sinekdoho, je odvisno od tega, ali se pomenski sestavini žito priznava značaj konstitutivne svojilnosti znotraj slovarskega pomena. Na splošnejši ravni povzeto: Ločitev sinekdohne od metonimije je odvisna od tega, kaj se opredeljuje kot konstitutivna svojilnost, tj. katerim PS se priznava značaj konstitutivne svojilnosti. Samostalniki, tvorjeni iz te vrste glagolov (*mleti* = 'drobiti žito'), predstavljajo v tem pogledu posebno skupino.

²³³Naključno so bile opažene še nekatere netipološke sinekdohne povezave, npr.: Leksem *pajac* združuje med drugim pomena 'klovn' in 'enodelno oblačilo iz hlač in bluže z rokavi ali brez njih'. V pomenu 'klovn' izhaja iz italijanskega poimenovanja *bajazzo* za komediografsko osebo, ki ima tipično enodelno oblačilo (hlače in bluža skupaj, po nasprotnih četrtninah različnih barv). Poimenovanje *pajac* za vrsto oblačila v enem delu izhaja iz te značilnosti pri *bajazzo*, vendar preko metafore (to ni več oblačilo pajaca, pač pa oblačilo, podobno tistemu, ki je konstitutivno za *bajazzo*). Te vrste problematika presega sinhrono večpomenskost; s stališča sinhronne večpomenskosti se primer *pajac* 'oseba z oblačilom' – 'oblačilo' uvršča kvečjemu v posredno motivirano večpomenskost (prevzeta večpomenskost).

2.3.2.2 Menjava dela s celoto

1. 'del rastline' – 'rastlina'

robidnica: 'jagoda robide': nabirati robidnice; bonbon v obliki robidnice; sok iz robidnic // 'robida': zelo polne robidnice / z robidnicami obraščena stena

mucka: nav. mn., pog. 'socvetje v obliki podolgovate kepice': vrba že odganja mucke // 'vejica s takim socvetjem': dati mucke v vazo²³⁴

2. 'del telesa živali' – 'žival'²³⁵

rilec: 'podaljšani, zoženi prednji del glave z ustno odprtino pri nekaterih sesalcih': Prašiči brodijo z rilci po blatu ... // ekspr. 'sesalec s takim delom glave' (prašič): prodati zadnji rilec iz svinjaka

Gl. še *glava, rep*.

3. 'del telesa človeka' – 'človek glede na ta del'

želodec: 'vrečast organ (človeka) med požiralnikom in tankim črevesom, ki sodeluje pri zadovoljevanju potrebe po hrani': Želodec ga boli; Mastno hrano želodec težko prebavi ... 'človek glede na potrebo po hrani': Lačnim želodcem gre vse v slast; Težko je kuhati za tako izbirčne želodce

Gl. še *gobezdalo, goflja, gobec, rit; duh, glava, obraz, pamet, roka, srce, um, usta*.²³⁶

4. 'glas pevca' – 'pevec'²³⁷

alt: 'nizek glas dečka ali ženske': Ima prijeten alt // 'deček ali ženska s tem glasom': nastop sopranov in altov

Gl. še *tenor, bas*.

5. 'čin / naziv' – 'nosilec čina / naziva'

general: 'najvišji čin v kopenski vojski ali v letalstvu': ... // 'nosilec tega čina': poveljujoči general; slaven general; Drži se ko general

Gl. še *magister, maršal, generallajtnant, generalmajor, marešalo, major*.

6. 'del (živalskega) organa' – 'organ'

mrda: 'del živalske zadnjice okrog odprtine zadnjega črevesa': kurja mrda // vulg. 'zadnjica': Dali so mu jih po mrdi

7. 'del priprave' – 'priprava'

motor: 'stroj, ki spreminja energijo v mehansko delo in poganja vozila, priprave': Motor brni; Letalu se je pokvaril motor ... // 'osebno cestno vozilo z dvema kolesoma, ki ga žene ta stroj': skočiti z motorja; peljati se z motorjem

²³⁴Kot podtip k 'del rastline' – 'rastlina' bi lahko opredelili povezavo 'izloček rastline' – 'rastlina': *mleček*: 'mleku podoben sok nekaterih rastlin, navadno bel': V koreninah in stebalu je bel mleček ... // 'rastlina s takim sokom': Ob plotovih raste mleček.

²³⁵SLP: 134.

²³⁶K tej skupini se kot podskupina pridružuje povezava 'človekovo čutilo' – 'človek' (SLP: 134).

²³⁷SLP: 135.

8. 'del človeškega telesa za opravljanje določene funkcije' – 'opravljanje te funkcije'

nos: 'naprej štrleči del obraza z odprtinama za vohanje': drgniti si nos; obrisati si čelo in nos; prijeti se za nos ... // 'vohanje': imeti odličen nos

Gl. še: *roka, glava, oko, uho, srce*.

9. 'politična ureditev države' – 'država s to ureditvijo'

monarhija: 'ureditev države, v kateri vlada monarh': odločanje ljudstva o tem, ali želi republiko ali monarhijo // 'država s tako ureditvijo': neredi v velikih monarhijah

10. 'predmet kot znamenje pojava' – 'pojav'

žezlo: 'okrašena palica kot znamenje vladarske oblasti': zlato žezlo; žezlo in krona / kraljevsko, vladarsko žezlo ... // 'vladarska oblast, vladarski položaj': Žezlo je prešlo na sina; dati žezlo iz rok

11. 'sklanjatveni vzorec določene vrste samostalnikov' – 'samostalni tega vzorca'

femininum: 'sklanjatveni vzorec samostalnikov ženskega spola': postaviti pridevnik v femininum – 'samostalni ženskega spola': Podčrtaj v besedilu vsa feminina

Gl. še *maskulinum, nevtrum*.

(15) Preglednica tipov sinekdohnih povezav

Menjava celote z delom (str. 153–156)

1. 'rastlina z delom X' – 'del X'

a) 'drevo z lesom' – 'les'

b) 'drevo z vejo / vejami' – 'veja / veje'

c) 'drevo s sadom' – 'sad'

č) 'kulturna rastlina z užitnim delom' – 'užitni del'

č) 1. 'kulturna rastlina z užitnim semenom' – 'seme'

č) 2. 'kulturna rastlina z užitnim cvetom / socvetjem' – 'cvet / socvetje'

č) 3. 'kulturna rastlina z užitnimi poganjki' – 'poganjki'

č) 4. 'kulturna rastlina z užitnim sadom / užitnimi sadovi' – 'sad / sadovi'

č) 5. 'kulturna rastlina z užitnimi plodovi' – 'plod'

č) 6. 'kulturna rastlina z užitnim stebлом' – 'steblo'

č) 7. 'kulturna rastlina z užitnimi gomolji' – 'gomolji'

č) 8. 'kulturna rastlina z užitnim podzemeljskim delom' – 'podzemeljski del'

č) 9. 'kulturna rastlina z užitnimi listi' – 'listi'

2. 'žival z užitnim mesom' – 'meso'²³⁸

3. 'žival z uporabnim krznom' – 'krzno'

4. 'priprava' – 'del priprave'

5. 'pojav, vključujoč značilno predmetnost' – 'predmetnost'

6. 'predmetnost, pojavljajoča se ob določenem stanju' – 'stanje'

7. 'stanje, pridobljeno s sredstvom X' – 'sredstvo X'

---

²³⁸SLP: 134.

8. 'predmetnost z lastnostjo L' - 'lastnost L te predmetnosti'
9. 'dejanje, dejavnost, stanje, vezano na določen predmet / snov / dejanje ...' - 'predmet / snov / dejanje ...'
10. 'živalski / človeški organ z značilnim delom' - 'značilni del'
11. '*posoda z vsebino' - '*vsebina posode'
12. 'prostor, namenjen določenim prebivalcem' - 'prebivalci'
13. 'prostor, uporabljan za določen namen' - 'namen'
14. 'pojav, vezan na določen čas' - 'čas tega pojava'

Menjava dela s celoto (str. 157–158)

1. 'del rastline' - 'rastlina'
2. 'del telesa živali' - 'žival'
3. 'del telesa človeka' - 'človek glede na ta del'
4. 'glas pevca' - 'pevec'
5. 'čin / naziv' - 'nosilec čina / naziva'
6. 'del (živalskega) organa' - 'organ'
7. 'del priprave' - 'priprava'
8. 'del človeškega telesa za opravljanje določene funkcije' - 'opravljanje te funkcije'
9. 'politična ureditev države' - 'država s to ureditvijo'
10. 'predmet kot znamenje pojava' - 'pojav'
11. 'sklanjatveni vzorec določene vrste samostalnikov' - 'samostalniški sklanjatvenega vzorca te vrste samostalnikov'

2.3.2.3 Tipologija sinekdohnih pomenov glede na kategorialne pomenske lastnosti

Definicijsko določilo sinekdohe je sprememba hierarhične razvrstitve pomenskih sestavin znotraj istega nabora teh v motivirajočem in motiviranem pomenu, in sicer tista sprememba, ki ustreza zamenjavi dela s celoto oziroma celote z delom. Temeljna razvrstitvena elementa – del in celota – nepredvidljivo pripadata različnim pomenskim skupinam, vključujočim različne kategorialne pomenske lastnosti. Zato so tudi kombinacije teh lastnosti v sinekdohnih medpomenskih povezavah nepredvidljivo raznolike.

O delni predvidljivosti je mogoče govoriti kvečjemu znotraj nekaterih pomenskih skupin. Npr. sinekdohe tipa 'rastlina' - 'del rastline' vključujejo te kombinacije števnostnih lastnosti:

- a) števnostno- → števnostno+ v primerih, ko se izhodiščni pomen leksema lahko nanaša samo na pomen 'vrsta rastline', ne pa na posamezno rastlino (*krompir*);
- b) števnostno+ → števnostno+ v primerih, ko se izhodiščni pomen lahko nanaša na posamezno rastlino (*redkev*);
- c) števnostno+ → števnostno- v primerih, ko se pomen 'del' nanaša na snov, ki se pridobiva iz rastline (*hrast*: 'drevo' → 'les').

Siceršnje predvidljivosti sprememb kategorialnih pomenskih lastnosti pri sinekdohi ni mogoče ugotavljati.

Za sinekdohne pomene 'človek' s pridobljeno KPS človeško+ gradivo kaže, da izhajajo iz pomena 'del telesa' oziroma 'organ', ki navadno vključujejo števno+, ali pa iz pomena 'konstitutivna (neločljiva) lastnost' (*avtoriteta*) ali 'sposobnost' (*alt*), ki pa je lahko tudi števno-, pojmovno.

2.3.3 Pogled na tipologijo metonimičnih in sinekdohnih pomenov

Večja predvidljivost tvorbe motiviranih pomenov v primerjavi z metaforo omogoča metonimiji vlogo pomembnega poimenovalnega sredstva. Poimenovalna potreba odloča o tem, v katerem leksemu dane pomenske skupine se določena metonimična medpomenska povezava, predvidljivo možna v celotni pomenski skupini, tudi resnično leksikalizira. Metonimijo tako odlikuje ne le predvidljivost na ravni določenega tipa pomenske sestavinske dinamike (nova UPS ob ohranjenem motivirajočem pomenu v vlogi RPS), pač pa tudi predvidljivost uresničitve znotraj pomenske skupine.

Sinekdoha se kaže kot vrsta metonimije, pri kateri je nabor pomenskih sestavin v motivirajočem in motiviranem pomenu enak, spremeni se le hierarhično razmerje med njimi. PS, ki dobi v sinekdohnem pomenu vlogo UPS, je na ravni konstitutivne lastnosti motivirajočega pomena; značaj te konstitutivnosti ločuje sinekdoho kot posebno vrsto metonimije.

Najbolj splošna je tipologija vseh metonimičnih pomenov, ki temelji na razvrstitvi medpomenskih povezav glede na uvrščenost motivirajočega in motiviranega pomena v ustrezne pomenske skupine. Ta tipologija do neke mere (preko denotativnega pomena) odraža tipologijo predmetnosti, na katero se nanašajo pomeni.

Tipologija propozicijske metonimične večpomenskosti vključuje tisti del samostalniških metonimičnih pomenov, ki so nasproti motivirajočemu pomenu znotraj leksema v razmerju, analognem kateremu od razmerij med sestavinami propozicije. Tipološkost se vzpostavlja na ravni razmerij, analognih razmerjem med sestavinami univerzalnega vzorca sporočila (propozicija). Tipologija propozicijske metonimične večpomenskosti je tako tipologija slovarske večpomenskosti, izražena na ravni propozicijske sintagmatike. Merilo prekrivnosti s propozicijskimi razmerji je s tem od vsakokratnega denotativnega pomena (v slovarskem pomenu najbolj vezanega na zunajjezikovne danosti) najbolj neodvisno tipologizirajoče merilo, kar pomeni tudi najbolj čisto jezikovnosistemsko merilo.

Upoštevanje kategorialnih pomenskih lastnosti števnosti in človeškosti kot tipološkega merila preorganizira tipologijo, temelječo na pomenskih skupinah ali povezavah s sestavinami propozicije. Znotraj te tipologije se metonimične medpomenske povezave razvrščajo glede na to, katere od njih so predvidljivo vezane na določeno spremembo kategorialnih pomenskih lastnosti. Ta vidik tipologiziranja je bolj povéden za poznavanje značaja kategorialnih pomenskih lastnosti (katere tipe metonimij omogoča določena sprememba kategorialnih pomenskih lastnosti) kot pa za samo tipologiziranje metonimičnih pomenov.

3 METAFORIČNI POMENI

3.1 SPLOŠNO O METAFORIČNIH POMENIH

Temeljna označitev

Določevalna lastnost metaforično motiviranih pomenov je, da imajo izhodišče v vsebinskih povezavah, temelječih na asociacijah. Kljub razlikovanju med leksikalizirano metaforo (metaforično motivirani slovarski pomen) in besedilno metaforično rabo danega leksema (enkratno, priložnostno) je tudi za metaforično motivirani slovarski pomen značilna večja nepredvidljivost kot pri metonimični motivaciji. Leksikalizirana metafora ima največkrat vlogo zapolnjevanja poimenovalne praznine. Poleg tega pa je pogosto (pogosteje kot drugi tipi slovarske večpomenskosti) tudi nosilka konotativnega pomena, ki ima svoj izvor prav v asociacijski naravi medpomenskih povezav. Kot tipologizirajoče merilo pri metaforičnih medpomenskih povezavah je uporabna uvrstitev motivirajočega pomena v določeno pomensko skupino in nato še uvrstitev z njim povezanega tvorjenega pomena (npr.: P_m 'žival' → P_{Mr} 'človek'); drugih, bolj objektivnih meril, ni. Kot pomenotvorni proces glede predvidljivosti ne more biti primerjana z besedotvorjem: Metafora je uresničitev postopka izbire (izbira iz paradigmatško urejene množice), in s tem zunaj vezanosti na sintagmatska razmerja, bistvena tako v besedotvorju kot v metonimičnem motiviranju pomena.

Pojmovanje metaforičnih pomenov pri nekaterih jezikoslovcih

A. Vidovič Muha (SLP: 142–154) določa metaforično motivirani slovarski pomen na ravni pomenskosestavinske zgradbe z značilnim vnašanjem novih pomenskih sestavin. Leksikalizirane metafore se ločujejo od priložnostnih (besedilnih) s tem, da večinoma izpolnjujejo vlogo zapolnjevanja poimenovalne praznine. Izhodišče za metaforično motiviranje pomena je medsebojno vplivanje vsebin dveh denotatov. Glede na predvidljivost UPS se samostalniške slovarskopomenske metafore ločujejo v dve skupini: 1. posplošujoča metafora (*mul(e)c*: 'razposajen deček' → 'deček sploh'), 2. specifikirajoča metafora (*volk*: 'krvoločna žival' → 'napadalen človek', lahko še druga stopnja metaforizacije 'človek sploh'). Specifični značilnosti, povezani z metaforičnim pomenom, sta povezovalna lastnost (vsebinska lastnost, na osnovi katere pride do povezave med različnima vsebinama; je leksikalizirana ali pa ne) in konotativnost. Poudarjena je razlika med uresničitvami metaforičnega pomenotvornega načela v terminoloških poimenovanjih in v umetnostnem jeziku. Tipologizirano so obsežno prikazane metaforične besedne zveze s področja strokovnih poimenovanj.

J. Filipec (1985) definira metaforo kot uporabo poimenovanja, ustaljenega za poimenovanje predmetnosti A, za poimenovanje druge predmetnosti B (B_A). Tako preneseno poimenovanje je možno zato, ker imajo imenovani predmeti vsebinske podobne lastnosti, t. i. *tertium comparationis*, ki se z novim poimenovanjem izrazijo na opazen način (109–110). Pri metafori gre za ukinitve prvotnih izbirnih omejitev besede in za spremembo družljivosti. Razlikuje *metaforo podobo* (češ. *metafora obrazna*), imenovano tudi *aktualna metafora*, in *leksikalizirano*

metaforo, uzualno metaforo, ki je sestavina slovarske enote (*balvan ledu* 'kos ledu') ali pa drugotni pomen večpomenskega leksema (*magnetno polje*). Našteva šest področij, ki se najpogosteje povezujejo znotraj metaforičnih pomenov: neživa narava - človeški izdelek, rastlina - žival - človek, človeško in živalsko telo.

D. N. Šmelev (1977) definira metaforo kot pomenski prenos na osnovi podobnosti (94). Ločuje na ravni govora nenehno nastajajoče individualne metafore (nesistemske) od "jezikovnih metafor«, ki pa so si vendar podobne v tem, da oboje na zelo različne načine temeljijo v podobnostnih povezavah. Opaznost metafore je po njegovem odvisna od pogostosti dane metaforične rabe in od tega, koliko je dani leksem (ki ima metaforični motivirani pomen) rabljen v prvotnem pomenu. Metaforičnega poimenovanja so najbolj deležna področja predmetnosti, o katerih se v danem času največ govori. Hkrati pa so najmočnejši vir metafor prav tako področja predmetnosti, ki so v danem času zaradi aktualnosti najpogosteje imenovana (npr. v vojnem času je vojaška terminologija pomemben vir metaforike). Bistvena značilnost metaforičnih pomenov je njihova velika raznolikost (v povezovanju različnih vsebin), ki ne dopušča tipologiziranja, razen na ravni zelo splošnih zakonitosti (npr. prenos s konkretnega na abstraktno).

Pri D. Gortan Premk (1997) je metafora prenos poimenovanja z enega pojma na drugi oz. z ene vsebine na drugo. Prenos je motiviran z analognim povezovanjem pomenskih sestavin, in to razločevalnih pomenskih sestavin (»seme nižeg ranga«; 86), ob obvezni zamenjavi uvrščevalne pomenske sestavine (»arhisema«) izhodiščnega pomena z uvrščevalno pomensko sestavino ciljnega pomena.²³⁹ Temelj metafore je torej asociativno povezovanje dveh vsebin.²⁴⁰ Pomembni naj bi bili pogoji, ki jih mora izpolnjevati leksem oz. pomen, uporabljen za preneseno poimenovanje: 1. Leksem mora biti iz ozkega dela splošno rabljenega besedja. 2. Leksem mora biti netvorjeni leksem; če je tvorjenka, mora vsebovati celotno pomensko vsebino podstavnega leksema. 3. Metaforizira se osnovni pomen ali tak, ki je po svoji samostojnosti podoben osnovnemu (88). Motivirajoče izhodišče za asociativno povezavo dveh vsebin je lahko vsaka RPS, ki se nanaša na obliko, barvo, kakšno drugo lastnost, prostor, namen, funkcijo, vrednostno oceno ipd. (89-90).

Ju. D. Apresjan (1995: 178-179) omenja metaforo kot tip večpomenskosti, ki je (zlasti v primerjavi z metonimijo) problematičen s stališča prikazovanja povezanosti med pomeni. Slovarska razlaga metaforično motiviranega pomena lahko ne vsebuje niti ene prvine, ki bi med pomenoma nakazovala povezanost. To je značilno za primere, ko je osnova metaforizacije semantična asociacija ali konotacija (npr. rusko *mol'nija* (sln. *strela*) = 1. 'sprostitev atmosferne elektrike', 2. 'na hitro izdan stenski časopis, namenjen pomembnemu dogodku'). Metaforični pomeni z neizraženo povezovalno lastnostjo ogrožajo samo definicijo večpomenskosti

²³⁹Termin *arhisema* iz Gortan Premk 1997 smiselno prevajamo z uvrščevalna pomenska sestavina (kljub nepopolni prekrivnosti med obojima) po presoji, da je s tem predstavitev avtoričinega sistema v kratkem najbolj razumljiva.

²⁴⁰Opisan je proces uresničevanja metaforičnega poimenovanja v štirih stopnjah (Gortan Premk 1997: 86-87). Ni prav jasno, ali je v njem shematsko podan potek uporabe metaforičnega pomena - v tem primeru bi bil opis sprejemljiv - ali pa je mišljen kot opis dejanskega dogajanja v duševnosti pri uporabi oz. sprejemanju metaforičnega pomena - za ta primer je opis preveč preprost.

(medpomenska povezanost kot definicijska lastnost večpomenskosti). Zato predlaga rešitev: V dobrem slovarju bi slovarski sestavek moral imeti pragmatični ali konotativni razdelek, v katerem bi bile navedene semantične asociacije besede v danem pomenu. Tako bi pri gornjem primeru r. *mol'nija* 'sprostitev atmosferne elektrike' morala biti navedena semantična asociacija 'hitrost', 'bleščavost'. Sicer Apresjan metafori pripisuje značaj večinoma neregularne večpomenskosti (190).²⁴¹

3.2 TIPOLOGIJA METAFORIČNIH POMENOV

3.2.1 Izhodišča tipologizacije metaforičnih pomenov

Vse obravnave večpomenskosti navajajo metaforo kot tip večpomenskosti, ki temelji na podobnostni povezanosti imenovanih vsebin. Pogosto je navajano tudi načelno opozorilo na ločevanje leksikalizirane metafore od besedilne (nesistemske). Natančnejših in stvarnih splošnih označitev metaforično tvorjenega slovarskega pomena (v primerjavi z metaforo kot pomenotvornim principom na eni strani in priložnostno metaforično (besedilno) rabo besede na drugi strani), s katerimi bi bila leksikalizirana metafora ločena od drugih pomenskih prenosov, pa v splošnih leksikoloških delih večinoma pogrešamo.

V tem pogledu predstavlja uporabno izjemo SLP, ki leksikalizirano metaforo definira s stališča njenega položaja znotraj celotne slovarske večpomenskosti, in sicer razlikovalno nasproti drugim tipom večpomenskosti, sicer definiranim iz enakih izhodišč (hierarhizirana struktura slovarskega pomena, pomenskosestavinska dinamika med motivirajočim in motiviranim pomenom). Zato je bila določitev leksikalizirane metafore v SLP izbrana za temelj pri izboru postopkov za obdelavo gradiva in pri izboru meril za tukajšnje tipologiziranje samostalniških metaforično motiviranih pomenov.

Tipologizirajoče značilnosti leksikalizirane metafore v SLP

Temeljni pogled na metaforo je v SLP podan s stališča razlikovanja metafore od metonimije na ravni pomenskosestavinske zgradbe: pri metonimiji je bistveno preurejanje hierarhije pomenskih sestavin, pri metafori vnašanje novih pomenskih sestavin na osnovi medsebojnega vplivanja vsebin dveh denotatov. Podana je najprej širša (ne zgolj na leksikalizirano metaforo omejena) opredelitev metaforičnega odnosa med dvema vsebinama: »Metaforična zveza med dvema vsebinama (predstavama) je možna, če vsebina enega denotata asociira določene vsebinske (predstavne) prvine drugega denotata.« (SLP: 143) Tej širši opredelitvi sledi določitev metaforičnega odnosa pri leksikaliziranih metaforah: »Povezovalni element je zlasti pri leksikaliziranih metaforah razviden, asociacija med motivirajočim in motiviranim – metaforičnim – pomenom leksema lahko celo pomenskosestavinska, ali pa se mora opomeniti

²⁴¹ V tipologiji večpomenskosti samostalnikov navaja med 39 tipi regularne večpomenskosti samo tri metaforične: 'žival', 'žuželka' – 'človek, temu podoben' (samo tega eksplicitno imenuje *metaforičeski perenos*), 'predmet' – 'kar je predmetu podobno po obliki' (Apresjan 1995:203), 'del telesa živali' – 'del telesa človeka' (prav tam, 201).

v metaforičnem (motiviranem) pomenu.« Metaforična terminološka poimenovanja imajo zlasti visoko stopnjo asociacijske prepoznavnosti (SLP: 143). Opozorjeno je na razlikovanje med besedilno metaforo s prevladujočo stilno vlogo in leksikalizirano metaforo z osnovno poimenovalno vlogo, ki je predmet nadaljnjega razpravljanja.

Dve vrsti metaforičnih pomenskih prenosov: posplošujoča metafora in specificirajoča metafora

Značilnosti posplošujoče metafore:

1. Motivirani metaforični pomen ima UPS iz istega pomenskega polja kot motivirajoči pomen (*mul(e)c*: P^m 'razposajen deček' – P^{Mf} ekspr. 'deček sploh').
2. UPS^m = P^{Mf}
3. Metaforični pomen obvezno vsebuje konotativni pomen.²⁴²
4. Razmerje med pomenoma je mogoče izraziti z določivnim pripisovalnim stavkom tipa: *Vsak deček je kot mulec.*
5. Motivirani pomeni tega tipa tvorijo sopomenske nize.²⁴³
6. Stopnja leksikaliziranosti v smislu pomenskosestavinske strukturiranosti: Mnoge metafore te vrste ne dosejajo pomenskosestavinske strukturiranosti in so vezane bodisi na vlogo povedkovnika ali na govorno dejanje.²⁴⁴
7. Vsebinsko posplošenje lastnosti denotata iz motivirajočega pomena na celotni razred, ki mu dani denotat pripada, je nujno vir konotativnega pomena.²⁴⁵

Značilnosti specificirajoče metafore:

1. Razmerje med pomenskosestavinsko zgradbo motivirajočega in motiviranega pomena: V motiviranem pomenu nastopi nova UPS, ki je zunaj pojmovnega polja, določenega z UPS motivirajočega pomena: *volk* : P^m 'divja žival', P^{Mf} 'krvoločan, neusmiljen človek'.
2. UPS motiviranega pomena se povezuje z motivirajočim pomenom z določenimi lastnostmi, in sicer z atributivnimi lastnostmi, ki se pomenu UPS motiviranega pomena (v gornjem primeru 'človek') lahko pripisujejo na način *Človek je lahko krvoločan, neusmiljen.*
3. Za pojasnitev samostalniškega metaforičnega pomena je bistvena množica lastnostnih pridevnikov, ki so v vlogi povedkovnikov lahko absolutno veljavni, kar pomeni, da lahko izražajo katero izmed RPS pomena osebkovega denotata:

²⁴² Obveznost konotativnega pomena je mogoče interpretirati kot pretvorbo RPS motivirajočega pomena (tiste RPS, ki je zaradi posplošitve v motiviranem pomenu izpuščena) v konotativno sestavino motiviranega pomena: *mul(e)c*: P^m 'razposajen deček' – P^{Mf} ekspr. 'deček sploh'; 'razposajen' → ekspr.

²⁴³ Omenjeni sopomenski niz za pomen 'ženska sploh' bi glede na razlage v SSKJ bil ta: iron. *babše*, slabš. *babura*, vulg. *larfa*, slabš. *ženšče*, slabš. *ženščura*.

²⁴⁴ Omenjanje pomenskosestavinske strukturiranosti opozarja na razliko med metaforo kot pomenotvornim načelom, udeleženi pri tvorbi novih pomenov, in metaforičnim motiviranim pomenom kot sistemsko obstoječo slovarsko enoto. Če je ugotovljeno, da leksikaliziranost v smislu pomenskosestavinske strukturiranosti ni dosežena, to pomeni, da se samostalnik v danem pomenu ne more pojavljati v stavčni vlogi osebkova oz. v pomenskokladenjski vlogi Vd.

²⁴⁵ Obveznost konotativnega pomena pri posplošujoči metafori bi lahko utemeljevali s tem, da je kršeno načelo resničnosti: Ni res, da so vsi dečki razposajeni, zato dejansko ne morejo biti *mulci*. Neresničnost implicirane predpostavke je vzrok obvezne konotativnosti.

Griva je košata, dolga. *Lasje* so košati, dolgi. $\Rightarrow$ 'lasje' = *griva* $\Rightarrow$ Zaljubljen je v njeno *grivo* 'v njene lase'

Lastnostni pridevniki so prekrivna množica motivirajočega in motiviranega pomena.

4. Postopek leksikalizacije pri specifikirajoči metafori: iz povedkovnika se razvije samostalnik z novim naborom PS in novo pomenskosestavinsko hierarhično ureditvijo. Postopek je dokončan, ko je samostalniškost izkazana s strukturoskladenjsko vlogo osebk. Metaforični povedkovnik je lahko pot k metaforičnemu pomenu samostalnika.

5. Povzetek temeljne razlike med generalizirajočo in specifikirajočo metaforo glede na njuni delno različni funkciji: Posplošujoča metafora ima težišče v ustvarjanju konotativnosti, specifikirajoča pa je prvotno vezana na poimenovalno funkcijo.

Uporabnost ugotovljenih značilnosti metafore pri tipologiziranju

Pri tipologiziranju metaforičnih pomenov se kažejo uporabne zlasti nekatere ugotovljene značilnosti metaforičnih pomenskih prenosov:

1. Razvidnost povezovalne lastnosti med motivirajočim in motiviranim pomenom pri večini leksikaliziranih metafor (v primerjavi z besedilno metaforo, kjer te razvidnosti lahko ni).

2. Zasedranost medpomenskih povezav v vsebini.

3. Dve različni pojavnosti možnosti metaforičnega medpomenskega razmerja glede na stopnjo leksikaliziranosti: Medpomenske povezave so lahko pomenskosestavinske (*volk*: 'krvoločna žival' – 'napadalen človek') ali pa doživijo opomenjenje šele v motiviranem pomenu (*lisica*: 'žival' (brez pomenske sestavine, ki bi bila povezovalna lastnost) – 'zvit, prebrisan človek').

4. Dve različni vrsti leksikaliziranih metaforičnih pomenskih prenosov glede na vedenje pomenskih sestavin: posplošujoča (generalizirajoča) metafora in specifikirajoča metafora.

Tipologiziranje leksikaliziranih metafor iz obsežnejšega neizbranega gradiva naj bi odgovorilo na vprašanje, kaj lahko novega o metaforičnem pomenskem prenosu pove neposredno opazovanje večje količine slovarskega gradiva. Pozornost je bila usmerjena zlasti k tem okoliščinam metaforičnih pomenskih prenosov:

1. vezanost metaforičnega pomena na govorni položaj oz. besedilno vlogo (kateri v slovarju izkazani metaforični pomeni so vezani na določeni govorni položaj oz. na vlogo povedkovnika, torej še brez nove pomenskosestavinske zgradbe oz. pomenskosestavinske hierarhične ureditve);

2. značaj povezovalne lastnosti (v kolikih primerih je izražena s pomenskimi sestavinami; na kaj se nanašajo pomenske sestavine, ki izražajo povezovalno lastnost; ali je mogoča tipologizacija primerov, ko povezovalna lastnost ni razvidna (npr. motivirajoča imena živali – motivirani metaforični pomen človeka));

3. lastnostni pridevnik (evidentiranje metaforičnih motiviranih pomenov, pri katerih je mogoče navesti določeni lastnostni pridevnik kot prekrivno množico motivirajočega in motiviranega pomena; kateri lastnostni pridevniki nastopajo v teh primerih);

4. spremembe kategorialnih pomenskih lastnosti.

Metafora, metaforična raba, metaforični pomen, leksikalizacija

Pri metaforično motivirani večpomenskosti je zaradi razmeroma ohlapno določenega značaja

medpomenske povezanosti (vsebinska podobnost) razlikovanje med pojmi metafora, metaforični pomen, leksikalizacija še zlasti aktualno.²⁴⁶

Metafora se nanaša na razmerje med dvema denotatoma, do katerega pride, če vsebina enega denotata asociira vsebinske prvine drugega denotata (SLP: 143). Metafora je torej razmerje, ki lahko spodbudi razvoj metaforičnega motiviranega pomena, ni pa metaforični pomen.

Metaforična raba leksema se nanaša na metaforo kot razmerje, izraženo z določeno besedilno uresničitvijo. Pogost primer metaforične rabe so metaforični izsamostalniški povedkovniki, ki imenujejo različne človekove lastnosti (*Ne bodi tak štor*), pogosto pa ne morejo imenovati celotnega človeka nosilca teh lastnosti (ne izpolnjujejo pogojev, da bi bili samostalniki s strukturnoskladenjskim mestom osebka v stavku).

Metaforični pomen je motivirani slovarski pomen, spodbujen z vsebino drugega, motivirajočega pomena. Ta spodbujenost je na ravni pomenskih sestavin razvidna ali pa ne, ker ima svoj izvor lahko tudi samo v konotativnem delu motivirajočega pomena ali bolj oddaljenih asociativnih povezavah. Samostojni, povsem leksikalizirani metaforični pomen je tisti, ki nima nobenih besedilnih omejitev glede rabe (npr. za leksikalizirani metaforični samostalniški pomen je nujna osebka vloga).

Leksikalizacija je postopek, pri katerem dobi metaforično razmerje značaj splošno sprejete, ustaljene povezave med dvema vsebinama in katerega končni rezultat je motivirani slovarski pomen leksema z lastno pomenskosestavinsko zgradbo. Vmesna stopnja leksikalizacije samostalniškega metaforičnega pomena je lahko metaforični povedkovnik ali metaforična raba, vezana na govorno dejanje.

Besedilne uresnitve metaforično motiviranega pomena so merilo stopnje leksikaliziranosti. Kot rečeno, leksikalizirani metaforično motivirani samostalniški pomen mora biti sposoben opravljati vlogo prvega delovalnika oz. izpolnjevati stavčnočlensko vlogo osebka v stavku. Metaforično motivirani pomeni pa se v besedilu pogosto pojavljajo z omejitvami, tako tistimi, ki zadevajo skladenjske vloge samostalnika, nastopajočega v metaforičnem pomenu, kot onimi, ki zadevajo leksikalno družljivost metaforično motiviranega samostalniškega pomena in sporočanjski položaj. Pri metaforično motiviranih samostalniških pomenih se omejitve kažejo zlasti na štiri načine:

1. Samostalnik v motiviranem pomenu nastopa kot povedkovnik: *To ti je štor 'neroden, neumen (človek)'*.²⁴⁷
2. Samostalnik v motiviranem pomenu nastopa s prilastkom: *glava solate*.
3. Samostalnik v motiviranem pomenu nastopa s kazalnim zaimkom: *Pusti pri miru tega govedarja ('nerodnega, surovega človeka')*.

²⁴⁶ Razmerje med tremi danostmi strnjeno nakazuje ugotovitev v SLP: »Leksikalizacija pretvori metaforo v metaforični pomen.« (SLP: 149)

²⁴⁷ To so primeri, ki jih je mogoče imeti za mejo med pomenotvorjem in besedotvorjem: Motivirani pomen, izhajajoč iz samostalnika *štor* 'predmet', skladenjsko ne ustreza več samostalniškosti in bi moral biti osamosvojen v drugi leksem (besedotvorje). S stališča predmetne pomenskosti pa sta pomena metaforično povezana in predstavljata produktivni tip slovarske večpomenskosti.

4. Samostalnik v motiviranem pomenu nastopa v posebnih sporočanjih položajih (kot psovka, kot nagovor ipd.; *Te zebe*, mucka).

Sobesedilna omejitev metaforično motiviranega pomena je lahko uresničena z medsebojnim dopolnjevanjem in kombiniranjem naštetih možnosti:

Ta ženska je navadna neumna *gos*. Taki *gosi* ne moreš zaupati.

Sobesedilne omejitve s posledičnim krnjenjem samostalniškosti (v primerih popolne vezanosti na povedkovniško rabo) so zlasti pogoste pri metaforičnih poimenovanjih za človeka oz. za človeške lastnosti. Iz gradiva v SSKJ je mogoče sklepati, da so maloštevilni primeri tovrstnih metaforičnih pomenskih prenosov, ki ne bi bili besedilno omejeni.²⁴⁸

Stilna vrednost metaforično motiviranih pomenov

Stilna vrednost metaforičnih motiviranih pomenov je odvisna od tega, v kolikšni meri metaforično motivirani pomen izpolnjuje samo poimenovalno vlogo in v kolikšni meri vsebuje konotativni pomen.²⁴⁹ Čeprav so predmet obravnave samo leksikalizirane metafore, ki so vse vezane na poimenovalno vlogo (SLP: 143), jih je mogoče razvrstiti glede na to, v kolikšni meri se v eni skupini primerov poimenovalni vlogi pridružuje konotativni pomen. Glede na to se ločujeta dve skupini metaforičnih slovarskih pomenov, med seboj različni glede na čistost poimenovalne vloge: metaforični pomeni z izključno poimenovalno vlogo in metaforični pomeni, vsebujoči konotativni pomen.

Metaforično motivirani pomeni z izključno poimenovalno vlogo so sestavina splošnega besedišča ali pa terminologije. Njihova ločevalna lastnost je, da ne vsebujejo konotativnega pomena in so stilno nevtralni. Večinoma ne oblikujejo sopomenskih nizov. Med njimi prevladujejo poimenovanja konkretnih predmetov: *goba* 'priprava', *golša* 'odebeljen vrat nekaterih ptičev', *grlo* 'zožen del predmeta', *grablje* 'priprava, podobna orodju za spravlanje sena', *gradivo* 'pripomočki za izvedbo česa', *gnezdo* 'prebivališče mladičev', *greda* 'parcela na solinah', *glazura* 'sladkorna prevleka slaščic', *gumb* 'del pri pripravah', *grozd* 'vrsta socvetja', *grapa* 'prvina zemljepisne oblikovanosti', *glava* 'član skupine; del priprave; del rastline; del predmeta'). Še nekaj terminoloških poimenovanj te vrste: *grča* 'izboklina na kosti', *grifon* 'lovski pes', *grčica* 'vnetna kepica', *grodnica* 'del gredlja na premcu'.

Metaforični pomeni, vsebujoči konotativni pomen, so večinoma stilno označeni, zlasti ekspresivno, in tvorijo sopomenske nize: *gnezdo*, *luknja* 'stanovanje'; *gobec* (avtomobila), *rilec* (topa) 'koničast del predmeta'; *gazelica*, *srnica*, *golobička* 'ljubka ženska'; *godlja*, *kaša*, *zos* 'neprijeten položaj'; *govno*, *gnoj*, *gniloba*, *gnida* 'malovreden človek' itd. Prevladujejo

²⁴⁸Natančno upoštevanje teh omejitev bi zahtevalo popravek razlag v SSKJ, saj je le v redkih primerih prava nadpomenka človek, kot to narekuje branje sedanjih razlag (večinoma so to samo določene lastnosti človeka). Primer: *gorila*: 1. 'največja človeku podobna opica, ki živi v tropski Afriki': Gorila se je divje borila za svojega mladiča; močna, črna gorila 2. ekspr. 'zelo močen, orjaški, navadno grob človek': Bil je prava gorila

²⁴⁹Stilna vrednost je obravnavana samo v nujni meri, kolikor zadeva svojskost specifičirajoče metafore. Sicer je v uvodu k celotni tipologiji navedeno, da stilistika pomenotvornih procesov ni načrtno obravnavana.

poimenovanja za človeka (z različnih stališč) in poimenovanja iz nepredmetnega, pojmovnega sveta.

Prepoznavanje metaforičnih pomenov v gradivu

Z vzorcema medpomenskega razmerja, ki sta bila prepoznana kot tipična za posplošujočo in specificirajočo metaforo, so se v gradivu ugotavljali večpomenski leksemi z metaforično motiviranim pomenom. Ustrezanje vzorcu posplošujoče metafore ali specificirajoče metafore hkrati pomeni potrditev, da pomenska povezava sodi v regularno večpomenskost. Razlaga v slovarju včasih ne posreduje pomenskosestavinske zgradbe v taki obliki, da bi bilo metaforično razmerje med pomenoma razvidno, in jo je zato treba primerno prilagoditi oz. interpretirati. Npr.:

galjot: v srednjem veku 'kaznjenc, obsojen na veslanje na galeji': na beneško galejo prikovani galjoti; izkoriščanje galjotov // ekspr. 'izprijen, slab človek': On je pošten človek, ti si pa galjot; Ne maram tega galjota / kot psovka Molči, galjot

Slovarska razlaga neposredno ne kaže natančnejše utemeljitve za povezavo med pomenoma, niti ne nakazuje posplošujoče metafore. Do tega je mogoče priti z interpretacijo, pri kateri je skoraj nujno kršeno načelo objektivnega utemeljevanja: Pri pomenu 'kaznjenc, obsojen na veslanje na galeji', si je mogoče misliti (odsotnost objektivne utemeljitve), da vključuje pomen 'izprijen, slab človek'. Iz tega opisa je mogoče izpeljati metaforični motivirani pomen v smislu posplošujoče metafore: 'izprijen, slab človek sploh'.

Povezovalne lastnosti metaforično povezanih pomenov so zelo raznolike, zato je včasih težko določiti prvino, ki vzpostavlja zvezo med vsebinama motivirajočega in motiviranega.²⁵⁰ Tudi pomenskosestavinska določenost danega motiviranega pomena znotraj slovarja (sistema) slovenskega jezika je lahko taka, da briše povezavo z motivirajočim izhodiščem. Npr. motivirani pomen 'organizirano delovanje za doseg določenega cilja' pri leksemu *gibanje* (SSKJ *gibanje* 4.) je na prvi pogled težko pomenskosestavinsko povezovati z izhodiščnim pomenom 'spreminjanje položaja v prostoru, ki ima za cilj približanje čemu'; ta najprej omogoča metaforično izpeljavo 'spreminjanje razmer, odnosov v prostoru/družbi, in sicer z določenim ciljem'. Od tod je pot do uslovarjenega pomena 'organizirano delovanje za doseg določenega cilja' vsaj do neke mere razvidna.

Pri nekaterih leksemih, ki so v SSKJ prikazani kot večpomenski, prihaja do vprašanja, ali se vsi pomeni, ki na prvi pogled tvorijo metaforično motivirano večpomenskost, pojavljajo na isti ravni in dopuščajo, da se jih pojmuje kot nosilce znotrajleksemskih medpomenskih povezav. Npr. pri leksemu *gomila* ('pokrit, zasut prostor, navadno jama, v katerem je kdo

²⁵⁰Težko je misliti na kakšno tipologijo povezovalnih lastnosti, ki bi povedala kaj drugega kot to, da so pomeni povezani po določeni vrsti podobnosti (podobnost oblike, podobnost barve, podobnost učinka itd.). Tudi Apresjan v svojem pregledu samostalniške regularne večpomenskosti vso metaforično večpomenskost obravnava v okviru vsega treh različnih tipov: 'žival' - 'človek, tej živali podobno' (edino ta tip eksplicitno poimenuje »metaforični prenos«), 'predmet' - 'kar je po obliki temu predmetu podobno', 'del telesa živali' - 'del telesa človeka'. (Apresjan 1995: 203)

pokopan' // 'velik kup') nastopi vprašanje, ali ni prvi pomen naknadno prevzet v slovenščino v ozko knjižni rabi²⁵¹ in ga zato pravzaprav ni umestno povezovati z drugim pomenom na ravni sinhronih znotrajleksemskih medpomenskih povezav. Povezanost na ravni podobnosti obeh denotatov ('kup' – 'grob') bi lahko bila tudi samo naključna, naključno spremljevalna ob siceršnjem prevzetju pomena v slovenski jezik, in zunaj znotrajleksemseke medpomenske povezanosti.

3.2.2 Tipologija posplošujočih metaforičnih pomenov

Primeri za ponazoritev posplošujočih metaforičnih pomenov

grom: 'zelo slišen glas ob blisku' – ekspr. 'zelo slišen glas sploh'

galjot: 'izprijen, slab človek, kaznovan z veslanjem na galeji' – ekspr. 'izprijen, slab človek sploh'

gaj: 'redkejši, negovan gozd' – pesn. 'gozd sploh'

grunt: 'večje kmečko posestvo' – pog. 'posestvo sploh'

greh: 'kršitev božje ali cerkvene zapovedi' – ekspr. 'kršitev sploh'

granata: 'z razstrelivom napolnjen topovski izstrelek' – redk. 'z razstrelivom napolnjen izstrelek sploh'

grmada: 'velik kup lesa, določen za gorenje' – 'velik kup'

groš: 'novec določene vrednosti' – ekspr. 'novec sploh'

gad: 'strupena kača z verigi podobnimi lisami po hrbtu' – 'strupena kača sploh'²⁵²

Tipološke značilnosti posplošujočih metaforičnih pomenov

Za posplošujočo metaforo značilno razmerje nadpomenskega motiviranega pomena in podpomenskega motivirajočega pomena²⁵³ dopušča vso raznolikost motivirajočih in motiviranih pomenov s stališča pripadnosti pomenski skupini ('človek', 'žival', 'predmet', 'dejanje', 'naravni pojav' itd.), med katerimi bi bilo težko ugotavljati prevladujočo prisotnost katerega od tipov.

²⁵¹ Tudi v SSKJ označen s *knjiž.*, v Pleteršnikovem slovarju z oznako *nk*.

²⁵² Razmerje med motivirajočim in motiviranim pomenom pri posplošujoči metafori ima eno samo obliko pri vseh medpomenskih povezavah tega tipa, zato ni potrebno ponazarjanje s še večjim številom leksemov. Bolj zahtevna naloga je, v gradivu razbrati tovrstne medpomenske povezave, zato je smiselno naštetih lekseme, pri katerih so bili v SSKJ potrjeni pomeni posplošujoče metafore: *mače, maček, maj, majnik, makaron, malenkost, maltar, markacija, mati, mecen, megafon, mehur, meja, melodija, mešanica, metoda, mig, migljaj, milijonar, mislec, mišljenje, mladina, malček, mleko, mlin, modrijan, molk, motovilo, mrčes, mularija, mulec, mulček, rabelj, raja, ralo, raport, rapsod, rapsodija, rasa, ratar, ravnotežje, ravnovesje, razbojnik, razgovor, razkolnik, razkolništvo, razsežnost, rdečica, reža, režim, reakcionar, recept, recidiv, recidiva, recipročnost, rega, regulator, rekapitulacija, rekord, rekviem, rekvizit, relief, religija, relikvija, repertoar, represalija, repriza, resor, retorika, retuša, revolucija, rezidenca, roba, robača, robijaš, rokomavh, rokovnjač, rokovnjaščina, rokovnjaštvo, ropotija, rosa, rov, rozga, runo, žalostinka, žaluzija, želatina, žensče, žensčura, živelj, žleb, žlota, žolnir, žonta, žvegla.*

²⁵³ Razmerje je simetrično nasprotno tistemu pri pomenski vsebovanosti, kar se včasih odraža v težavah pri klasificiranju.

Povezovalno funkcijo ima (v skladu z definicijsko opredelitvijo posplošujoče metafore) UPS motivirajočega pomena, ki ima v motiviranem pomenu vrednost celotnega pomena. Torej je povezovalna prvina jedro obeh pomenov, prav nasprotno kot pri specificirajoči metafori, kjer je povezovalna prvina obrobna, lahko celo neleksikalizirana in delujoča na ravni zunajjezikovne vsebine, zunaj obeh slovarskih pomenov.

Na ravni kategorialnih pomenskih lastnosti je specifičnost posplošujoče metafore ta, da nadpomensko razmerje med motiviranim pomenom in motivirajočim pomenom izključuje možnost spremembe kategorialne lastnosti.

Konotativni pomen pri posplošujočih metaforičnih pomenih

Obveznost konotativnega pomena pri tej vrsti motiviranih pomenov je s stališča pomensko-sestavinske zgradbe logično utemeljena: Če je motivirani pomen lahko kar enak UPS motivirajočega pomena, potem mora obstajati pomenska danost, v kateri je utemeljeno, omogočeno tako medpomensko razmerje. Npr. samostalnik *greh* v razmerju posplošujoče metafore povezuje pomena 'kršitev božje ali cerkvene zapovedi' in ekspr. 'kršitev sploh'. Če sta tako različna denotata združena pri istem izrazu, potem mora obstajati danost, ki to druženje opravičuje in na neki način odtehta posplošitev poimenovanja in »napako«, da se različna denotata uvrščata pod isti izraz. Prvina s tako vlogo je lahko konotativni pomen, vsebovan v motiviranem pomenu, v katerem je zaobsežen čustveni odnos do imenovane vsebine.

Poleg primerov z nedvomnim konotativnim pomenom so tudi posplošujoče metafore, ki konotativnega pomena ne vsebujejo (*gad*, *granata*, *makaron*, *mecen*, *mehur*, *mleček*, *runo*, *rosa*, *žaluzija*, *žleb* idr.). Ti primeri spodbujajo domnevo, da je funkciji običajne tipologizirane konotativnosti lahko vzporedna (nadomestna) nenatančnost, ohlapnost pri identificiranju denotata. Ta vzporednost med konotativnostjo in ohlapnostjo pri identificiranju denotata bi bila lahko na zunajjezikovni ravni utemeljena s tem, da ima imenovanje tistega, kar je splošnejše in pomembnejše, v določenih zunajjezikovnih okoliščinah prednost pred ožjim natančnim imenovanjem. Tako se npr. v primeru posplošujoče metaforične povezave pri *gad* ('strupena kača z verigi podobnimi lisami po hrbtu' – 'strupena kača sploh') kaže, da je v določenih okoliščinah to, ali je določena kača *gad* ali katera druga strupena kača, zanemarljivo v primerjavi s podatkom, da gre za 'strupeno kačo'. Prim. ostale primere posplošujoče metafore, ki ne vsebujejo konotativnega pomena.

Posplošujoča metafora in lastnoimensko

Primer večpomenskosti pri *glavnjača* v SSKJ nakazuje, kako je posplošujoča metafora v temelju tisti postopek, po katerem lahko nastaja občnoimensko besedje iz lastnoimenskega: *glavnjača*: v stari Jugoslaviji 'glavni policijski zapor v Beogradu' // ekspr. 'hud zapor sploh'²⁵⁴

²⁵⁴V SSKJ je teh primerov malo, ker so večinoma vezani na neknjižno rabo. Tudi sicer je postopek aktualen zlasti razvojno, kot pot nastajanja poimenovanj (prim *bedeker*: 'turistični priročnik založnika Baedekerja' → turistični priročnik sploh), manj aktualen pa v sinhronem pogledu, kot tip večpomenskosti.

3.2.3 Tipologija specificirajočih metaforičnih pomenov

3.2.3.1 Tipologija motiviranih pomenov po pomenskih skupinah

Tipologija je zamišljena kot projekcija v gradivu ugotovljenih posplošujočih metaforičnih medpomenskih razmerij na raven pomenskih skupin, v katere se uvrščata vsakokratni motivirajoči in motivirani pomen. Pri metaforičnih medpomenskih povezavah sicer ni mogoča regularnost znotraj pomenske skupine kot pri metonimiji. Kljub temu je ugotovitev, da se znotraj danega leksema ugotovljeno metaforično razmerje pojavlja pri več kot enem leksemu, primerna utemeljitev za tipologiziranje s tem merilom. Tipi medpomenskih povezav so razvrščeni v tri osnovne skupine glede na zelo splošno kategorizacijo motiviranega pomena: A. 'človek', B. 'materialna predmetnost', C. 'abstraktna predmetnost'.

A. Specificirajoči metaforični pomen 'človek'

1. 'žival' → 'človek'²⁵⁵

gazelica: 'hitra, gibčna žival': ljubka gazelica // 'vitko, gibčno dekle': Nasproti mu je prihajala čudovita gazelica

Gl. še *golobičica, gad, glista, globica, gorila, gos, gosenica, govedo, maček, mačica* itd.

2. 'mitološko bitje' → 'človek'

gigant: v grški mitologiji 'nenavadno veliko in močno, človeku podobno bitje': spopad gigantov z bogovi ... //knjiž., ekspr. 'nenavadno velik in močen človek': Po telesu je gigant

Gl. še *angel, harpija, hudič, palček*.

3. 'stanje' → 'človek'

nesreča: 'stanje, ki povzroča duševne bolečine': Družino je doletela nesreča ... //ekspr. 'človek, ki pogosto naredi kaj neprimernega': Ta nesreča se je spet napila / kot nagovor Nesreča nesrečna, kaj si storil

Gl. še *griza, pokora*.

4. 'izloček' → 'človek'

gnoj: 'iztrebki domačih živali, pomešani s steljo': kidati gnoj; navoziti, raztrositi gnoj ... // nizko 'zelo len, zanikr človek': Spodi ta gnoj od hiše; Bil si in boš ostal gnoj

Gl. še *govno, gnida, grinta*.

5. 'človek glede na poklic' → 'človek glede na vedénje'

mesar: 1. 'kdor se poklicno ukvarja s klanjem živali, izdelovanjem mesnih izdelkov': Mesar je prašiča zaklal in naredil klobase; izučiti se za mesarja 2. ekspr., navadno v povedni rabi 'kdor brezobzirno, grobo dela, ravna': Ta zobozdravnik je pravi mesar

²⁵⁵V tipologiji metaforično motivirane pomene pogosto povzemamo s samostalniško nadpomenko 'človek', čeprav v številnih primerih leksikaliziranost danega metaforičnega pomena v prikazu v SSKJ ne dosega osamosvojenosti v samostalniški pomen. Ne glede na to se je za celovit pregled metaforičnih pomenskih spodbud pokazalo smiselno vse te primere vendarle prikazati kot samostalniške pomene, v skladu z rešitvami v SSKJ.

Gl. še *govedar, gastronom.*

6. 'človek v objektivno ugotovljivem stanju' → 'človek glede na (subjektivno) pripisano mu lastnost'

garjavec: 'kdor ima garje': izogibati se stikov z garjavci // slabš. 'kdor zaradi negativnih lastnosti slabo vpliva na okolico': S tem garjavcem se menda ne boš družil

Gl. še *smrdljivec.*

7. 'predmet z določeno fizikalno lastnostjo' → 'človek z določeno vedenjsko lastnostjo'

motovilo: 'priprava za navijanje, odvijanje preje': prejo navijati na motovilo // slabš. 'neroden človek, zlasti pri premikanju': nadležno motovilo

Gl. še *goba, motovilo, trlica, brus.*

8. 'prvina zemljepisne oblikovanosti' → 'človek'

gora: 'visoka vzpetina zemeljskega površja': Luna se je dvigala izza gore ... 'ekspr. 'velik, močen človek': Saj se ga kar bojim, ko je taka gora

Gl. še *skala.*

B. Specificirajoči metaforični pomen 'materialna predmetnost'

1. 'del telesa človeka' → 'del predmeta'

peta: 'del stopala pod nartom': poškodovati si peto ... 'del kakega orodja, priprave, s katerim se ta na kaj naslanja, opira, pritruje': Jambor se je prelomil nad peto

Gl. še *noga, peta, nos, grlo, glava, grodnica.*

2. 'del telesa človeka' → 'del rastline'

las: 'nitast izrastek na človeški glavi': potisniti si lase s čela ... agr. 'zelo podaljšani vratovi pestičev na koruznem storžu'

Gl. še *glava.*

3. 'žival' → 'predmet'

medvedek: 1. 'medvedji mladič': medvedka z medvedki 2. 'igrača': dobiti za rojstni dan medvedka

Gl. še *konj, račka, slonček, srnica, žabica.*

4. 'rastlinska tvorba' → 'tvorba na telesu človeka'

grča: 1. 'trdi del veje, ki je ostal v veji, deblu'...2. eksp. 'krepek, trden človek'

Gl. še *grčica.*

5. 'del telesa živali' → 'del telesa človeka'

taca: 'spodnji del noge nekaterih sesalcev' ... //slabš. 'noga, roka'

Gl. še *gobec, rilec, krempelj, taca, vamp.*

6. 'del telesa živali' → 'del predmeta'

tačka: 'manjšalnica od taca': psiček z belimi tačkami ...// 'del šivalnega stroja, ki pri šivanju drži blago'

Gl. še *rilec* (avtomobila), *gobec* (avtomobila).

7. 'del telesa živali' → 'prvina nežive narave'

griva: 'dolga žimasta dlaka na vratu nekaterih živali' ... // 'razpenjen vrh vodnega grebena'

Gl. še *jezik* (kopnega), (gorska) *glava*.

8. 'predmetnost X z likovno, prostorsko oblikovanostjo A' → 'predmetnost Y s podobno oblikovanostjo'

gruda: 'kos sprijete prsti' ... // 'neoblikovan kos sprijete snovi': gruda suhega blata

Gl. še *greda*, *gruča*, *grobља*.

9. 'prebivališče živali' → 'prebivališče ljudi'

brlog: 'bivališče zveri, zlasti v kaki votlini' Medved se zavleče v svoj brlog ... //ekspr. 'slabo, neprimerno stanovanje': Živi v vlažnem brlogu

Gl. še *gnezdo*.

10. 'predmet X' → 'predmetu X po obliki podoben predmet'

grablje: 'orodje z lesenimi ali železnimi zobmi za grabljenje': senene grablje ....// 'pregrada v reki, potoku za zadrževanje naplavin': Na grabljah je bilo polno listja in vej

Gl. še *gumb*, *gobelin*.

11. 'predmet X' → 'predmetu X po velikosti podoben predmet'

grad: 'veliko utrjeno poslopje': obzidje gradu ... //ekspr. 'bogata, razkošna stavba': Njegova hiša je pravi grad

Gl. še *ladja* 'avtomobil', *galeja* 'avtomobil'

12. 'predmet X' → 'predmetu X po načinu premikanja podoben predmet'

galeja: 'ladja na vesla': veslati na galeji – eksp. 'velik, neroden predmet, zlasti vozilo': Taka galeja porabi dosti benzina

Gl. še *križarka*, *ladja*.

13. 'del rastline' → 'kar je temu delu podobno'

grozd: 'podolgovat, iz jagod sestavljen sad vinske trte': Na trti so viseli zreli grozdi ... // 'temu podoben sad ali cvet': dišeči grozdi akacij

Gl. še *jabolko*.

14. 'rastlina' → 'rastlini podoben predmet'

deteljica: 'manjš. rastlina z navadno trojnatimi listi': Iskal je štiriperesno deteljico za srečo ... 'obesek v tej obliki': deteljica na zapestnici

Gl. še *goba*.

15. 'snov X' → 'snovi X po čutno zaznavnih lastnostih podobna snov'

glaze: 'usnje za rokavice': izdelovati iz glazeja // tekst. 'zelo lesketajoča se tkanina, ki spreminja barve, ali svilena tkanina z vtkanimi zlatimi ali srebrnimi nitmi': obleka iz srebrnega glazeja Gl. še *glazura* (tehn., gastronom.).

16. 'pomen X' → 'pomen, povezan s pomenom X preko neleksikalizirane vsebinske lastnosti, razumljive na osnovi zunajjezikovnih vsebinskih prvin'²⁵⁶

gospoda (1. – 2. ekspr.)²⁵⁷, *gajba* (1. – 3.), *gradivo* (1. – 2.), *grapa*.

C. Specificirajoči metaforični pomen 'abstraktna predmetnost'

1. 'jed' → 'stanje'

godlja: 'gosta juha, ki ostane po kuhanju krvavic': Za kosilo je bila godlja in nekaj klobas .../ /ekspr. 'neprijeten, zapleten položaj': Pomagal mu je iz godlje
Gl. še *juha*, *čobodra*, *kaša*, *močnik*, *zos*.

2. 'določena količina' → 'majhna/velika količina'

grizljaj: 'količina hrane, ki se da naenkrat v usta': Grižljaj mu je zastal v grlu ... //ekspr., z roditeljskim 'majhna količina hrane': Naprosil si je kakšen grizljaj mesa
Gl. še *kaplja*, *pest*, *ščepec*.

3. 'dejanje' → 'delovanje'

gibanje: 'delanje gibov, premikanje': gibanje roke ... // 'delovanje skupine, množice za dosego določenega cilja': organizirati gibanje
Gl. še *boj*, *vojna*.

4. 'naravni pojav' → 'družbeni pojav'

gravitacija: 1. 'fiz. pojav, da se telesa privlačijo zaradi svoje mase': teorija gravitacije 2. 'gospodarska, prometna usmerjenost k določenemu središču': gravitacija vasi k mestu
Gl. še *potres*, *nevihta*.

(16) Preglednica tipov specificirajočih metaforičnih povezav

A. Specificirajoči metaforični pomen 'človek' (str. 171–172)

1. 'žival' → 'človek'

2. 'mitološko bitje' → 'človek'

3. 'stanje' → 'človek'

²⁵⁶Specifičnost teh prvin je vir velike raznolikosti znotraj skupine, ki ima zaradi tega značaj zbirališča vseh v gornje skupine nevrstljivih primerov.

²⁵⁷Ponazoritev nevrstljivosti teh primerov v katero od gornjih skupin: Motivirani pomen leksema *gospoda* 'ljudje, ki udobno živijo in jim ni treba (fizično) delati' je utemeljen na dogovorni interpretaciji, da imajo v motivirajočem pomenu imenovani 'pripadniki plemiškega ali meščanskega sloja' lastnost, da udobno živijo, ker jim ni treba fizično delati. Na neki način je povezovalna lastnost neobjektivna tako kot v primeru živalskih poimenovanj za človeka, le da je tam zaradi številnosti leksemov, ki vsebujejo istovrstni pomenski prenos, mogoče govoriti o tipu, v tem primeru pa ne.

4. 'izloček' → 'človek'
5. 'človek glede na poklic' → 'človek glede na vedenje'
6. 'človek v objektivno ugotovljivem stanju' → 'človek glede na (subjektivno) pripisano mu lastnost'
7. 'predmet z določeno fizikalno lastnostjo' → 'človek z določeno vedenjsko lastnostjo'
8. 'prvina zemljepisne oblikovanosti' → 'človek'

B. Specificirajoči metaforični pomen 'materialna predmetnost' (str. 172–174)

1. 'del telesa človeka' → 'del predmeta'
2. 'del telesa človeka' → 'del rastline'
3. 'žival' → 'predmet'
4. 'rastlinska tvorba' → 'tvorba na telesu človeka'
5. 'del telesa živali' → 'del telesa človeka'
6. 'del telesa živali' → 'del predmeta'
7. 'del telesa živali' → 'prvina nežive narave'
8. 'predmetnost X z likovno, prostorsko oblikovanostjo A' → 'predmetnost Y s podobno oblikovanostjo'
9. 'prebivališče živali' → 'prebivališče ljudi'
10. 'predmet X' → 'predmetu X po obliki podoben predmet'
11. 'predmet X' → 'predmetu X po velikosti podoben predmet'
12. 'predmet X' → 'predmetu X po načinu premikanja podoben predmet'
13. 'del rastline' → 'kar je temu delu podobno'
14. 'rastlina' → 'rastlini podoben predmet'
15. 'snov X' → 'snovi X po čutno zaznavnih lastnostih podobna snov'
16. 'pomen X' → 'pomen, povezan s pomenom X preko neleksikalizirane vsebinske lastnosti, razumljive na osnovi zunajjezikovnih vsebinskih prvin'

C. Specificirajoči metaforični pomen 'abstraktna predmetnost' (str. 174)

1. 'jed' → 'stanje'
2. 'določena količina' → 'majhna/velika količina'
3. 'dejanje' → 'delovanje'
4. 'naravni pojav' → 'družbeni pojav'

3.2.3.2 Tipologija metaforičnih pomenov glede na vsebino asociativnih povezav

S stališča vloge zapolnjevanja poimenovalne praznine so pri vseh tipih neposredno motivirane večpomenskosti zlasti zanimivi tvorjeni pomeni. Pri metafori je to še bolj izrazito: kategorizacija metaforičnih medpomenskih povezav glede na motivirane pomene odgovarja na vprašanje, poimenovanje katere predmetnosti sega po tem najmanj regularnem pomenotvornem sredstvu.

Razvrstitev metaforičnih medpomenskih povezav glede na motivirani pomen je razdeljena v dva razdelka: A. metaforične povezave, pri katerih je povezovalna lastnost podobnost po

obliki, B. metaforične povezave, pri katerih je povezovalna lastnost kakšna druga vrsta podobnosti. Ta sicer neuravnotežena delitev je utemeljena v tem, da je podobnostna povezanost pomenov kot definicijska lastnost leksikalizirane metafore v slovarskih pomenih uresničena na zelo različne načine, med katerimi po pogostosti in opredeljivosti izstopa podobnost po obliki.²⁵⁸

A. Metaforično motivirani pomeni na osnovi **podobnosti po obliki**

a) 'izdelani predmet' ← 'predmet v naravi'

Možnosti motivirajočega pomena:

1. del človeškega telesa (*noga* (stola))
2. žival (*zebra* 'prehod za pešce')
3. del rastline (*list* 'kos papirja')
4. pojav iz nežive narave (*sneg* 'stepeni beljak')

b) 'izdelani predmet X1' ← 'izdelani predmet X'

gumb ('pri oblačilu' → 'pri napravi'), *grablje* ('ročno orodje' → 'priprava v reki')

c) 'človek'

Možnosti motivirajočega pomena:

1. žival (*gorila*, *glista*)
2. predmet, pojav (*motovilo*, *trlica*)
3. človek (*govedar*, *kmet*, *mesar*)

č) 'pojav iz nežive narave' ← 'živo'

lasje (pri koruzi)

d) 'del živali' ← 'del rastline'

mandelj, *plod* (v materinem telesu)

B. Metaforično motivirani pomeni na osnovi **drugih podobnostnih lastnosti**

a) 'človek' ← 'žival'

golobica, *gad*, *gazelica*

b) 'človek' ← 'rastlina'

goba, *osat*, *prekla*

c) 'človek' ← 'neživa narava'

gnoj, *govno*, *gnida*

---

²⁵⁸O tipologiziranju po kategorijah metaforično motiviranih pomenov in razdelitvi na podobnost po obliki in ostalo podobnost prim. Filipec 1985: 112–113.

č) 'človek' ← 'pravljíčno bitje'

gigant, angel, palček

3.2.3.3 Tipologija povezovalnih lastnosti

Za leksikalizirano metaforo naj bi bila značilna razvidnost povezovalne lastnosti, ki ima vlogo prekrivne množice motivirajočega in motiviranega pomena (SLP: 143–144). Prekrivno množico motivirajočega in motiviranega pomena naj bi pogosto predstavljal lastnostni pridevnik: ta v vlogi povedkovnika lahko izraža razločevalno pomensko sestavino osebkevega denotata, na mestu katerega je lahko tako denotat motivirajočega pomena kot denotat motiviranega pomena (SLP: 146–147). Temelj tovrstne pomenske motiviranosti je mogoče ujeti v dva stavka, od katerih eden ima v osebku denotat motivirajočega pomena in drugi denotat motiviranega pomena. Primer iz gradiva v SSKJ:

gazelica

Pm 'hitra in gibčna stepska žival s temnimi očmi, in sicer majhna'

PMf 'vitko, gibčno dekle'

Povezovalna lastnost (gibčen) je lastnostni pridevnik, ki je hkrati razločevalna pomenska sestavina denotata motivirajočega pomena in RPS motiviranega pomena:

Gazelica je gibčna.

Dekle je (lahko) gibčno.

⇒ *gazelica*: 'stepska žival' + 'gibčno dekle' (← motivirano)

Z razčlenitvijo povezave med vsebinama, na kateri se nanaša medpomenska povezava motivirajočega in metaforično motiviranega pomena, je sicer večkrat mogoče priti do lastnostnega pridevnika, ki ubeseduje povezovalno lastnost, vendar to običajno ni RPS. Navadno je to lastnostni pridevnik, ki lahko določa tako denotat motivirajočega kot motiviranega pomena. Ali z drugimi besedami: ki se lahko pojavi v smiselni besedni zvezi, nanašajoči se na katerega koli od obeh denotatov. Npr.: *gosenica* ('žival' – 'človek'): lastnostni pridevnik škodljiv (žival je škodljiva, človek je škodljiv); *glista* ('zajedavec' – 'človek'): ki vzbuja odpor (zajedavec vzbuja odpor, človek vzbuja odpor); *golazen* ('živali' – 'ljudje'): ki vzbuja odpor; *griža* ('stanje' – 'človek'): ki vzbuja odpor; *griva* ('griva' – 'lasje'): lastnostni pridevnik košat; *glava* (pri človeku – pri rastlini): lastnostni pridevnik okrogel itd.

Glede na to, da povezovalna lastnost pogosto ni RPS, se kaže sam obstoj objektivno ubesedljive povezovalne lastnosti bolj pomemben kot istovetnost povezovalne lastnosti z RPS. Povezovalna lastnost mora odzrcaljati vsebinsko lastnost, pripadajočo vsebinama obeh povezanih denotatov. Hkrati povezovalna lastnost opravlja vlogo identifikacije danega pomenskega razmerja, kar je zlasti pomembno znotraj leksemov, ki vsebujejo dve ali več znotrajleksemsko metaforično utemeljeni medpomenski razmerji. Primer:

gnezdo

P^m1 → P^{Mf}1

P^m1 'prebivališče za ptičje mladiče' *Taščica si je začela spletati gnezdo* → P^{Mf}1 'prebivališče za ljudi' *Napravil si je udobno gnezdo*; PL (povezovalna lastnost): vloga prebivališča.

P^m1 → P^{mf}2

P^m1 'prebivališče za ptičje mladiče', ki je na težko dostopnem mestu, torej je odročno → P^{mf}2 'odročjen kraj' *V tem podeželskem gnezdu te ne bo nihče obiskoval*; PL: odročjen.

Obe navedeni metaforični medpomenski povezavi se razločujeta s tem, da vsebujeta različni povezovalni lastnosti: v prvem primeru je povezovalna lastnost v pomenu 'prebivališče', torej lastnost *prebivališčnost (v metaforizaciji verjetno uporabljena zaradi vsebovanja asociacijske prvine vzbujanja občutka varnosti), v drugem primeru je na podoben način povezovalna lastnost odročnost.

V sledeči skupini primerov povezovalne lastnosti ni mogoče ubesediti z lastnostnim pridevnikom ali objektivnim imenovanjem pomenske prvine.

goba

P^m 'prožen, luknjičast predmet, ki vpija vodo' *ožeti gobo; pomočiti gobo v vodo*

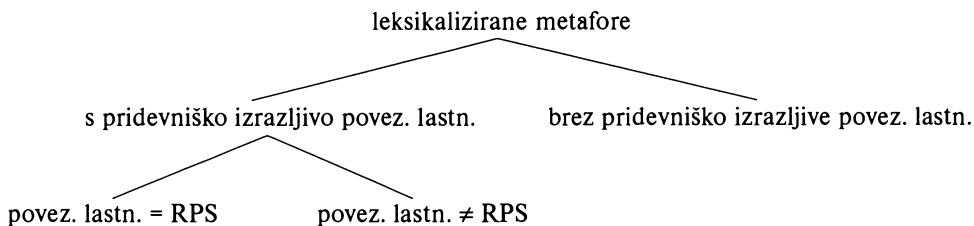
P^{mf} 'kdor popije veliko alkoholnih pijač' *Saj vem, da si goba; kot psovka Molči, goba pijana*

Namesto navedbe povezovalne lastnosti v obliki lastnostnega pridevnika ali sploh imenovanja pomenske prvine je v takih primerih možno le opisati izhodišče za asociativno medpomensko povezavo med obema povezanima vsebinama: Goba je take strukture, da zlahka vpija vodo, tako da voda izgine v njej, kot da je sploh ne bi bilo. Podobno brez težav izginja alkohol v človeku, ki popije veliko alkoholnih pijač. Motivirajoči pomen nima prvine, iz katere je izpeljan motivirani pomen. V navedenem primeru ostaja pomenski prenos na ravni lastnostne določitve in je omejen na povedno rabo (*vem, da si goba*). Večina te vrste primerov ostaja na ravni povedkovnikov in se ne dokončno leksikalizira.

Metaforično motivirane pomene torej lahko glede na izrazljivost povezovalne lastnosti razvrščamo v te skupine:

1. leksikalizirane metafore s pridevniško izrazljivo povezovalno lastnostjo:
  - povezovalna lastnost je RPS (*gazelica*: 'žival' - 'dekle')
  - povezovalna lastnost ni RPS (*gnezdo*: 'ptičje bivališče' - 'človeško bivališče')
2. leksikalizirane metafore brez pridevniško izrazljive povezovalne lastnosti (*goba*: 'predmet' - 'pijanec')

(17) *Metaforični pomeni glede na izrazljivost pomenskopovezovalne lastnosti*

3.2.3.4 Tipologija metaforičnih pomenov glede na kategorialne pomenske lastnosti

Metaforično motivirani pomeni z ohranjenimi nespremenjenimi kategorialnimi pomenskimi lastnostmi motivirajočega pomena

1. Te vrste medpomenske povezave so možne znotraj vseh števnostnih kategorij:

- a) števno+ → števno+ (*jezik* 'člov. organ' - 'del čevlja')
- b) števno- → števno- : snovno → snovno (*glazura, glaze*); pojmovno → pojmovno (*gibanje*); skupno → skupno (*golazen, gospoda*)

2. Tipska značilnost na ravni pomenskosestavinske zgradbe: Brez spremembe v kategorialnih pomenskih lastnostih so znotraj metaforično motivirane večpomenskosti vse posplošujoče metafore. Posplošujoča metafora s prekategoriziranjem UPS motivirajočega pomena v celotni motivirani pomen zagotavlja ohranitev nespremenjenih kategorialnih pomenskih lastnosti.

3. Tipska značilnost na ravni povezovalne lastnosti: Brez spremembe števnostne lastnosti so vsi primeri večpomenskosti, pri katerih metaforizacija temelji na oblikovni podobnosti (*gumb, grozd, grlo, grča, grčica, greda, grablje, gobec* itd.). Prisotne so tudi ostale povezovalne lastnosti, vendar nobena ne tako v celoti kot oblikovna podobnost.

4. Tipska značilnost na ravni denotativnopomenskih povezav: Na tej ravni ni mogoče ugotavljati posebne tipološkosti, znotraj skupine so možne različne povezave:

- a) predmet - predmet (*ladja*: 'plovilo' - 'avtomobil');
- b) predmet - prostor (*gajba*: 'posoda' - 'prostor');
- c) človek 'stanje' - človek 'lastnost' (*garjavec*)
- č) del člov. telesa - del predmeta (*glava*)
- d) del člov. telesa - del živalskega telesa (*golša*)
- e) snov - (podobna) snov (*glaze, glazura*)

Metaforično motivirani pomeni s spremenjenimi kategorialnimi pomenskimi lastnostmi glede na motivirajoči pomen

1. Možne kombinacije pomenov glede na kategorialno lastnost števnot:

- a) števno- (snovno) → števno- (pojmovno): *godlja* ('jed' - 'stanje'; gl. še sopomenske *kaša, zos*), *gniloba* ('snov' - 'stanje')
- b) števno- (snovno) → števno- (skupno): *gradivo* ('snov za gradnjo' - 'pripomočki za delo')

2. Možne kombinacije pomenov glede na kategorialno lastnost človeško:

- a) človeško- (števno+) → človeško+ (*goba, gazelica*)
- b) človeško- (števno-, snovno) → človeško+ (*govno, gniloba, gnoj*)
- c) človeško- (števno-, pojmovno) → človeško+ (*griža*)

3. Količinsko so med motiviranimi pomeni s spremenjenimi kategorialnimi pomenskimi lastnostmi najmočneje zastopana metaforično motivirana poimenovanja za človeka.

Motivirajoči pomen pri teh medpomenskih povezavah se lahko nanaša na različna področja in ne kaže enotnosti: 'žival' (*golobičica, gazelica, golobica, gorila, gos, gosenica, govedo, glista*), 'stanje' (*griža*), 'snov' (*govno, gnoj, gniloba*), 'izloček' (*gnida, grinta*), 'predmet' (*goba*), 'pojav' (*gora*).

4. Med metaforično motiviranimi pomeni v obdelanem gradivu je sprememba števno- → števno+ izkazana samo kot sovsebna spremembi števno- → človeško+ (*govno*).

3.2.4 Metaforični pomeni, zasnovani v besedilni rabi

Kako je metaforična večpomenskost zasnovana v besedilni rabi, je mogoče opazovati na primerih besedilnih zgledov v SSKJ, ki imajo oznako *pren.* (preneseno). Primer:

grozd: 'podolgovat, iz jagod sestavljen sad vinske trte': Na trti so viseli zreli grozdi // 'temu podoben sad ali cvet': dišeči grozdi akacij; grozdi ribeza; *pren.* Iz tramvaja je visel grozd ljudi

Primeri z oznako *pren.* so omejeni na določeno besedilno rabo in so zunaj leksikalizirane metafore.²⁵⁹ V SSKJ nakazujejo, kako se v besedilu uresničuje sposobnost danega slovarskega pomena, da postane izhodišče novega pomena; kako je torej v besedilu uresničena zasnova za slovarsko večpomenskost.²⁶⁰ Iz gornjega primera, označenega s *pren.*, bi se v primeru leksikalizacije lahko razvil slovarski pomen 'kar je temu podobno sploh'.

V SSKJ je 2586 leksemov, pri katerih sprememba pomena ni navedena v obliki nove slovarske razlage, pač pa je samo nakazana z oznako *pren.* Uvod v SSKJ načelno opisuje pomene z oznako *pren.* takole: »Beseda ali zveza, ki je vsebinsko sicer zelo blizu izhodiščnemu pomenu, je pa predstavno premaknjena v drugačno okolje.« (Uvod, XX, p. 123) Čeprav je skupina leksemov s *pren.* na prvi pogled razvidna samo kot enotna slovaropisna rešitev za evidentiranje določene vrste pomenske različnosti in torej tudi večpomenskosti (evidentiranje večpomenskosti brez izpisovanja pomenskih razlag), jo mora obravnava večpomenskosti upoštevati, ker se na njej odraža določena pomenska zakonitost.

Pri analizi konkretnih primerov se uvodni določili o vsebinski »bližini« in »predstavni premaknjenosti« pojasnita takole: Izhodiščni pomen in s *pren.* označeni pomen sta povezana preko pomenske lastnosti, ki je obema skupna na razmeroma abstraktni asociativni ravni, asociativnost povezave izhaja iz slikovitosti, vezane na izhodiščni pomen. Povezanost pa ne obstoji kot skupna pomenska lastnost obeh pomenov.

²⁵⁹Iz primera je med drugim razviden postopek ugotavljanja slovarskega pomena: Tudi v leksikaliziranem pomenu 'temu podoben sad ali cvet' gre za pomen, ki je vezan na določene besedilne omejitve, konkretno na prilastke, ki usmerjajo k pomenski sestavini cvet, sad (grozd akacije, grozdi ribeza). Če je iz besedilnih uresničitvev mogoče abstrahirati razred, kategorijo take pomenske omejitve, ki dobi svoj ustreznik v pomenskosestavinskem opisu (sad, cvet v razlagi), potem je to še vedno slovarski pomen. Če pa to ni mogoče, gre samo za primer besedilne rabe, v SSKJ dogovorno prikazan s *pren.*

²⁶⁰S tega stališča je rešitev s *pren.* v SSKJ sploh pritegnjena v tukajšnjo obravnavo.

Glede na poimenovano predmetnost se primeri, označeni s *pren.*, razvrščajo v dve skupini:

1. skupina: Motivirajoči pomen ima denotativni pomen s področja materialne predmetnosti, motivirani pomen pa z abstraktnega področja (*giblaj, gladina, glad*; večina primerov); motivirajoči pomen pri pomenski spremembi izgubi značaj materialne pojavnosti.²⁶¹
2. skupina: Motivirajoči pomen in motivirani pomen se ne razlikujeta v razmerju konkretno – abstraktno. Pomenska sprememba temelji na tem, da se iz izhodiščnega pomena v motiviranem ohrani abstraktni asociativni ustreznik izhodiščnega pojma (*globina*: globina sobe 'oddaljenost kot fizikalna lastnost': globina oči 'lastnost oči kot čustveno doživeta danost (skrivnostnost, nedostopnost)'; *gejzir, grozd, gurman*).²⁶² Ta ustreznik je večkrat v slovarskem pomenu implicitno vsebovana pomenskost, nanašajoča se na človekovo doživljanje, oceno pojavnosti, sicer imenovane v motivirajočem pomenu.

Glavna tipa pomenskih sprememb pri oznaki *pren.* torej lahko povzamemo v tej obliki: 1. konkretno → abstraktno (*giblaj* (roke) → *giblaj* (duše)); 2. konkretno → konkretno (*gejzir* → *gejzir* (zemlje)); abstraktno → abstraktno (*glavobol*).

Tip 1: Ponazarja ga leksem *giblaj*; za lažje primerjanje ima tudi motivirani pomen pripisano prilagojeno pomenskosestavinsko razlago:²⁶³

1. 'malo zaznavna sprememba položaja (dela) telesa': *Videti je bilo vsak giblaj njenega telesa*
2. 'malo zaznavna sprememba v čustvenem doživljanju*': *giblaj umetnikove duše*

Povezovalna lastnost je pojem sprememba, ki se v izhodiščnem pomenu nanaša na fizični svet, v *pren.* pomenu pa na nematerialno pojavnost; torej je obema pomenoma lahko skupen zgolj abstrakten pojem sprememba. Navedeni primer je tipičen za večpomenskost s *pren.*, saj se v večini primerov povezuje konkretno izhodišče z abstraktnim področjem v motiviranem pomenu (prim. *garderoba, genij, gib, giblaj, lakota, gladina* itd.).

Tip 2: Motivirani pomen se enako kot motivirajoči nanaša na materialno pojavnost, vendar s povsem drugega področja:

gejzir 1. 'vroč vrelec, ki v rednih presledkih brizga visoko v zrak': *izbruh gejzira* 2. '*zemlja, ki se zaradi delovanja sile pri eksploziji dvigne visoko v zrak': *Bomba je padla in črn gejzir zemlje je bruhnil iz tal*

²⁶¹ Prim. v razpredelničnem prikazu str. 97 razdelek **skrito** (navedena je pomenska sestavina, ki se nanaša na značaj materialne pojavnosti).

²⁶² Prim. v razpredelničnem prikazu str. 97 razdelek **upor asoc** ('uporabljeno za asociativni ustreznik').

²⁶³ Navedena razlaga je prilagojena potrebi ponazoritve razmerja med pomenoma, in nima vrednosti prave slovarske razlage, adekvatne slovarskemu pomenu leksema. Raba leksema v *pren.* pomenu je vezana na enkratne besedilne okoliščine, je torej besedilno omejena, kar onemogoča vzpostavljanje pravega slovarskega pomena, ki mora biti širše utemeljen in potrjen v različnih besedilih. V tem pogledu je ves opis primerov s *pren.* kot pomenov nenatančen, saj gre v vseh primerih za enkratno besedilno rabo, ne pa za v različnih besedilih potrjeni slovarski pomen leksema. Nenatančnost opravičuje to, da je s stališča nakazovanja možnosti za nastanek večpomenskosti treba upoštevati tudi te primere in jih pač obravnavati primerljivo z drugimi vrstami večpomenskosti.

grozd 1. 'podolgovat, iz jagod sestavljen sad vinske trte': *Na trti so viseli grozdi* 2. '*podolgovata, iz skupaj se držečih posameznikov sestavljena skupina ljudi': *Iz tramvaja je visel grozd ljudi*
gurman 1. 'kdor ima rad dobre jedi': *jesti s slastjo gurmana* 2. 'kdor ima rad kaj posebnega': *Predstava bo zadovoljila še tako velike gurmane*

Tudi v teh primerih je v procesu motiviranja novega pomena prisotna določena vrsta abstrakcije. Motivirani pomen temelji na priznavanju podobnosti med predmetnostjo motivirajočega in motiviranega, ugotavljanje podobnosti med različnimi področji predmetnega pa nujno vključuje proces abstrahiranja.

Oba tipa kažeta poleg tega skupno značilnost: Preneseni pomen je skoraj v vseh primerih mogoče določiti s »skritjem« ene od pomenskih sestavin motivirajočega pomena. Npr.: Če je motivirajoči pomen pri *giblaj* 'malo zaznavna sprememba položaja (dela) telesa', potem je za *pren.* pomen ('malo zaznavna sprememba v čustvenem doživljanju') odločilno, da je »skrita« pomenska sestavina tele. Enako je pri *gejzir* v *pren.* pomenu skrita sestavina oda, pri *grozd* sestavina sad itd.²⁶⁴

Ugotovitve ob leksemih s slovarsko oznako *pren.* je mogoče povzeti tako:

1. Kot tipološko lastnost znotraj skupine s *pren.* je mogoče ugotoviti dve vrsti pomenskih razmerij: 1. povezovanje konkretnega in abstraktnega, 2. povezovanje konkretnega s konkretnim ali abstraktnega z abstraktnim, vendar v tem primeru z drugega, različnega področja (gl. primere zgoraj).²⁶⁵ Vse ostale značilnosti so individualizirano vezane na posamezne lekseme.

2. V slovarju so z oznako *pren.* praviloma predstavljeni posamezni primeri pomenskega razvoja, izkazani v eni sami besedilni rabi danega leksema (visoka stopnja besedilne vezanosti – povedkovnik, prilastkovna raba). V tem je utemeljena slovarska rešitev s samim nakazovanjem pomenske spremembe (navajanje *pren.*) brez pomenskosestavinskega opisa (brez slovarske razlage).

3.3 SVOJSKOST METAFORIČNO MOTIVIRANIH POMENOV

Svojskost metaforične motiviranosti, zlasti v primerjavi z metonimično motiviranostjo, se kaže že na stopnji samega prepoznavanja in ločevanja metaforično motiviranih pomenov znotraj celotne večpomenskosti. Pomenskosestavinska definiranost posplošujoče metafore in specificirajoče metafore sicer daje nedvoumno navodilo za identificiranje metaforične

²⁶⁴V izpisu primerov za *pren.* je ta prvina kot identifikacijska za to vrsto večpomenskosti ugotovljena in zapisana v razdelku *skrito*. – S tem je predstavljen preprost poskus enotne interpretacije pomenske spremembe, v SSKJ prikazane s *pren.*, ki želi izhajati iz opisa dogajanja na ravni pomenskosestavinske zgradbe. »Skritje« pomenske sestavine bi moralo biti natančneje preučeno s stališča, ali je taka prilagoditev sestavinskega modela slovarskega pomena sprejemljiva.

²⁶⁵SSKJ je v upoštevanju teh značilnosti precej dosleden in kršitev teh meril je hkrati opozorilo za morebitno napako v redakciji. Tako bi npr. pri *grba* 'izbočeni del hrbtna nekaterih živali' bila za zgled *gorski greben s strmo grbo* primernejša rešitev v obliki metaforičnega podpomena 'kar je temu podobno' kot pa prikaz s *pren.* Podobno še pri *grlica* (pomen 'ljubka ženska' namesto *pren.*), *gnezdo* (*biti iz istega gnezda* je frazem, in ne *pren.*), *glava* (*prebivalca*) (frazem).

motiviranosti in za njeno ločevanje od drugih znotrajleksemskih medpomenskih razmerij, vendar pot od zapisane razlage v slovarju do prepoznavanja metaforičnosti pogosto vključuje že interpretacijo razmerja med pomenoma (prim. zgoraj navedeni primer pri *galjot*) in nima na prvi pogled razvidnega temelja v sami pomenskosestavinski zgradbi.

Upoštevanje merilo regularnosti je do neke mere mogoče sestaviti popis, katere so ponavljajoče se metaforično utemeljene medpomenske povezave na ravni denotativne pomenskosti, na ravni razvrščanja medpomenskih povezav po pomenskih skupinah. Do bolj objektivnih meril za opis predvidljivosti metaforičnega pomenskega prenosa pa je težko priti. Upoštevanje sprememb kategorialnih pomenskih lastnosti je pri tipologiziranju uporabno bolj kot združevalno merilo za to, katere denotativnopomenske spremembe so tipične znotraj določene kategorialnopomenske spremembe, kot pa s stališča tipologiziranja metaforičnih motiviranih pomenov.

Obravnava metaforično motivirane večpomenskosti ob upoštevanju gradiva potrjuje bistveno razliko med metonimijo, temelječo na osi bližine, na sintagmatiki, in metaforo, temelječo na osi podobnosti, na paradigmatici. Paradigmatika, katere organiziranost je utemeljena na podobnosti (v najširšem smislu) in iz tega izhajajoči zamenljivosti (Jakobson 1989), je neprimerno bolj svobodna in nepredvidljiva glede dopustnega pri medpomenskem povezovanju kot sintagmatika, ki kaže razmeroma močno organiziranost (prim. metonimijsko medpomensko povezanost v smislu propozicijskih prvin) in s stališča dopustnosti jasno zamejuje množico definiranih medpomenskih povezav. Nepredvidljivost pri metaforični motiviranosti si je torej mogoče predstavljati kot posledico tega, da se vse, kar je metaforično, vzpostavlja z izbiro poimenovanja iz množice poimenovanj, ki so medsebojno povezana z osjo pomenske podobnosti; podobnost pa po svojem bistvu ne more biti dokončno predvidljiva. S stališča tega dejstva je razlika med besedilno metaforo in leksikalizirano metaforo v bistvu zanemarljiva; specifičnost leksikalizirane metafore (v primerjavi z neleksikalizirano) je zlasti njena pomenskosestavinska zasidranost v jezikovnem sistemu, ki pa ni zavezana izkazovanju asociativnih povezav v pomenskih sestavinah (prim. *lisica* 'zvit, prebrisan človek' = *zvitorepec*, *prefriganec*, *prekanjenec* itd., ki imajo istovrstne pomenske sestavine). Če bi npr. iskali novo, še eno, neustaljeno poimenovanje za pomen 'malopriden človek', se pravi besedilno metaforično poimenovanje, ki bi vključevalo negativen odnos do denotata 'človek', potem metaforično načelo omogoča izbiro poimenovanja znotraj zelo obsežne, kar neskončne množice leksemov s pomenom, vzbujajočim negativne asociacije, sicer pa nanašajočim se na živali, predmete, snovi, stanja. Na področju leksikalizirane metafore ta resnična nezamejljivost izbire trči na načelo ustaljenosti in pomenskosestavinske zasidranosti v danem jezikovnem sistemu, do določene mere pa ostaja prisotna prav v manjši stopnji predvidljivosti tipa motiviranega pomena, zlasti v primerjavi z metonimijo. Leksikaliziranost metaforičnega pomena temelji zlasti na ustaljenosti asociativne povezave med dvema vsebinama, ki se izražata z istim izrazom. Utemeljenost v paradigmatskih medpomenskih povezavah (in ne sintagmatskih) pri metafori izključuje analogijo med metaforičnim izpeljevanjem pomenov in besedotvorjem.

4 VSEBOVANOSTNI POMENI

Splošne značilnosti

Pomenska vsebovanost je poleg pomenskih prenosov eden od dveh temeljnih načinov obstoja neposredno motivirane večpomenskosti. Znotrajleksemsko razmerje pomenske vsebovanosti temelji na hierarhičnem nadpomenskem razmerju motivirajočega pomena nasproti motiviranemu oz. na podpomenskem razmerju motiviranega pomena nasproti motivirajočemu. Motivirajoči pomen se v celoti ohranja v vlogi UPS motiviranega pomena, kot RPS se opomenja za motivirani pomen relevantna PS. (SLP: 121–132)

Razmerje pomenske vsebovanosti je v SLP prikazano s pomensko razčlemba leksemov *človek, mož, ženska, otrok*. Pomenska razčlemba navedenih leksemov je pospremljena z obsežnim komentarjem in s popravki k pomenskim analizam v SSKJ, nastalim pri prevedbi pomenske predstavitve z ravni splošnopredstavnega vidika, kot ga večinoma izkazuje SSKJ, na pomenskostrukturno raven, kar je potrebno za objektivni prikaz medpomenskih razmerij. Različnost splošnopredstavnega vidika in pomenskostrukturnega vidika je nazorno prikazana; brez upoštevanja te različnosti namreč ni mogoče videti, da je tudi pomenska vsebovanost princip medpomenskega razmerja, ki ga dana slovarska razlaga površinsko ne izkazuje, ne da bi bila za to prirejena.

Kot temeljni značilnosti razmerja pomenske vsebovanosti se štejeta: 1. predvidljivost UPS motiviranega pomena (UPS motiviranega pomena je celotni motivirajoči pomen); 2. razmerje nad-/podpomenskosti med motivirajočim in motiviranim pomenom, sicer značilno kot medleksemsko pomensko razmerje. Ti dve značilnosti sta bili upoštevanji pri ugotavljanju razmerja pomenske vsebovanosti v leksemih v SSKJ.

Ugotovitve o pomenski vsebovanosti, potrjene v gradivu

1. Pregledano gradivo je potrdilo, da vsebovanostna motiviranost, definirana z abstraktnim znotrajleksemskim razmerjem nad- oziroma podpomenskosti, nima omejitev na ravni denotativnega pomena. Vsebovanostno razmerje je sicer v posameznih pomenskih skupinah na površinski ravni slovarskih razlag različno razvidno. Pomenska skupina poimenovanj, nanašajočih se na človeka, s katero je to medpomensko razmerje ponazorjeno v SLP, je zares vzorčno enotna, gradivo pa poleg potrdila zanjo (leksemi iz pomenske skupine 'človek') kaže še nekatere druge skupine:

- 'človek' (*menih, mladostnica, mladenič, gospa, gospod, mali, mala, malček, moški, mož, možak*)
- 'žival' (*mačka, mrčes, golob, žaba, žužek*)
- 'predmet' (*medalja, mešiček, model, rešetka, žeton*)
- 'priprava' (*mašina, mehanika*)
- 'materialna predmetnost' (*mečava, razmaz, groblja, žleb*)
- 'prostor' (*medprostor*)
- 'snov' (*mast, material, meso, mleko, rdečilo*)

- 'abstraktna predmetnost' (*manira, mentaliteta, mnenje, možnost*)
- 'dejanje' (*migracija, repeticija*)
- 'stanje' (*mladost*)
- 'lastnost' (*mnogoličnost*)

2. Brez omejitev so pri pomenski vsebovanosti tudi razločevalne pomenske sestavine. Določenost pomenske vsebovanosti s tem, da je UPS motiviranega pomena celotni izhodiščni pomen, ki v motiviranem pomenu dobi ustrezno RPS, dopušča, da se kot RPS pojavljajo tipi pomenskih sestavin, ki so sicer možne za razločevanje pomenov znotraj pomenske skupine. Gradivo to potrjuje s primeri tipov:

- pri UPS 'človek' se RPS nanašajo na družbeni položaj, delovanje, rodbinsko povezavo, vedenjske lastnosti;
- pri UPS 'žival' se RPS nanašajo na spol, vrstno določenost;
- pri UPS 'snov' na izvor, uporabo;
- pri UPS 'predmet' na velikost, prostorsko umestitev, sestavinskost (pri večjem predmetu);
- pri UPS 'dejanje' na namen, določenost glede na vršilca / povzročitelja;
- pri UPS 'lastnost' na nosilca lastnosti, učinek ipd.

3. Posebno skupino predstavljajo primeri pomenske vsebovanosti, pri katerih se kot razločevalna lastnost motiviranega pomena kaže pomenska sestavina, ki izhaja iz konkretne slovarskopomenske uresničitve vezljivostnega določila. To možnost vključujejo pomenske skupine 'dejanje', 'vršilec dajanja', 'lastnost' ipd. Primeri:

merca: 'kdor meri' - 'kdor meri manjše površine zemlje (in izdeluje topografske karte)' ⇐ 'meriti kaj' - 'meriti manjše površine zemlje'

resocializacija: 'ponovna socializacija' - 'ponovna socializacija storilca kaznivega dejanja' ⇐ 'ponovno socializirati koga' - 'ponovno socializirati storilca kaznivega dejanja'

razsodba: 'izrek odločilnega mnenja' - 'izrek odločilnega mnenja sodišča' ⇐ 'izreči odločilno mnenje' - '[sodišče] izreče odločilno mnenje'

rezistenca: 'dejavnost, s katero se kdo upira' - 'dejavnost, s katero se kdo upira okupatorju' ⇐ 'upirati se' - 'upirati se okupatorju'

metraža: 'dolžina česa, izražena v metrih' - 'dolžina filma, izražena v metrih' ⇐ 'dolžina česa' - 'dolžina filma'

mnogoličnost: 'lastnost mnogovrstnega' - biol. 'lastnost mnogovrstnega pojavljanja oblik živega bitja'

4. Razmerje pomenske vsebovanosti izključuje spremembo kategorialne pomenske lastnosti in je v tem podobno razmerju posplošujoče metafore.

III. POVZETEK

0 Namen raziskave je bil preizkusiti že ugotovljena merila tipologiziranja slovarske večpomenskosti na neizbranem gradivu in ugotoviti morebitne nove tipe. Teoretično je raziskava temeljila na strukturalnem pojmovanju slovarskega pomena, prevladujoče uveljavljenem v doslejšnjem slovenskem slovarskem pomenoslovju. S prilagoditvijo je bilo v raziskavi upoštevano povezovanje večpomenskosti z besedotvorjem, kot ga pojmuje Ju. D. Apresjan. Osrednje gradivo za raziskavo so bili slovarski sestavki v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (načrtno obdelani vsi samostalniki pri črkah G, M, R in Ž, skupaj 2673 znotrajleksemskih medpomenskih povezav, poleg dodatne množice samostalnikov, upoštevanih v okviru obravnavanih pomenskih skupin).

1 Večpomenskost je pojmovana kot lastnost leksema, da vsebuje več med seboj povezanih pomenov. Tipske značilnosti večpomenskosti glede na to izhajajo (1) iz same zgradbe slovarskega pomena in (2) iz različnih možnosti povezovanja pomenov znotraj leksema.

1.1 Zgradba slovarskega pomena endogenih leksemov se pojmuje kot hierarhizirana struktura pomenskih sestavin (UPS/xRPS). Znotrajleksemška medpomenska razmerja je mogoče videti kot spremembe v tej strukturi, kot pomenskosestavinsko dinamiko, ki omogoča uresničitev večpomenskosti (lastnost leksema) na nekaj predvidljivih načinov: (1) pomenska vsebovanost, (2) pomenski prenosi (metonimija s sinekdoho, metafora). Gradivo je potrdilo, da so prepoznana merila zadostna za tipologiziranje vseh znotrajleksemskih medpomenskih razmerij pri neposredno motivirani večpomenskosti (gl. preglednice ugotovljenih tipov na str. 123–124, 138–139, 158–159, 174–175). Hierarhizirano strukturirana pomenskosestavinska zgradba slovarskega pomena zagotavlja izključevalno razmerje med prepoznanimi vrstami pomenskosestavinske dinamike, kar pomeni možnost nedvoumnega ločevanja med posameznimi tipi: Če npr. medpomenska povezava ohranja motivirajoči pomen kot RPS motiviranega pomena, je motivirani pomen metonimični, metaforični pa je izključen.

1.2 Uresničljivost meril, veljavnih v omenjenih tipih pomenskosestavinske dinamike, poleg tega v celotni množici večpomenskih leksemov ločuje dva temeljno različna tipa večpomenskosti: (1) neposredno motivirano večpomenskost (pomenska vsebovanost in pomenski prenosi) in (2) posredno motivirano večpomenskost (*godôvnica* -e ž l. 'ženska, ki ima *god*', 2. 'pesem, napisana za *god*'; gl. str. 100). Posredno motivirana večpomenskost predstavlja tisti del večpomenskosti, ki (teoretično) zmerom lahko prosto prehaja v homonimijo; s stališča predvidljivosti v znotrajleksemškem povezovanju pomenov je samosvoja in predstavlja posebno področje, zanimivo s stališča besedotvorja (v posredno večpomenskost se uvrščajo zlasti tvorjenke) in pomenotvorja.

1.3 Strukturalni model slovarskega pomena v SLP predvideva kot obvezno sestavino slovarskega pomena poleg denotativnega pomena kategorialni pomen. Ohranjanje kategorialnih pomenskih lastnosti ali spreminjanje le-teh z nastopom nasprotne kategorialne pomenske sestavine je pomembna konstitutivna lastnost znotrajleksemskega medpomenskega razmerja. Spreminjanje kategorialnih pomenskih lastnosti je pri večpomenskosti predvidljivo ali delno predvidljivo znotraj nekaterih pomenskih skupin (npr. *galanterija* -e ž: 1. 'predmeti': trgovati z galanterijo (števno-, skupno) - 2. 'prodajalna': V tej ulici je nekaj galanterij (števno+); gl. tipologije na str. 124-125, 139-141, 159-160, 179-180). Pri nekaterih tipih večpomenskosti je celo docela predvidljivo: pomenska vsebovanost in posplošujoča metafora ne moreta vsebovati spremembe kategorialne pomenske lastnosti.

2 Nekatero dvojico metonimično povezanih pomenov večpomenskega leksema so prekrivne z razmerji med propozicijskimi sestavinami (*ljubeznivost* -i ž: 1. 'lastnost' (= povedijski pomen): Odlikuje ga iskrenost in ljubeznivost - 2. 'predmet nosilec lastnosti' (= udeleženski pomen): Šepetaje ji pripoveduje ljubeznivosti). Metonimične znotrajleksemske povezave te vrste, imenovane propozicijski metonimični pomeni, so ugotovljene tako pri tvorjenkah kot pri netvorjenkah (gl. preglednico str. 110, 123-124) in uresničujejo povezavo med jezikovno-sistemskima ravnema povedne skladnje in slovarskega pomena.

3.1 Pri neposredno motivirani znotrajleksemski medpomenski povezanosti je motivirani pomen omogočen s pomenskosestavinsko zgradbo motivirajočega pomena. To dejstvo vzpostavlja analogijo med večpomenskostjo in besedotvorjem. Iz danega pomena se v primeru poimenovalne potrebe razvije novi pomen, in to po enem od jezikovnosistemsko predvidljivo določenih načinov. Tvorba novega pomena je vezana na poimenovanje nove zunajjezikovne danosti, kar pomeni vzpostavitev novega pojma, ki nastane upošteva že obstoječe pojme in s kombiniranjem le-teh. Pri tvorbi novega pomena - drugače kot pri tvorbi nove besede - je ta proces izrazno nevezan, brez pomenonosnih izrazil, predvidljiv zgolj na ravni tipa pomenskosestavinske dinamike. Najvišjo stopnjo predvidljivosti in najmočnejšo analogijo z besedotvorjem vključuje metonimična tvorba pomenov, ki temelji na sintagmatskem načelu. Metaforična večpomenskost kot paradigmatsko omogočen pomenski prenos (brez zasidranosti v sintagmatskih razmerjih, ki so temelji besedotvorja) je zunaj analogije z besedotvorjem.

3.2 Predvidljivi tipi pomenskosestavinske dinamike in tipi obstoječih znotrajleksemskih medpomenskih povezav se kažejo kot samostojna ravnina znotraj jezikovnega sistema, ki predstavlja analogno področje besedotvorju (vloga zapolnjevanja poimenovalne praznine). Ustrezno poimenovanje zanjo je pomenotvorje, vzporedno poimenovanju večpomenskost za statično lastnost leksema; osnovna enota te ravnine je definirano razmerje med motivirajočim in motiviranim pomenom.

IV. A TYPOLOGY OF THE LEXICAL POLYSEMY OF SLOVENE NOUNS

SUMMARY

0 Using a random sample, this study attempts to test the established criteria of typologizing lexical polysemy and possibly to discover additional types. Theoretically it is grounded in the structuralist approach to lexical meaning predominating in the lexicosemantic studies in Slovenia so far. At the same time it seeks to accommodate to this approach J. D. Apresjan's linking of polysemy to word formation. The bulk of the investigated vocabulary consists of entries in the Academy dictionary of the Slovene language (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*): a systematic analysis has been made of all the nouns under G, M, R and Ž, a total of 2673 intralexical combinations of meanings, in addition to the nouns explored within the examined semantic groups.

1 Polysemy is understood as the capacity of a lexeme to contain several interconnected meanings. The typological features of polysemy thus arise from (1) the very structure of the lexical meaning and (2) the various combinabilities of meanings in a lexeme.

1.1 The makeup of the lexical meaning of endogenous lexemes is understood to be a hierarchical structure of semantic features: a classifying semantic feature and one or more differentiating semantic features (CSF/DSF). Intralexical relationships between meanings can be seen as changes in this structure, as the dynamics of semantic features that enables polysemy – a property of the lexeme – to get realized in a few predictable ways: (1) semantic envelopment, (2) semantic transference (metonymy with synecdoche, and metaphor). The examination of this study's material has acknowledged the existing criteria to be sufficient for a typology of all intralexical relations between meanings in cases of directly motivated polysemy (see the charts of the detected types on pp. 123–124, 138–139, 158–159, 174–175). The hierarchically organized setup of the lexical meaning makes the recognized types of semantic features' behavior mutually exclusive, which means that individual types are unambiguously discriminable. If, for instance, the connection between two meanings is such that the original meaning is retained in the secondary meaning as its DSF, then the secondary meaning is metonymical, while the metaphorical meaning is ruled out.

1.2 The realizability of the options valid within the above types of semantic-feature behavior also divides the whole body of polysemic lexemes into two fundamentally different types of polysemy: (1) directly motivated polysemy (semantic envelopment and semantic transference) and (2) indirectly motivated polysemy (*godôvnica* – f l. 'a woman celebrating her name day' – 2. 'a poem commemorating one's name day' [*god* = 'name day']; see p. 100). The indirectly motivated polysemy encompasses that sector of polysemy which can (theoretically) always freely cross over into homonymy; from the point of view of predictability within intralexical

combinations of meanings it occupies a specific position and represents a separate domain intriguing in respect to both semantic derivation and word formation (it is derivatives that constitute the major portion of indirect polysemy).

1.3 The structural model of the lexical meaning which was put forward in *Slovensko leksikalno pomenoslovje* ('Slovene lexical semantics') postulates a categorial meaning, next to the denotative one, as an immanent, i.e. obligatory, component of the lexical meaning. The carry-over of the categorial semantic properties or their being changed by the appearance of the opposite categorial semantic feature is an important constitutive property of the intralexical relationship of meanings. The change of categorial semantic properties in polysemy is predictable or partly predictable within some semantic groups (e.g. *galanterija* - e f 1. 'accessories (of apparel), fancy goods, smallware, notions, novelties': *trgovati z galanterijo* (noncount, collective) 'to trade in such wares' - 2. 'a shop selling such wares, a haberdasher's': *V tej ulici je nekaj galanterij* (count) 'There are a number of fancy-goods stores in this street'; see. pp. 124-125, 139-141, 159-160, 179-180). With certain types of polysemy this change is even entirely predictable: neither semantic envelopment nor generalizing metaphor can contain changes of the categorial semantic property.

2 Some pairs of metonymically connected meanings of a polysemous lexeme overlap with relations between the components of the proposition, i.e. of the semantic base of a sentence: *ljubeznivost* - i f 'kind(li)ness, graciousness, courtesy, amenity': 1. 'the quality of being kind etc.' (= predicate meaning): *Odlikuje ga iskrenost in ljubeznivost* 'He is distinguished for his sincerity and agreeability' - 2. 'what the quality is exhibited through' (= actant meaning): *Šepetaje ji pripoveduje ljubeznivosti* 'He is whispering sweet nothings in her ear'. Metonymical intralexical parallels of this sort have been found in both derivatives and simplices (see pp. 110, 123-124) and effectively link the linguosystemic levels of propositional syntax and lexical meaning.

3.1 In cases of directly motivated polysemy a secondary meaning ensues thanks to the manner in which the semantic features are structured in the original meaning. This induces an analogy between polysemy and word formation. When there is a need for one, a new meaning unfolds itself out of the given meanings in one of the ways that are predictably defined in terms of the language system. The formation of a new meaning is contingent upon assigning a name to a new extralinguistic subsistent, which means that a new concept gets inaugurated while taking into consideration and combining the existing ones. Unlike the formation of a new word, the formation of a new meaning is a process not bound to the level of expression (and thus not employing any expressed meaningful units) but predictable merely at the level of type of semantic-feature behavior. The highest degree of predictability and the strongest analogy with word formation is contained in the metonymic formation of meanings, because this formation is based upon a syntagmatic principle. Metaphoric polysemy, being a paradigmatically enabled semantic transference (and thus not anchored in syntagmatic relations, which are the basis of word formation), lies outside the scope of analogy with word formation.

3.2 The predictable types of behavior of semantic features and the types of existing intralexical combinations of meanings manifest themselves as an independent level within the language system, a level that is analogous with word formation (sharing its function of supplying vocab-

ular gaps). An adequate name for it is "semantic derivation", alongside the term "polysemy" for a lexeme's static property; the basic unit at this level is a defined relationship between the original meaning and the secondary meaning.

Translated by *Velemir Gjurin*

STVARNO KAZALO

- A**
abstrakcija 22, 76, 182
adherentna knjižnost 50
arhisem 39, 162
asimetričnost jezikovnega znaka 12, 27
asociacija 18, 37, 53, 99, 161, 162, 163
atributivni sistem semantičnih oznak 46
- B**
beseda 20, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 75, 82, 95, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 115, 126, 129, 131, 134, 135, 147, 161, 163, 180, 188
besedilna neenopomenskost 36
besedilna raba 40, 67, 91, 95, 97, 134, 135, 180, 182
besedilo 10, 12, 14, 18, 20, 22, 27, 28, 30, 36, 40, 41, 42, 44, 52, 53, 54, 56, 60, 64, 66, 68, 69, 72, 77, 79, 80, 87, 92, 104, 107, 108, 117, 131, 135, 139, 166, 180, 181
besedna igra 56
besedna raba 43, 67, 148, 165, 166
besedna vrsta 77, 79, 80
besedna zveza 18, 26, 36, 55, 56, 57, 62, 92, 110
besedno znamenje 62
besedotvorje 13, 15, 23, 25, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 38, 39, 51, 55, 57, 77, 85, 101, 104, 109, 110, 116, 133, 161, 166, 183, 187, 188
besedotvorna podstava 31, 33, 35, 43, 100, 101, 102, 107
besedotvorna vrsta 34
binarna opozicija 46
- C**
ciklični sistem semantičnih oznak 46
- Č**
čas dejanja 16, 106, 107, 110, 111, 121, 124
človeško s 11, 45, 77, 78, 84, 179
človeškost 46, 73, 80, 81, 83, 84, 91, 95, 105, 160
- D**
dejanje 11, 16, 17, 24, 27, 29, 30, 31, 35, 36, 68, 87, 88, 89, 90, 93, 96, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 138, 140, 141, 153, 156, 159, 166, 169, 174, 175, 185
dejavnost 16, 35, 51, 69, 87, 89, 93, 97, 98, 105, 112, 114, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 128, 129, 132, 138, 140, 156, 159, 185
delovalnik 10, 30, 32, 83, 99, 102, 106, 109, 166
demotivacija 85
denotat 13, 14, 17, 18, 25, 28, 67, 74, 76, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 141, 146, 161, 163, 164, 166, 169, 170, 177, 183
denotativna raven 28
dinamika pomenskih sestavin 10, 11, 16, 17, 33, 51, 56, 72, 73, 74, 87, 90, 99, 105, 126, 160, 163, 187, 188; gl. še pomensko-sestavinska dinamika
disperzija 39
določitevni pripisovalni stavek 17, 164

družljivost 26, 28, 40, 161
leksikalna 21, 27, 28, 166
skladenjska 28
slovarskopomenska 25, 40
stavčnoskladenjska 40
dvobesedna sopomenka 144
dvodelna razlaga 31, 144, 146, 147
dvojina 83

E

ednina 14, 40, 61, 80, 82, 83, 115, 118, 142,
145, 146, 148, 149, 150
ekspresija 50
emfaza 61
enakoznačnica 62
enobesedna sopomenka 133, 144
enopomenskost 11, 12, 39
epidigmatika 23, 72
etimološko merilo 20

F

figura 43, 59, 60, 61
figuralna stalna zveza 56
formativ 24, 84
frazem 22, 32, 57, 58, 66, 182
frazologija 22, 32, 59, 60
frazologizacija 33, 47, 56
frazologiziranost 85
frazološka zveza 42, 67
frazološko gnezdo 65, 66, 145

G

generični sem 25, 103
glagol premikanja 24, 120
glagolska sestavljenka 51, 106
gospodarnost 25, 44, 32
govor 26, 27, 36, 59, 162
govoreči 22, 28
govorno dejanje 117, 164, 166
gramem 39

H

hierarhična, hierarhizirana strukturiranost
21, 50, 74, 76, 104, 126, 187
hierarhični sistem semantičnih oznak 46

hierarhija (pomenov) 24, 37
hierarhija pomenskih sestavin 17, 163
hierarhizirano vključevanje 80
hipernim 25, 50, 62
hiperonimija 25
hiponim 25, 62
hiponimija 25
homonim 19, 21, 24, 38
homonimija 12, 19, 20, 21, 22, 24, 36, 37,
38, 52, 62, 64, 68, 85, 187

I

identifikacija 42, 177
implikacija 14, 103
implikativna pretvorba 34
inkluzija 103
integralna semantična komponenta 39
intenca 11
inverzni sistem semantičnih oznak 46
ironija 61
izključevalnost 187
izkušensko področje 58
izosemantična transformacija 30
izpeljanka 11, 25
izpeljava 9, 13, 23, 31, 32, 34, 48, 73, 124,
149, 168
izraz 10, 11, 12, 20, 22, 23, 25, 27, 29, 30,
31, 33, 34, 40, 41, 43, 44, 47, 49, 50, 52,
53, 54, 58, 59, 61, 62, 63, 67, 75, 77, 84,
133, 148, 150, 170
izrazilo 14, 53, 58, 85, 118, 188

J

jedrna pomenka 47
jezik 10, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 32,
33, 36, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 50, 51,
52, 53, 55, 58, 63, 71, 74, 75, 76, 78, 82,
99, 100, 106, 111
jezikovna kompetenca 22, 74
jezikovni sistem 20, 22, 23, 25, 26, 27, 32,
36, 40, 57, 71, 72, 74, 75, 76, 110, 125,
183, 188
jezikovni znak 10, 11, 12, 23, 26, 27, 28, 29,
31, 47, 52, 53, 75

- K**
- katahreza 18, 42, 52
- kategorialna pomenska lastnost 10, 13, 14, 45, 46, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 91, 109, 112, 122, 124, 134, 135, 136, 145, 148, 159, 160, 170, 179, 188
- kategorialna pomenska sestavina 10, 11, 12, 13, 14, 71, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 106, 109, 112, 113, 114, 115, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 133, 135, 136, 139, 140, 141, 145, 146, 148, 149, 150, 160, 188
- kategorija 22, 45, 50, 52, 53, 55, 68, 79, 80, 81, 82, 83, 100, 148, 176, 179, 180
- klasifikacija 14, 45, 56, 79, 99
- kognitivno jezikoslovje 58
- kohiponimija 25
- količina dejanja 30, 131
- količinski izraz 52, 133
- kolikostna določenost 81, 82
- komponenta 39
- koncept slovarskega pomena 28, 74
- konotacija 19, 28, 37, 38, 162
- konotativnost 18, 161, 164, 165, 170
- konstitutivna lastnost 16, 22, 126, 151, 152, 160, 188
- konstitutivna sestavina 16
- konstitutivna svojilnost 152, 153, 156
- konstitutivno razmerje 150, 153
- konstitutivnost 6, 143, 150, 152, 160
- konverzija 13
- kreativnost 22
- kvalitativni skok 50
- L**
- lastnoimensko besedje 39, 170
- lastnost 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 38, 39, 41, 42, 44, 45, 51, 53, 56, 57, 60, 68, 74, 77, 81, 82, 87, 91, 93, 95, 96, 99, 102, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 136, 138, 140, 151, 152, 155, 159, 167, 172, 173, 174, 175, 178, 179, 181, 185, 187, 188
- atributivna 164
- besednovrstna 72, 133
- funkcijskoskladenjska 72
- neopomenjena 17
- opomenjena 15
- pomenska 26, 28, 31, 42, 43, 46, 62, 73, 77, 78, 79, 84, 133, 180
- sintagmatska kategorialna 79, 80, 81, 84, 148
- skladenjska 29, 31, 79, 81
- slovična 14, 50, 69, 78, 80
- vezljivostna 49, 51, 58
- vsebinska 13, 15, 18, 19, 75, 76, 161, 163, 174, 175, 177
- lastnostni pridevnik 17, 18, 164, 165, 177, 178
- leksem 10, 11, 12, 13, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 29, 32, 33, 35, 38, 39, 40, 41, 51, 52, 65, 74, 75, 76, 78, 80, 84, 85, 90, 91, 92, 95, 99, 100, 101, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 117, 119, 120, 122, 123, 126, 127, 128, 129, 132, 133, 134, 135, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 156, 159, 160, 161, 162, 163, 166, 168, 169, 171, 174, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 187, 188
- besednozvezni 123
- endogeni 10, 72, 76, 79, 86, 104, 187
- enobesedni 72
- enopomenski 85
- glagolski 72, 106
- homonimni 20
- netvorjeni 162
- povedijski 106
- samostalniški 72, 82, 88, 105
- udeleženski 106
- večpomenski 12, 19, 20, 21, 25, 35, 64, 71, 72, 73, 75, 76, 85, 87, 89, 108, 109, 110, 128, 131, 144, 162, 168, 187, 188
- leksikalizacija 18, 150, 165, 166, 180
- leksikalizirani (uslovarjeni) pojem 85, 148
- leksikaliziranje 41
- leksikaliziranost 17, 64, 67, 115, 150, 164, 165, 166, 171, 183
- leksikalna neenopomenskost 36
- leksikalna paradigmatika 38

- leksikalni koncept 74
leksikalni sistem 40, 74
litotes 61
ločljivost pomenov 45, 46, 49, 66, 109
- M**
manjšalnica 34, 64, 173
medponsko-priponska zloženka 11
menjava celote z delom 16, 48, 61, 68, 92, 94, 141, 142, 143, 145, 152, 153, 158, 159
menjava dela s celoto 16, 48, 92, 94, 111, 141, 142, 143, 151, 152, 153, 156, 159
mernik 93, 133
merniški izraz 92, 148, 150
mesto dejanja 16, 24, 34, 93, 107, 110, 111, 118, 120, 121, 124, 125
metafora 12, 15, 16, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 33, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 66, 71, 73, 74, 81, 85, 86, 91, 100, 103, 104, 105, 106, 141, 156, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 175, 183, 187
besedilna 164, 165, 183
generalizirajoča 165
konceptualna 58
leksikalizirana 17, 56, 161, 163, 164, 165, 167, 176, 177, 178, 180, 183
neuslovvarjena 37
noemska 18
pesniška 56
posplošujoča 17, 18, 19, 68, 74, 81, 96, 104, 161, 164, 165, 168, 169, 170, 179, 182, 188
slovarskopomenska 44, 60, 61, 161
specificirajoča 17, 18, 19, 74, 161, 164, 165, 167, 168, 170, 182
uslovvarjena 43
metaforičnost 18, 113, 183
metaforizacija 14, 17, 18, 19, 37, 41, 51, 53, 56, 77, 161, 162, 178, 179
metonimična formula 104
metonimija 12, 15, 16, 17, 18, 24, 25, 33, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 66, 68, 71, 73, 74, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 100, 103, 104, 105, 106, 111, 121, 122, 124, 125, 126, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 141, 142, 152, 156, 160, 162, 163, 171, 183, 187
nepropozicijska 125, 126, 141
propozicijska 121, 122, 124, 125, 126, 141
metonimizacija 56, 57
množina 14, 15, 40, 61, 82, 83, 92, 98, 118, 142
modalni okvir 28, 29
model 21, 32, 34, 41, 53, 56, 75, 76, 111, 182, 188
motivacija 56, 57, 85, 150, 161
motivirajoča beseda 29, 30, 31, 34, 35
motivirana beseda 31, 35
motiviranost 15, 18, 25, 57, 85, 99, 177, 182, 183, 184
- N**
način dejanja 30, 32, 111, 120, 121, 124, 128
naslovnik 28
nedoločni zaimek 13
nerecipročnost 43
nešteveno s 8
nešteveno ime 82, 83, 115, 119
neštevnost 82
netvorjenka 33, 103, 109, 120, 121, 188
netvorjenost leksema 108
nominacija 107
normalni slog 46, 84
nosilec
lastnosti 11, 16, 41, 68, 77, 83, 93, 106, 109, 111, 114, 115, 116, 123, 124, 125, 126, 151, 152, 188
povezave 106
stanja 83, 113, 123, 124
- O**
obrazilo 31, 33, 35, 51, 99, 102, 107, 109, 110
oddajnik sporočila 28
okoliščina
časa 106, 107, 109
kraja 106, 109
oksimoron 61

- omejitev 14, 19, 23, 40, 85, 114, 161, 166,
167, 180, 184, 185
besedilna 166, 180
družljivostna 28
razvrstitevna 52
sintagmatska 40, 85
skladenjska 40
slovničnokategorialna 145
- opomenjanje 15, 50, 52
opomenjenje 15, 165
- orodje dejanja 30, 33, 44, 60, 81, 111, 113,
118, 122, 124, 151
- os
bližine 16, 42, 183
epidigmatska 26
paradigmatska 26
podobnosti 16, 42, 183
semantične tvornosti 26
sintagmatska 26
- osnovni pojem 40, 41, 55
označeno s 27, 75
označujoče s 27, 75
oznaka 44, 46, 65, 66, 67, 81, 82, 84, 91, 92,
95, 169, 180, 181, 182
- P**
- paradigmatika 10, 11, 23, 32, 38, 72, 78, 183
parafraziranje 109
paronim 62
personifikacija 44, 61
platisemija 39
podoba 28, 41, 42, 43, 45, 53, 59
podobnost 12, 14, 15, 16, 18, 25, 30, 34, 37,
41, 42, 43, 44, 48, 51, 53, 56, 57, 59, 60,
61, 62, 67, 81, 110, 141, 162, 163, 166,
168, 169, 175, 176, 179, 182, 183
podpomen 12, 15, 49, 55, 56, 65, 67, 68, 88,
95, 145, 182
podpomenskost 12, 14, 15, 19, 184
podsistem 74
podspol 11, 80
podstava
besedotvorna 31, 33, 35, 99, 100, 101,
102, 107
pomenska 31, 49, 106
povedi 50, 77, 106
skladenjska 31, 33, 51, 58, 102, 107, 110
tvorjenke 31, 43, 67, 68, 107
- podstavni glagol 90
podstavni samostalnik 18, 150
- poimenovalna
enota 75
funkcija 17, 18, 25, 84, 165
potreba 25, 51, 85, 88, 111, 125, 147, 160,
188
praznina 52, 161, 175, 188
vloga 16, 17, 18, 44, 75, 85, 164, 167
vrsta 55
- poimenovalni način 53
poimenovalno sredstvo 42, 51, 86, 160
- poimеноvanje 15, 24, 25, 28, 31, 32, 39, 41,
42, 44, 47, 50, 53, 55, 56, 57, 61, 72, 74,
79, 83, 86, 99, 107, 114, 115, 117, 129,
136, 142, 145, 146, 147, 149, 150, 156,
161, 162, 167, 168, 170, 174, 175, 183, 184,
188
drugotno 56
metaforično 162, 167, 179, 183
opisno 55, 149
prvotno 26, 53
strokovno 18, 161
terminološko 15, 161, 164, 167
vrstno 15
- pojmovno s 82, 114, 118, 119, 122, 124, 125,
129, 136, 140, 141, 148, 160, 179
- pojmovno polje 17, 76, 164
- polarni sistem semantičnih oznak 46
- polisemija 38, 42, 43
- pomen 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20,
21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42,
43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55,
57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67,
68, 69, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83,
84, 85, 86, 88, 89, 91, 92, 99, 100, 101,
102, 103, 104, 105, 108, 109, 112, 113,
114, 115, 118, 119, 123, 126, 127, 128,
129, 130, 131, 133, 136, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 153,
160, 162, 163, 164, 168, 169, 170, 176,

- 179, 180, 181, 182, 183, 185, 187, 188; gl.
še slovarski pomen
besedilni 56
besedotvorni 11, 16, 30, 31, 32, 33, 34,
35, 50, 77, 101, 103, 106, 107, 108,
110, 111
dejanjski 55
denotativni 31, 45, 46, 69, 71, 72, 73, 76,
78, 79, 80, 86, 91, 95, 105, 160, 181,
184, 188
drugotni 24, 25, 27, 39, 51, 52, 54, 55,
56, 57, 85, 100, 106, 162
figurativni 22, 42, 43
glagolski 30
glavni 63
imenovalni 26, 27
izhodiščni 12, 13, 14, 15, 26, 28, 37, 43,
47, 48, 50, 54, 55, 56, 57, 64, 66, 67,
83, 84, 85, 86, 95, 99, 104, 108, 111,
115, 126, 128, 130, 131, 133, 136, 141,
142, 144, 146, 159, 162, 168, 180, 181,
185
izpeljani 47, 66, 67, 122, 132, 150
kategorialni 11, 13, 71, 76, 77, 188
konotativni 60, 76, 91, 161, 164, 167, 170
konverzni 13
leksikalni 28, 29, 30, 31, 52, 133
metaforični 14, 17, 18, 19, 22, 24, 27, 37,
40, 42, 44, 49, 51, 56, 67, 72, 86, 91,
95, 104, 161, 162, 163, 164, 165, 166,
167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175,
176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 187
metonimični 16, 17, 24, 27, 36, 49, 54,
56, 57, 60, 69, 72, 86, 91, 92, 103,
104, 105, 106, 109, 110, 111, 112, 121,
123, 124, 125, 126, 128, 129, 131, 132,
135, 139, 140, 141, 150, 160, 187, 188
metonimični razširjeni pomen 54
motivirajoči 12, 14, 16, 17, 18, 25, 32, 35,
36, 37, 43, 52, 54, 56, 68, 72, 81, 85,
86, 90, 91, 95, 99, 100, 103, 105, 108,
109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 121,
122, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 133,
134, 135, 136, 140, 143, 144, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 153, 159, 160,
161, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170,
171, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181,
182, 184, 187, 188
motivirani 12, 13, 15, 16, 17, 18, 23, 25,
26, 27, 32, 35, 37, 40, 41, 43, 52, 56,
68, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 90, 91, 95,
99, 100, 103, 104, 105, 108, 109, 113,
115, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126,
127, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136,
137, 139, 141, 142, 143, 144, 146, 147,
150, 153, 159, 160, 161, 162, 163, 164,
165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 174,
175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183,
184, 185, 187, 188
nadpomenski 169
nedejanjski 111
nepovedijski 126
nepropozicijski (metonimični) 125, 126,
138, 139
obvezni 43, 76
osnovni 22, 23, 24, 25, 26, 27, 39, 40,
47, 50, 51, 54, 55, 64, 103, 135, 162
podobnostni 51
podpomenski 13
podrejeni 13, 63, 65
poobraziljeni 109
povedijski 109, 111, 112, 121, 123, 124,
126, 188
povedkovniški 13, 14
predmetni 55
predmetnostni 50
preneseni 24, 28, 41, 53, 54, 55, 56, 59,
61, 68, 151, 182
priliški 56
primarni 25
propozicijski (metonimični) 73, 99, 102,
106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 121,
122, 124, 127, 139, 188
prostorski pomen 55
prvotni 26, 27, 39, 41, 52, 54, 55, 60, 61,
62, 85, 162
psihološki prvi 47
samostalniški 14, 30, 40, 55, 67, 77, 78,
79, 80, 81, 82, 83, 84, 109, 135, 137,
160, 163, 164, 166, 171

- sekundarni 25, 50
sinekdohni 72, 92, 105, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 159, 160
sinhroni 22
skladenjski 31, 133
slovarski 9, 10, 11, 12, 15, 20, 21, 25, 26, 27, 28, 31, 38, 40, 41, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 67, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 90, 99, 101, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 125, 126, 147, 156, 160, 161, 163, 166, 167, 170, 176, 180, 181, 187, 188; gl. še pomen
slovnični 50, 77
stavčni 84
tvorjeni 14, 15, 16, 41, 56, 69, 72, 86, 95, 99, 106, 117, 146, 151, 161, 163, 175
udeleženski 121, 124, 126, 188
vrstni 80, 82
vsebovanostni 72, 86, 95, 184
zamenjani 59, 61, 68
znakovni 26, 27
pomenje 13, 34, 75, 129
pomenka 47, 48, 54
pomenoslovje 11, 46, 47, 48
besedotvorno 48
leksikalno 9, 10, 49, 50, 51, 71, 75
slovarsko 9, 38, 42, 48, 49, 54, 58, 74, 75, 99, 187
strukturalno 48, 49, 74
pomenotvorje 32, 41, 77, 101, 109, 110, 133, 166, 187, 188
pomenska
dvojica 32, 73, 89, 90, 91, 95, 105, 110, 117, 113, 128, 131, 188
dvoumnost 19
piramida 50, 84
skupina 13, 16, 39, 40, 47, 51, 54, 55, 56, 57, 67, 69, 73, 76, 79, 88, 91, 104, 105, 118, 120, 122, 125, 126, 130, 142, 143, 146, 147, 149, 153, 159, 160, 161, 169, 171, 183, 184, 185, 187, 188
sprememba 12, 25, 40, 47, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 77, 78, 85, 86, 88, 92, 104, 105, 113, 115, 118, 119, 133, 181, 182, 183
transformacija 39
varianta 26, 27, 38
vsebovanost 12, 13, 14, 15, 17, 33, 48, 52, 71, 72, 73, 74, 81, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 95, 99, 100, 105, 134, 145, 184, 169, 185, 187, 188
pomenska sestavina 11, 13, 15, 16, 17, 18, 21, 25, 28, 31, 33, 36, 37, 38, 39, 47, 48, 51, 54, 55, 56, 57, 76, 77, 80, 86, 99, 103, 104, 105, 133, 141, 142, 144, 146, 156, 159, 160, 162, 163, 165, 166, 180, 181, 182, 183, 185, 187
razločevalna 12, 15, 16, 17, 39, 48, 50, 51, 69, 76, 86, 142, 162, 177, 185, 187
uvrščevalna 12, 15, 16, 39, 76, 86, 103, 144, 160, 162, 187
pomenski
determinator 40
odtenek 55, 56, 66, 67, 68, 88
opis 28, 37, 38, 87, 102
premik 47, 48, 55, 57, 65, 67, 68, 71
prenos 12, 15, 16, 18, 22, 24, 28, 33, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 60, 61, 65, 66, 68, 71, 72, 73, 74, 90, 92, 95, 99, 100, 103, 104, 111, 113, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 152, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 174, 178, 183, 184, 187, 188
razvoj 15, 39, 50, 52, 55, 56, 57, 61, 69, 126, 182
zakon 23, 54, 55, 56
pomensko polje 17, 164
pomensko variiranje 26, 27, 38
pomenskosestavinska
analiza 11, 21, 46, 76
dinamika 10, 11, 16, 51, 56, 72, 74, 87, 90, 99, 105, 126, 133, 160, 163, 187, 188; gl. še dinamika pomenskih sestavin
predstavitev 85
strukturiranost 17, 76, 164

- zgradba 12, 13, 18, 21, 25, 39, 47, 51, 69, 71, 73, 76, 85, 86, 87, 100, 106, 108, 126, 141, 142, 144, 161, 163, 164, 165, 166, 168, 170, 179, 182, 183, 187, 188
- pomenskosestavinski opis 85, 108, 150, 151, 152, 180, 182
- pomenskost
- povednoskladenjska 111
  - slovarska 10, 32, 71, 110
  - vzporedna 19, 101
- poosebitev 56, 61
- poosebljenje 59
- poosebljeno (pooseb.) 64, 65, 66, 67
- poved 11, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 50, 77, 106, 107, 109
- povedek 49, 109
- povedje 106, 109, 110
- povedkovna raba 18, 67, 68, 77, 84, 133, 167
- povedkovnik 13, 17, 48, 51, 164, 165, 166, 177, 178, 182
- povedna skladnja 31, 110, 111, 188
- povezava
- asociativna 23, 40, 95, 162, 166, 175, 178, 183
  - dvojiška medpomenska 72, 89, 90
  - horizontalna 23
  - medpomenska 11, 14, 16, 24, 33, 35, 39, 48, 50, 64, 65, 69, 71, 72, 73, 76, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 110, 112, 114, 120, 122, 124, 125, 130, 133, 141, 142, 147, 150, 151, 152, 153, 160, 161, 165, 168, 169, 171, 177, 178, 179, 180, 183, 187, 188
  - metaforična 18, 20, 22, 24, 95, 97, 161, 170, 171, 174, 175, 176
  - metonimična 24, 60, 93, 105, 112, 121, 123, 124, 126, 138, 139, 160, 188
  - nepropozicijska 138, 139
  - podobnostna 162
  - pomenska 52, 90, 91, 92, 93, 95, 108, 111, 114, 117, 121, 134, 137, 139, 152, 153, 168, 179
  - propozicijska 35, 123, 124
  - sinekdohna 150, 152, 153, 156, 158, 159
  - sintagmatska 23, 69, 109
  - vertikalna 23
  - vsebovanostna 95, 98
  - znotrajleksemska 14, 78, 99, 100, 103, 105
- povezavni pojem 99
- povezovalna lastnost 28, 43, 61, 102, 161, 162, 165, 168, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181
- povezovalna prvina 18, 38, 163, 170
- povzročitelj
- dejanja 106, 113, 185
  - stanja 111, 113, 123, 125
- poznamenjevanje 56
- pragmatika (jezikovnega) znaka 28, 29, 31
- pravila odvisnosti 46
- predikacija 23, 107
- predložna zveza 11, 31, 133
- predmet dejanja 30, 89, 111, 113, 117, 118, 122, 124, 125
- predmet za dejanje 16, 88, 106, 107, 111, 112, 113, 118, 120, 123
- predvidljivost 11, 15, 16, 17, 22, 24, 32, 33, 73, 92, 103, 105, 106, 115, 124, 125, 159, 160, 161, 183, 184, 187, 188
- pregovor 61
- prehodnost 49
- preimenovalni način 53
- preimenovanje 53
- prejemnik sporočila 21, 28
- pren. (preneseno) 64, 65, 66, 67, 91, 95, 180, 181, 182
- prenesena raba 54, 61
- preobrnitev 56
- pretvorba 27, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 52, 53, 87, 107, 109, 164
- pretvorbena vrednost obrazila 107
- prevzeta beseda 100, 129
- prilastek 13, 18, 129, 133, 151, 166, 180
- primera 59
- primerjalni veznik 51, 59
- primerjalno s 51
- primerjano s 51
- primerjava 44, 51, 53, 56
- produktivnost 22, 32, 34

propozicija 30, 31, 32, 33, 35, 74, 82, 106,
107, 108, 109, 110, 111, 160
propozicijska sestavina 11, 35, 107, 108, 109,
110, 125, 126, 183, 188
propozicijska tipologiziranost 92
protipomenka 49

R

razlaga 28, 29, 33, 38, 43, 46, 57, 60, 63, 64,
65, 67, 68, 69, 72, 89, 95, 102, 108, 111,
112, 115, 118, 132, 133, 134, 135, 144,
145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153,
164, 167, 168, 180, 183
besedotvorna 33
dvodelna 144, 146, 147
krožna 142
navezovalna 65, 69
opisna 64
platisemična 143
posredna 64, 66
razvezovalna 64
sinonimna 64, 66, 68
slovarska 33, 37, 38, 43, 47, 57, 64, 68,
70, 71, 86, 87, 102, 109, 111, 112, 115,
118, 135, 143, 144, 146, 151, 153, 162,
168, 180, 181, 182, 184
razmerje
medpomensko 14, 15, 23, 48, 52, 62, 68,
71, 72, 81, 86, 87, 91, 92, 99, 101, 106,
107, 108, 109, 118, 142, 144, 145, 153,
156, 165, 168, 170, 184, 187
metaforično 81, 95, 166, 168, 171
metonimično 81, 103, 106, 108, 109, 125,
126, 152
pomenske vsebovanosti 14, 15, 81, 184
pomensko 10, 12, 13, 25, 32, 33, 35, 52,
53, 177
propozicijsko 73, 91, 108, 109, 111, 125,
126, 160
sestavinske svojilnosti 143, 150
sinekdohno 81, 143, 147, 150, 151, 152,
153
vključevalno 126
vsebovanostno 184
znotrajleksemsko 107, 108

razmerni pridevnik 29, 31
razširitev osnovnega pomena 50
rečenica 60
referent 87, 143
regularna polisemija 43
regularnost 32, 33, 34, 88, 92, 104, 171, 183
reklo 42, 59, 61
relacijski sistem semantičnih oznak 46
rezultat dejanja 16, 24, 27, 29, 30, 34, 36,
87, 106, 108, 110, 111, 113, 117, 118, 119,
124, 125, 127, 166

S

samostalnik 10, 12, 14, 16, 17, 19, 20, 30,
32, 33, 34, 36, 40, 44, 46, 47, 48, 51, 52,
55, 57, 62, 63, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 76,
77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 91,
101, 102, 103, 105, 112, 115, 116, 120,
121, 124, 131, 133, 145, 147, 149, 156,
158, 159, 164, 165, 166, 167, 170, 187
abstraktni 115
enobesedni 72, 74
homonimni 21
izglagolski 16, 29, 31, 90, 103, 106, 108,
109, 111, 118, 156
izpridevniški 29, 31, 114
lastnostni 29, 31, 56, 114, 115
mernik 93, 133
neštevnici 82, 83
netvorjeni 114
podstavni 18, 150
sa nomnožinski 82, 83
števnici 82, 83
troštevilski 82
tvorjeni 111
večpomenski 16, 19, 27, 100, 111, 148,
163
semantična
definicija 46, 84
derivacija 23, 32, 38, 39
oznaka 46, 84
pozicija 39
realizacija 39, 104
vrednost 39
vsebina 39

- semantični jezik 29
semem 48, 54
semiološka funkcija 107
semiotični sistem 22
sestavinska svojilnost 16, 142, 143, 144, 150, 151
signifikat 28, 29
signifikativna raven 28
signifikativno s 28
simbol 41, 44, 60
sinekdoha 12, 15, 16, 17
sinonim 25, 33, 46, 62, 68, 69
sinonimija 25, 30, 32
sintagmatika 10, 11, 23, 25, 32, 38, 72, 78, 160, 183
sintaktično (skladenjsko) pravilo 23, 84
skladenjska funkcija 21, 40, 76
skladenjska neenpomenskost 36
skladenjska podstava 31, 33, 51, 102, 107, 110
skladenjsko besedotvorje 29, 30, 31, 32, 34, 51, 71, 107, 110
skladnja 28, 31, 32, 46, 84, 106, 107, 110, 111, 188
sklanjatev 79, 80
skup 16, 18
skupno s 82, 83, 118, 119, 120, 125, 128, 129, 130, 133, 134, 135, 140, 141, 145, 148, 179, 188
slovar (priročnik) 19, 21, 22, 24, 28, 37, 49, 55, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 81, 82, 86, 88, 100, 108, 118, 143, 145, 148, 163, 165, 168, 169, 183
slovar (sistem) 15, 16, 21, 23, 27, 36, 42, 69, 71, 74, 75, 76, 168
slovaropisje 55, 128
slovarska (slovarskopomenska) enota 22, 27, 28, 46, 65, 74, 106, 162, 164
slovarska univerzalija 40
slovarski koncept 21, 66, 148; gl. še zasnova slovarja
slovarski sestavek 13, 28, 37, 48, 49, 63, 65, 66, 70, 72, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 108, 115, 147, 148, 187
slovnica (sistem) 74
snovno s 82, 118, 119, 120, 122, 125, 129, 133, 136, 140, 141, 148, 149, 150, 179
sopomenka 13, 49, 59, 64, 65, 69, 130, 131, 133, 144, 145, 150, 151
sopomenska pretvorba 27, 29, 30, 31, 32, 34, 35
sopomenski niz 17, 18, 167
sopomenskost 19
sopomenskost povedi 31
specializacija pomena 66
spol 11, 14, 76, 77, 78, 79, 80, 96, 98, 142, 158, 185
sporočilo 11, 23, 28, 40, 89, 160
sredstvo dejanja 16, 30, 34, 68, 89, 107, 111, 113, 118, 120, 122, 124, 125
stalna zveza 55, 56
stalni pridevek 59, 61
stalno reklo 42, 59, 61
stanje 11, 21, 29, 30, 31, 55, 57, 93, 94, 96, 99, 102, 106, 111, 112, 113, 119, 121, 123, 124, 125, 127, 129, 137, 138, 141, 155, 156, 158, 159, 171, 172, 174, 175, 177, 179, 180, 183, 185
stavek 23, 26, 59, 60, 62, 80, 83, 120, 126, 166, 177
stilistika 22, 50, 92, 167
stilna zaznamovanost 51, 52, 133
stilotvorno sredstvo 16, 41, 44, 45, 53, 85
strategija 22
- Š
- število (slovnično) 14, 15, 78, 79, 80, 82, 83, 136
števnik 82
glavni 82
ločilni 82
števno s
števnost 11, 14, 15, 67, 68, 73, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 91, 95, 113, 115, 130, 133, 134, 135, 136, 140, 146, 147, 148, 160, 179
- T
- taksonomični sistem semantičnih oznak 46
taksonomija 14
teorija zgodbe 53

- terminologizacija 47, 56
terminološko gnezdo 65, 66
tipologija 9, 10, 12, 19, 46, 49, 51, 56, 58, 60, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 79, 81, 84, 85, 87, 88, 89, 100, 101, 103, 104, 111, 112, 124, 126, 139, 142, 152, 159, 160, 163, 167, 168, 169, 171, 175, 177, 179, 188
tipologizacija 33, 43, 51, 57, 72, 73, 81, 89, 101, 104, 105, 116, 153, 163, 165
topološki tip večpomenskosti 37
trop 41, 43, 44, 59, 60, 61, 67
tropus 61
troštevilskost 80, 82
tvorbno pravilo 19, 22, 23
tvorjenka 29, 30, 31, 33, 34, 35, 50, 51, 64, 71, 77, 99, 100, 101, 103, 106, 107, 109, 110, 121, 150, 187
iz predložne zveze 11
mutacijska 30
samostalniška 11, 30, 32, 90, 111
skladenjska 29, 30, 31, 32, 35
transpozicijska 30
tvorjenost 33, 35, 108, 110, 116
tvorjenost pomena 14, 25, 133
- U**
ubeseditev 19, 64, 147
udeleženec 28, 30, 82, 106, 132
uganka 61
umetnostno besedilo 18, 41, 44
uslovarjeni pojem gl. leksikalizirani pojem
uslovarjeni pomenski prenos 41
uslovarjenje 18, 37, 150
- V**
varianta besede 26, 27, 38, 39
variantnost 24
variiiranje slovarskega pomena 27, 38
večalnica 34
večpomenčna skupina 56
večpomenka 56, 62
večpomenskost 9, 10, 11, 12, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 77, 81, 82, 84, 85, 88, 99, 100, 101, 102, 106, 107, 108, 109, 110, 114, 116, 135, 143, 146, 147, 148, 163, 170, 179, 180, 181, 182, 187, 188
besedotvornopodstavna 101
leksikalna 36, 104
metaforična 22, 36, 72, 168, 179, 180, 183, 188
metonimična, 35, 36, 72, 88, 91, 92, 103, 105, 111, 126, 160
neposredna 33, 37
neposredno motivirana 33, 71, 72, 73, 74, 85, 90, 99, 100, 105, 107, 111, 112, 175, 184, 187
platisemična 144
podstavna 33, 101, 112
posredna 33, 37, 38, 187
posredno motivirana 33, 35, 68, 72, 81, 87, 89, 90, 99, 100, 101, 105, 116, 156, 187
produktivna 34, 117, 131
propozicijska 107, 110, 124, 160
radialna 37
radialno-verižna 37
regularna 32, 33, 34, 35, 43, 99, 104, 111, 116, 131, 163, 168
samostalniška 63, 73, 81, 90, 104
sinekdohna 147
sinhrona 156
slovarska 9, 10, 19, 21, 25, 38, 41, 42, 46, 47, 49, 51, 56, 57, 58, 59, 63, 71, 72, 74, 76, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 99, 100, 107, 111, 160, 161, 163, 166, 180, 187
tip večpomenskosti 11, 12, 16, 17, 19, 35, 37, 54, 69, 76, 90, 91, 99, 105, 112, 162, 163, 170, 187, 188
verižna 37
večpomenskostna
dvojica 109
sprememba 81
vrsta 54, 55, 56
vezljivost 10, 49, 51, 58, 84
vezljivostno mesto 58

- vezna funkcija 48
vid 11, 53
vključevalnost 126
vključevanje 14, 46, 80
vloga
    besedilna 165
    kategorialna 13
    pomenskosladdenjska 21, 164
    skladenjska 26, 77, 78, 79, 80, 166
    skladenjskojedrna 13
    stavčnočlenska 164, 166
    stilna 164
    strukturnosladdenjska 165
    udeleženska 21, 52, 58
vršilec dejanja 11, 16, 21, 30, 34, 35, 83, 90,
    93, 106, 107, 111, 112, 122, 123, 124, 132,
    185
vsebina 10, 11, 14, 16, 17, 24, 26, 28, 31, 32,
    33, 39, 41, 50, 51, 53, 54, 60, 75, 80, 88,
    95, 107, 108, 117, 131, 137, 138, 139, 140,
    141, 155, 156, 159, 161, 162, 163, 165,
    166, 168, 170, 175, 177, 178, 183
- vzporedna podpomenskost 12, 14, 15, 19, 184
vzrok dejanja 41, 44, 60, 113
- Z**
zaimek 13, 40, 45, 65, 69, 166
zahtevek glede sobesedila 46
zasnova slovarja 49, 64, 69, 70, 88, 148; gl.
    še slovarski koncept
znak 23, 26, 27, 28, 31, 47, 52, 116, 117, 137,
    139, 140
znakovna teorija 27
znakovni sistem 26, 27
znamenje 60, 62, 127, 137, 147
znanstveni jezik 18
zunajjezikovna danost 74, 75, 79, 81, 82, 83,
    111, 115, 125, 160, 188
- Ž**
živo s 11, 48, 176
živost 25, 68, 78, 80, 81

IMENSKO KAZALO

- A**
 Apresjan, Ju. D., 19, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 43, 88, 99, 102, 104, 109, 111, 116, 117, 118, 120, 130, 131, 133, 162, 163, 168, 187
- B**
 Bajec, A., 61
 Bayerdörfer, H.-P., 53
 Breznik, A., 59, 60, 61, 62, 106
 Brinkmann, ?, 44
- C**
Collins Cobuild English Language Dictionary
 82
 Crystal, D., 22, 83, 106
- E**
Enciklopedija slovenskega jezika 82
- F**
 Filipec, J., 25, 26, 27, 99, 103, 111, 119, 142, 161, 176
- G**
 Gorjanc, V., 92
 Gortan Premk, D., 38, 104, 142, 162
- H**
 Halliday, M. A. K., 106
 Hočevar Gregorič, M., 83, 115, 118
- I**
 Isačenko, A. V., 42
 Ivič, M., 43, 104
- J**
 Jakobson, R., 23, 38, 41, 75, 78, 183
- K**
 Kmecl, M., 41
 Kolarič, R., 61
Korpus slovenskega jezika FIDA 90, 92, 130, 134
 Kos, J., 41
 Kozlevčar, I., 84
 Kržišnik, E., 32, 57, 58
 Kuryłowicz, J., 29, 30, 38
 Kvintilijan, M. F., 41
- L**
 Lakoff, G., 41
 Leech, G. N., 46
 Lyons, J., 19, 20, 21, 22, 30, 76
- M**
 Mel'čuk, I. A., 75, 136
 Merše, M., 53
 Meze, J., 115
 Morris, Ch., 27
 Müller, J., 47
- N**
Napotki za redakcijo samostalnika, pridevnika in glagola v SSKJ 49, 63, 66, 67, 68, 69, 84, 86
Nova beseda 90, 135
 Novak, F., 54, 55, 56, 57, 63, 100
- O**
 Orel Pogačnik, I., 63

Orešnik, J., 21, 46, 84

Orožen, M., 63

P

Paternu, B., 42

Pleteršnik, M., 63, 169

Pogorelec, B., 53

R

Richards, A. A., 41

Rupel, M., 61

S

Saussure, de, F., 27

Slovar' sinonimov ruskogo jazyka 29

Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) 9,

10, 13, 29, 33, 38, 48, 49, 51, 52, 63, 64,

65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 86, 87,

88, 89, 90, 91, 92, 95, 99, 100, 101, 102,

105, 108, 109, 111, 112, 114, 115, 118, 119,

120, 122, 126, 127, 128, 130, 131, 132,

133, 134, 135, 142, 143, 144, 145, 146,

147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 164,

167, 168, 169, 170, 171, 177, 180, 182,

184, 187

Slovenska slovnica (1956) 61

Slovenska slovnica (1976) 62

Slovenska slovnica (1984) 62, 75

Slovenska slovnica (2000) 62, 75, 80, 81, 82,
83

Slovenska slovnica za srednje šole (1916) 59,
60

*Slovenska slovnica za tretji in četrty razred
srednjih in sorodnih šol (1940)* 59, 61

Slovenski etimološki slovar 100

Slovenski knjižni jezik 2 62

Slovenski pravopis 2001 48, 81, 82

Slovensko leksikalno pomenoslovje (SLP) 9,

10, 12, 13, 14, 18, 19, 32, 48, 49, 50, 51,

52, 71, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 84, 86, 87,

90, 91, 103, 104, 105, 106, 107, 111, 118,

119, 120, 128, 141, 143, 144, 150, 152,

155, 157, 158, 161, 163, 164, 166, 167,

177, 184, 188

Smirnicki, A. J., 24, 26

Smolić, M., 58

Sovre, A., 61

Splošne informacije za urednike SSKJ 63, 66,
68

Š

Šmelev, D. N., 23, 24, 30, 103, 142, 162

Šolar, J., 61

T

Toporišič, J., 45, 48, 62, 75, 80, 81, 82, 83,
106, 133

Trdina, S., 41

U

Ufimceva, A. A., 26, 27, 86, 107

V

Vidovič Muha, A., 9, 10, 12, 19, 29, 30, 31,
34, 49, 51, 52, 72, 85, 99, 103, 106, 107,
111, 161

Vodušek, B., 45, 46

W

Weinreich, U., 22, 28

Wierzbicka, A., 40, 41

Ž

Žele, A., 58

Žic-Fuchs, M., 28, 74, 75

KAZALO PREGLEDNIC IN RAZPREDELNIC

(1)	Temeljna razdelitev gradiva	73
(2)	Tipi neposredno motivirane večpomenskosti	74
(3)	Posledice spremembe znotraj kategorialne pomenske lastnosti	78
(4)	Znotrajleksemsko medpomensko razmerje, vključujoče spremembo kategorialne pomenske lastnosti	81
(5)	Razpredelnica z gradivom metonimičnih pomenskih povezav	93
(6)	Razpredelnica z gradivom sinekdohnih pomenskih povezav	94
(7)	Razpredelnica z gradivom metaforičnih pomenskih povezav	96
(8)	Razpredelnica z gradivom metaforičnih pomenskih povezav, zasnovanih v besedilni rabi	97
(9)	Razpredelnica z gradivom vsebovanostnih pomenskih povezav	98
(10)	Ločitev posredno motivirane večpomenskosti in neposredno motivirane večpomenskosti	100
(11)	Podstavna (besedotvornopodstavna) posredno motivirana slovarska večpomenskost	101
(12)	Propozicijska večpomenskost, neodvisna od tvorjenosti leksema	110
(13)	Preglednica tipov propozicijskih metonimičnih povezav	123
(14)	Preglednica tipov nepropozicijskih metonimičnih povezav	138
(15)	Preglednica tipov sinekdohnih povezav	158
(16)	Preglednica tipov specificirajočih metaforičnih povezav	174
(17)	Metaforični pomeni glede na izrazljivost pomenskopovezovalne lastnosti	178

VI. LITERATURA

- APRESJAN, Ju. D., 1995: *Leksičeskaja semantika*. Moskva: Vostočnaja literatura RAN.
- 1974: Regular Polysemy. *Linguistics* 142. 5-32.
  - in drugi, 1999: *Novyj ob'jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka. Pervyj vypusk*. Moskva: Škola.
- BAJEC, A., KOLARIČ, R., RUPEL, M., 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 1968: *Slovenska slovnica. Neizpremenjena izdaja iz 1964*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BÁLINT, J., 1997: *Slovar slovenskih homonimov*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- BREZNIK, A., 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec.
- 1921: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Druga, predelana izdaja. Prevalje: Družba sv. Mohorja.
  - 1924: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Tretja izdaja. Prevalje: Družba sv. Mohorja.
  - 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Četrta izdaja. Celje: Družba sv. Mohorja.
  - 1944: *Zloženke v slovenščini*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Razprave III, 3, 55-76.
  - BAJEC, A., KOLARIČ, R., RUPEL, M., SOVRE, A., ŠOLAR, J., 1940: *Slovenska slovnica za tretji in četrti razred srednjih in sorodnih šol*. Ljubljana: Slavistično društvo.
- BRINKER, K., 1992: *Linguistische Textanalyse: eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmidt.
- Collins Cobuild English Language Dictionary*. London 1992: Cobuild.
- CRYSTAL, D., 1991: *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell.
- ČERNELIČ-KOZLEVČAR, I., 1979: O glagolih premikanja zlasti glede na glagol *iti* in stavčne vzorce. *Jezik in slovstvo* 25/2. 45-47.
- DEBEVEC, J., 1905: Podoba (metafora) v slovenskem jeziku in slovstvu. *Jahresbericht des k. k. Kaiser Franz Joseph-Staatgymnasium in Krainburg 1904/05*. 4-23.
- DERGANC, A., 1991: O (ne)števnosti poimenovanj za zelenjavo, sadje in jagode v slovenščini in ruščini. *Slavistična revija* 39/3. 277-283.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław - Warszawa - Kraków 1993: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- FILIPEC, J., ČERMAK, F., 1985: *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- GOLDEN, M., 2001: *O jeziku in jezikoslovju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- GORTAN PREMKA, D., 1997: *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- HALLIDAY, M. A. K., 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.

- HOČEVAR GREGORIČ, M., 1995: Slovenski neštevniki in njihova obravnava v SSKJ. *Slavistična revija* 43/4. 441–458.
- ISAČENKO, A. V., 1976: Figurative meaning, derivation, and semantic features. *Opera selecta*. München: Wilhelm Fink Verlag. 423–438.
- IVIĆ, M., 1982: O regularnoj polisemiji u leksikološkoj teoriji i leksikografskoj praksi. *Leksikografija i leksikologija*. Beograd – Novi Sad. 77–83.
- JAKOBSON, R., 1989: *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- KAHN, E., 1975: Frame Semantics for Motion Verbs with Application to Metaphor. *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*. Berkeley: The Berkeley Linguistic Society. 246–256.
- KANTE, B., 1996: Metafora in kontekst. Ljubljana: Jutro
- KMECL, M., 1976: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Borec.
- KOROŠEC, T., 1974: Razslojenost slovenskega besedišča. *10. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 75–90.
- 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- 1998a: *Slovenski vojaški jezik*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Korpus Nova beseda*. <[Http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html](http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html)>.
- Korpus slovenskega jezika FIDA*. <[Http://www.fida.net/slo/index.html](http://www.fida.net/slo/index.html)> (22. 7. 2002).
- KOS, J., 1996: *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: DZS.
- KOZLEVČAR, I., 1968: O pomenskih kategorijah samostalnika v povedkovi rabi. *Jezik in slovstvo XIII*, 1. 11–16.
- 1970: O pridevniku v povedni rabi. *Jezik in slovstvo XV*, 7–8. 210–215.
- 1974: Slovnično število in pomenske kategorije samostalnika. *10. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 31–39.
- KRIŽAJ, M., 1982: Glagolska vezljivost. *Slavistična revija* 30. 189–213.
- KRŽIŠNIK, E., 1994: *Slovenski glagolski frazemi (ob primeru frazemov govorjenja)*. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- KRŽIŠNIK, E., SMOLIČ, M., 1999: Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj. *35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 61–80.
- , – 2000: »Slike« časa v slovenskem jeziku. *36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 7–19.
- LAKOFF, G., 1995: Sodobna teorija metafore. V: B. Kante (ur.), *Kaj je metafora?* Ljubljana, Krt, 271–325.
- LYONS, J., 1968: *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LYONS, J., 1977: *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MEL'ČUK, I. A., 1985: Semantičeskie osobennosti »isčisljaemyh« suš'estvitel'nyh v ruskom jazyke i ih leksikografičeskoe opisanie. Poverhnostnyj sintaksis russkih čislovyh vyraženiij. *Wiener slawistischer Almanach* 16. Wien. 257–264.
- MERŠE, M., 1995: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- MEZE, J., 1959: O abstraktnih iz pridevnikov. *Razprave V*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 32–45.
- MÜLLER, J., 1980: Pomenske skupine in pomenska sestava besed (samostalnikov). *XVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 35–46.

- 1981: Pomenoslovje samostalniških besed. *Jezik in slovstvo* 27. 10–16.
- 1982: Slovarsko pomenoslovje samostalnikov. *Leksikografija i leksikologija*. Beograd – Novi Sad. 149–162.
- Napotki za redakcijo samostalnika, pridevnika in glagola v SSKJ*. 1981. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU, Leksikološka sekcija.
- NOVAK, F., 1975: Vloga skladnje pri določanju in dokazovanju pomenskih lastnosti besedja. *XI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 37–48.
- 1976/77: *Sestav glagolskih pomenov*. Radijski pogovori (tipkopis).
- 1984: Pomenske značilnosti besednega zaklada slovenskih protestantskih piscev. *20. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 285–304.
- 1986: Vprašanja pomenske skupine v besedišču pri slovenskih protestantih. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 99–110.
- 1992: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stol.* Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- OREL POGAČNIK, I., 1987: Slovarsko delo Gregorja Vorenca. *Obdobja* 9. 291–299.
- 1991: Sopomenskost samostalnikov v starejših slovenskih slovarjih. *Slavistična revija* 39, 2. 146–164.
- OREŠNIK, J., 1972a: Formalizacija semantičnih definicij najmanjših jezikovnih enot s pomenom. *Problemi semantike, sintakse in obravnave tekstov*. Ljubljana: Inštitut Jožef Štefan. 27–33.
- 1972b: Formalizacija stavčnih pomenov. *Problemi semantike, sintakse in obravnave tekstov*. Ljubljana: Inštitut Jože Štefan. 46–54.
- 1992: *Udeleženske vloge v slovenščini*. Ljubljana: SAZU.
- OROŽEN, M., 1986: Pomenska in stilistična izraba »Registra« v sobesedilu Dalmatinove Biblije. *Obdobja* 6. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 403–425.
- PATERNU, B., 1986: Metaforizacija in demetaforizacija v sodobni slovenski liriki. *XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 111–133.
- POGORELEC, B., 1986: Okvirna tipologija metafore v slovenski prozi 20. stoletja. *XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 7–21.
- Russkij semantičeskij slovar'. Tom I*. 1998. Moskva: Azbukovnik.
- Russkij semantičeskij slovar'. Tom II*. 2000. Moskva: Azbukovnik.
- SINCLAIR, J. M., 1988: *Looking Up*. An account of the COBUILD Project. London and Glasgow: Collins ELT.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika: Elektronska izdaja v I.0*. 1998. Ljubljana: DZS.
- Slovenski pravopis*. Ljubljana 2001: SAZU in ZRC SAZU.
- SNOJ, J., 2002: *Tipologija slovarske večpomenskosti*. Magistrsko delo. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- SNOJ, M., 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Splošne informacije za urednike SSKJ*. 1981. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU, Leksikološka sekcija.
- STABEJ, J., 1997: *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarivm latino-carniolivm (1680 – 1710)*. Ljubljana: Založba ZRC.

- ŠMELEV, D. N., 1973: *Problemy semantičeskogo analiza leksiki (na materiale rusškogo jazyka)*. Moskva: Nauka.
- 1977: *Sovremennyj russkij jazyk*. Leksika. Moskva: Prosveš'enie.
- ŠVEDOVA, N. JU., 1983: Leksičeskaja klassifikacija rusškogo glagola (na fone češkogj semantiko-komponentnoj klassifikaciji). *Slavjanskoe jazykoznanie IX*. Moskva: Izdatel'stvo Nauka. 306–323.
- TOPORIŠIČ, J., 1966: *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor: Založba Obzorja.
- 1974: Stilnost oblikoslovnih kategorij slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija 22/2*. 245–262.
- 1975: Esej o slovenskih besednih vrstah. *Jezik in slovstvo 20*, 8. 295–305.
- 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- 1980: O strukturalnem določanju besednih pomenov (ob glagolu biti). *Linguistica*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 151–167.
- 1981: Strukturalno pomenoslovje besed. *XVII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 95–112.
- 1981a: K teoriji spola v slovenskem (knjižnem) jeziku. *Slavistična revija 29/1*. 79–94.
- 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 1984: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- TRDINA, S., 1958: *Besedna umetnost II*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- UFIMCEVA, A. A., 1986: *Leksičeskoe značenje. Princip semiologičeskogo opisanija leksiki*. Moskva: Nauka.
- URŠIČ, M., MARKIČ, O., 1997: *Osnove logike*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- VIDOVIČ MUHA, A., 1972: Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike. *VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 35–52.
- 1978: Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede. *Slavistična revija 26*. 253–276.
- 1984: Nova slovenska skladnja J. Toporišiča. *Slavistična revija 32*. 142–155.
- 1985: Primeri tvorbnih vzorcev glagola. *XXI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 47–59.
- 1986a: Besedni pomen in njegova stilistika. *XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 79–91.
- 1986b: Tipološki pregled nekaterih vplivov na slovenski znanstveni jezik. *Slovenski jezik v znanosti 1*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 23–41.
- 1988a: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- 1988b: Nekaterje jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez. *XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 83–91.
- 1992: Slovnična obvestilnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije*. 35–49.
- 1993: Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti. *Slavistična revija 41*. 161–192.
- 1996: Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika. *Obdobja 15. Kopitarjev zbornik*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 115–130.

- 1997: Razmerja med leksemi in homonimija. V: Júlíja Bálint, *Slovar slovenskih homonimov*, Ljubljana, 7–16.
  - 1998: Pomenski preplet glagolov *imeti* in *biti* – njuna jezikvosistemska stilistika. *Slavistična revija* 46. 293–323.
  - 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Razprave Filozofske fakultete).
  - 2000a: Čas v besedi (Tipologija leksikalne večpomenskosti). *36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 85–109.
- Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*. 1996. New York: Gramercy Books, Random House Value Publishing, Inc.
- WEINREICH, U., 1969: Problems in the Analysis of Idioms. *Substance and Structure of Language*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press. 23–81.
- WIERZBICKA, A., 1985: A semantic metalanguage for a crosscultural comparison of speech acts and speech genres. *Language and Society* 14. 491–514.
- 1992: *Semantics, Culture and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- ŽELE, A., 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku (s poudarkom na glagolu)*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- ŽIC-FUCHS, M., 1991: *Znanje o jeziku i znanje o svijetu. Semantička analiza glagola kretanja u engleskom jeziku*. Zagreb: Filozofski fakultet.

ZRC SAZU, Založba ZRC, Novi trg 2, 1001 Ljubljana, p. p. 306;
tel.: 01/470 64 64; faks.: 01/425 77 94; e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si;

www.zrc-sazu.si/zalozba

Linguistica et philologica

2003

Andreja Žele

Glagolska vezljivost: iz teorije v slovar

2003

Jože Toporišič

Oblikoslovne razprave

2003

France Bezljaj

Zbrani jezikoslovni spisi 1 in 2

2002

Primož Jakopin

Entropija v slovenskih leposlovnih besedil

2001

Andreja Žele

Vezljivost v slovenskem jeziku (s poudarkom na glagolu)

2000

Jerneja Gros

*Samodejno tvorjenje govora iz besedil.
Postopek za izdelavo sintetizatorja slovenskega govora*

1999

Alenka Šivic Dular

Besedna družina iz korena *god- v slovanskih jezikih. Pomenoslovna razčlemba v kulturološkem kontekstu

1998

Varja Cvetko Orešnik

K metodologiji preučevanja baltoslovansko-indoiranskih jezikovnih odnosov. Prvi del.

ISBN 961-6500-30-9

ZALOŽBA ZRC • LJUBLJANA